

AGRAFA

ČASOPIS ZA FILOZOFIJU PSIHOANALIZE
/JOURNAL OF PHILOSOPHY OF
PSYCHOANALISIS

TEMA BROJA/ topic of the issue

EPISTEMOLOGIJA I PSIHOTERAPIJA

/epistemology and psychotherapy

NIKOLA AČANSKI / DARKO ZUBOVIĆ / SVETLANA UROŠEVIĆ /
LAZAR STANOJKOVIĆ / MIRELA ĐUKANOVIĆ / TANJA TODOSIJEVIĆ /
SUZANA DIMITRIJEVIĆ BRANKOVIĆ

PREVOD / translation

ŽAK LAKAN, "AGRESIVNOST U
PSIHOANALIZI" / Jacques Lacan,
"l'agressivité en psychanalyse"

STUDIJE, OGLEDI I OSVRTI

/ studies, reflections, reviews

DANICA IVANČEVIĆ / BAJRO
SALKUNIĆ / LARISA MIKIĆ

Agrafa

Časopis za filozofiju psihoanalize
Journal of philosophy of psychoanalysis

Agrafa
Časopis za filozofiju psihoanalize

FILOZOFSKI CENTAR ZA PSIHOANALIZU
Novi Sad
Godina V 6/2024

Agrafa
Journal of philosophy of psychoanalysis
PHILOSOPHICAL CENTRE FOR PSYCHOANALYSIS
Novi Sad
Year V 6/2024

www.filozofija.edu.rs

ISSN 2334 – 7805
UDC 159.964

AGRAFA
Časopis za filozofiju psihoanalize
Journal of philosophy of psychoanalysis
ISSN 2334 – 7805
UDC 159.964

IZDAVAČ/PUBLISHER
Filozofski centar za psihoanalizu
Novi Sad

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK/EDITOR IN CHIEF
Igor Grujičić

ZAMENICI GLAVNOG I ODGOVORNOG UREDNIKA/ASSISTANT
TO EDITOR IN CHIEF
Aleksandar Prica i Nikola Ačanski

UREĐIVAČKI ODBOR/EDITORIAL BOARD
Damir Smiljanić (Novi Sad), Obrad Savić (Beograd),
Srđan Damnjanović (Novi Sad), Milan Popov (Novi Sad), Aneta Sandić (Sarajevo),
Evangelos D. Protopapadakis (Atina),
Nebojša Maksimović (Novi Sad), Ana VADERNA (Novi Sad)

KORICE/COVERS
Sanja Popov

ŠTAMPA/PRINT BY
KriMel
Budisava

TIRAŽ/NUMBER OF COPIES PRINTED
100

PISMO
Latinično

FORMAT
16x23

Agrafa

Journal of the Philosophy of Psychoanalysis

Agrafa (French: Agrafe) means a buckle or a fastener. The publisher of Agrafa, the Philosophical Center for Psychoanalysis and the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies, as part of its core activity of education and promotion of psychoanalysis and philosophy, affirms the connection between different streams of thought: from critical theory, poststructuralism, postcolonialism, feminism, to neurophilosophy and neuropsychanalysis. The second layer of meaning is covered by the Greek word agrapha, which means unwritten. The controversy surrounding Plato's unwritten teachings fueled a hermeneutical debate on the issue of primacy between speech and text. The second controversy, the one about the primacy of the unspoken, contributed to the emergence of the classic psychoanalytic idea about the mechanism of suppression, and the third, which supports the primacy of unconscious language, led to the appreciation of the existence of common, i.e. supra-subjective structures

CONTENTS

Word of the editor...7

TOPIC OF THE ISSUE

-EPISTEMOLOGY AND PSYCHOTHERAPY-

Nikola Ačanski, *Philosophy of mind and mental disorders: the possibility of an interdisciplinary approach...8*

Darko Zubović, *Theological and Psychoanalytic Perspectives in the Context of Plato's Epistemology...51*

Svetlana Urošević, *Epistemic intersubjectivity in interactive psychoanalysis...88*

Lazar Stanojković, *Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis...120*

Mirela Đukanović, *Particles of Knowledge and the Stillness of the Psyche in Kislowski's Inferno...140*

Tanja Todosijević, *A mirror in traditional culture...151*

Suzana Dimitrijević-Branković, *Understanding Schizophrenia Through the Lens of Neuroscientific Insights and Interactive Psychoanalysis...161*

TRANSLATION

Jacques Lacan, *l'agressivité en psychanalyse...187*

STUDIES, REFLECTIONS, REVIEWS

Danica Ivančević, *The body touch: the integration of massage and psychotherapy...205*

Bajro Salkunić, *The role of psychotherapy in the treatment of obesity: An integrative approach...219*

Larisa Mikić, *The Library as a Symbolic Universe...234*

AUTORS...245

Agrafa

Časopis za filozofiju psihoanalize

Agrafa (franc. Agrafe) znači kopča ili spona. Izdavač Agrafe, Filozofski centar za psihoanalizu i Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studije, u sklopu svoje osnovne delatnosti edukacije i promovisanja psihoanalize i filozofije, afirmiše vezu između različitih misaonih tokova: od kritičke teorije, poststrukturalizma, postkolonijalizma, feminizma, do neurofilozofije i neuropsihoanalize. Drugi značenjski sloj pokriva grčka reč agrafa, što znači nepisano. Kontroverza oko Platonovog nepisanog učenja podstakla je hermeneutičku raspravu o pitanju prvenstva između govora i teksta. Druga kontroverza, ona o prvenstvu neizgovorenog, doprinela je nastanku klasične psihoanalitičke ideje o mehanizmu potiskivanja, a treća, koja ide u prilog prvenstva nesvesnog jezika, dovela je do uvažavanja postojanja zajedničkih, odnosno nadsubjektivnih struktura.

SADRŽAJ

Reč urednika...7

TEMA BROJA

-EPISTEMOLOGIJA I PSIHOTERAPIJA-

Nikola Ačanski, *Filozofija duha i mentalni poremećaji: mogućnost interdisciplinarnog pristupa*...29

Darko Zubović, *Teološki i psihoanalitički pogledi u kontekstu Platonove epistemologije*...71

Svetlana Urošević, *Epistemička intersubjektivnost u interaktivnoj psihoanalizi*...104

Lazar Stanojković, *Kontratransfer u psihologija selfa i interaktivnoj psihoanalizi*...130

Mirela Đukanović, *Čestice spoznaje i stihije psibe u Infernu Kišlorskog*...140

Tanja Todosijević, *Ogledalo u tradicionalnoj kulturi*...151

Suzana Dimitrijević-Branković, *Razumevanje šizofrenije kroz prizmu neuronaučnih saznanja i interaktivne psihoanalize*...161

PREVOD

Žak Lakan, *Agresivnost u psihoanalizi*...187

STUDIJE, OGLEDI I OSVRTI

Danica Ivančević, *Telesni dodir - integracija masaže i psihoterapije*...205

Bajro Salkunić, *Uloga psihoterapije u lečenju gojaznosti: Integrativni pristup*...219

Larisa Mikić, *Biblioteka kao simbolički univerzum*...234

AUTORI...242

EDITOR'S WORD

Dear readers of the Agrafa journal,

Epistemology, as the science of human knowledge, serves as a bridge between psychotherapeutic theory and practice, connecting and aligning specific individual experiences with general principles. It also provides fertile ground for scientific critique and dialogue between different theoretical systems. In this issue of the journal, we have made an effort to offer various epistemological perspectives on psychotherapy, with a particular focus on interactive psychoanalysis, Greek philosophy, and literature. We hope that these papers will open new avenues for thought, encouraging a deeper understanding of the connection between theoretical frameworks and psychotherapeutic practice. We believe they will contribute to further research and discussions on the nature of knowledge and therapeutic processes. The theme of the next issue will be: Interactivity as a Universal Human Phenomenon. You can submit your papers until October 31 to our email: agrafa@filozofija.edu.rs.

*Sincerely,
The Editorial Board of Agrafa Journal*

REČ UREDNIKA

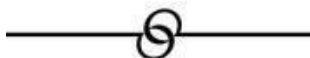
Poštovani čitaoci časopisa Agrafa,

Epistemologija, kao nauka o ljudskom znanju, predstavlja most između psihoterapeutske teorije i prakse, povezujući i podvodeći konkretna pojedinačna iskustva sa opštim načelima. Takođe, ona pruža plodno tle za naučnu kritiku i dijalog između različitih teorijskih sistema. U ovom broju časopisa, trudili smo se da u odabiru radova ponudimo različite epistemološke perspektive u pogledu na psihoterapiju, sa posebnim fokusom na interaktivnu psihoanalizu, grčku filozofiju i književnost. Nadamo se da će ovi radovi otvoriti nove puteve za razmišljanje, podstičući dublje razumevanje povezanosti između teorijskih postavki i psihoterapijske prakse. Verujemo da će doprineti daljim istraživanjima i diskusijama o prirodi saznanja i terapijskim procesima. Tema sledećeg broja biće: Interaktivnost kao opšteljudski fenomen. Vaše radove možete slati do 31. oktobra na naš email: agrafa@filozofija.edu.rs.

*Srdačno,
Uredništvo časopisa Agrafa*

TOPIC OF THE ISSUE: EPISTEMOLOGY AND PSYCHOTHERAPY

TEMA BROJA: EPISTEMOLOGIJA I PSIHOTERAPIJA

Nikola Ačanski¹

Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Department of Philosophy

Agrafa V,6/2024

Udk: UDC 13 616.89-008.1

Originalan naučni rad

Original Scientific Paper

Philosophy of mind and mental disorders: the possibility of an interdisciplinary approach

Abstract: The aim of this paper is to examine some of the implications that three dominant approaches to the phenomenon of mind in the philosophy of mind—physicalism, functionalism, and the phenomenological approach—may have for contemporary concepts of mental disorders. The physicalist framework, as a par excellence reductionist theory of mind, identifies mental disorders with somatic impairments, considering them neurobiological abnormalities of the brain and emphasizing the importance of pharmacological and neurobiological interventions. Functionalism, which understands the mind through its functional roles and computational capacities, allows for the interpretation of mental disorders as dysfunctions in (cognitive) information processing, resulting from faulty reasoning and deviations from standard norms of rational (logical) thinking and decision-making. In contrast, the phenomenological approach focuses on conscious, subjective, and intentional experience, exploring how mental disorders manifest through a loss of meaning, altered perception of reality, or disrupted connectedness with the world. Through an analysis of these

---

¹ n.acanski@yahoo.com

theoretical frameworks and their implications for understanding mental disorders, I will highlight the possibilities for interdisciplinary integration of philosophical concepts into psychiatric theories of mental disorders. Emphasizing the need for an interdisciplinary conceptual-methodological approach to understanding mental disorders, I will demonstrate that such an approach is supported by an interactive psychoanalytic position that integrates the neurobiological, cognitive, and existential-subjective dimensions of the human being as both a rational animal and a person.

Key words: Philosophy of mind, mental disorders, psychiatry, interactive psychoanalysis.

Introduction

Psychiatry is a discipline focused on the diagnosis, treatment, and prevention of mental, emotional, and behavioral disorders.² Psychiatric diagnostics – along with the treatment and prevention methods based on it – rely on existing classifications of mental disorders provided in the International Classification of Diseases (ICD³) and the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM⁴). While the classification and conceptualization of mental disorders in these manuals are essential, they contain shortcomings and challenges that require active critique and theoretical elaboration. The issues arise from their lack of precision – they fail to capture the complexity and overlap of various disorders, as well as their idiosyncrasies. Consequently, DSM and ICD diagnoses often do not provide clear guidelines for the treatment of mental disorders. This situation raises the question of whether these categories reflect an underlying biological diversity or whether non-biological factors might necessitate a radical shift in the prevailing paradigm of mental disorders. This question is further reinforced by the persistent failure to identify reliable biological markers for mental disorders.

The growing dissatisfaction with the status quo and the increasing crisis within psychiatry, as highlighted by numerous authors,⁵ partly stems from the

---

² American Psychiatric Association, *What is Psychiatry?*, <https://www.psychiatry.org/patients-families/what-is-psychiatry>, 13. 01. 20205.

³ World Health Organization. (2021). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems* (11th ed.). World Health Organization. <https://icd.who.int/>

⁴ American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed., text rev.). American Psychiatric Association. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>

⁵ Genin, Konstantin; Grote, Thomas & Wolfers, Thomas (2024). “Computational Psychiatry and the Evolving Concept of a Mental Disorder.” *Synthese*, 204 (3):1-23.

continued reliance on the so-called “traditional two-level model of pathology”⁶ i.e., the biomedical paradigm of mental disorders – which assumes that, on the one hand, there are impaired or dysfunctional organic processes that, on the other hand, manifest through various observable cognitive, emotional, and/or behavioral symptoms. Together, observable symptoms and internal organic processes form the concept of mental disorder. What is striking is that psychiatry remains one of the few fields of medicine where clear biomarkers have not been established, yet it continues to prioritize endogenous, neurophysiological processes as fundamental and decisive in diagnostic practices.⁷ When symptom-based diagnoses cannot be confirmed or refuted by biomarkers, it further complicates the development of treatment plans. Evidently, there is an urgent need for a conceptual re-examination of psychiatric taxonomy.

The complexity and significance of the issues and questions posed within the disciplinary field of psychiatry, as well as related fields such as psychopathology, necessitate a broad yet well-coordinated interdisciplinary and integrative approach. This entails carefully designed collaborative projects involving various fields: biology, physiology, cognitive sciences, neuroscience, artificial intelligence, neurolinguistics, psychology, and philosophy. The aim of this paper is to demonstrate how one contemporary philosophical discipline, the philosophy of mind, can be particularly useful in current efforts to reconceptualize mental disorders.

Philosophy of mind is a contemporary analytical philosophical discipline that places the mind-body problem at the center of its inquiry.⁸ Attempts to clarify, illuminate, or resolve this relationship have produced various approaches to understanding the mind (consciousness and cognition). The potential implications of these approaches are not only relevant for specific philosophical issues such as conscious experience, memory, and language, but also for scientific disciplines that study human mental life, such as psychiatry and psychopathology. Philosophy, generally speaking, offers a broader perspective for considering certain problems, along with tools for cognitively and conceptually organizing heterogeneous thematic areas saturated with numerous conceptions, theories, and approaches, often leading to what is

---

⁶ Ibid, pp. 4-5.

⁷ Among other things, clear and precise biomarkers are lacking due to the fact that the human brain is such a complex system and, along with the universe, represents the greatest mystery of this world, whose surface we have just scratched.

⁸ For a general introduction to this discipline and the problems and questions it raises, see: Searle, John, R., *Mind – A Brief Introduction*, Oxford University Press, 2004; Psychophysical Identity or Epistemically Privileged Position?, edited by Stanković, B., *Mali Nemo*, Pančevo, 2004; Ačanski, N., “The Foundation of Philosophy of Mind in the Works of Bertrand Russell and Gilbert Ryle,” *Agrafa*, 82-98, Philosophy Center for Psychoanalysis, Novi Sad, 2022.

termed “cognitive oversaturation”—inconsistency among various theories, which often results in an impasse. Conversely, in fields like psychiatry, we encounter highly complex and challenging problems and phenomena, such as mental disorders, where there is a clear lack of alternative approaches and theories that could compete with the dominance of a single paradigm, in this case, the biological model of mental disorders.

One of the methodological reasons why it is both useful and heuristically fruitful to integrate philosophy of mind with the psychology of mental disorders and psychiatry is that the philosophy of mind offers a wide range of theoretical approaches that can enrich the conceptual framework of psychiatry, while psychiatry, due to the dominance of a single paradigm, shows a need for greater theoretical diversity. Thus, philosophical insights do not simply “spill over” into psychiatry but can serve as a stimulus for developing alternative models of mental disorders that can challenge the prevailing approach. On the other hand, such interdisciplinary exchange can contribute to greater theoretical consistency within the philosophy of mind, allowing it to alleviate the burden of an excessive number of abstract and mutually opposed theories through practical application.

Another equally important reason is not methodological, but rather epistemological and even ontological. Most research on human mental life and accompanying brain and bodily processes in the philosophy of mind is conducted within the framework of what is considered “normal.” Sigmund Freud, as a psychologist, was the first to teach us that psychopathological and, so to speak, abnormal human behaviors and thoughts can reveal more about the human mind and spirit than those behaviors and thoughts that are common, generally accepted, and taken as “normal.” One of Freud’s great contributions, belonging to the humanistic approach to understanding humans as rational and irrational beings, is that his theory and practice taught us to approach mental disorders not merely as something to be cured or eliminated, but as something to be understood and learned from. The art of understanding and explaining mental disorders lies in attempting to speak from mental disorders, not merely about them. This is particularly significant when considering the first-person perspective and the lived experience of the subject. In this paper, I will also attempt to show how interactive psychoanalysis contributes to this humanistic approach.

Ultimately, I believe that the difference between what we consider “normal” and “abnormal” (pathological) is more a matter of degree and gradation than of kind. There is no clear and insurmountable gap between the mentally healthy and the mentally ill. As Milanko Govedarica highlights in “Madness as Inadequate Self-Awareness,” we must have an experience of madness, at least in short-term and transient episodes as transgressions, to even be able to speak of normality (especially from a first-person perspective). “[...]”

it is not true that a mentally healthy person has no knowledge of madness. On the contrary, they are a subject who has experience with madness and is therefore capable of successfully coping with madness both within themselves and in others.”⁹ As our renowned psychiatrist and psychotherapist Milan Popović noted: “I remember a patient who once told me: “If you want to understand me, you have to go mad with me.”¹⁰ This perspective is particularly important when trying to establish a humanistic approach to mental disorders, where we do not merely speak about mental disorders from a third-person perspective, but aim to speak from mental disorders, from a first-person perspective.

Philosophy of Mind and an Outline for the Re-conceptualization of Mental Disorders

In this section of the paper, I will present three predominant theories of mind (consciousness, cognition) within the philosophy of mind, as well as some of the implications arising from them that may be relevant for the re-conceptualization of mental disorders. These three theories of mind are: physicalism, functionalism, and the phenomenological theory.

Physicalism

As can be inferred from its name, physicalism develops under the decisive influence of the natural sciences, primarily physics and biology. Physicalism is thus a form of the materialist paradigm within the philosophy of mind. In addition to physicalism, which is primarily based on physics, there is also biologism, which relies on biology and neurophysiology, and it also plays an important role in contemporary philosophy of mind as another theory of materialistic monism. Physicalism tends to reduce the human psyche and biology to the physics of the body and behavior, although some authors speak of biological reduction within the physicalist theory (for example, D. M. Armstrong, who emphasizes the importance of molecular biology). This standpoint asserts that, in addition to physical and biological states, processes, and events, there is no separate class of mental states, events, and processes; furthermore, the entirety of human behavior and inner life can be described and explained through physical and possibly biological theories and laws. Authors such as A. T. Place, J. J. Smart, D. M. Armstrong, and D. Davidson, with certain

---

⁹ Govedarica, M., "Madness as Inadequate Self-Consciousness," *Philosophical Investigations*, 42 (2), 353-363. <https://doi.org/10.21464/fi42208>, 2022, p. 358.

¹⁰ Popović, M., and Jerotić, V., *Psychodynamics and Psychotherapy of Neuroses*, Zlatousti, Belgrade, 2003, p. 79.

minimal differences and nuances, represent early proponents of the physicalist thesis in the philosophy of mind. For example, Smart, in his work *Sensations and Brain Processes*, argues: "Man is an endless arrangement of physical particles, but there is nothing, no sensation or state of consciousness, beyond and above this."¹¹ Therefore, fully in line with the general materialistic view of the world, in the universe there are only physical processes and objects. The psychophysical identity, as this position is also called, suggests not a correlation between the mental and the physical, but their absolute identification. Just as we have discovered that lightning is identical to the electric charge of particles, and water is identical to H₂O, we now discover that mental states are identical to neurobiological brain processes. Pain or suffering, for instance, are not subjective experiences that exist independently of or apart from the physical processes of the body and brain; they are those processes and nothing more, nothing less. David M. Armstrong also defended the theory of psychophysical identity, arguing, as the previously mentioned authors did, that we can provide, or will be able to provide, once our knowledge reaches the necessary level, a complete theory of the human being using only physical-chemical categories, citing molecular biology as a young discipline that promises to uncover the physical and chemical mechanisms upon which life is based. A human being is nothing more than a physical-chemical mechanism. The most correct way, according to Armstrong, is to understand consciousness as an internal principle that can be identified by referring to external behavior that it tends to produce. If we add rational reasons for accepting the hypothesis that man is just a physical mechanism, then we can argue that mental states are simply physical *states of the central nervous system*.¹² There are, of course, nuances in the views of all these authors and fine differences, but they all present the same general picture when it comes to the relationship between mind and matter, or more specifically, between the mental and the physical in humans. Contemporary authors close to this position, such as Daniel Dennett and Patricia and Paul Churchland, believe in the need for the complete elimination, rather than just a different linguistic usage, of what we call "mental," "conscious," "belief," "desire," etc., because these are terms of outdated or soon-to-be outdated popular psychology, bordering on metaphysics, which is increasingly proving inadequate and insufficient in explaining humans and their cognitive processes, especially in light of the technological advancements in contemporary neuroscience and brain

---

¹¹Smart, J. J. C., "Senses and Brain Processes" in *Psychophysical Identity or Epistemically Privileged Position?*, p. 19.

¹² David M. Armstrong, *The Nature of Mind in Psychophysical Identity or Epistemic Privilege?*, pp. 33-40.

sciences.¹³ In any case, physicalism represents "... the ultimate reductionism of all the mental to the physical, in the methodological sense of reducing all the biological and psychological to the physical."¹⁴

Within this theory, the mind is nothing more than the brain, and every subjective phenomenon – such as the feeling of pain, love, sadness, or happiness – is not an autonomous reality, but merely neurobiological activity. Thus, if you have a headache, that pain is not something "mental" that exists alongside brain processes – it *is* a brain process. In the context of physicalism, mental disorders are not viewed as complex phenomena that include subjective experience, social factors, or the personal history of the patient – they are primarily biological or physicochemical abnormalities. According to the physicalist interpretation, depression is not the result of life circumstances, an unhappy childhood, or an existential crisis, but primarily a chemical imbalance in the brain. A reduced concentration of serotonin, dopamine, or norepinephrine in certain regions of the brain is considered the key cause of depression. To classify and conceptualize a disorder, and thus explain it and develop treatment, it is necessary to find its physical, or rather chemical, causes, which are indicated by a specific set of symptoms – cognitive, emotional, or behavioral dysfunctions. These symptoms are nothing more than manifestations of the underlying physical cause. In the best-case scenario, even the subjective experience of suffering for a client diagnosed with depression is nothing but an epiphenomenon – a side effect that has no causal effect, and therefore no explanatory role. Consequently, therapy mainly boils down to pharmacological interventions – selective serotonin reuptake inhibitors (SSRIs), such as fluoxetine (Prozac), become the primary means in the fight against depression. If the problem is in the brain's chemistry, then the solution lies in chemical balance. The same applies to other mental disorders, such as anxiety. In anxiety disorders, physicalists point to the hyperactivity of the amygdala, the brain region responsible for processing fear. If the amygdala is too reactive, a person may develop generalized anxiety disorder or panic attacks. Here, too, therapy primarily involves pharmacological treatment – benzodiazepines and selective antidepressants are used to "calm down" hyperactive brain regions.

In psychiatry, this physicalist paradigm corresponds to modern approaches of normative modeling of mental disorders in recent research and clinical practices. This is a model that uses large datasets to identify patterns of variation in brain structure among healthy individuals and then compares them with data from clinical populations. The goal is to uncover deviations from

---

¹³ For more on this, see: Dennett, D., *Consciousness Explained*, Back Bay Books/Little, Brown and Company, New York, 1991.

¹⁴ Aćimović, M., *A Contribution to the Historical Reconstruction of the Philosophy of Mind*, in *Arhe*, II, 4/2005, Faculty of Philosophy, Novi Sad, 2005, p. 199.

statistical norms that could indicate neurobiological foundations of mental disorders. One study used normative modeling to map changes in gray matter volume in individuals with schizophrenia. By using data from thousands of healthy participants, researchers defined "typical" brain structure patterns. When they analyzed the brains of patients with schizophrenia, they found that some individuals had significant deviations in regions such as the prefrontal cortex and hippocampus, but not all in the same way. This means that schizophrenia is not a single disease with one neurobiological foundation, but rather a set of different neurological variations that can lead to similar symptoms.¹⁵ This approach is especially important as it enables a clearer and more precise understanding of mental disorders, considering their heterogeneity, idiosyncrasy, and interconnections – instead of treating all patients with the same diagnosis in the same way, analyzing their individual neurobiological profiles can help in selecting a more accurate therapy.

Although the physicalist, or biological, approach has undeniable scientific value, its exclusive focus on the biological causes of mental disorders presents certain problems. If depression is simply a result of serotonin deficiency, what do we make of people who are in perfect neurological balance yet still suffer? If anxiety is just hyperactivity in the amygdala, why does psychotherapy often help even without medication? If a lack of serotonin in the brain caused depression, what caused the lack of serotonin? What about social and existential factors? The problem with reducing the mind and consciousness to the brain is that it neglects broader factors—social, existential, and subjective—that also play a key role in understanding mental health. Physicalists might argue that all these aspects are ultimately just different expressions of neurobiological processes, but one can counter that such a view is overly reductive. If all mental disorders are reduced to "brain diseases" then questions of meaning, suffering, and personal development are removed from the equation—along with the essence of what we call mental disorders, and even what it means to be not only a human being but also a person.

Functionalism

Perhaps the most dominant theory in the philosophy of mind today comes in the form of functionalist conceptions of the mind. These theories do not reject the fact that we are material beings with a specific physical, biological structure, yet functionalists avoid reducing the mental to the biological or physical, as well as the absolute deterministic interdependence of the mental (psychic) and the physical. Mental states, in short, are states or processes that

---

¹⁵ Genin, Konstantin; Grote, Thomas & Wolfers, Thomas (2024). *Computational Psychiatry and the Evolving Concept of a Mental Disorder*, pp. 7-10.

have certain autonomous functions, where a function is understood as something that is causally related to external stimuli or other mental states and processes, as well as external behavior. Among the most prominent founders of this viewpoint in the philosophy of mind are Hilary Putnam and Jerry Fodor, with acknowledgments for their significant contributions to the development of this approach going to Alan Turing.

It was Hilary Putnam who argued that it is not important whether we are made of molecules or Swiss cheese, as this does not affect the autonomy of our mental life; this is just an outdated substantivist question, like the matter versus spirit debate, which hinders our progress. Putnam proposes the theory of functional isomorphism: "Two systems are functionally isomorphic if there is a correspondence between the states of one system and the states of another system that preserves the functional relations."¹⁶

Building on this classical functionalism, and combining cognitive, linguistic, and computational sciences, perhaps the most dominant viewpoint in discussions about consciousness and the brain in the 21st century has emerged—computational functionalism. This type of functionalist theory, like the classical one, denies any intrinsic value or quality of mental states, defining them as states that are specific functions, and a function is explained in light of causal relations between external stimuli (inputs), data processing, and external behavior (outputs). Simply put, there is a strong similarity between how a computer and the brain function: where the brain is like hardware, and what we call "consciousness" is merely a computer program. The conclusion that can be drawn from this is that all mental processes are essentially algorithms, while mental disorders would be understood as dysfunctions within that algorithm—whether it is a malfunction in the "processor" or incorrect information coding.

In this framework, mental disorders are not primarily biological diseases of the brain as an organ, but rather the result of poor information processing or incorrect logical reasoning and decision-making.¹⁷ In other words, the key issue lies in how a person processes data, how they form beliefs, how logically coherent these beliefs are, and how decisions are made based on them. This approach is often referred to as "top-down," because it does not start with neurobiological causes but with higher-order cognitive operations themselves. According to the latest psychiatric research within the framework of "learning theory," a mental disorder arises in higher-order cognitive functions that mediate

---

¹⁶ Putnam, H., *Philosophy and Our Mental Life*, in *Psychophysical Identity or Epistemic Privilege?*, p. 94.

¹⁷ One of the key points emphasized by interactive psychoanalysis, particularly when discussing *falsologics* and the *logic of logic*. For more on this, see: Popov, M., *The Hypothesis of Correlational Relations of Antisocial Behavior in Schizophrenics*, in *Agrafa: Journal for the Philosophy of Psychoanalysis*, Philosophical Center for Psychoanalysis, Novi Sad, Vol. IV 5/2023, pp. 24-26.

between observable symptoms and underlying neurophysiology. Each of us has our "computational phenotype," which is obtained by creating a mathematical model of our decision-making process. Depending on whether this phenotype aligns with the standards of healthy rationality and rational decision-making, it is considered either normal or disturbed.¹⁸

This approach integrates methods from normative economics, Bayesian (active) reasoning, game theory, decision theory, and reinforcement learning. It works by analyzing decision-making patterns through tasks in which participants make decisions in sequences, and then, based on the data, their "computational disposition" is modeled—a set of key parameters that describe how they make decisions. These parameters are more precise than subjective symptoms but are closer to observable behavior than raw neurophysiological data. The researchers' goal is to identify subtypes of mental disorders based on these dispositions. However, the challenge is that the same "computational phenotype" can appear in different disorders, leading to overlapping clinical diagnoses. Furthermore, researchers hope that through these phenotypes, they will better understand why certain therapies and medications work for some patients but not for others.

Similar to this approach, during the second half of the 20th century, Jennifer Radden developed the thesis of mental disorders as faulty reasoning, or logically incorrect thinking and irrational thought processes. Radden argues that a mental disorder arises as a result of irrationality in thinking (incorrect "logic"), which is not so much about the content (semantics) of psychotic beliefs and ideas, but rather their falsological formation and representation. Due to, for example, an inability to logically abstract and rationally select information—where the psychotic individual includes too many personal associations into current thinking that takes place in the public sphere and intersubjective communication—the very foundations of logical and rational thinking and discourse begin to collapse. This leads to a disruption in the ability to understand and objectively grasp reality, which is based on the linguistic structure of thought and communication with other rational agents and members of the community.¹⁹

A more moderate and integrative view of mental disorders is offered by George Graham in his book *The Disordered Mind*, where he argues that mental disorders cannot be simply reduced to neurological disorders, although they are related to brain activity. He develops the thesis of "realism about mental disorders," asserting that mental disorders are real phenomena that cannot be exclusively reduced to brain dysfunctions. Key aspects of his theory include understanding mental disorders through the concepts of rationality,

---

¹⁸ The *standard* is a statistical average derived from observations of several *healthy* populations during the examination of their decision-making process and rational thinking.

¹⁹ Jennifer Radde, *Madness and Reason*, George Allen & Unwin, London, 1985, pp. 55 and 84.

intentionality, and personal identity. He emphasizes that mental disorders do not represent a complete loss of rationality, but rather forms of "limited" or "interrupted" rationality.²⁰

By "limited rationality," Graham means that mental disorders do not signify a total loss of rationality, but rather that rationality is disturbed or "shortened" due to the influence of a-rational (neural or mechanical) processes. His central thesis is that mental disorders involve a combination of rational and a-rational factors, meaning that individuals with mental disorders still have some capacity for reasoning, but that capacity is somehow "clogged" or "distorted" due to the disorder.

For instance, a person suffering from paranoia might have an internal logic for their fears, but that logic is based on incorrect assumptions or a lack of valid evidence. A person suffering from depression may rationally conclude that there is no reason to get out of bed, but that rationality is weakened by a loss of will and motivation, which are crucial for making sound decisions. Therefore, mental disorders do not represent a complete collapse of rational thinking, but a state in which rationality persists, albeit in a weakened or altered form.

As mentioned, this methodological model sits between the phenomenological and biomedical approaches. It is more precise than the phenomenological approach because it is less subjective, that is, it relies less on the statements and experiences of the subject from a first-person perspective, but it is more burdened with theoretical constructions. On the other hand, it is closer to the person's behavior, i.e., their behavioral reactions, rather than neurophysiological processes, making it better suited for offering more adequate interpretations. However, while the model offers an improvement in terms of precision, it still neglects or entirely disregards the subjective experience (the quality of experience) of the person. Furthermore, the functionalist approach, despite its comparative examination, overlooks cultural specificities. The standards of rationality used in this model of mental disorders often vary from society to society. Likewise, how we understand rationality and logical thinking will influence their role in the development, manifestation, and explanation of disorders. In this sense, it is important whether we are discussing an interpersonal understanding of rationality or, in a narrower sense, a logicist understanding, according to which rational thinking is logically coherent.

The latter can be seen as a necessary, but not sufficient condition to call someone a rational agent. Interpersonal understanding goes beyond mere logical

---

²⁰ Graham, G., *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, Routledge, New York, 2010, pp. 19-43 and 156.

coherence or consistency of thought, incorporating moods (experiences) and emotions, as well as the prudence of the person when making decisions.²¹

Exactly this broader, interpersonal understanding of rationality is what Govedarica has in mind when supplementing Raden's concept of mental disorders as logical errors in irrational thinking. Govedarica argues that the *pre-logical* (or "meta-logical" in the term of interactive psychoanalysis) erroneous, i.e., falsological formation of attitudes and beliefs in individuals suffering from mental disorders, pertains to a pathology of self-consciousness. According to the author, this pathology stems from: "the complex and inadequately resolved relationship between its empirical and transcendent aspects [...]"²² Here, a distinction is drawn between cognition and rational, objective (empirical) thinking—consciousness of objects in the external world—and, on the other hand, self-consciousness as the integrative knowledge of the self and the possibility of moral agency. Specifically, it concerns self-consciousness, which "includes a meta-instance, crucial not only for the health of individual psychological processes but also for the overall conceptualization of existence and finding a higher purpose for one's own being."²³

This refers to the meta-cognitive aspect of the human being, a dimension that surpasses rationality as mere intellectual reflection on objects and considers the supra-individual spiritual instance within a person, which relates to awareness of awareness and the ability to distance oneself from one's own experience, perception, feelings, and thoughts. In other words, it touches on the transcendence of one's own being toward something beyond it. This dimension, when considering mental disorders and the mental life of humans in general, is found in phenomenological theories of mind.

The phenomenological approach

The phenomenological approach, unlike the two previously discussed approaches—physicalism and functionalism, which primarily rely on natural sciences and contemporary computer sciences and fall under objectivist-scientific theories of the mind—focuses on understanding the human mental life from the perspective of the first person. These earlier approaches often culminate in reductionism (of the eliminative type). On the other hand, the phenomenological approach draws on authors from the continental philosophical tradition, mostly phenomenological tradition, and for this reason, I refer to it as the phenomenological approach, despite the significant differences among the authors I group under this umbrella term.

---

²¹ Graham, G., *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, Routledge, New York, 2010, p. 118.

²² Govedarica, M., *Madness as Inadequate Self-Awareness*, p. 359.

²³ *Ibid.*, p. 358.

What all authors in this group have in common is that they take into account the first-person perspective, more precisely—(self)consciousness as an essential feature of human beings, characterized by the first-person perspective, intentionality, and the subjective nature of experience (qualia).

The questions such as how the brain processes external stimuli, how information is integrated in the brain, and which areas of the brain are active when we experience specific pain—these are undoubtedly important questions. However, over time, they have become easier questions that do not address the more complex problem of a more holistic understanding of consciousness: why are all these processes accompanied by internal experience, and how can we better understand them given that they are only accessible from the first-person perspective of the one experiencing them?

Cognitive sciences and contemporary psychology, as representatives of the scientific paradigm, primarily treat the mind as the "internal" substrate of behavior. They examine internal states only in light of their functions and causal connections that serve to explain behavior, thus from a behavioral-cognitive-functionalistic standpoint. This is precisely why the Australian philosopher David Chalmers argues that it is crucial to make a distinction between two concepts of the mind. The phenomenological concept of the mind: in short, this concept presents the mind as conscious experience, and a mental state as a consciously experienced mental state. The psychological concept of the mind: this concept serves as the basis for causal or explanatory accounts of behavior. Here, a mental state is understood solely in terms of the role it plays in explaining behavior. According to the phenomenological concept, the mind is defined by the way something is experienced. According to the psychological concept, the mind is defined by what it does.²⁴

Let's say I'm giving a very important lecture in philosophy in a room in front of several hundred people. I'm very excited and anxious because many important figures from the world of philosophy, renowned colleagues, and others are listening to me, and I want to make a good impression in front of them. My excitement and anxiety, my nervous speech, stuttering, sweating, uncontrollable hand movements, and so on, can all be adequately explained by various psychological and even biological mechanisms. These would explain my current "mental state" and potential causes behind it (perhaps some childhood conditions that developed my introverted and "shy" character, maybe a way of thinking that led to anticipatory anxiety causing all this, hormonal regulation issues, hyperactivity of the amygdala, etc.). But these "positive-psychological" explanations do not address the dimension of my existential experience — that is, how *I*, as the "I" (subject), experienced this performance and what meaning I

---

²⁴ Chalmers, D. J., *The Conscious Mind: In Search of a Theory of Conscious Experience*, Department of Philosophy, University of California, Santa Cruz, 1995, p. xii.

attributed to it. This experience is inaccessible from a third-person perspective, yet it is consciously available to me, not only as a subjective quality of the experience, but also as something that indicates the possibility of taking a particular attitude toward myself and what is happening to me. It can act causally, developing new future mental states, and even retroactively affect how I will think about the entire performance. Simply put, objectivist-scientific research deals with the *object* of experience, while phenomenological research deals with the *experience* of the object.²⁵

The possibility of such an experience and the attribution of meaning and certain values to what happens to us or what has happened to us, or even setting a purpose and goal that directs us toward something that has not yet happened but may occur in the future, presupposes the abilities of self-relating, self-distancing, and self-transcendence. Here, we are no longer just talking about the question of qualia, as discussed by Chalmers; now, another characteristic of consciousness is revealed, namely—its *intentionality*²⁶. Along with the quality of experience and perspectivity, it is one of the key features of consciousness. The intentionality of consciousness means that consciousness is always consciousness *of* something—it is the ability of consciousness to relate to objects as well as to itself (self-consciousness). We are directed toward a specific dimension of the human being, which Govedarica sees in self-consciousness as a meta-instance that connects us with the transcendent, and I will call it the existential dimension of humans as self-conscious beings, i.e., persons. These ideas and concepts, as already mentioned, stem from the phenomenological and, more broadly, the so-called continental philosophical tradition and authors such as Søren Kierkegaard, Max Scheler, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre, and Maurice Merleau-Ponty. These ideas were further developed within psychoanalysis and existential psychotherapy by practitioners and analysts such as Medard Boss, Ludwig Binswanger, Viktor Frankl, Irvin Yalom, Emmy van Doren, Ernesto Spinelli, and others. All of these authors accept the idea of the intentionality of consciousness and consider it not only an essential characteristic of consciousness but also a key factor when it comes to the emergence and nature of mental disorders. This dimension allows for the asking of "big life questions" about identity, purpose, and the values of one's

---

²⁵ *Erlebnis* (experience) is not the same as emotion (feeling). In this regard, emotion can be related to the neural correlate of brain processes, while experience concerns the way in which I subjectivize a particular emotion, what it means, and what significance it holds for me. Strictly speaking, experience is neither merely a subjective, irrational feeling (emotion) nor a purely cognitive (rational) moment; it is both. It is more like an atmosphere or *Stimmung* that encompasses my entire being – both rational and irrational. It is knowledge that is felt and feeling that is known.

²⁶ Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan, *The Phenomenological Mind*, Routledge, London and New York, 2008, pp. 107-128.

own and others' lives. This means that this ability equally represents a prerequisite for the formation and development of certain mental disorders, in which it plays a constitutive role. The way a person experiences and interprets their own symptoms can be part of the disorder. For example, in anxiety disorders, the fear of a panic attack, rather than the attack itself, can become the main problem constituting the mental disorder, rather than merely being an epiphenomenon.²⁷

The essence of psychological suffering, therefore, does not lie (only) in poor intelligence, fallacious reasoning, or reality testing, but in the inability to connect all aspects of personal experience into a meaningful whole. "The core of what is pathological in madness does not concern poor intelligence or cognitive dysfunctions in reality testing, but rather a problem related to the valid self-conscious connection of all the elements of one's own experience, behavior, and actions."²⁸

Following the phenomenological tradition and existential therapy, I interpret this connection not as logical coherence, but as the possibility of consciously directing ourselves toward certain external, supra-individual, supra-personal values, or, as Frankl would say, meaning—values that are intersubjective and real, and which will then facilitate the integration of my personality into a healthy whole. The meaning to which we consciously direct ourselves through self-transcendence will act as a kind of corrective to our state, supplementing previous approaches and positively impacting our overall well-being. In this way, I cease being merely a passive product of the past and become an active project for the future. For example, depression ceases to be only a matter of chemical imbalance or serotonin deficiency, and becomes a matter of an (un)consciously altered relationship to oneself and the world. A person with depression often cannot see the future and cannot direct themselves toward something that would give them meaning. Existential therapy works here by helping the person find values that transcend their current suffering. Similarly, anxiety disorders, within this phenomenological theory, are not just about hyperactivity in the amygdala, but also about the way in which the person interprets their own fears. Fear of fear can become dominant, creating a closed loop in which the person loses their sense of control over their own being. In line with the phenomenological approach, a key factor in overcoming mental disorders may be directing oneself toward something beyond the individual. Meaning found outside of oneself can become a corrective factor, helping us reintegrate our experience into a unified, healthy structure. In other words, overcoming internal suffering often does not lie in introspective diving into one's

---

²⁷ Sanneke de Haan, *The Existential Dimension in Psychiatry: An Enactive Framework, Mental Health, Religion & Culture*, DOI: 10.1080/13674676.2017.1378326

²⁸ Govedarica, M., *Madness as Inadequate Self-Awareness*, p. 361.

own thoughts, but in opening up to the world, to people, to art, creativity, and engagement in similar productive and life-affirming activities and situations. Sometimes, the best way to find ourselves is by getting lost in something greater than ourselves.

Interactive Psychoanalysis and the Possibility of an Interdisciplinary Approach

Understanding mental disorders, as already emphasized, represents an interdisciplinary challenge that requires integrated and well-coordinated collaboration between various fields and disciplines – psychology, neuroscience, psychiatry, and psychopathology, but also philosophy. The need for philosophical reflection in this domain is caused, as I mentioned at the beginning, by the crisis that psychiatry and the psychology of mental health are currently facing. In this final part of the paper, I will present how interactive psychoanalysis has the potential to bridge these different approaches to mental disorders, offering an opportunity for interdisciplinary collaboration.

Interactive psychoanalysis (hereafter IP) represents a form of philosophical practice, more precisely, counseling aimed at nurturing and understanding the human soul. It is an interdisciplinary scientific-philosophical approach that connects various scientific and philosophical discourses and practices with the goal of gaining a deeper insight into the subjective experience of the human being.

By establishing a new form of advisory psychoanalytic practice, adapted to the demands of contemporary individuals and society, IP relies both on classical Freudian psychoanalysis and on authors who have revised and deepened Freud's teachings, such as Jacques Lacan, as well as on the most modern approaches like *neuropsychoanalysis*²⁹. One of Lacan's key contributions to psychoanalytic thought, which is also reflected in IP, is his understanding of the unconscious as "logically structured" and linguistically organized. Unlike Freud's unconscious, which is often interpreted through the lens of repressed desires,

---

²⁹ Neuropsychoanalysis represents an attempt to integrate neuroscience and psychoanalysis with the aim of a deeper and more balanced study of the human mind. This interdisciplinary field emerged in response to advancements in neuroscience, which provided new insights relevant to psychoanalytic theory and practice. Although psychoanalysis and neuroscience have long been considered separate fields – the former as qualitative and subjective, the latter as quantitative and objective – neuropsychoanalysis seeks to overcome this dichotomy, highlighting that psychodynamic processes are inextricably linked to the neurobiological activities of the brain.

irrational impulses, and conflicts, Lacan's unconscious functions through a network of meanings, symbols, and linguistic structures. In this sense, a symptom is not merely a manifestation of repressed drives or conflicts, but a specific way in which the subject derives meaning in their life – often through processes of (false)logical reasoning, linguistic play, slips, and unconscious associations.

In the practice of IP, this concept has significant implications: working with clients, or in the context of IP, with analysands, is not limited to making repressed content conscious, but involves the logical analysis and understanding of their language, symbols, and meaning structures that shape their inter-subjectivity. For instance, if a person frequently uses a specific phrase or slip of the tongue in everyday speech, or consistently (mostly unconsciously) resorts to certain ways of reasoning, this can be the key to uncovering the unconscious structure of their conflict, trauma, or desire.³⁰

A particular advantage of IP is that, in addition to the aforementioned psychoanalytic authors and approaches, it equally draws on philosophical methods and theories, such as logical analysis of language, hermeneutics, and phenomenology. While classical psychotherapeutic and advisory practices primarily rely on psychological methods and techniques, the philosophical approach provides greater flexibility, conceptual breadth, and innovation in working with clients. At the same time, psychoanalytic methods and theories provide solid and clinically proven foundations for analytical work, integrating the best of both worlds – the precision and practicality of psychoanalytic diagnostics and the critical reflectivity of philosophical thought.

In the next section, I will briefly present three foundational approaches, or methods, on which IP is based, showing how these pillars align with the theories of the mind presented in the central part of this work, thus demonstrating how IP holds the potential for the integration and well-coordinated collaboration of various disciplines and theories that deal with human mental health and mental life in general. These three standpoints, or methods, are: neuropsychoanalysis, logical analysis, and the phenomenological-hermeneutic method.

Interactive Psychoanalysis (IP) adopts a neuropsychoanalytic foundation, primarily relying on the works of Mark Solms, and develops it through advisory and philosophical work with analysands. Building on the neuropsychoanalytic perspective, IP does not view mental phenomena solely through symbolic and linguistic structures but also examines their

---

³⁰ For more on the relationship between Lacan's teachings and interactive psychoanalysis, see:

Peličić, I., *Interactive Psychoanalysis through Lacan's Teaching*, in *Agrafa*, Vol. IV 5/2023, Philosophical Center for Psychoanalysis, Novi Sad, pp. 162-166.

neurobiological foundations. This allows for a deeper understanding of the organic processes underlying psychological phenomena, such as emotional reactions, unconscious patterns, and trauma. In this way, IP establishes a bridge between philosophical reflection, psychoanalytic interpretation, and neurobiological research, opening space for a critical re-examination of both the biomedical model of mental disorders and classical psychoanalytic theories. Through this integration and multidisciplinary approach, interactive psychoanalysis does not reject psychoanalytic insights into the unconscious and subjective lived experience; on the contrary, it takes them very seriously, while also acknowledging the importance of neurobiological research for understanding human mental life, without resorting to reductionism. In this manner, it lays the foundation for an approach that is not confined to the frameworks of exclusively social-humanistic disciplines but also draws on contemporary natural-science methods, enabling a more flexible and comprehensive approach with analysands.

In addition to considering the neurobiological factors of mental disorders through neuropsychanalysis, IP also, by relying on logical analysis of the analysand's statements, takes into account cognitive, or more precisely, logical-conceptual thinking. Based on the latest neurobiological research on schizophrenia, the relationship between neurobiology and the "social brain," and the anatomical and functional elements influencing the everyday behavior of individuals with schizophrenia, the interactive psychoanalyst goes a step further and examines the logical-conceptual causes of asocial behavior in individuals with schizophrenia. Thus, Milan Popov, the founder of interactive psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad, in his work with analysands, has come to the insight that in addition to neurobiological hypotheses and observations, there is a need for logical analysis of conceptual thinking and the relationship between that thinking and the analysand's environment. "The need arises to investigate the specific interaction with the environment in the thinking of schizophrenics, that is, the specific conclusions that arise from the relationship between concepts and the environment."³¹

Starting from Jean Piaget's premise on the structure of self-regulation in the process of creating balance, that is, accommodation and assimilation, as a basis for forming and considering higher cognitive functions, which lead to normative elements of thought, and taking into account his work with individuals with schizophrenia, Popov concludes that the states of analysands developed under the influence of various environmental factors, which allowed for the "formation of different specific ways of thinking characteristic of

---

³¹ Popov, M., *The Hypothesis of Correlational Relations of Antisocial Behavior in Schizophrenics*, in *Agrafa 5*, p. 23.

schizoid fantasies and schizophrenia."³² In other words, Popov believes that one of the reasons for the emergence of erroneous conclusions (which lie at the foundation of mental disorders, in this case schizophrenia) is conditioned by the need for self-regulation, that is, the search for meaning between undifferentiated new meanings and previous interpretations of the relationship with the environment, which are based on the analysand's belief system. "The analysand's conclusions are wrong because they believe that the newly formed insight has a different spatial and temporal content compared to previous interpretations [...] They re-examine verbal and non-verbal signs, giving them new meanings in relation to previous experience, which leads them to desocialization and depersonalization."³³

The standpoint developed by Popov is close to functionalist theories of the mind, as well as the conceptualization of mental disorders within them. A similar thesis is proposed by Graham and Stevens in their work "Mind and Mine"³⁴ where they hypothesize the phenomenon of "introspective alienation" — a phenomenon in which a person experiences their thoughts or mental episodes as if they do not belong to them. It is suggested that our perception of our own agency depends on whether we can explain a particular mental episode through our own system of beliefs and desires, which is part of our cognitive-behavioral pattern formed through biological-psycho-social accommodation and assimilation during the development of higher cognitive functions. Based on this, it is explained how a person can believe that their thoughts or mental processes are the work of an external actor rather than their own. This brings us to the "dual appearance" discussed in IP. It is actually just an expression of the analysand's need for meaning-making, a search that has a specific logical-linguistic structure formed through interaction with the environment. "Erroneous conclusions are only a temporary support in the search for achieving synthesis between the subject and the environment."³⁵ According to this, schizophrenia is a consequence of abstract thinking that fails to connect its own concepts into a logically coherent and consistent whole (a meaningful narrative), nor to relate that whole (narrative) to its environment through intersubjective communication that should follow specific logical-linguistic rules and practices on which a given community rests.

Popov emphasizes that progress and improvement in the analysand's condition will not be significant if the analysis remains solely at the theoretical

---

³² Ibid., p. 24.

³³ Ibid.

³⁴ Graham, G. and Stephens, G. L. (1994). *Mind and Mine*. In G. Graham and G. L. Stephens (eds.), *Philosophical Psychopathology* (pp. 91–109). Cambridge, MA: MIT Press, pp. 101–102.

³⁵ Popov, M., *The Hypothesis of Correlational Relations of Antisocial Behavior in Schizophrenics*, in *Agrafa 5*, p. 24.

level of argument exchange and dry logical analysis without practical implications. He suggests that the analysand should be shown practically, "through examples in your and their speech," the existence of certain problems and errors. This approach, among other things, calls for considering speech acts and the theory of language games, but also for a broader phenomenological-hermeneutic horizon that will take into account the specific meaning-making situation of the client. In other words, it is necessary not only to explain the mental state of the analysand through logical analysis of their statements but equally important to understand the analysand's situation through interpreting the meaning and subjective sense they attribute to their statements and their situation. Therefore, it is essential to also consider the lived experience, as defined in the earlier sections of this work.

This was recognized and further developed by Lazar Bogunović in his work "*The Relationship Between Traditional and Interactive Psychoanalysis*."³⁶ By introducing the hypothesis of vertical and horizontal levels, where the former pertains to theoretical work with analysands and the latter to practical work, Bogunović takes into account the development of logical skills for valid reasoning and identifying errors in thinking, thus providing a better insight into the analysand's "worldview." This, in turn, allows for practical work. The "worldview" (German: *Weltanschauung*) opens up the "interactive event horizon," within which the hermeneutic interpretation of the analysand's statements occurs. This not only helps explain the logic of the analysand's statements but also allows us, on a cognitive-emotional, or better yet, *existential* level, to understand the situation of the analysand as well as ourselves as analysts. This is crucial because it establishes a heightened empathetic connection.³⁷ Thus, IP demonstrates its closeness to both phenomenological theories of mind and existential practices within psychotherapy.

This approach provides a solid foundation for the further development of interactive psychoanalysis, opening up space for interdisciplinary collaboration between philosophy, cognitive sciences, neurobiology, and psychotherapy. The integration of logical analysis of conceptual thinking, phenomenological understanding of subjective experience, and contemporary neurobiological research allows for a deeper insight into mental disorders, particularly schizophrenia. This framework not only contributes to the theoretical explanation of the causes and mechanisms of mental disorders but also offers practical guidelines for working with analysands. Further research could focus on empirical validation of the proposed hypotheses, as well as the development of methods that would enable more efficient therapeutic

---

³⁶ Bogunović, L., *The Relationship between Traditional and Interactive Psychoanalysis*, in *Agrafa*, Vol. III 4/2022, Philosophical Center for Psychoanalysis, Novi Sad.

³⁷ *Ibid*, p.102-103.

interventions based on the interactive approach to understanding and addressing mental health issues.

Conclusion

Different philosophical approaches to the mind and mental life offer various perspectives on the nature of mental disorders, each with its specific implications. Physicalism treats them as neurobiological dysfunctions, focusing on brain abnormalities and emphasizing the importance of pharmacological and neurological interventions. Functionalism views them as disorders in information processing, where cognitive-logical dysfunctions arise from deviations from the norms of rational thinking and decision-making. The phenomenological approach, on the other hand, draws attention to subjective experience and the way mental disorders disrupt personal sense-making, perception of reality, and connection to the world.

However, none of these approaches is sufficient on its own—physicalism overlooks the complexity of subjective experience, functionalism remains limited to the mechanisms of data processing, while phenomenology often neglects neurobiological and cognitive aspects. Therefore, to gain a comprehensive understanding of mental disorders, an interdisciplinary integration of these insights is essential.

In this sense, an integrative approach that connects the neurobiological, cognitive, and existential dimensions of human beings proves to be essential. Such a framework enables a deeper understanding of mental disorders not only as biological dysfunctions or cognitive errors, but also as phenomena that permeate the entire human experience—from neurological processes to the subjective sense of meaning and personal identity. This model is also supported by the interactive psychoanalytic perspective, which has the potential to bridge the gap between reductionist and humanistic-holistic interpretations of the mind, offering a foundation for a more complex, yet practically applicable concept of mental health. Ultimately, this approach not only contributes to the development of theoretical psychiatry but also opens up possibilities for the creation of therapeutic methods that take into account the entirety of human existence—as a biological, rational, but also deeply subjective and emotional being

Nikola Ačanski

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Odeljenje za filozofiju

Filozofija duha i mentalni poremećaji: mogućnost interdisciplinarnog pristupa

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste da se kroz izlaganje tri dominantna pristupa fenomenu uma u filozofiji duha – fizikalizam, funkcionalizam i fenomenološki pristup – ispituju neke implikacije koje ovi pristupi mogu imati za savremene koncepte mentalnih poremećaja. *Fizikalistički okvir i pristup*, kao *par excellence* redukcionistička teorija uma, mentalne poremećaje identifikuje sa somatskim oštećenjima, tj. uzima ih kao neurobiološke moždane abnormalnosti, naglašavajući važnost farmakoloških i neurobioloških intervencija. *Funkcionalizam*, koji duh, tj. um shvata kroz njegove funkcionalne uloge i komputacijske moći, omogućava razumevanje mentalnih poremećaja kao disfunkcija u (kognitivnoj) obradi podataka, koje su rezultat pogrešnog rasuđivanja i zaključivanja kao odstupanja od standardnih normi racionalnog (logičkog) mišljenja i odlučivanja. Nasuprot tome, *fenomenološki pristup* usmerava pažnju na svesno, subjektivno i intencionalno iskustvo osobe, istražujući kako se mentalni poremećaji manifestuju kroz gubitak smisla, promenjenu percepciju stvarnosti ili narušenu povezanost sa svetom. Kroz analizu ovih teorijskih okvira i njihovih implikacija za razumevanje mentalnih poremećaja, ukazaću na mogućnosti interdisciplinarnе integracije filozofskih koncepata u psihijatrijsku teoriju mentalnih poremećaja. Naglašavajući potrebu za interdisciplinarnim konceptualno-metodološkim pristupom u razumevanju mentalnih poremećaja, pokazaću da je on ispraćen i podržan interaktivnom psihoanalitičkom pozicijom koja povezuje neurobiološku, kognitivnu i egzistencijalno-subjektivnu dimenziju ljudskog bića, kao racionalne životinje i ličnosti.

Ključne reči: filozofija duha, mentalni poremećaji, psihijatrija, interaktivna psihoanaliza.

Uvod

Psihijatrija je disciplina usmerena na dijagnostiku, lečenje i prevenciju mentalnih, emocionalnih i poremećaja ponašanja.¹ Psihijatrijska dijagnostika – kao i na njoj utemeljene metode lečenja i prevencije – oslanja se na postojeće klasifikacije mentalnih poremećaja koje su ponuđene u priručnicima Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB²) i Dijagnostičkom i statističkom priručniku mentalnih poremećaja (DSM³). Klasifikacija i konceptualizacija mentalnih poremećaja ponuđena u ovim priručnicima je važna, ali poseduje propuste i probleme koji zahtevaju aktivnu kritiku i teorijsku razradu istih. Problemi se javljaju zbog njihove nedovoljne preciznosti – ne uspevaju da obuhvate složenost i preklapanje različitih poremećaja, kao ni njihove idiosinkrazije. Kao posledica, DSM i MKB dijagnoze ne daju ni jasne smernice za tretman mentalnih poremećaja. Ovakva situacija otvara pitanje da li iza ovih kategorija stoji dublja biološka raznolikost ili su u pitanju možda i neki ne-biološki faktori koji bi zahtevali radikalnu promenu u prevladavajućoj paradigmi mentalnih poremećaja. Ovo pitanje se dodatno potvrđuje i dobija na značaju neuspehom da se pronađu pouzdani biološki markeri za mentalne poremećaje.

Nezadovoljstvo statusom kvo i rastuća kriza unutar psihijatrije, o kojoj govori i piše sve više autora,⁴ jednim delom tiče se i toga što se u psihijatriji i dalje postavljaju dijagnoze na osnovu tzv. „tradicionalnog dvodelnog modela patologije”⁵, tj. biomedicinske paradigme mentalnih poremećaja – što podrazumeva da sa jedne strane imamo oštećene ili disfunkcionalne organske procese koji se, sa druge strane, manifestuju kroz različite opažljive kognitivne, emocionalne i/ili biheviornalne simptome. Zajedno, opažljivi simptomi i unutrašnji organski procesi kreiraju koncept mentalnog poremećaja. Začuđujuće je to što je psihijatrija jedna od retkih oblasti medicine u kojoj nisu razvijeni jasni biomarkeri, a ipak se teži ka endogenim, neurofiziološkim procesima kao

---

¹ American Psychiatric Association, *What is Psychiatry?*, <https://www.psychiatry.org/patients-families/what-is-psychiatry>, 13. 01. 20205.

² World Health Organization. (2021). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). World Health Organization. <https://icd.who.int/>

³ American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., Text rev.). American Psychiatric Association. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>

⁴ Genin, Konstantin ; Grote, Thomas & Wolfers, Thomas (2024). „Computational psychiatry and the evolving concept of a mental disorder”. *Synthese* 204 (3):1-23.

⁵ Ibid, str. 4-5.

osnovnim i presudnim u postavljanju dijagnoze.⁶ Kada se dijagnoza koja je postavljena na osnovu simptoma ne može potvrditi ili opovrgnuti na osnovu biomarkera to dodatno otežava i komplikuje i postavljanje plana lečenja. Jasno je da postoji ozbiljna potreba za konceptualnim preispitivanjem psihijatrijske taksonomije. Složenost i važnost problema i pitanja koji se postavljaju unutar disciplinarnog polja psihijatrije, ali i srodnih oblasti poput psihopatologije, zahtevaju širok, ali ipak dobro koordiniran, interdisciplinarni i integrativni pristup. To podrazumeva dobro osmišljenu projektnu saradnju različitih oblasti: biologije, fiziologije, kognitivnih nauka, neuronauka, veštačke inteligencije, neurolingvistike, psihologije, filozofije... Cilj ovog rada jeste da pokaže kako jedna savremena filozofska disciplina, filozofija duha (ili filozofija uma; eng. *philosophy of mind*), može biti od naročite koristi aktuelnim pokušajima re-konceptualizacije mentalnih poremećaja.

Filozofija duha savremena je analitička filozofska disciplina koja kao centralni istraživački problem postavlja pitanje odnosa duha i materije, preciznije, uma i tela (*mind-body problem*).⁷ Pokušaji da se taj odnos pobliže odredi, rasvetli ili, pak, razreši, proizveli su različite pristupe razumevanju uma (svesti i kognicije). Moguće implikacije tih pristupa i teorija uma nisu relevantne samo za posebne probleme i pitanja unutar filozofije (duha), kao što su: svesno iskustvo, doživljaji, pamćenje, jezik, već se njihov heuristički potencijal može pokazati vrednim i u srodnim naučnim disciplinama i poljima koja se bave čovekovim mentalnih životom i umom, kao što su psihijatrija i psihopatologija.

Filozofija nam, generalno govoreći, može ponuditi širu perspektivu pri razmatranju određenih problema, kao i alate za kognitivno i pojmovno uređivanje heterogenih tematskih oblasti koje su prezasićene mnoštvom različitih koncepcija, teorija i pristupa koje stvara tzv. „kognitivnu prezasićenost” – nekonzistentnost među različitim teorijama, koja često dovodi do bezizlazne situacije. Sa druge strane, postoje situacije, kao u psihijatriji, kada se suočavamo sa izuzetno kompleksnim i teškim problemima i fenomenima, kao što su mentalni poremećaji, dok nam jasno izostaju alternativni pristupi i teorije koje bi bile konkurentne dominaciji jedne paradigme, u ovom slučaju to je biološki model mentalnih poremećaja.

Jedan od metodoloških razloga zbog kojih smatram da je korisno i heuristički plodno spojiti filozofiju duha sa psihologijom mentalnih poremećaja

---

⁶ Između ostalog jasni i precizni biomarkeri izostaju i zbog toga što je ljudski mozak toliko kompleksan sistem i predstavlja, pored univerzuma, najveću misteriju ovog sveta, čiju površinu smo tek zagreballi.

⁷ Za opšti uvod u ovu disciplinu i probleme i pitanja koja postavlja videti: Searle, John, R., *Mind – A Brief Introduction*, Oxford University Press, 2004.; *Psihofizički identitet ili saznavno povlašćeni položaj?*, priredila Stanković, B., Mali Nemo, Pančevo, 2004.; Ačanski, N., „Utemeljenje filozofije duha u delima Bertranda Rasela i Gilberta Rajla”, *Agrafa*, 82-98., Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2022.

i psihijatrijom jeste to što filozofija duha nudi širok spektar teorijskih pristupa koji mogu obogatiti konceptualni okvir psihijatrije, dok psihijatrija, zbog dominacije jedne paradigme, pokazuje potrebu za većom teorijskom raznovrsnošću. Time se filozofski uvidi ne „prelivaju“ u psihijatriju, već mogu poslužiti kao podsticaj za razvoj alternativnih modela mentalnih poremećaja koji će moći da konkurišu preovlađujućem pristupu. S druge strane, ovakva interdisciplinarna razmena može doprineti većoj teorijskoj konzistentnosti unutar filozofije duha, omogućavajući joj da se, kroz primenu u praksi, rastereti prevelikog broja apstraktnih i međusobno suprotstavljenih teorija.

Drugi razlog, podjednako važan, nije metodološke prirode, već pre epistemološke, pa čak i ontološke. Većina istraživanja mentalnog života čoveka i propratnih moždanih i telesnih procesa u filozofiji duha odvija se u okvirima onoga što se smatra „normalnim“. Sigmund Frojd nas je, kao psiholog, prvi podučio da nam psihopatološka i, uslovno rečeno, abnormalna ljudska ponašanja i mišljenja mogu više otkriti o čoveku i njegovom mentalnom životu i duhu nego ona ponašanja i mišljenja koja su uobičajena, opšteprihvaćena i koja se uzimaju kao „normalna“. Smatram da je jedna od Frojdovih velikih zasluga, koja spada u domen humanističkog pristupa razumevanju čoveka kao racionalnog i iracionalnog bića, ta što nas je svojom teorijom i praksom učio da mentalnim poremećajima ne pristupamo kao nečemu što *samo* treba iz-lečiti ili eliminisati, već i kao nečemu što prvo treba raz-umeti i iz toga nešto naučiti. Umeće razumevanja i objašnjenja mentalnih poremećaja leži u tome da pokušamo da govorimo *iz* mentalnih poremećaja, a ne samo *o* mentalnim poremećajima. Ovo je naročito važno ako imamo na umu perspektivu prvog lica i proživljenog iskustva subjekta. U radu ću pokušati da pokažem i na koji način interaktivna psihoanaliza doprinosi tom humanističkom pristupu.

Na kraju krajeva, uverenja sam da je razlika između onoga što uzimamo kao „normalno“ i „abnormalno“ (patološko) pre stvar gradacije i stepena, nego vrste. Ne postoji jasan i nepremostiv jaz i rez između mentalno zdravog i mentalno poremećenog. Kao što Milanko Govedarica ističe u „Ludilo kao neadekvatna samosvest“ moramo imati *iskustvo* ludila, barem u kratkoročnim i prolaznim epizodama, kao transgresije, kako bismo uopšte mogli govoriti o normalnom (naročito iz perspektive prvog lica). „[...] nije istina da mentalno zdrava osoba nema znanja o ludilu. Naprotiv, ona je subjekt koji ima iskustva s ludilom te je upravo zato kadra uspešno izaći na kraj s ludilom kako u sebi, tako i u drugim ljudima.”⁸ Ili kako je to istakao naš čuveni psihijatar i psihoterapeut Milan Popović: „Sećam se pacijenta koji mi je svojevremeno rekao: Ako hoćeš

---

⁸ Govedarica, M. „Ludilo kao neadekvatna samosvijest”, *Filozofska istraživanja*, 42 (2), 353-363. <https://doi.org/10.21464/fi42208>, 2022. str. 358.

da me razumeš, moraš da ludiš sa mnom.”⁹ Ovaj stav je naročito važan kada pokušavamo da uspotavimo jedan humanistički odnos prema mentalnim poremećajima u kojem nećemo samo da govorimo *o* mentalnim poremećajima, iz perspektive trećeg lica, već u kojem hoćemo da govorimo *iz* mentalnih poremećaja, iz perspektive prvog lica.

Filozofija duha i skica za re-konceptualizaciju mentalnih poremećaja

U ovom delu rada predstaviću tri preovlađujuće teorije uma (svesti, kognicije) unutar filozofije duha, kao i neke od implikacija koje iz njih proizlaze, a koje mogu biti relevantne za re-konceptualizaciju mentalnih poremećaja. Te tri teorije uma su: fizikalizam, funkcionalizam i fenomenološka teorija.

Fizikalizam

Kao što se da naslutiti po nazivu, fizikalizam se razvija pod presudnim uticajem prirodnih nauka, najpre i najviše fizike i biologije. Fizikalizam je tako jedan oblik materijalističke paradigme unutar filozofije duha. Osim fizikalizma, koji se oslanja mahom na fiziku, prisutan je i biologizam sa osloncem na biologiju i neurofiziologiju, on takođe igra bitnu ulogu u savremenoj filozofiji duha kao još jedna teorija materijalističkog monizma. Fizikalizam je sklon redukciji čovekove psihe i biologije na fiziku njegovog tela i ponašanja, iako neki autori govore i o biološkoj redukciji unutar fizikalističke teorije (na primer D. M. Armstrong koji ističe značaj molekularne biologije). To stanovište kaže da pored fizičkih i bioloških stanja, procesa i događaja ne postoji nikakva posebna klasa mentalnih stanja, događaja i procesa; dalje, da se čitavo čovekovo ponašanje i njegov unutrašnji život mogu opisati i objasniti fizikalnim i eventualno biološkim teorijama i zakonima. Autori poput A. T. Plejsa, Dž. Dž. Smarta, D. M. Armstronga, D. Dejvidsona, uz određene minimalne razlike i nijanse, predstavljaju rane zastupnike fizikalističke teze u okviru filozofije duha. Tako na primer, Smart u svom spisu „Oseti i moždani procesi”, tvrdi: „Čovek je nepregledni sklop fizičkih čestica, ali nema ničega, oseta ili stanja svesti, povrh i iznad ovoga.”¹⁰ Dakle, potpuno u skladu sa opštom materijalističkom predstavom o svetu, u univerzumu postoje samo fizički procesi i objekti. Psihofizički identitet, kako se ova pozicija još naziva, sugerise ne korelaciju psihičkog i fizičkog, već njihovu apsolutnu identifikaciju. Kao što smo otkrili da

---

⁹ Popović M. i Jerotić V. *Psihodinamika i psihoterapija neuroza*, Zlatousti, Beograd, 2003. str. 79.

¹⁰ Smart, Dž. Dž., „Oseti i moždani procesi“ u *Psihofizički identitet ili saznavno povlašćeni položaj?*, str. 19.

je munja identična sa električnim nabojem čestica, a voda identična sa H₂O, sada otkrivamo da su mentalna stanja identična sa neurobiološkim, moždanim procesima. Bol ili patnja, na primer, nisu nikakvi subjektivni doživljaji koji postoje nezavisno od ili mimo fizičkih procesa tela i mozga, oni *jesu* ti procesi i ništa više, ni manje. Dejvid M. Armstrong je takođe branio teoriju psihofizičkog identiteta, smatrajući kao i prethodno spomenuti autori da možemo pružiti, ili ćemo moći pružiti, jednom kada naše znanje dostigne potreban nivo, potpunu teoriju o čoveku služeći se isključivo fizičko-hemijskim kategorijama, navodeći molekularnu biologiju kao mladu disciplinu koja obećava da razotkrije fizičke i hemijske mehanizme na kojima počiva život. Čovek nije ništa više od jednog fizičko-hemijskog mehanizma. Najispravnije bi bilo, smatra Armstrong, svest shvatiti kao unutrašnji princip koji se može identifikovati pozivanjem na spoljašnje ponašanje koje je sklon da proizvede. Ako na to dodamo i racionalne razloge za prihvatanje hipoteze da je čovek samo jedan fizički mehanizam, onda možemo tvrditi da su *mentalna stanja samo fizička stanja centralnog nervnog sistema*.¹¹ Postoje, naravno, nijanse u stavovima svih ovih autora i razlike koje su fine prirode, ali svi oni daju istu generalnu sliku kada je reč o odnosu duha i materije, tačnije, mentalnog i telesnog kod čoveka. Savremeni autori koji su bliski ovoj poziciji, poput Danijela Deneta i Patriše i Pol Čerčland, veruju u potrebu za potpunom eliminacijom, a ne samo drugačijom jezičkom upotrebom, onoga što nazivamo „mentalno”, „svesno”, „verovanje”, „želja”, itd., jer to su termini zastarele, ili uskoro zastarele, pučke psihologije, koja se graniči sa metafizikom, a koja se sve više pokazuje neadekvatnom i nedovoljnom u objašnjavanju čoveka i njegovih kognitivnih procesa, naročito u svetlu tehnološkog razvoja savremenih neuronauka i nauka o mozgu (eng. *brain sciences*).¹² U svakom slučaju, fizikalizam predstavlja „[...] krajnji redukcionizam sveg mentalnog na fizičko, u metodološkom smislu sveg biološkog i psihološkog na fizičko.”¹³

U okviru ove teorije, um nije ništa drugo do mozak, a svaka subjektivna pojava – osećaj bola, ljubavi, tuge ili sreće – nije autonomna realnost, već samo neurobiološka aktivnost. Dakle, ako vas boli glava, taj bol nije nešto „psihičko” što egzistira pored moždanih procesa – on *jeste* moždani proces. U kontekstu fizikalizma, mentalni poremećaji se ne posmatraju kao složeni fenomeni koji uključuju subjektivno iskustvo, društvene faktore ili ličnu istoriju pacijenta – oni su pre svega biološke ili fizičko-hemijske abnormalnosti. Prema fizikalističkom tumačenju, depresija nije rezultat životnih okolnosti, nesrećnog detinjstva ili

---

¹¹ Dejvid M. Armstrong, „Priroda duha“ u *Psihofizički identitet ili saznanje povlašćeni položaj?*, str. 33-40.

¹² Više o tome u: Dennett, D. *Consciousness Explained*, Back Bay Books/Little, Brown and Company, New York, 1991.

¹³ Aćimović, M. „Prilog istorijskoj rekonstrukciji filozofije duha“, u *Arhe*, II, 4/2005, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2005. str. 199.

egzistencijalne krize, već prvenstveno hemijske neravnoteže u mozgu. Smanjena koncentracija serotonina, dopamina ili norepinefrina u određenim regijama mozga uzima se kao ključni uzrok depresije. Kako bismo klasifikovali i konceptualizovali poremećaj, pa samim tim ga i objasnili i postavili tretman istog, potrebno je pronaći njegove fizičke, odnosno hemijske uzroke na koje upućuje određeni skup simptoma – kognitivnih, emocionalnih ili bihevioralnih disfunkcija. Ti simptomi nisu ništa drugo do manifestacije temeljnog fizičkog uzroka. U najboljem slučaju, čak i samo subjektivno iskustvo patnje klijenta kojem je dijagnostifikovana depresija nije ništa drugo do epifenomen – nuspojava koja nema nikakvog kauzalnog efekta, a samim tim ni bilo kakvu eksplanatornu ulogu. Posledično, terapija se uglavnom svodi na farmakološke intervencije – selektivni inhibitori ponovne pohrane serotonina (SSRI), poput fluoksetina (Prozac), postaju glavno sredstvo u borbi protiv depresije. Ako je problem u hemiji mozga, onda je rešenje u hemijskom balansu. Slično je i sa drugim mentalnim poremećajima, poput anksioznosti. Kod anksioznih poremećaja, fizikalisti ukazuju na hiperaktivnost amigdale, regije mozga odgovorne za obradu straha. Ukoliko je amigdala previše reaktivna, osoba može razviti generalizovani anksiozni poremećaj ili panične napade. I ovde se terapija prvenstveno svodi na farmakološki tretman – benzodiazepini i selektivni antidepresivi služe za „smirivanje” hiperaktivnih moždanih regija.

U psihijatriji, ovako postavljenoj fizikalističkoj paradigmi od novijih istraživanja i kliničkih praksi odgovara savremeni pristup *normativnog modelovanja* mentalnih poremećaja. To je model koji koristi velike skupove podataka kako bi se identifikovali obrasci varijacija u strukturi mozga kod zdravih pojedinaca i zatim isti uporedili sa podacima iz kliničkih populacija. Cilj je otkriti odstupanja od statističke norme koja bi mogla ukazivati na neurobiološke osnove mentalnih poremećaja. Jedno istraživanje koristilo je normativno modelovanje kako bi mapiralo promene u zapremini sive mase kod osoba sa šizofrenijom. Korišćenjem podataka od više hiljada zdravih ispitanika, istraživači su definisali „tipične” obrasce moždane strukture. Kada su analizirali mozgove pacijenata sa šizofrenijom, otkrili su da neki pojedinci imaju značajna odstupanja u regijama poput prefrontalnog korteksa i hipokampusu, ali ne svi na isti način. To znači da šizofrenija nije jedinstvena bolest sa jednom neurobiološkom osnovom, već skup različitih neuroloških varijacija koje mogu dovesti do sličnih simptoma.¹⁴ Ovaj pristup je posebno važan jer omogućava jasnije i preciznije razumevanje mentalnih poremećaja, uzimajući u obzir njihovu heterogenost, idiosinkratičnost i njihovo međusobno preplitanje – umesto da se svi pacijenti sa istom dijagnozom tretiraju na isti način, analiza njihovih individualnih neurobioloških profila može pomoći u preciznijem odabiru terapije.

---

¹⁴ Genin, Konstantin; Grote, Thomas & Wolfers, Thomas (2024). *Computational psychiatry and the evolving concept of a mental disorder*, p. 7-10.

Iako fizikalistički, odnosno, biološki pristup ima nesumnjivu naučnu vrednost, njegov isključivi fokus na biološke uzroke mentalnih poremećaja nosi i određene probleme. Ako je depresija samo posledica manjka serotonina, šta ćemo onda sa ljudima koji su u savršenom neurološkom balansu, a ipak pate? Ako je anksioznost samo hiperaktivnost amigdale, zašto onda psihoterapija često pomaže čak i bez lekova? Ako je manjak serotonina u mozgu uzrokovao depresiju, šta je uzrokovalo manjak serotonina? Koji socijalni, egzistencijalni faktori? Problem sa redukovanjem uma i svesti na mozak jeste taj što se zanemaruju širi faktori – društveni, egzistencijalni i subjektivni – koji takođe igraju ključnu ulogu u razumevanju mentalnog zdravlja. Fizikalisti bi rekli da su svi ovi aspekti na kraju samo različiti izrazi neurobioloških procesa, ali protiv njih možemo istaći da je takav pogled previše reduktivan. Ako se svi mentalni poremećaji svedu na „bolesti mozga”, onda su pitanja smisla, patnje i ličnog razvoja izbačena iz jednačine – a time i sama suština onoga što nazivamo *mentalnim* poremećajima, pa i onoga što znači biti ne samo ljudsko biće, već i ličnost.

Funkcioanalizam

Možda i najdominantnija teorija u filozofiji duha danas dolazi u vidu funkcionalističkih koncepcija uma. Te teorije ne odbacuju činjenicu da smo mi materijalna bića, sa određenom fizičkom, biološkom strukturom, ipak, funkcionalisti izbegavaju redukciju psihičkog na biološko ili fizičko, kao i apsolutnu determinističku međuzavisnost psihičkog (mentalnog) i fizičkog. Mentalna stanja su, ukratko, stanja ili procesi koji imaju određene autonomne funkcije, gde je funkcija shvaćena kao ono što je u kauzalnoj relaciji sa spoljašnjim stimulusima ili drugim mentalnim stanjima i procesima i spoljašnjim ponašanjem. Među najistaknutije utemeljitelje ovog stanovišta u filozofiji duha ubrajaju se Hilari Patnam i Džeri Fodor, uz priznanja za velike doprinose razvoju tog pristupa koja idu Alanu Turingu. Upravo je Hilari Patnam tvrdio da uopšte nije bitno da li smo sastavljeni od molekula ili od švajcarskog sira, jer to nikako ne utiče na autonomiju našeg mentalnog života; to je samo zastarelo supstancijalističko pitanje, poput pitanja o materiji i duhu, koje usporava naš napredak. Patnam predlaže teoriju funkcionalnog izomorfizma. „Dva sistema su funkcionalno izomorfna ukoliko postoji korespodencija između stanja jednog sistema i stanja drugog sistema koja čuva funkcionalne relacije.”¹⁵ Na osnovama ovog klasičnog funkcionalizma, kombinujući kognitivne, lingvističke i komputacione nauke, nastalo je možda najdominantnije gledište u polju diskusija o svesti i mozgu u 21. veku – komputacioni funkcionalizam (computer functionalism). Ovaj tip funkcionalističke teorije, kao i klasični, poriče bilo kakvu

---

¹⁵ Patnam, H. „Filozofija i naš mentalni život”, u *Psihofizički identitet ili saznavno povlašćeni položaj?*, str. 94.

intrinzičnu vrednost ili kvalitet mentalnih stanja, definišući ih kao stanja koja jesu određene funkcije, a funkcija se objašnjava u svetlu kauzalnih relacija između spoljašnjih stimulusa (inputa), obrade podataka i spoljašnjeg ponašanja (outputa). Prosto rečeno, postoji jaka sličnost između funkcionisanja kompjutera i mozga: gde je mozak poput hardvera, a ono što nazivamo „svest” samo jedan kompjuterski program. Zaključak koji se može izvesti na osnovu ovoga jeste da su svi mentalni procesi u osnovi algoritmi, dok bi se u skladu sa tim mentalni poremećaji shvatali kao disfunkcije unutar tog algoritma – bilo da je u pitanju kvar u „procesoru” ili pogrešno kodiranje informacija.

U ovom okviru, mentalni poremećaji nisu primarno biološke bolesti mozga kao organa, već su posledica lošeg procesiranja informacija ili pogrešnog logičkog rezonovanja i zaključivanja.¹⁶ Drugim rečima, ključni problem leži u tome kako osoba obrađuje podatke, kako oblikuje svoja uverenja, koliko su ona logički koherentna i kako na temelju toga donosi odluke. Ovakav pristup se često naziva „odozgo-nadole” jer ne polazi od neurobioloških uzroka, već od samih kognitivnih operacija višeg reda. Prema najnovijim psihijatrijskim istraživanjima u okvirima „teorije učenja”, mentalni poremećaj nastaje u kognitivnim funkcijama višeg reda koje posreduju između vidljivih simptoma i podležuće neurofiziologije. Svako od nas ima svoj „komputacioni fenotip” koji se dobija na osnovu pravljenja matematičkog modela našeg procesa odlučivanja. I u zavisnosti od toga da li taj fenotip odgovara standardima zdrave racionalnosti i racionalnog donošenja odluka on se smatra normalnim ili poremećenim.¹⁷ Ovaj pristup objedinjuje metode iz normativne ekonomije, Bajesovog (aktivnog) zaključivanja, teorije igara, teorije odlučivanja i *reinforcement learninga* (učenja putem pojačanja). Funkcioniše tako što se analiziraju obrasci odlučivanja kroz zadatke u kojima učesnici donose odluke u sekvencama, a zatim se na osnovu podataka modeluje njihova „komputaciona dispozicija” – niz ključnih parametara koji opisuju način na koji donose odluke. Ovi parametri su precizniji od subjektivnih simptoma, ali su bliži opažljivom ponašanju nego sirovi neurofiziološki podaci. Cilj istraživača je da prepoznaju subtipove mentalnih poremećaja na osnovu tih dispozicija. Međutim, izazov je što se isti „komputacioni fenotip” može pojaviti kod različitih poremećaja, što dovodi do preklapanja kliničkih dijagnoza. Takođe, istraživači se nadaju da će kroz ove fenotipe bolje razumeti zašto određene terapije i lekovi deluju na jedne pacijente, a na druge ne.

---

¹⁶ Jedan od momenata na kojem naročito insistira interaktivna psihoanaliza, naročito kada se u okviru iste govori o falsologici i do logici logike. Više o tome videti u: Popov, M., „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara”, u *Agrafa God. IV 5/2023*, Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, str. 24-26.

¹⁷ „Standard” je statistički prosek izveden iz posmatranja više „zdravih” populacija prilikom ispitivanja njihovog procesa odlučivanja i racionalnog mišljenja.

Slično ovom pristupu, tokom druge polovine 20. veka Dženifer Raden razvija tezu o mentalnim poremećajima kao pogrešnom rezonovanju, odnosno logički pogrešnom mišljenju i iracionalnom razmišljanju. Raden smatra da mentalni poremećaj nastaje kao posledica iracionalnosti mišljenja (pogrešnom „logikom”), koja se ne tiče toliko samog sadržaja (semantike) psihotičnih uverenja i ideja, već njihovog falsologičkog formiranja i zastupanja. Usled, na primer, nesposobnosti logičkog apstrahovanja i racionalne selektivnosti – pri čemu psihotičar uključuje previše svojih privatnih asocijacija u aktuelno razmišljanje koje se dešava u javnoj sferi i intersubjektivnoj komunikaciji – urušavanjem samih temelja logičkog i racionalnog mišljenja i diskursa dolazi do ugrožavanja sposobnosti razumevanja i mogućnosti objektivnog poimanja realnosti koji se temelje na jezičkoj strukturi mišljenja i komunikacije sa drugim racionalnim akterima i subjektima zajednice.¹⁸

Nešto umereniju i integrativniju sliku mentalnih poremećaja nudi Džordž Grejam u svojoj knjizi „The Disordered Mind” u kojoj iznosi tezu da mentalni poremećaji nisu jednostavno reducibilni na neurološke poremećaje, iako su povezani sa moždanom aktivnošću. On razvija tezu „realizma o mentalnim poremećajima”, tvrdeći da su mentalni poremećaji stvarni fenomeni koji se ne mogu svesti isključivo na disfunkcije mozga. Ključni aspekti njegove teorije uključuju razumevanje mentalnih poremećaja kroz koncepte racionalnosti, intencionalnosti i personalnog identiteta, pri čemu naglašava da mentalni poremećaji ne predstavljaju potpuni gubitak racionalnosti, već su oblici „ograničene” ili „prekinute” racionalnosti.¹⁹ Grejam pod „ograničenom racionalnošću” (*truncated rationality*) misli na to da mentalni poremećaji ne predstavljaju potpun gubitak racionalnosti, već da su oblici racionalnosti koji su narušeni ili „skraćeni” usled uticaja a-racionalnih (neuronskih ili mehaničkih) procesa. Njegova osnovna teza je da mentalni poremećaji uključuju kombinaciju racionalnih i a-racionalnih faktora, što znači da osobe sa mentalnim poremećajima i dalje imaju određenu sposobnost rezonovanja, ali je ona na neki način „zagušena” ili „iskrivljena” zbog poremećaja.

Na primer, osoba koja pati od paranoje može imati unutrašnju logiku za svoje strahove, ali ta logika je zasnovana na pogrešnim pretpostavkama ili nedostatku validnih dokaza. Osoba koja pati od depresije može racionalno zaključiti da nema razloga da ustane iz kreveta, ali ta racionalnost je oslabljena gubitkom volje i motivacije, koji su ključni za adekvatno donošenje odluka. Dakle, mentalni poremećaji nisu potpuni kolaps racionalnog mišljenja, već stanje u kojem racionalnost opstaje, ali u oslabljenom ili izmenjenom obliku.

---

¹⁸ Jennifer Radde, *Madness and Reason*, George Allen & Unwin, London, 1985. str. 55. i 84.

¹⁹ Graham, G., *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, Routledge, New York, 2010. str. 19-43. i 156.

Kao što je spomenuto, ovaj metodološki model je između fenomenološkog i biomedicinskog. Precizniji je od fenomenološkog jer je manje subjektivan, preciznije, manje se oslanja na iskaze i doživljaje subjekta iz perspektive prvog lica, ali je više opterećen teorijskim konstrukcijama, dok je, sa druge strane, bliži ponašanju osobe, tj. njenim bihevioralnim reakcijama od neurofizioloških procesa, i samim tim je bolji za postavljanje adekvatnijeg tumačenja. Osim što zapostavlja ili potpuno zanemaruje subjektivni doživljaj (kvalitet iskustva) osobe, funkcionalistički pristup, i pored komparativnog ispitivanja, zanemaruje i kulturološke specifičnosti. Standardi racionalnosti koja je uključena u ovaj model mentalnih poremećaja često variraju od društva do društva. Isto tako, u zavisnosti od toga kako shvatimo racionalnost i logičko mišljenje zavisice i njihova uloga u razvoju, manifestaciji i objašnjenju poremećaja. U tom smislu, važno je da li govorimo o interpersonalnom shvatanju racionalnosti ili u užem smislu logicističkom shvatanju, prema kojem je racionalno mišljenje ono koje je logički koherentno. Možemo reći da je ovo poslednje nužan, ali ne i dovoljan uslov da bismo o nekome mogli da govorimo kao o racionalnom akteru. Interpersonalno shvatanje je ono koje racionalno mišljenje ne posmatra samo kao pitanje koherentnosti ili konzistentnosti mišljenja, već uzima u obzir i raspoloženja (doživljaje) i emocije, kao i razboritost osobe prilikom donošenja odluka.²⁰

Upravo ovo, šire, interpersonalno shvatanje racionalnosti ima na umu i Govedarica kada u svom radu dopunjuje Raden i njenu koncepciju mentalnih poremećaja kao logičkih grešaka u iracionalnom mišljenju. Naime, Govedarica smatra da se upravo to (pred)logičko (do logika logike terminom interaktivne psihoanalize), pogrešno, tj. falsologičko formiranje stavova i verovanja od strane osobe koja pati od mentalnog poremećaja, zapravo tiče patologije samosvesti koja, prema rečima autora, proističe iz: „složenog i neadekvatno razrešenog odnosa između njenog empirijskog i transcendirajućeg aspekta [...]”²¹ Ovde se ukazuje na razliku koja postoji između kognicije i racionalnog predmetnog (empirijskog) mišljenja (kao svesti o objektima u spoljašnjem svetu) i sa druge strane, samosvesti kao integrativnog znanja o sebi i mogućnosti moralnog delanja, tačnije, radi se o „Samosvesti [koja, prim. aut.] uključuje meta-instancu, o kojoj bitno zavisi ne samo zdravstveni kvalitet pojedinačnih psihičkih procesa nego i ukupno osmišljavanje egzistencije i pronalaženje više svrhe vlastitog postojanja.”²² Ovde se radi o meta-kognitivnom aspektu čoveka, dimenziji koja prevazilazi racionalnost kao puku intelektualnu predmetnu refleksiju i uzima u obzir i nadindividualnu duhovnu instancu u čoveku koja se tiče svesti o svesti i

---

²⁰ Više o ovome u: Graham, G., *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, Routledge, New York, 2010. str. 118.

²¹ Govedarica, M. *Ludilo kao neadekvatna samosvijest*, str. 359.

²² *Ibid*, str. 358.

moгуćnosti samo-distanciranja od vlastitog iskustva, opažaja, osećaja i mišljenja – odnosno, transcendencije vlastitog bića prema nećemu izvan njega. Ovu dimenziju u razmatranju mentalnih poremećaja, ali i mentalnog života čoveka uopšte, pronalazimo u fenomenološkim teorijama uma.

Fenomenološki pristup

Dok se dva prethodno izložena pristupa, fizikalizam i funkcionalizam, oslanjaju prevashodno na prirodne nauke i savremene kompjuterske nauke i spadaju pod objektivističko-scijentističke teorije uma, koje pokušavaju da zahvate mentalni život čoveka iz perspektive trećeg lica, a koje često završavaju u redukcionizmu (eliminativnog tipa), fenomenološki pristup se oslanja na autore kontinentalne filozofske tradicije, mahom fenomenološke tradicije, i zbog toga sam ga nazvao fenomenološkim pristupom, iako postoje značajne razlike među samim autorima koje svrstavam pod ovaj krovni naziv. Svim autorima iz te grupe zajedničko je to što uzimaju u obzir i perspektivu prvog lica, preciznije – (samo)svest čoveka kao suštinsku odliku ljudskog bića, koju karakterišu perspektiva prvog lica, intencionalnost i subjektivni karakter doživljaja (kvalija eng. *qualia*).

Pitanja kao što su: kako mozak procesira spoljašnje stimuluse ili kako se integrišu informacije u mozgu, koje oblasti mozga su aktivne kada osećamo specifični bol, itd. – sve su to bitna pitanja, nema sumnje, ali vremenom to su postala *laka pitanja* i ona ne rešavaju *težak problem* kada je u pitanju celovitije poimanje svesti: zašto su svi ti procesi praćeni *unutrašnjim iskustvom* i kako bolje možemo razumeti te procese s obzirom da su dostupni samo iz perspektive prvog lica onoga koji ih doživljava. Kognitivne nauke i savremena psihologija, kao predstavnici scijentističke paradigme, uglavnom se bave duhom kao „unutrašnjom” podlogom ponašanja. One ispituju unutrašnja stanja samo u svetlu njihovih funkcija i kauzalnih veza koje služe da objasne ponašanje; dakle, sa jednog bihevioralno-kognitivno-funkcionalističkog stanovišta. Baš zbog toga australijski filozof Dejvid Čalmers smatra da je ključno napraviti distinkciju između dva koncepta duha. *Fenomenološki koncept* duha: u najkraćem, ovaj koncept predstavlja duh kao svesno iskustvo, a neko mentalno stanje kao svesno doživljeno mentalno stanje. *Psihološki koncept* duha: ovaj koncept predstavlja osnovu za kauzalno ili ekspanatorno objašnjenje ponašanja. Ovde se mentalno stanje shvata samo u svetlu uloge koju igra u kauzalnom objašnjenju ponašanja. „Po fenomenološkom konceptu, duh se određuje po načinu na koji se nešto doživljava. Po psihološkom konceptu, duh se određuje po onome što on čini.”²³

Recimo da držim jedno veoma važno izlaganje iz filozofije u sali pred nekoliko stotina ljudi. Veoma sam uzbuđen i imam tremu jer me slušaju i gledaju

---

²³ Chalmers, D. J. „The conscious mind“ In *Search of a Theory of Conscious Experience*, Department of Philosophy, University of California, Santa Cruz, 1995. str. 12.

mnoge važne ličnosti iz sveta filozofije, renomirane kolege/inice i želim da pred njima ostavim povoljan utisak. Moja uzbuđenost i trema, moj nervozni govor, zamuckivanje, znojenje, nekontrolisani pokreti ruku i slično, sasvim se adekvatno mogu objasniti raznim psihološkim, pa čak i biološkim mehanizmima. Time će se objasniti i moje trenutno „mentalno stanje”, kao i potencijalni uzroci koji ga generišu (možda neki uslovi iz detinjstva koji su razvili moj introvertni i „stidljivi” karakter, možda način razmišljanja koji je doveo do anticipatorne anksioznosti koja je sve to uzrokovala, poremećaj u hormonalnoj regulaciji, hiperaktivnost amigdale itd.). Ali ta „pozitivno-psihološka” objašnjenja neće zahvatiti dimenziju mog egzistencijalnog doživljaja – naime, kako sam ja kao „Ja” (subjekt) *doživio* taj nastup i koji *smisao* sam mu pripisao. Upravo je taj doživljaj nedostupan iz perspektiva trećeg lica, a on je ipak svesno dostupan meni i to ne samo kao subjektivni kvalitet iskustva, već i kao nešto što ukazuje na mogućnost zauzimanja posebnog stava prema samome sebi i onome što mi se dešava. On kao takav može da deluje i uzročno i razvije neka nova buduća mentalna stanja, pa i da retroaktivno utiče na to kako ću misliti o tom nastupu u celini. Jednostavnije rečeno, objektivističko-scijentistička istraživanja bave se *predmetom* doživljaja (iskustva), dok se fenomenološka istraživanja bave *doživljajem* (iskustvom) predmeta.²⁴

Mogućnost takvog doživljaja i pridavanja smisla i određenih vrednosti onome što mi se dešava ili onome što mi se desilo, ili pak postavljanje svrhe i cilja koji me upućuju na nešto što mi se još uvek nije desilo, ali može da mi se desi u budućnosti, pretpostavlja sposobnosti samo-odnošenja, samo-distanciranja i samo-transcendiranja. Ovde više ne govorimo samo o pitanju kvalitija, o kojem govori Čalmers, sada nam se otvara još jedna karakteristika svesti, naime – njena *intencionalnost*²⁵. Ona je, uz kvalitet iskustva i perspektivnost, jedna od ključnih odlika svesti. Intencionalnost svesti znači da je svest svest o nečemu – to je mogućnost svesti da se odnosi prema objektima kao i prema samoj sebi (samosvest). Upućeni smo na specifičnu dimenziju ljudskog bića, koju Govedarica vidi u samosvesti kao meta-instanci koja nas povezuje sa transcendentnim, a ja ću je nazvati *egzistencijalnom dimenzijom* čoveka kao samosvesnog bića, tj. ličnosti. Ove ideje i koncepcije, kao što je već spomenuto, proističu iz fenomenološke i uopšte tzv. kontinentalne filozofske tradicije i

---

²⁴ Doživljaj (nem. *Erlebnis*) nije isto što i emocija (osećanje). U tom pogledu, emocija se može dovesti u neku vezu sa neuralnim korelatom moždanih procesa, dok se doživljaj tiče načina na koji ja subjektiviram određenu emociju, šta ona *znači* i koji *smisao* ima za mene. Strogo gledano, doživljaj nije samo ni subjektivni iracionalni osećaj (emocija), niti čisto kognitivni (racionalni) momenat, on je i jedno i drugo, pre neka vrsta atmosfere ili štimunga koji zahvataju čitavo moje biće racionalno i iracionalno. On je znanje koje se oseća i osećaj koji se zna.

²⁵ Više o intencionalnosti videti u: Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan, *The Phenomenological Mind*, Routledge, London and New York, 2008. str. 107-128.

autora kao što su Seren Kjerkegor, Maks Šeler, Edmund Huserl, Martin Hajdeger, Karl Jaspers, Žan-Pol Sartr i Moris Merlo-Ponti. Njih su u okviru psihoanalize i egzistencijalne psihoterapije razradili praktičari i analitičari Medard Bos, Ludvig Binsvanger, Viktor Frankl, Irvin Jalom, Emi van Dorzen, Ernesto Spineli i drugih. Svi ovi autori prihvataju ideju intencionalnosti svesti i smatraju je, ne samo suštinskom odlikom svesti, već i ključnim faktorom kada je reč o nastanku i prirodi mentalnih poremećaja. Ova dimenzija omogućava postavljanje „velikih životnih pitanja” o identitetu, svrsi i vrednostima vlastitog, ali i tuđeg, života. Ovo znači da ta sposobnost podjednako predstavlja preduslov za formiranje i razvoj određenih mentalnih poremećaja, u čemu pritom igra *konstitutivnu ulogu*. Način na koji osoba doživljava i interpretira sopstvene simptome može biti deo poremećaja. Na primer, kod anksioznih poremećaja strah od napada panike, a ne sam napad panike, može postati glavni problem koji konstituše mentalni poremećaj, umesto da ga samo prati kao epifenomen.²⁶

Sušтина psihičke patnje, dakle, nije (samo) u lošoj inteligenciji, falsologičkom zaključivanju ili testiranju realnosti, već u nesposobnosti da se svi aspekti ličnog iskustva povežu u smisleni celinu. „Srž onoga što je patološko u ludilu ne tiče se loše inteligencije ili kognitivnih disfunkcija u testiranju realnosti, već problema u vezi s valjanim samosvesnim povezivanjem svih elemenata vlastitog iskustva, ponašanja i postupanja.”²⁷

Na tragu fenomenološke tradicije i egzistencijalne terapije, ovo tumačim tako da to povezivanje nije logička koherentnost, već se ono tiče mogućnosti da se svesno usmerimo ka nekim spoljašnjim nad-individualnim, nad-ličnim, vrednostima, franklovski rečeno – smislu – vrednosnim instancama i momentima koji su intersubjektivni i realni i koje će onda povratno omogućiti integraciju moje ličnosti u jednu zdravu celinu. Smisao na koji se (svesno, samotranscendencijom) angažovano usmerimo izvan nas biće neka vrsta korektiva našeg stanja, koja može biti dopuna prethodnim pristupima i imati blagotvorni uticaj na naše opšte blagostanje. Time prestajem biti samo pasivni proizvod prošlosti i postajem aktivni projekat budućnosti. Tako, na primer, depresija prestaje biti samo pitanje hemijskog disbalansa ili deficita serotonina, već postaje stvar (ne)svesno promenjenog odnosa prema sebi i svetu. Osoba u depresiji često ne vidi budućnost, ne može se usmeriti ka nečemu što bi joj dalo smisao. Egzistencijalistička terapija ovde radi tako što pomaže osobi da pronađe vrednosti koje nadilaze trenutnu patnju. Isto tako, anksiozni poremećaji u okviru ove fenomenološke teorije se ne odnose samo na hiperaktivnost amigdale, već i na način na koji osoba interpretira sopstvene strahove. Strah od straha može postati dominantan, stvarajući zatvoreni krug u kojem osoba gubi osećaj

---

²⁶ Sanneke de Haan, „The existential dimension in psychiatry: an enactive framework”, *Mental Health, Religion & Culture*, DOI: 10.1080/13674676.2017.1378326

²⁷ Govedarica, M. *Ludilo kao neadekvatna samosvijest*, str. 361.

kontrole nad sopstvenim bićem. U skladu sa fenomenološkim pristupom, ključni faktor u prevazilaženju mentalnih poremećaja može biti usmeravanje ka nečemu što nadilazi pojedinca. Smisao koji pronalazimo izvan sebe može postati korektivni faktor, pomažući nam da ponovo integrišemo svoje iskustvo u jednu celovitu, zdravu strukturu. Drugim rečima, izlazak iz unutrašnje patnje često nije u introspektivnom poniranju u sopstvene misli, već u otvaranju prema svetu, ljudima, umetnosti, stvaralaštvu i angažmanu u sličnim produktivnim i životno-afirmišućim aktivnostima i situacijama. Nekada je najbolji način da pronađemo sebe tako što ćemo se izgubiti u nečemu većem od nas samih.

Interaktivna psihoanaliza i mogućnost interdisciplinarnog pristupa

Razumevanje mentalnih poremećaja predstavlja, kao što je već naglašeno, interdisciplinarni izazov koji zahteva integrisanu i dobro koordiniranu saradnju različitih oblasti i disciplina – psihologije, neuronauke, psihijatrije i psihopatologije, ali i filozofije. Potreba za filozofskom refleksijom u ovom domenu uzrokovana je, kao što sam napomenuo na početku, krizom u kojoj se nalaze psihijatrija i psihologija mentalnog zdravlja. U ovom završnom delu rada izložiću na koji način *interaktivna psihoanaliza* poseduje potencijal da poveže ove različite pristupe mentalnim poremećajima i tako ponudi jednu priliku za interdisciplinarnu saradnju.

Interaktivna psihoanaliza (dalje u tekstu IP) predstavlja oblik filozofske prakse, tačnije savetovanja usmerenog na negovanje i razumevanje ljudske duše. Reč je o interdisciplinarnom naučno-filozofskom pristupu koji povezuje različite naučne i filozofske diskurse i prakse sa ciljem dubljeg uvida u subjektivno iskustvo čoveka. Uspostavljajući nov oblik savetodavne psihoanalitičke prakse, prilagođen zahtevima savremenog čoveka i društva, IP se oslanja kako na klasičnu Frojdovu psihoanalizu, tako i na autore koji su revidirali i produbili Frojdovo učenje, poput Žaka Lakana, ali i na najsavremenije pravce poput neuropsihoanalize²⁸. Jedan od ključnih doprinosa Lakana psihoanalitičkoj misli, koji se reflektuje i u IP, jeste njegovo shvatanje nesvesnog kao „logički

---

²⁸ Neuropsihoanaliza predstavlja pokušaj integracije neuronauke i psihoanalize u cilju dubljeg i ravnopravnog proučavanja ljudskog uma. Ova interdisciplinarna oblast nastala je kao odgovor na napredak u neuronauci, koji je pružio nova saznanja relevantna za psihoanalitičku teoriju i praksu. Iako su psihoanaliza i neuronauka dugo smatrane odvojenim oblastima, prva kao kvalitativna i subjektivna, druga kao kvantitativna i objektivna; neuropsihoanaliza pokušava da prevaziđe ovu dihotomiju, ukazujući na to da su psihodinamički procesi neraskidivo povezani sa neurobiološkim aktivnostima mozga. Više o tome vide: Solms, M. i Turnbull, O. *Mozak i unutrašnji svet: uvod u neuronaučno proučavanje subjektivnih iskustava*, Clio, Beograd, 2019. str. 265-283.

ustrojenog” i jezički strukturisanog. Za razliku od Frojdrovog nesvesnog, koje se često tumači kroz prizmu potisnutih želja, iracionalnih impulsa i konflikata, Lakanovo nesvesno funkcioniše kroz mrežu značenja, simbola i jezičkih struktura. U tom smislu, simptom nije samo manifestacija potisnutog nagona ili konflikta, već specifičan način na koji subjekt dolazi do značenja u svom životu – često kroz procese (falso)logičkog zaključivanja, jezičke igre, omaške, lapsuse i nesvesne asocijacije. U praksi IP-a, ovaj koncept ima važne implikacije: rad sa klijentima, tj. rečeno u kontekstu IP analizandima, ne svodi se samo na osveščivanje potisnutih sadržaja, već na logičku analizu i razumevanje njihovog jezika, simbola i značenskih struktura koje oblikuju njihovu inter-subjektivnost. Na primer, ako osoba u svakodnevnom govoru često koristi određenu frazu ili lapsus, ili često (uglavnom nesvesno) „poseže” za određenim načinima izvođenja zaključaka, to može biti ključ za otkrivanje nesvesne strukture njenog konflikta, traume ili želje.²⁹

Posebna prednost IP-a jeste to što se, osim na iznad spomenute psihoanalitičke autore i pravce, podjednako oslanja i na filozofske metode i teorije, poput logičke analize jezika, hermeneutike i fenomenologije. Dok klasične psihoterapijske i savetodavne prakse mahom počivaju na psihološkim metodama i tehnikama, filozofski pristup pruža veću fleksibilnost, konceptualnu širinu i inovativnost u radu sa klijentima. Istovremeno, psihoanalitičke metode i teorije obezbeđuju čvrste i klinički proverene temelje za analitički rad, čime IP integriše najbolje iz oba sveta – preciznost i praktičnost psihoanalitičke dijagnostike i kritičku refleksivnost filozofske misli.

U nastavku ću ukratko izložiti tri temeljna pristupa, tj. metode, na kojima počiva IP, pokazujući kako je ti stubovi na kojima počiva približavaju teorijama uma koje sam izneo u središnjem delu rada, predočavajući time kako IP poseduje potencijal za integraciju i dobro koordiniranu saradnju različitih disciplina i teorija koje se bave čovekovim mentalnim zdravljem i njegovim mentalnim životom uopšte. Ta tri stanovišta, odnosno metode su: neuropsihoanaliza, logička analiza i fenomenološko-hermeneutički metod.

Interaktivna psihoanaliza (IP) preuzima neuropsihoanalitičku osnovu, uglavnom se oslanjajući na radove Marka Solmsa, i razvija je kroz savetodavni i filozofski rad sa analizandima. Oslanjajući se na neuropsihoanalitičku perspektivu, IP ne posmatra mentalne fenomene samo kroz simboličke i jezičke strukture, već ispituje i njihove neurobiološke osnove. To omogućava dublje razumevanje organskih procesa koji stoje u osnovi psihičkih fenomena, poput emocionalnih reakcija, nesvesnih obrazaca i trauma. Time IP uspostavlja most između filozofske refleksije, psihoanalitičkog tumačenja i neurobiološkog

---

²⁹ Više o odnosu Lakanovog učenja i interaktivne psihoanalize u: Peličić, I. „Interaktivna psihoanaliza kroz Lakanovo učenje”, u *Agrafa, god IV 5/2023*. Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, str. 162-166.

istraživanja, otvarajući prostor za kritičko preispitivanje kako biomedicinskog modela mentalnih poremećaja, tako i klasičnih psihoanalitičkih teorija. Kroz ovakvu integraciju i multidisciplinarni pristup, interaktivna psihoanaliza ne odbacuje psihoanalitički uvid u nesvesno i subjektivno, proživljeno iskustvo, naprotiv ona ga uzima vrlo ozbiljno, istovremeno priznajući važnost neurobioloških istraživanja za razumevanje čovekovog mentalnog života, ali bez pretenzija na redukcionizam. Na taj način, ona postavlja temelje za pristup koji nije zatvoren u okvire isključivo društveno-humanističkih disciplina, već se oslanja i na savremene prirodno-naučne metode, omogućavajući fleksibilniji i sveobuhvatniji rad sa analizandima.

Osim što kroz neuropsihoanalizu IP razmatra neurobiološke činioce mentalnih poremećaja, ona, pored toga, oslanjajući se na *logičku analizu iskaza* analizanda, uzima u obzir i kognitivno, preciznije, logičko-pojmovno mišljenje. Polazeći od najnovijih neurobioloških istraživanja šizofrenije, odnosa neurobiologije i „socijalnog mozga”, anatomskih i funkcionalnih elemenata koji utiču na svakodnevno ponašanje osoba sa šizofrenijom, interaktivni psihoanalitičar ide korak dalje i ispituje logičko-pojmovne uzroke asocijalnog ponašanja osoba sa šizofrenijom. Tako je Milan Popov, utemeljitelj interaktivne psihoanalize na Institutu za filozofiju i interdisciplinarnu studiju iz Novog Sada, u radu sa analizandima, došao do uvida da osim neurobioloških hipoteza i posmatranja postoji i potreba logičke analize pojmovnog mišljenja i odnosa tog mišljenja sa okolinom analizanda. „Nameće se potreba za istraživanjem specifične interakcije sa okruženjem u mišljenju šizofreničara, odnosno, specifičnih zaključaka koji su nastali u odnosu pojmova i okruženja.”³⁰

Polazeći od postavke Žana Pijažea o strukturi samoregulacije organizma u procesu stvaranja ravnoteže, odnosno akomodacije i asimilacije, kao osnove za formiranje i razmatranje viših kognitivnih funkcija, koji dovode do normativnih elemenata mišljenja, a uzimajući u obzir svoj rad sa osobama sa šizofrenijom, Popov dolazi do zaključka da su se stanja analizanda razvijala pod uticajem različitih faktora okoline, što je omogućilo „formiranje različitih specifičnih načina mišljenja karakterističnih za šizoidne fantazije i šizofreniju”³¹ Drugim rečima, Popov smatra da je jedan od razloga nastanka pogrešnih zaključaka (koji leže u temelju mentalnih poremećaja, u ovom slučaju šizofrenije) uslovljen potrebom za samoregulacijom, odnosno, traženjem smisla između neizdiferenciranih novih značenja i dosadašnjih tumačenja odnosa sa okolinom koji počivaju na sistemu uverenja analizanda. „Analizandovi zaključci su pogrešni zbog toga što oni smatraju da novonastali uvid ima drugačiji prostorni i vremenski sadržaj u odnosu na prethodna tumačenja [...] Oni preispituju

---

³⁰ Popov, M., „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara”, u *Agrafa*, str. 23.

³¹ *Ibid*, str. 24.

verbalne i neverbalne znakove dajući im novo značenje u odnosu na prethodno iskustvo, što ih vodi u desocijalizaciju i depersonalizaciju.”³²

Stanovište koje razvija Popov blisko je funkcionalističkim teorijama uma, kao i konceptualizaciji mentalnih poremećaja unutar iste. Sličnu tezu zastupaju i Grejam i Stivens u svom radu „Mind and Mine”³³, naime, tu postavljaju hipotezu o „introspektivnoj otuđenosti” – fenomenu u kojem osoba doživljava svoje misli ili mentalne epizode kao da nisu njene. Predlaže se da naša percepcija sopstvenog akterstva (*agency*) zavisi od toga da li određenu mentalnu epizodu možemo objasniti kroz sopstveni sistem uverenja i želja, koji je deo našeg kognitivno-bihevioralnog obrasca nastalog putem biološko-psiho-socijalne akomodacije i asimilacije prilikom razvoja viših kognitivnih funkcija. Na osnovu toga se objašnjava kako osoba može poverovati da su njene misli ili mentalni procesi delo nekog spoljašnjeg aktera, a ne njene. Tu dolazimo i do „dvojne pojavnosti” o kojoj se govori u IP. Ona je zapravo samo izraz potrebe analizanda za traženjem smisla, traženjem koje ima specifičnu logičko-jezičku strukturu koja nastaje kroz interakciju sa okruženjem. „Pogrešni zaključci su samo privremeni oslonac u potrazi za ostvarivanjem sinteze između subjekta i okoline.”³⁴ Prema ovome, dakle, šizofrenija je posledica apstraktnog mišljenja koje ne uspeva da poveže vlastite pojmove u logički koherentnu i konzistentnu celinu (smisljeni narativ), kao ni da tu celinu (narativ) dovede u smislenu vezu sa svojim okruženjem putem intersubjektivne komunikacije koja treba da prati određena logičko-jezičke pravila i prakse na kojima određena zajednica počiva.

Sam Popov ističe da napredak i poboljšanje analizandovog stanja neće biti značajno ukoliko analiza ostane samo na teorijskom nivou razmene argumenata i suvoparne logičke analize bez praktičnih implikacija. Popov sugeriše da se analizandu treba i praktično pokazati „kroz primere u vašem i njegovom govoru” na postojanje određenih problema i grešaka. Ovaj način, između ostalog, poziva na razmatranje govornih činova i teorije jezičkih igara, ali i na širi fenomenološko-hermeneutički horizont koji će uzeti u obzir i konkretnu značenjsku situaciju samog klijenta. Drugim rečima, potrebno je ne samo *objasniti* mentalno stanje analizanda kroz logičku analizu njegovih iskaza, već je podjednako potrebno i *razumeti* situaciju analizanda kroz *tumačenje* značenja i subjektivnog smisla koji on pripisuje svojim iskazima i svojoj situaciji. Nužno je, dakle, uzeti u obzir i sam doživljaj, onako kako je on određen u gornjim redovima ovog rada.

---

³² Ibid.

³³ Graham, G. and Stephens, G.L. (1994). „Mind and mine”. In G. Graham and G. L. Stephens (eds), *Philosophical Psychopathology* (str. 91–109). Cambridge, MA: MIT Press. str. 101-102.

³⁴ Popov, M. „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara”, u *Agrafa*, str. 24.

Ovo je prepoznao i razradio Lazar Bogunović u svom radu „Odnos tradicionalne i interaktivne psihoanalize”³⁵ Kroz postavljanje hipoteze o vertikalnoj i horizontalnoj ravni, gde se prva tiče teorijskog rada sa analizandima, a druga praktičnog rada. Bogunović uzima u obzir rad na logičkim veštinama valjanog zaključivanja i pronalaženju grešaka u mišljenju, čime nam se otvara i bolji uvid u sam „pogled na svet” analizanda. Ovo nam daje mogućnost praktičnog rada. „Pogled na svet” (nem. *Weltanschauung*) nam otvara „interaktivni horizont događaja” u kojem se potom dešava hermeneutičko tumačenje analizandovih izjava. Time ne samo da objašnjavamo logiku iskaza samog analizanda, već dolazimo u poziciju i da na kognitivno-emocionalnom planu, ili bolje rečeno *egzistencijalnom*, razumemo situaciju analizanda i nas samih kao analitičara. Ovo je ključno, jer se tek ovim uspostavlja pojačana empatijska veza.³⁶ Ovim je ujedno IP pokazala svoju bliskost i sa fenomenološkim teorijama uma i egzistencijalnom praksom unutar psihoterapije.

Ovaj pristup pruža čvrstu osnovu za dalji razvoj interaktivne psihoanalize, otvarajući prostor za interdisciplinarnu saradnju između filozofije, kognitivnih nauka, neurobiologije i psihoterapije. Integracija logičke analize pojmovnog mišljenja, fenomenološkog razumevanja subjektivnog iskustva i savremenih neurobioloških istraživanja omogućava dublje sagledavanje mentalnih poremećaja, naročito šizofrenije. Ovaj okvir ne samo da doprinosi teorijskom objašnjenju uzroka i mehanizama mentalnih poremećaja, već pruža i konkretne smernice za praktičan rad sa analizandima. Dalja istraživanja mogu se usmeriti na empirijsku proveru postavljenih hipoteza, kao i na razvoj metoda koje bi omogućile efikasniju terapijsku intervenciju zasnovanu na interaktivnom pristupu razumevanju i rešavanju problema mentalnog zdravlja.

Zaključak

Različiti filozofski pristupi umu i mentalnom životu čoveka nude različite poglede na prirodu mentalnih poremećaja, svaka sa svojim specifičnim implikacijama. *Fizikalizam* ih tretira kao neurobiološke disfunkcije, fokusirajući se na moždane abnormalnosti i naglašavajući značaj farmakoloških i neuroloških intervencija. *Funkcionalizam* ih vidi kao poremećaje u obradi informacija, gde kognitivno-logičke disfunkcije proizlaze iz odstupanja od normi racionalnog mišljenja i odlučivanja. *Fenomenološki* pristup, pak, skreće pažnju na subjektivno

---

³⁵ Bogunović, L. „Odnos tradicionalne i interaktivne psihoanalize”, u *Agrafa*, god III 4/2022., Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad.

³⁶ *Ibid*, str. 102-103.

iskustvo i način na koji mentalni poremećaji remete lični doživljaj smisla, percepciju stvarnosti i povezanost sa svetom.

Međutim, nijedan od ovih pristupa nije dovoljan sam za sebe – fizikalizam zanemaruje složenost subjektivnog doživljaja, funkcionalizam ostaje ograničen na mehanizme procesuiranja podataka, dok fenomenologija često izostavlja neurobiološke i kognitivne aspekte. Stoga, da bismo dobili celovito razumevanje mentalnih poremećaja, neophodno je *interdisciplinarno* spajanje ovih uvida.

U tom smislu, integrativni pristup koji povezuje neurobiološku, kognitivnu i egzistencijalnu dimenziju ljudskog bića pokazuje se kao neophodan. Takav okvir omogućava dublje razumevanje mentalnih poremećaja ne samo kao bioloških disfunkcija ili kognitivnih grešaka, već i kao fenomena koji prožimaju celokupno ljudsko iskustvo – od neuroloških procesa do subjektivnog osećaja smisla i ličnog identiteta. Ovaj model podržava i *interaktivna psihoanalitička perspektiva*, koja ima potencijal da premosti jaz između redukcionističkih i humanističko-holističkih tumačenja uma, nudeći temelje za kompleksniji, ali i praktično primenljiviji koncept mentalnog zdravlja. Konačno, ovakav pristup ne samo da doprinosi razvoju teorijske psihijatrije, već i otvara mogućnosti za osmišljavanje terapijskih metoda koje uzimaju u obzir celokupnu ljudsku egzistenciju – kao biološkog, racionalnog, ali i duboko subjektivnog i emocionalnog bića.

Literatura

Ačanski, N. *Ništavilo svesti*, Završni master rad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, str. 71-73. 2021. https://remaster.ff.uns.ac.rs/materijal/punirad/Master_rad_20210714_fil_210009_2019.pdf

Ačanski, N., „Utemeljenje filozofije duha u delima Bertranda Rasela i Gilberta Rajla”, *Agrafa*, 82-98., Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad. 2022.

Aćimović, M., „Prilog istorijskoj rekonstrukciji filozofije duha“, u *Arhe*, II, 4/2005 Filozofski fakultet Novi Sad, 2005.

American Psychiatric Association, *What is Psychiatry?*, <https://www.psychiatry.org/patients-families/what-is-psychiatry>, 13. 01. 20205.

American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). American Psychiatric Association. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>

Armstrong, D. M., „Priroda duha“ u *Psihofizički identitet ili saznajno povlašćeni položaj?*, priredila Stanković, B., Mali Nemo, Pančevo, 2004.

Bogunović, L. „Odnos tradicionalne i interaktivne psihoanalize”, u *Agrafa*, god III 4/2022., Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2022.

Chalmers, D. J., *The conscious mind: In Search of a Theory of Conscious Experience*, Department of Philosophy, University of California, Santa Cruz, 1995.

Dennett, D., *Consciousness Explained*, Back Bay Books/Little, Brown and Company, New York, 1991.

Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan, *The Phenomenological Mind*, Routledge, London and New York, 2008.

Genin, Konstantin ; Grote, Thomas & Wolfers, Thomas, „Computational psychiatry and the evolving concept of a mental disorder”. *Synthese* 204 (3):1-23., 2024.

Govedarica, M., „Ludilo kao neadekvatna samosvijest”, *Filozofska istraživanja*, 42 (2), 353-363. <https://doi.org/10.21464/fi42208>, 2022.

Graham, G. and Stephens, G.L., „Mind and mine”. In G. Graham and G. L. Stephens (eds), *Philosophical Psychopathology* (pp. 91–109). Cambridge, MA: MIT Press, 1994.

Graham, G., *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, Routledge, New York, 2010.

Patnam, H., „Filozofija i naš mentalni život”, u *Psihofizički identitet ili saznajno povlašćeni položaj*, priredila Stanković, B., Mali Nemo, Pančevo, 2004.

Peličić, I., „Interaktivna psihoanaliza kroz Lakanovo učenje”, u *Agrafa*, god IV 5/2023., Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2023.

Popov, M., „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara”, u *Agrafa: časopis za filozofiju psihoanalize*, Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, God. IV 5/2023.

Popović M., i Jerotić V., *Psihodinamika i psihoterapija neuroza*, Zlatousti, Beograd, 2003.

Psihofizički identitet ili saznajno povlašćeni položaj?, priredila Stanković, B., Mali Nemo, Pančevo, 2004.

Radden, J., *Madness and Reason*, George Allen & Unwin, London, 1985.

Sanneke de Haan, „The existential dimension in psychiatry: an enactive framework”, *Mental Health, Religion & Culture*, DOI: 10.1080/13674676.2017.1378326

Searle, John, R., *Mind – A Brief Introduction*, Oxford University Press, 2004.

Smart, Dž. Dž., „Oseti i moždani procesi“ u *Psibofizički identitet ili saznajno povlašćeni položaj?*, priredila Stanković, B., Mali Nemo, Pančevo, 2004.

Solms, M., i Turnbull, O., *Mozak i unutrašnji svet: uvod u neuronaučno proučavanje subjektivnih iskustava*, Clio, Beograd, 2019.

World Health Organization. (2021). International statistical classification of diseases and related health problems (11th ed.). World Health Organization. <https://icd.who.int/>

Theological and Psychoanalytic Perspectives in the Context of Plato's Epistemology

Abstract: In this paper, the author examines specific points of convergence and perspectives shared by St. Maximus the Confessor, who draws upon Plato's tripartite division of the soul—*τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν*, while emphasizing the distinct ontological perspectives of these two approaches through the Christian reception of Platonic ideas. The author identifies psychological elements within Christianity that emerged in monastic circles, where spiritual work was directed toward self-knowledge as a form of psychoanalytic process. From this perspective, the author explores Freud's psychoanalysis and its metapsychological structural model, which bears intriguing similarities and divergences in relation to Plato's and Maximus' proposed tripartition. This analysis highlights a certain connection to contemporary psychoanalytic assumptions and dominant perspectives on the human psyche throughout history. The use of a tripartite description of human psychical structure, found in Plato, St. Maximus the Confessor, and Sigmund Freud, arises from distinct and temporally distant contexts. However, it may, at least to some extent, offer a conceptual bridge between these great thinkers and philosophical seekers. The paper serves as an introduction to the author's further reflections on the psychotherapeutic background of interactive psychoanalysis, aiming to explore perspectives that could lead to more universal understandings of human nature and therapeutic approaches.

Keywords: tripartition, will, reason, understanding, *τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν*, psychoanalysis, Plato, St. Maximus the Confessor, Sigmund Freud.

---

¹ zubovic.r.darko@gmail.com

General overview

Plato's epistemology is difficult to separate from his ontology, as he was not primarily preoccupied with the question of the possibility of knowledge but rather with identifying the true object of knowledge. His "philosophical faith" determined his ethical views, which had to be grounded in knowledge: knowledge can be attained, but it cannot be based on sensory perception, since the object of true knowledge must be stable, enduring, and well-founded². Plato's theory of knowledge begins with the negation of sensory perception, that is, with a critique of sensory knowledge. Man, according to Plato, is like a mirror that, through the power of will, must be directed toward the world of eternal values and truths, which for Plato undoubtedly possess an ontological character. His ideas bear the nature of hypostatized reality, functioning as archetypes of sensory reality, properties or objects positioned between the sensory world and the divine. The aim is to discover a stable and enduring foundation for knowledge, one that retains a constant nature beyond the deceptive and insubstantial appearances of the sensory world. Plato's depiction of the reception of ontologically grounded knowledge illustrates the process of inner development and the acceptance of objective truth, with the goal of establishing both inner harmony and social harmony. These epistemological assumptions offer an escape from ignorance, suggesting that a properly organized social division of labor presupposes a certain inner psychological structure. This structure is reflected externally in the social system as a model according to which the individual and their inner psychic composition must be shaped. Man is born and gradually directed toward illusion, which shapes his perception, influencing both his individual consciousness and the collective consciousness of society, thereby keeping him in a state of ignorance. This idea, interpretatively illuminated in Plato's *Allegory of the Cave*, is profoundly linked to the structure of human cognition, the inner dialectic, and the existential journey toward a higher level of understanding. Plato's philosophy is engaged in the salvation of souls from a state of ignorance, immorality, and chaotic lostness within sensory phenomena, which create a condition akin to "being asleep with open eyes." In the context of the apparatus of such cognition, Plato's tripartition of the soul³ is particularly intriguing, as it implies certain psychological divisions or movements of the soul- τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν. These three concepts represent the fundamental tripartite division of the psyche, which Plato introduces in the fourth book of *The Republic*.⁴ His division into the

---

² Koplston F. „Teorija saznanja“ u: *Istorija filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ- Beograd 1988, str.188.

³ Koplston F. „Platonova psihologija“ u: *Istorija Filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ- Beograd 1988, str. 245

⁴ See, Platon, *Država*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd. 4:435 e – 436 b

rational, spirited, and appetitive parts of the soul does not refer to distinct material entities but rather to functional principles of action.⁵ The very basis of this tripartition is rooted in what he describes as an “evident fact of inner conflict within the individual.”⁶ Although Plato did not systematically develop his psychology, his basic tripartite model of the soul provided a framework that presupposes the complexity of human interiority. This model offers a structure for understanding habitus, which can be recognized in individual human experience. The strong influence of this philosophical legacy shaped the development of Christian theology, forming intriguing parallels that emerge through specific terminology used to explain the nature of the human being within the religious communities of the early Church. Similar perspectives, points of convergence, and contrasts in relation to the assumptions of Plato’s epistemology, further shaped by the reception of subsequent philosophical schools of antiquity and the early centuries of the new era, left a profound imprint on theological thought. This influence manifested through the adoption of a discourse prompted by the intellectual demands of the time, offering an articulation of faith within the dominant scientific milieu. Through its coexistence with the world of philosophy, particularly the legacy of classical Greek thought, Christian apologetics was compelled to substantiate its religious convictions scientifically, according to the standards of knowledge in that era. Moreover, under the influence of classical philosophy, the emergence of Neoplatonism introduced additional complexity, making the intellectual landscape highly intricate and challenging. Drawing upon the insights of the great philosophical thinkers, other philosophical systems also developed, each incorporating distinct variations and refinements. One way or another, the central concern has always been the need to explain the human being, not only in a philosophical and religious sense, where he is connected to higher values and ultimate goals regarding salvation, but also in terms of his psychological constitution, which had to be, in some way, adapted and aligned with such presuppositions. When the debates over the nature of true knowledge subside, first concerning what constitutes genuine knowledge, and later, the very possibility of knowing, man inevitably turns inward, encountering inner conflicts, indecisiveness, inexplicable drives, and dreams. Who is man, and what are his weaknesses and anxieties that seem to operate beyond his will? This question has preoccupied humanity from the past to the present. Observing the world around him, man has always sought to extract from the ceaseless flux of change something stable and enduring, a firm foundation, whether religious in the past or increasingly scientific today. Once he found it, whether in

---

⁵ Koplston F. „Platonova psihologija“ u: *Istorija Filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ-Beograd 1988, str. 246.

⁶ See also, str, 247.

philosophical explanations or religious revelation, he would inevitably return to his inner being, and within the framework of such existence, embark on the arduous journey of self-understanding. The idea of self-observation is clearly reflected in Christian ascetic circles, where, under the prism of sincere and unwavering faith, individuals examined and structured their inner world. They devoted decades to actively working on themselves, engaging in an intense struggle of thought against inarticulate drives that had been present throughout their lives, waiting to manifest as either mental or bodily desires. By interrupting the habitual effect of drives on the conscious mind, by rationalizing such instinctual material and analyzing it in its original forms, one could, in a modern psychoanalytic sense, attain insight into the unconscious aspects of personality in the pursuit of self-knowledge. Every individual striving for inner stabilization amid various psychic conflicts would emerge stronger from such a spiritual struggle. In studying the evolutionary trajectory of thought, particularly man's capacity for self-reflection under the influence of philosophy and religion, it is crucial to consider contemporary scientific theories and practical advancements. These disciplines, having branched off from philosophy's broader pursuit of understanding reality, have assumed specialized positions that focus on the psychic structure of the individual and the masses. In this context, the model depicting the fundamental tripartite structure of the human psyche, along with certain similarities and adaptations found within Christianity, most notably in the thought of Saint Maximus the Confessor,⁷ can also be observed in Freud's modern metapsychological divisions. Indeed, the aforementioned Platonic division of the human psyche will serve as a framework for examining certain similarities and adaptations, from the early Middle Ages to the present, focusing on the reception present in the work of Saint Maximus the Confessor, as well as certain resemblances in the theories of Sigmund Freud. The practical model of

---

⁷ "The last decades of the 20th century witnessed a flourishing of patristic studies, which, in turn, led to increased research into various aspects of Saint Maximus the Confessor's theology (he was from Constantinople during the reign of Emperor Constans II, 641–668). It has already been stated that Saint Maximus the Confessor was the most universal intellect of the 7th century and perhaps the greatest thinker of the Church. His mediating role as one of the most original ecumenical theologians of the patristic era is widely recognized. He became a central point of reference in Orthodox-Catholic dialogue, calling upon both East and West to view their differences in the light of faith and the first millennium. As one of the greatest theologians of the Church, Maximus is revered in both Eastern and Western traditions as the theologian of the Incarnation and Resurrection of Christ, expressed in his most profound theological insights." See in, Sv. Maksim Ispovednik. „Glave o jubavi“ u Sveti Maksim Ispovednik život u izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama, (ur. i preveo, Episkop A.Jeftić), Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles, 2012, str. 6.

the tripartite division finds correspondences in the therapeutic segments of Freudian theory, although the perspective through which the human being is viewed and the ethos of influencing the individual are radically different.

The Christian reception and Plato's influence

Through the tripartite division of the soul in Plato's psychology, as presented in Book IV of *The Republic*, Plato establishes an analogy with the three social classes, which are employed in the dialogue to describe the intellectual and physical capacities of the state's inhabitants as societal classes. These correspond to the three properties and forms of the soul within each individual: τὸ λογιστικόν, the rational part of the soul associated with reasoning and wisdom; τὸ θυμοειδές, the spirited or willful part; and τὸ ἐπιθυμητικόν, the appetitive and instinctual part of the soul. The dual capacity of the soul, both intellectual and volitional, applies to each of its parts: the rational element encompasses both rational representation and rational aspiration; the spirited element contains conviction and zealous diligence; while the appetitive element comprises intuition and desire.⁸ By illustrating the duality inherent in every aspect of the soul, which possesses a part or movement that, alongside its primary, sensory function or attribute, can also be understood as intellectual, it facilitates the integration of these parts into a harmonious whole through rational action. This approach finds continuity in and aligns with the characteristic views on the organization of the soul's movements within the theological thought of St. Maximus the Confessor, playing a significant role in the distinctive explanation of the soul's structure in the individual who organizes and directs his being toward the knowledge of God.⁹ It is essential to emphasize that the tripartite division or faculties of the soul, as found in St. Maximus, can be traced through a developmental trajectory shaped by his predecessors during the early formative period of theological thought. This lineage includes Philo of Alexandria, Clement of Alexandria, Origen, Evagrius Ponticus, Pseudo-Dionysius the Areopagite, as well as the Cappadocian Fathers, who expounded on the human condition within the framework of Christian doctrine. Among other great philosophical figures-Aristotle, the Stoics, and Plotinus, a trichotomous division

---

⁸ Tunberg L. „Opšta pozadina Maksimove dominantne psihološke trihotomije“ u: *Mikrokosmos i posrednik - teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd-Šibenik, 2008. str. 254.

⁹ St. Maximus the Confessor gives priority to the rationalization of the whole being, the entire creation of God, through the “knowledge“ of God.“ See in, Tunberg, L. “*Trihotomy and the Mind in the Unity and Unification of the Human*” in *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 292-296.

is also present, developed within a similar framework but with certain modifications in accordance with their respective philosophical systems. As previously indicated, with some adaptations and expansions, the terminology designating this tripartite division is strongly evident and transmitted under the influence of Platonic philosophy, particularly through its reception in the thought of St. Maximus the Confessor.¹⁰ The influence of Plato's trichotomy is evident in the structural similarity and the concept of the hierarchical organization of the soul. St. Maximus the Confessor, considering the diverse spectrum of the aforementioned recipients, distinguishes between the bodily, the psychic, and the spiritual man, interpreting this distinction with varying moral nuances in human nature. The orientation of the mind and its activity as a spiritual subject are markedly influenced by bodily instincts for self-preservation, which operate and leave their imprint across the broad field of personal and social relations, as well as in shaping attitudes toward specific cultural and religious givens. From this perspective, when examined topically, certain psychic processes can be linked to specific loci, which are described and categorized within a trichotomous framework. This framework is intrinsically connected to the very nature that acts upon the human being and their psyche, as well as to the socio-cultural relations that exert influence on the individual, thereby constructing a metapsychological structure.

According to St. Maximus the Confessor, knowledge is not grounded in immutable and suprasensible forms and ideas of an ontological nature. Instead, such presuppositions are replaced by the Christian belief in the reintegration of the human being through a relationship with God, who is transcendent and possesses ontological grounding, revealing Himself as the persons of the Holy Trinity. The intellect (*nous*) is the spiritual subject in the human being, and, as St. Maximus asserts, *“Man, according to St. Maximus the Confessor, has a microcosmic character, which is recognized in his dual relationship: on the one hand, with God and the rational (logikos) world, and on the other, with the sensory world. As such, he is not merely composed of soul and body, but also of distinct faculties and capacities of the soul, which, in fallen humanity, are in opposition to one another.”*¹¹ *Within the human being, different aspects of the personality stand in opposition to one another, namely, the more sensory-driven parts, such as the irascible and appetitive faculties, which correspond to Plato's τὸ θυμοειδές and τὸ ἐπιθυμητικόν, the lower parts of the soul, that is, the central and lower instinctual drives, and the higher faculty, which plays a leading role in the reestablishment of the soul's stability: τὸ λογιστικόν. This higher faculty, through the movement of the intellect (nous) as a spiritual*

---

¹⁰ Tunberg L. „Različiti oblici trihotomne psihologije kod Maksima“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 253.

¹¹ Tunberg L. „Neki elementi Maksimove psihologije“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 242-243.

subject, directs the inner self toward God, whereas in Plato's framework, it is oriented through the intellect toward eternal and immutable forms of knowledge. Its task is to reintegrate and harmonize the other faculties and movements of the soul into unity and order.¹² A reintegrated soul would be free of internal conflicts, and its task would be to transmit the human spiritual calling to the body, which is recognized in the soul's inner capacity as a key moment in its constitution. Internal conflicts, along with the irascible and desiderative elements or faculties of the soul, are vividly illustrated in Plato's *Phaedrus* through the allegory in which the terms τὸ ἐπιθυμητικόν and τὸ θυμοειδές are represented as two horses, guided by the rational part, the charioteer who governs them.¹³ This model of the charioteer controlling the soul, directing it toward the contemplation of eternal truths in opposition to the inclinations of its lower parts, clearly illustrates the influence of reason, its intellectual activity exerting control over the lower, passionate elements that resist it. In the writings of St. Maximus, within the tripartite division of the rational, irascible, and desiderative faculties, he elaborates on his own variations, aimed at explaining both the structure and functioning of the proposed inner composition.¹⁴ The terms used by St. Maximus in his descriptions can generally be categorized within the basic tripartite division. "Thus, he sometimes speaks of θυμός, ἐπιθυμία, and λόγος, to which the intellect (νοῦς) is also added, as well as the division into λόγος, τὸ θυμικόν, and ἐπιθυμία," where the fourth, intellectual part is strongly emphasized as the spiritual aspect of the human being. This aspect is never identified with the proposed three parts but plays a crucial role in the reintegration of the soul.¹⁵ Maximus employs additional terminology suggesting that the tripartite division may refer not only to the parts but also to the faculties (δυνάμεις)¹⁶ of the soul. Given the outlined terminological framework, certain divergences from his philosophical contemporaries and predecessors emerge in the understanding of theology—particularly in its interpretation through the lens of the Judeo-Christian scriptural and patristic tradition on the one hand, and philosophical

---

¹² "The positive evaluation of these three faculties of the human soul, which we have demonstrated in section A of this chapter, inevitably leads to the understanding of both the mind and the will as superior to these three functions. Therefore, the "volitional" life of a person cannot be identified solely with the functions of the passionate elements, nor can the „intellectual“ life of a person be identified solely with the rational capacity. See in, Tunberg L. „Volja, um i ljudska priroda“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 298-299.

¹³ Platon, *Fedar*, 246 a-254 e.

¹⁴ Tunberg L. „Različiti oblici trihotomne psihologije kod Maksima“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 251.

¹⁵ See also, str. 251.

¹⁶ See also, str. 251.

presuppositions on the other. Consequently, it is crucial to identify conceptual parallels that would substantiate the fundamental tripartite structure originally proposed by Plato. Saint Maximus the Confessor, while employing Plato's tripartite division of the soul, provides a clear and comprehensive account of the soul's disposition as it is directed toward God through the power of the intellect. The previously emphasized stance of St. Maximus the Confessor is of great importance, as it clearly delineates the ontological perspective of God, as well as His distinction in transcendence relative to the world, which sets Maximus' understanding apart from dominant philosophical viewpoints. The possibility of communion with truth "knowledge" is realized through personal freedom, for God the Father is also a person and created man in His own image. This approach is made possible through the free will of man, who is biblically depicted as the crown of creation, and can be actualized through the incarnation of the Son of God, Jesus Christ.

Monastic circles, to which Saint Maximus the Confessor undoubtedly belonged, placed strong emphasis on the cultivation of the psyche, oriented toward overcoming passions and impulses, while affirming love as a fundamental disposition or movement of the soul. For Maximus, the attainment of a proper disposition of the soul is love (*ἡ διάθεσις τῆς ἀγάπης*- he disposition of love). Through love, a person draws closer to God, as Saint Maximus states, it is "born of dispassion" (*ἀπάθεια*)¹⁷ The disposition of the soul, denoted by the term (*ἀπάθεια*- dispassion), represents the ideal of the sage, who does not allow himself to be disturbed by passions; liberation from sinful and passionate impulses is a prerequisite for attaining knowledge of the truth. When the intellect detaches itself and is freed from its attachment to earthly passions, it becomes bound by love to God.¹⁸ The life of the intellect must be a "light of knowledge";¹⁹ a movement toward Divine love through endurance and the

---

¹⁷ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima,sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A.Jeftić), Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012,str, 21-22.

¹⁸ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima,sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A.Jeftić), Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012,str, 22.

¹⁹ One of the dominant assumptions of Plato's epistemology is that knowledge possesses an ontological character. Saint Maximus the Confessor, along with the early Christian monk and writer Evagrius, asserts that true divine knowledge, or "gnosis", as enlightenment, is apprehended by the mind. "Light, enlightenment and knowledge, gnosis, have been closely associated since the earliest times of Christianity, in contrast to ignorance—darkness—and unilluminatedness—obscurity. In contrast to Evagrius, the early Christian monk and ascetic, who sees knowledge as the foundation for attaining divine enlightenment, Saint Maximus the Confessor prioritizes love." Saint Maximus the Confessor, "Chapters on Love," in, *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima,sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A.Jeftić), Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012

cultivation of virtues, which bring the intellect into harmony, enabling it to partake in the knowledge of the truth. Furthermore, one of the dominant premises of Platonic epistemology is that knowledge possesses an ontological character; through the attainment of true knowledge, man is set free. Saint Maximus the Confessor, alongside the early Christian monk and writer Evagrius Ponticus, describes true knowledge of God “*gnosis*” or enlightenment, as grasped by the intellect, which, having been freed from the lower sensory faculties, participates in the authentic knowledge of God. In Plato's philosophy, the mind (νοῦς) is directed toward suprasensible forms of knowledge and is associated with the highest part of the soul, τὸ λογιστικόν.²⁰ In contrast, St. Maximus describes the mind as being illuminated by the infinite divine light, moved by the soul's disposition of love, and distanced through prayer from all created things and the influences of the body. The mind is thus seized by divine knowledge and becomes a participant in divine love and wisdom.²¹ Passion, when left unrestrained by the rational, logos-centered, and volitional aspects of the soul, leads to its misdirection, manifesting as an unnatural movement of the soul, particularly if the mind fails to detach itself from ignorance. Dispassion (ἀπάθεια), in contrast, enables a tranquil contemplation of truth following spiritual struggle, wherein the movement of the soul is no longer oriented toward evil, nor hindered by ignorance or the lower faculties bound to bodily impulses. The Christian Fathers also recognize the dispositions and movements of the soul within the horizontal dimension of personhood, that is, in social relations, which by their very nature are directed toward other people and the created world. When the soul is separated from true knowledge, which presupposes reason detached from assumed values, it becomes inclined toward irrational wrath: “*When you are offended (ὀβρισεῖς, insulted; Ὁ ὀβρισεῖς, the offended man) or humiliated in any way, beware of thoughts of anger, lest they, by severing you from love through sorrow, cast you into earthly hatreds.*”²² Anger (ὄργη) or wrath (θυμός), when directed within horizontal relationships, arises when the mind is occupied with thoughts that are not grounded in truth but in ignorance, entangled in a world fraught with inevitable hardships. This alienates one from love, fosters conflict with others, and ultimately engenders the feeling of offense, shaping the state of being an offended person. A person who allows himself to be governed by irrational desires and ignorance first inflicts harm upon himself, as one who

---

²⁰ Platon, Država- VII; 514 a – 521 b

²¹ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima,sholijama i besedama*,(ur. i preveo, Episkop A.Jeftić),Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012,str, 23

²² Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima,sholijama i besedama*,(ur. i preveo, Episkop A.Jeftić),Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012,str. 25

dwells in ignorance, and then, by extending such distorted relations to others, initiates a kind of negative chain reaction, generating a causal sequence that further perpetuates conflict. St. Maximus the Confessor contrasts this condition with Christ's words in the Gospel: "*But I say to you,*" says the Lord, "*love your enemies, do good to those who hate you, and pray for those who insult you*" (Lk. 6:27–28; Mt. 5:44). *In the context of Maximus' assertions, these words of the Gospel, being the words of Christ, possess a theanthropic value and are experientially realized in the life of every individual who attains knowledge of the truth, specifically within the framework of the knowledge of God, who, out of love, gave Himself to humanity, as well as through His revelations conveyed by the prophets and ascetics, their experiences, and communion with them.* Such words may, and often are, perceived as paradoxical or even as a form of cowardice, an irrational, unnecessary love. However, when considered from a perspective that carries therapeutic significance, they represent profoundly purposeful truths within the Christian epistemic claim: to love one's enemy as oneself (Mt. 5:44–45); to transform wrath into the energy of love and forgiveness. Destructive wrath, as is well known from numerous accounts, whether through theoretical propositions or personal experience, is frequently described as a state that ultimately disturbs the one who emanates such conditions of the soul. Irrational wrath inevitably implies conflict. The intellect, when enlightened by the knowledge of truth, remains at peace; it reintegrates and subdues θυμός,²³ that irascible element, by the power of thought, voluntarily transforming its movement into "righteous indignation."²⁴ The central part of the soul, τὸ θυμοειδές, to which θυμός belongs, is susceptible to the influence of the lower faculties of the soul. However, it also possesses the capacity, through the strength of the will, to resist such influences, redirecting its movement toward righteous anger, thus channeling its activity in a positive and constructive direction. The central faculty responsible for everyday reactions, self-awareness "oriented toward other human beings"²⁵—bears resemblance to the ego, which undergoes influences in a horizontal relationship directed toward the world in which it dwells, as well as toward other individuals. Furthermore, it is

---

²³ The overcoming of anger among Christian monks is one of the most frequently discussed themes. One's relationship with others forms the foundation for spiritual progress and is considered one of the most crucial aspects that elevates an individual toward the knowledge of God, the attainment of inner peace, and the indescribable joy it produces, an idea often found in ascetic literature.

²⁴ Concepts describing states of anger, wrath, and sorrow are often found in spiritual literature, such as "righteous anger", "righteous wrath", and "joyful sorrow". These states are liberated from any distress that would imply personal conflicts of internal states, which are interwoven with transcendental relationships. Rather, they are viewed as natural energies that have been fully rationalized and function in the service of the common good, selflessly.

²⁵ Tunberg L. „Razdražajni element u diferencijaciji“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 286.

subordinated by the intellect to the higher rational faculty in its pursuit of the “knowledge of truth,” while simultaneously being oriented toward the ever-changing sphere of social relations, voluntarily yielding, confronting, or imposing limitations upon itself in its personal engagement with the surrounding environment. To this central faculty, *τὸ θημοειδές*, with its reactions and movements- “*δυνάμεις*”, St. Maximus the Confessor also attributes a third, lowest faculty of the soul: the desiderative impulse or faculty, understood as Plato’s *τὸ ἐπιθυμητικόν*, which is characteristic of the faculty that functions as a reservoir of instinctual drives and forces, exerting influence upon the individual in their ongoing interaction with the surrounding world, both resisting and acting upon it. *Τὸ ἐπιθυμητικόν*, which in Plato’s model can be understood as analogous to the unconscious, operates beyond rational control and must be balanced through the rationally cultivated ego, mediated by the intellect, which is imbued with the knowledge of eternal truths. In Christian ascetic circles, the lowest desiderative faculty is generally perceived as that which defiles the body through shameful acts when, due to ignorance, it is mistaken for the foundation and ultimate purpose of existence. Its dominant influence gives rise to irrational reactions. Maximus proposes restraint and a rational opposition to such lower instinctual forces through the power of a reasoned ego, in pursuit of righteous anger and a virtuous will. The asceticism he advocates entails subjugating the body to endurance, achieved through “non-nourishment”²⁶, which constitutes one of the fundamental and frequently emphasized ascetic principles that warrant attention. Abstinence from food serves as the initial rung on the ladder that one must ascend in order to establish a stable relationship between one’s personality, nature, and society, particularly with one’s fellow human beings. In this way, the individual rationally resists the most irrational of needs. The lowest faculty of the soul, *τὸ ἐπιθυμητικόν* (the appetitive faculty), which possesses an intellectual potentiality akin to an indistinct premonition, is the aspect of the soul upon which volitional activity must be applied, guiding it toward the service of the good by curbing its instinctual impulses, which, like an unbridled horse, exert influence and disturb the central faculty responsible for interpersonal relationships.²⁷ The rational faculty, *τὸ λογιστικόν*, when not awakened by the knowledge of truth, falls under the sway of the lower part of the soul, irrational instinctual forces whose primary aim and end are either the ultimate goal itself or merely a shadow of the truth. In the contemporary world, such aspirations and examples could be recognized in the state of dependency on habitual patterns that dictate a wide spectrum of daily consumer activities, driven by

---

²⁶ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*,(ur. i preveo, Episkop A.Jeftić), Vrnjci-Trebinje-Los Anđeles,2012, str. 27.

²⁷ Platon, *Država*, 4; 443, d – e.

media influence. In contrast, voluntary renunciation and self-restraint serve as a preparatory disposition that prioritizes reason over impulsive indulgence.

The overcoming of inner conflict has always carried a therapeutic necessity (*θεραπεύω*-to heal). The term itself was employed quite early in the context of a way of life grounded in religious presuppositions, referring to healing in a broader sense. The designation *therapeutae* was used for members of a religious order devoted to God for the purpose of soul-healing, encompassing accumulated religious knowledge, the art of living, and the application of therapeutic techniques toward that end. These figures are mentioned in the writings of Josephus Flavius, the Judean historian and author.²⁸ Spiritual formation, as an undeniably therapeutic act, necessitates the presence of another member of the community who, drawing upon personal experience, assumes the role of spiritual guide for a fellow believer. This process is grounded in the revelation of the inner life of the one undergoing spiritual direction, namely, the externalization of their conscious yet disruptive inner content through frequent confession of thoughts and sins. Embarking on this path in solitude is nearly impossible; the only step that remains solely within an individual's power is the act of freedom itself, the free and voluntary assent to this therapeutic process and way of life in the light of faith. This journey entails self-knowledge, the recognition of one's deficiencies, undertaken for the sake of attaining truth, God Himself. The burdens of various life situations, as depicted in Christ's symbolic parables and teachings, illustrate profound conflicts and disharmonies within the human being—both in relation to oneself and to others. Within this framework, the elder monk, as one who emulates Christ, assumes the role of a spiritual physician, functioning in a manner akin to a psychotherapist. The healing process itself thus takes on the character of a form of psychotherapy.²⁹ This act

---

²⁸ Popović R. *Počeci monaštva u ranoj Crkvi*, Beograd, 2016, str. 10-11.

²⁹ "In contrast, Jesus is gentle and full of understanding; He sits with beggars, prostitutes, moneylenders, and thieves. He listens to them. Like a patient psychoanalyst, He does not judge, but instead clears away the layers of their anguish, making the condemnation of the world bearable. The rejected and despised do not carry their burden alone; the Savior takes upon Himself their portion of suffering. For Jesus said: "Come to Me, all you who are weary and burdened, and I will give you rest. [...]"The motif of bearing burdens, and thus the gentleness of spirit—which Jesus frequently speaks of—has a psychoanalytic foundation in the hermeneutics of desire." "Under the weight of burden, man desires to rid himself of it as quickly as possible, to alleviate his back, even if only slightly. Jesus, overflowing with gentleness, complements his effort with His own dedication, thereby adding the gentleness of His spirit to the weight of his burden, dismantling all heaviness and distress. Jacques Lacan defines desire as the trace of this complement, a demand rooted in the lack of being, with a call to receive completion from the other... In this manner, the other is granted the ability to fill precisely that which the self lacks—since being itself is incomplete, and this lack is what is called love, but also hatred and ignorance." *Taken from _ Int.Res: N. Obradović "Duša I milost"* URL = < https://teologija.net/dusa-i-milost/?sr_pismo=cir_pristupljeno, 29.11. 2024.

of liberation is accompanied by profound inner transformations, gradually manifesting in the individual's release from disruptive physical and psychological states.

In Christian anthropology, the human being is endowed with complete freedom, possessing the capacity for decision-making, one of the key implications of being created in the image of God. The voluntary engagement in the process of bringing the body under control aims at the stabilization and strengthening of the inner structure of the personality. An individual's willpower, driven by an ardent desire for salvation, pursued through faith as well as self-reflection and introspection—has the potential to redirect and organize the lower, instinctual aspects of the personality. From the fact that, in Maximus' psychology, the human soul possesses a central character and is situated between the sensory world and the logos-bearing, uncreated realm, the ascetic, monastic process must be transfigured through spiritual struggle, through the cultivation of virtues that also mobilize the material dimension of existence. Within such a holistic framework, the faculties of the soul can be rendered “rightly discerning.”³⁰ After the development and reorientation of the soul into the aforementioned state—one reintegrated in the direction of true values, desire is transformed into joy and finds an indissoluble bond with the object of its longing. What was previously an unwise, irrational, and inarticulate desire is now rendered rational, discovering its proper function within the process of integration. This leads to a perceptible stabilization and, ultimately, to the reintegration of the human interiority through Christ. Of particular significance is the influence of the intellect, which is closely linked to *τὸ λογιστικόν*, as well as the human will to act in accordance with this orientation.³¹ In this context, an intriguing term from ancient Greek that has been theologically shaped within Christianity is „*μετάνοια*“, which encompasses a range of meanings, including a change of mind, spiritual transformation, and repentance.³² However, this term does not merely denote a formal act of repentance for sins; rather, it signifies a profound inner transformation that leads to union with God. The process of *metanoia* can sometimes span decades, involving deep contemplation and dialogue with one's spiritual father concerning inner conflicts and associative thoughts. The term *μετάνοια* bears essential similarities to the assumptions and goals of the psychoanalytic process, namely, the fullest possible awareness of one's internal conflicts and resistances, as well as the unconscious elements shaped by the contingencies of life. This parallels Freud's dictum: “*Where id was,*

---

³⁰ Tunberg L. „Želateljni element u ljudskoj diferencijaciji“ u *Mikrokosmos i posrednik-teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str,286.

³¹ See also, 295, 296.

³² Radomir Popović, *Grčko-srpski rečnik Novoga Zaveta*, samostalni izdavač Radomir V. Popović, 2011. str, 121.

there ego shall be.”³³ Self-forgiveness, arising from an insight into one’s inner reality, along with reconciliation both with oneself and with God, who always forgives, provided that one sincerely wills it—ultimately leads to the desired transformation. In the context of the highest faculty of the human soul, τὸ λογιστικόν, the mover of the intellect (νοῦς), Plato and his epistemological presuppositions direct man toward the realm of eternal and immutable truths. It is this orientation that bestows quality upon the soul and effects its transformation toward knowledge and ethics. In the thought of St. Maximus the Confessor, however, this highest faculty is realized in relation to God, through the spiritual subject of man, through the intellect (νοῦς), which pertains to the supreme dimension of the soul in the context of rational action. Both Plato and Maximus thus mobilize the pursuit of true values, each in accordance with their respective ontological presuppositions.

Maximus also underscores the significance of the will, offering a critical perspective by distinguishing between two forms: “θέλημα φυσικόν” (natural will), which pertains to the innate volitional faculty. This form of will, one might argue, represents an aspect of volition that could develop unhindered by detrimental influences, grounded in the very foundations of the soul’s natural disposition. In its ideal state, it would continually unfold toward the good, serving as the intrinsic basis for purposeful action.³⁴ The “γνωμικὸν θέλημα” refers to the will that a person can develop as an individual. It represents the human capacity for self-determination. This “gnomic” will encompasses all the contents and processes of an individual’s inner development, spanning from birth to death.³⁵ In the writings of this Christian saint, it is recognized as the fallen human nature, one marked by conflict, indecision, and failure. If examined through the lens of contemporary psychological perspectives, this concept could be understood as the will or the dynamic movement of personality, shaped by impressions, traumas, memories, and unconscious processes that drive human action. It encompasses that which carries an individual’s assent and freedom as a rational being.

Sigmund Freud and the actualization of ancient foundations in understanding the human soul

---

³³ Frojd S. *Nova predavanja za uvod u psihoanalizu*, Neven, Beograd, 2013. str. 82.

³⁴ We could cautiously conclude that *θέλημα φυσικό* (natural will) is a will that is, in part, characteristic of the animal world as well.

³⁵ Tunberg L. „Um i čovekova upotreba samoodređujuće prirode“ u *Mikrokosmos i posrednik- teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd- Šibenik, 2008. str. 304.

In our previous considerations, we have observed that Plato's tripartite division of the soul, as well as the trichotomous classification found in the works of St. Maximus the Confessor, share a certain conceptual similarity, which becomes evident through the philosophical-theological transformation of ideas. Further navigation along the delicate line that seeks to integrate these subtle parallels and shape them into a coherent framework leading toward contemporary psychological insights presents a complex and demanding task. Furthermore, we can observe that every historical period in which specific scientific and philosophical perspectives have emerged carries within its terminological framework embedded meanings that reflect a profound philosophical or religious foundation. What ensures their relevance for the future is their universality. Sigmund Freud undoubtedly introduced his work to the world during an era marked by profound cultural, societal, and scientific transformations, a time of discoveries that reinforced faith in rationality and the power of science to explain the world. This intellectual climate served as a powerful censor to Freud's work, as he constructed his psychoanalytic insights based on years of clinical experience while also taking into account the broader philosophical tradition. For the purposes of this study, Freud's structural model of the psyche, comprising the Id, Ego, and Superego is of particular interest, as it further expands his metapsychological framework. Freud conceptualizes the psyche as being governed by three distinct yet interwoven components, each functioning autonomously while remaining deeply interconnected.³⁶ Within the framework of metapsychological conceptual models, the three aforementioned components constitute an intriguing tripartite structure of the psyche, encompassing various functions and properties whose dynamic interplay elucidates psychological functioning. This structural model offers a foundational schema for understanding personality development and provides a theoretical basis for explaining psychological states within practical and therapeutic applications. The intricate dynamics operating within this framework, metaphorically illustrated by Freud in his depiction of ego³⁷ development, serve to articulate his psychoanalytic discoveries through a lens that resonates with traditional representations. Freud's structural model thus not only delineates the organization of the psyche but also seeks to bridge theoretical abstraction with the practical demands of clinical psychoanalysis.

In the *Phaedrus*, Plato vividly illustrates the rational faculty as a charioteer steering two horses- one representing the spirited, volitional aspect and the other embodying the appetitive, desirous nature. The volitional horse is inclined to

---

³⁶ Erić Ljubomir „Klasična psihoanaliza i psihoanalitička psihoterapija“ u: *Psihodinamička psihoterapija-Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priredio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 82.

³⁷ See also, str. 82.

obey the charioteer, while the appetitive, instinct-driven horse is unruly and disobedient, depicted as a soul governed solely by sensory passions. As F. Copleston emphasizes, Plato's exposition suggests that these three principles are not distinct entities but rather constitutive elements of a unified soul or personality, wherein an internal division into these components (*μέρος*)³⁸ remains operative. In his attempt to elucidate the inner dimensions of the human being, Plato constructs a particular structural framework that can, in a certain sense, be recognized as a form of metapsychological plane. This framework, through its grammatical variability, allows for its key terms to be understood both as nouns, indicating distinct components, and as adjectives, signifying particular attributes or qualities.³⁹ In the aforementioned tripartite model, each component simultaneously relates to the whole. Particularly intriguing is the position of the middle element, the spirited horse (*τὸ θυμοειδές*), which finds itself obstructed by the lowest, appetitive part yet is "willing" to be guided by the highest, rational (*logos*) faculty. The central horse, *τὸ θυμοειδές*, bears a striking resemblance to Freud's conception of the ego, which "endures influences" from both the instinctual and rational dimensions. However, while Freud attributes the role of moral and social norms to the Superego, *τὸ θυμοειδές* in Plato's model appears to function as their bearer. This comparison suggests that, when viewed through a traditional interpretative lens, certain conceptual parallels emerge between Plato's tripartite psychology and Freud's structural differentiation of the psyche. The rational part of the soul, which in Plato's framework functions as its governing principle, corresponds to Freud's ego, which mediates between instinctual desires and external reality. However, within the vivid allegory of the *charioteer and two horses*, the spirited horse (*τὸ θυμοειδές*), characterized by its irascible and volitional nature, can also be interpreted as Freud's ego, particularly insofar as it remains subject to the stringent demands of the Superego while striving to maintain equilibrium. Meanwhile, *τὸ ἐπιθυμητικόν*, depicted by Plato as the "unruly horse" and similarly described by St. Maximus the Confessor, represents the lowest, instinct-driven part of the soul, burdened by desires. This closely parallels Freud's concept of the Id, whose contents are unconscious and described as a "reservoir of instinctual energies and force."⁴⁰ Such structural analogies suggest an underlying continuity between classical philosophical

---

³⁸ Koplston F. „Platonova psihologija“ u: *Istorija filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ-Beograd1988, str. 245.

³⁹ The adjectival noun, or nominalized adjective, is a grammatical term referring to an adjective used as a noun. In Ancient Greek, this practice is common, particularly in philosophical and rhetorical texts, where adjectives with articles are frequently employed to denote abstract concepts, qualities, groups, or parts.

⁴⁰ Erić LJ. „Klasična psihoanaliza I psihoanalitička psihoterapija- model Sigmunda Frojda“ u: *Psihodinamička psihoterapija-Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priredio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 82.

anthropology and Freudian metapsychology, offering a valuable framework for interdisciplinary reflection.

If we consider that Freud explicitly excluded and did not assume a theological perspective of ontological nature, one that is actively present in the works of Plato and St. Maximus the Confessor, such a structural division, albeit reconfigured to some extent, could have easily found its conceptual antecedent in Platonic writings. Such assumptions may arise from the fact that the highest part of the soul, in both Plato and St. Maximus the Confessor, is associated with the suprasensible world of ideas or the mediatory role between the created and uncreated realms. In contrast, Freud enclosed the entirety of psychic structure within his tripartite model, situating it within a different contextual framework (see Fig. 1). In Freud's proposal, all psychic dynamics unfold within the immanent sphere, within the world, nature, and the individual's position in society, without reference to a transcendent ontological dimension. Thus, he was able to establish his own metapsychological terminology by distinguishing the components of the tripartite structure within his conceptual framework, wherein the drama of personality is generated and constructed within both nature and society. Its superior spiritual realm of ideas, however, emerges as a construct shaped by the ego's development toward its higher domain the Super-Ego- recognized as the cultural, moral, and religious dimension formed by the *community*⁴¹. Rooted in the Oedipal phase of development, the Super-Ego, through its obligatory pressure on the ego, assumes the place of Platonic and Christian ontological presuppositions. If we further attempt to identify similarities concerning the aspect that, in both Plato and St. Maximus the Confessor, is described as immersed in the sensory realm and filled with drives and passions, we may conclude that the conceptual frameworks employed by Freud pertain to the unconscious dimension of the human psyche. Likewise, in both St. Maximus the Confessor and Plato, the influence of the rational, logos-centered faculty is clearly recognizable as the principle capable of bringing the soul into harmony through intellect. In Plato's thought, this rational element regulates the appetitive and sensory aspects, fostering inner equilibrium, while in St. Maximus, it leads to chastity and the soul's orientation toward God, who spiritualizes both matter and all creation. Accordingly, Freud, through his work and psychoanalytic practice, underscored the role of reason in recognizing and rendering conscious, through virtuous effort, the instinctual and unconscious id, thereby enabling individuals to attain insight and comprehension of their inner conflicts. This very process of intellectual integration fosters a visible

---

⁴¹ "Freud emphasizes that society creates the Super-Ego, and under its influence, further cultural development unfolds, based on the impressions left by great leaders. It imposes strict demands, and their violation is punished by the fear of conscience." See in Sigmund F. „Nelagodnost u kulturi“ u: *Iz kulture i umetnosti*, Neven, Beograd, 2014. str. 296-297.

stabilization of the psyche. Freud's psychoanalytic psychotherapy aims at a reorganization of the patient's internal psychic states in accordance with psychopathological condition. Through psychoanalytic techniques, the analyst first examines their conscious states, which, from the perspective of Freudian doctrine, are often not regarded as entirely truthful but rather resemble Plato's "world of shadows." The primary conscious state is determined by impulses originating from the unconscious dimension of the psyche, manifesting as unresolved conflicts of a symptomatic nature, factors that most commonly underlie psychological discord and pathological conditions. Only after often prolonged psychoanalytic work does the individual succeed in attaining a form of "knowledge" that has a healing effect. The process of introducing reason into the unconscious during psychoanalytic treatment resembles a search for a well-guarded secret, where Freud employs various keys in an attempt to unlock and ultimately bring the analyst face to face with the truth, reason confronting the unconscious. At the beginning of his work, Sigmund Freud applied hypnosis, with the therapeutic goal of uncovering the patient's traumatic memories and bringing them into consciousness, that is, enabling the patient to acknowledge and integrate them.⁴² It is intriguing to note that, in both St. Maximus the Confessor and Plato, the intellect embarks on a revelatory encounter with God or ascends toward the realm of true forms of knowledge, which we may conceive as existing high above us. In contrast, Freud's approach is fundamentally inverted: the intellect grasps truth from the depths of the unconscious, not as a consequence of transcendent states or divine revelation, but rather as a sedimented residue of the ego's own historical development.

Certain similarities in foundational premises that influence the individual, both in the past and in the present, are noticeable or can be closely linked, revealing possibilities for collaboration within psychotherapeutic processes. Such premises are particularly essential in psychoanalytically oriented therapeutic modalities. While they highlight the evident differences between systems, which stem from their respective religious, philosophical, and scientific origins, they nonetheless hold the potential to yield valuable outcomes in the practical domains of psychotherapy. The tabular representation illustrates the observed progression in Freud's conceptualization of personality development and its internal structure (Table 1).

---

⁴² Erić LJ. „Klasična psihoanaliza I psihoanalitička psihoterapija- model Sigmunda Frojda” u: *Psihodinamička psihoterapija-Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priredio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 87.

Table 1.

Plato	Maximus	Freud
1. τὸ λογιστικόν	1. τὸ λογιστικόν	1.
2. τὸ θυμοειδές	2. τὸ θυμοειδές	2. EGO / * SUPER-EGO
3. τὸ ἐπιθυμητικόν	3. τὸ ἐπιθυμητικόν	3. ID

1. Metaphysical plane – absolute ontological value
2. The world of interpersonal relations
3. The natural instinctual world

Conclusion

It is well known that Sigmund Freud, on the occasion of his seventieth birthday celebration, during which he was introduced as a scientist and credited with the discovery of the unconscious, firmly rejected such recognition. He explained that the earliest ideas of the unconscious could already be found in Plato, citing other significant figures as well. However, Freud reserved for himself the merit of developing the scientific method in psychoanalysis, through which he sought to provide empirical validation for his theoretical claims.⁴³ Although a long historical period separates these three scholars, they are all concerned with the problem of inner tension—the discord that demands harmony. Whether it is Plato's ascent toward the realm of Ideas, Maximus the Confessor's concept of theosis (θέωσις), in which the human being transcends fallen nature, or Freud's understanding that one attains fulfillment through self-acceptance by rationally integrating deep instincts and resolving internal conflicts, each of these thinkers grapples with the fundamental question of achieving inner equilibrium. Setting aside the differences rooted in personal beliefs, experiences, and testimonies upon which they built their faith or individual perspectives on reality, what remains is the human being, here and now, thrown into the world, developing from birth to death through interaction with society and nature. Their shared intellectual pursuits, which undoubtedly originated in a deeply subjective experience of reality, stem from the desire to comprehend and articulate the inner structure of human existence. Accordingly, each, in their own way, constructs a paradigm in an effort to illuminate human nature, its tensions, and the path toward fulfillment and meaning. Their work can be understood as a multilayered inquiry, converging at the intersection of

⁴³ Ljubomir Erić „Klasična psihoanaliza i psihoanalitička psihoterapija-model Sigmunda Frojda“ u: *Psihodinamička psihijatrija – Psihodinamički pristup u psihoterapiji, tom VI*, (urednik, Slobodan Gavrilović) Službeni glasnik 2011. str. 80.

metaphysical and psychological exploration, forging analogous universal models and concepts that serve as an invitation for further reflection and research. These thinkers, despite being separated by millennia and distinct cultural contexts, exhibit a shared intellectual preoccupation with the trichotomy of the human being and its inner psychological structure. Contemporary psychotherapy, particularly psychoanalytically oriented psychotherapy, conceives the process of human liberation as one of transforming the unconscious, through integration, comprehension, and the attainment of inner harmony. This harmony emerges from the collaboration of various psychic components, which, to the greatest extent possible, coalesce into a cohesive and healthy whole, enabling a stable passage through the thresholds of life. Christian and philosophical perspectives, whether they conceived of eternity and God as the ultimate destiny of the human being or not, consistently depict humanity as engaged in an intrinsic conflict, one that is revealed through a gaze fixed on the past and an anticipation oriented toward the future, or, in the case of believers, toward eternity. The moment one seeks a conciliatory stance among these profoundly intriguing perspectives, those of science, philosophy, and Christianity, one may discover it in the universally perceptible present, which bears witness to the arduous efforts of certain individuals in the past.

Teološki i psihoanalitički pogledi u kontekstu Platonove epistemologije

Apstrakt: U radu autor obraća pažnju na pojedina mesta koja se odnose na određene podudarnosti i poglede, slična stanovišta od kojih polazi Sv. Maksim Ispovednik, oslanjajući se na Platonovu trodelnu podelu duše, „τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν“, naglašavajući različite ontološke perspektive dva pristupa kroz hrišćansku recepciju Platonovih ideja. Autor prepoznaje psihološke momente u hrišćanstvu koji se razvijaju unutar monaških krugova, čiji duhovni rad je usmeren ka samospoznaji kao jednom psihoanalitičkom procesu. U predloženom svetlu autor sagledava Frojdovu psihoanalizu, metapsihološku strukturalnu podelu, koja ima intrigantne sličnosti i odstupanja u pogledu na Platonovu i Maksimovu predloženu trihotomiju, ukazujući na izvesnu povezanost sa savremenim psihoanalitičkim pretpostavkama, dominantnim pogledima na ljudsku psihu i njeno sagledavanje kroz istoriju. Upotreba trodelnog opisa čovekovog psihičkog ustrojstva koji se na interesantan način pojavljuje kod: Platona, Sv. Maksima Ispovednika kao i Sigmunda Frojda, proizilaze iz različitih i vremenski udaljenih pozicija, ali mogu, bar u manjoj meri, ponuditi određene kompromise među ovim velikanima, filozofskim tragačima. Rad služi autoru kao uvod u dalja promišljanja na psihoterapijsku pozadinu interaktivne psihoanalize, stanovišta koja bi dovela do nekih univerzalnih pogleda na čoveka i terapijskim postupcima.

Ključne reči: trihotomija, volja, razum, orazumljenje, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν, psihoanaliza, Platon, Sveti Maksim Ispovednik, Sigmund Frojd.

Opšti pregled

Platonovu epistemologiju je teško razdvojiti od ontologije jer on nije bio zaokupljen pitanjem o mogućnosti saznanja, već je razmišljao šta je pravi predmet saznanja. Njegova „filozofska vera“ određivala je etičke poglede koji su morali biti utemeljeni na znanju: znanje se može postići, ali ne može biti utemeljeno na čulnom znanju jer predmet istinskog znanja mora da bude

postojan i trajan, utvrđen.¹ Platonova teorija o znanju počinje od negacije čulnog saznanja, odnosno kritike čulnog saznanja. Čovek je kao ogledalo koje je snagom volje trebalo biti usmereno ka svetu večnih vrednosti i istina, koje su kod Platona nesumnjivo nosile ontološki karakter. Njegove ideje nose karakter ipostazirane realnosti, kao arhetipi čulne realnosti, svojstva ili objekata koji se nalaze u posrednom položaju između čulnog sveta i božanskog. Reč je o pronalasku neke stabilne i postojeane osnove, znanja koje nosi uvek stalan karakter iza varljivih i nestvarnih pojava u čulnom svetu. Platonov prikaz recepcije ontološki utemeljenog znanja, prikazuju proces unutrašnjeg razvoja i prihvatanja istinite datosti u cilju uspostavljanja unutrašnje harmonije, kao i harmonije u društvu, koja se ostvaruje takvim epistemološkim pretpostavkama, koje nude izlazak iz neznanja. Kako je jedna određena društvena podela rada koja je organizovana na valjan način, pretpostavka unutrašnjeg duševnog sklopa i kao takva se prepoznaje u spoljašnjem društvenom sistemu kao model po kojem je potrebno oblikovati i pojedinca, njegov unutrašnji duševni sklop. Čovek se rađa, biva navikavan na privid koji utiče na njega kao pojedinca i društvo, držeći ga u stanju neznanja, koje se na jedan interpretativan način prikazuje u Platonovom Mitu o pećini, duboko povezan sa strukturom ljudske spoznaje, unutrašnje borbe i puta ka višem razumevanju. Platonova filozofija je angažovana za spasenje duša iz stanja neznanja, nemorala, haotične izgubljenosti u takvim čulnim pojavama koje proizvode stanje spavanja otvorenih očiju. U kontekstu aparata ovakve spoznaje naročito je interesantna njegova trihotomija duše,² koja implicira određene psihološke podele ili pokreta duše τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν. Tri pojma označavaju osnovnu Platonovu podelu psihičkog ustrojstva koju pominje u svojoj četvrtoj knjizi *Države*.³ Platonova podela na razumni, voljni i nagonski deo duše, odnosi se na tri dela koja se ne shvataju u materijalnom smislu, već pre u funkcionalnom ili načelima delovanja,⁴ a sama podela na tri dela ima koren u „očevidnoj činjenici u sukobu pojedinca“⁵. Iako Platon nije sistematski razvijao svoju psihologiju, njegova osnovna trihotomna podela duše ostavila je model koji pretpostavlja složenu čovekovu unutrašnjost. Ovaj model nudi okvir za razumevanje habitusa, koji se prepoznaje u pojedinačnom ljudskom iskustvu. Snažna veza filozofskog nasleđa utiče na razvoj hrišćanske teologije i formira neke interesantne podudarnosti koje se prepoznaju kroz određenu terminologiju

---

¹ Koplston F. „Teorija saznanja“ u *Istorija filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ, Beograd 1988, str. 188.

² Koplston F. „Platonova psihologija“ u *Istorija Filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ, Beograd 1988, str. 245.

³ Videti npr. Platon, *Država*, BIGZ, Beograd. 4:435 e-436 b.

⁴ Koplston F. „Platonova psihologija“ u *Istorija Filozofije – Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ, Beograd 1988, str. 246.

⁵ Vidi isto, str. 247.

u svrhu objašnjavanja čoveka koji se našao u određenoj religijskoj zajednici rane Crkve. Slične perspektive, tačke podudarnosti i suprotnosti u odnosu na pretpostavke Platonove epistemologije, nadalje u recepciji sledećih filozofskih škola stare ere i prvih vekova nove, ostavljali su snažan pečat na teološku misao, kroz usvajanje diskursa koji je podstaknut potrebom vremena, nudeći objašnjavanje vere u dominantnom naučnom miljeu. Koegzistencijom hrišćanstva sa svetom filozofije, plodovima grčke klasične filozofije, hrišćanski apologeta je morao svoja verska ubeđenja da dokaže naučno, naukom toga vremena. Takođe, pod svetlom klasične filozofije približavao se dolazeći neoplatonistički sistem čineći stvari veoma izazovnim i kompleksnim. Oslanjajući se na velikane filozofske misli razvijaju se i drugi filozofski sistemi koji nose određene diverzifikacije. Bilo kako bilo, uvek je u centru interesovanja preovladava potreba da se objasni čovek, ne samo u filozofskom religijskom smislu, gde je on povezan sa višim vrednostima i ciljevima po pitanju spasenja, već i njegovo psihološko ustrojstvo koje je moralo da se na određen način prilagodi i da bude u skladu sa takvim pretpostavkama. Kada utihnu pitanja koja raspravljaju o tome šta je pravo istinsko znanje, kasnije, koje su mogućnosti saznanja, kada se čovek okrene ka svome unutrašnjem biću, prepoznaju se sukobi i neodlučnost, čudni neobjašnjivi nagoni, snovi. Ko je čovek i šta su njegove slabosti i strepnje, koje kao da upravljaju nezavisno od njegove volje? Pitao bi se čovek, kako u prošlosti tako i danas. Posmatrajući svet koji ga je okruživao, čovek je težio da izvuče iz takvog sveta neprekidne promene, nešto što je stalno i što nudi trajnost, tražeći neki čvrst oslonac, nekada religijski, a danas i naučni. Nakon što bi ga pronašao u vidu filozofskih objašnjenja ili bi mu se otkrio u religiji, vraćao bi se svom unutrašnjem biću i u kontekstu takvog bivstvovanja, čovek bi kretao vrlo zahtevnim putem samorazumevanja. Ideja samoposmatranja jasno se odražava u hrišćanskim asketskim krugovima, koji su pod prizmom iskrene i čvrste vere sagledavali i organizovali vlastitu unutrašnjost, provodeći decenije, aktivno radeći na sebi, boreći se snagom misli protiv neartikuliranih nagona koji su ceo njegov život prisutni, čekajući da se realizuju u vidu misaonih ili telesnih požuda. Presecanjem uobičajenog efekta dejstva nagona na svesni deo, orazumljenjem takvog nagonskog materijala, sagledavajući ga analitički u njegovim izvornim oblicima, u savremenom psihoanalitičkom smislu – sticanjem uvida u nesvesne aspekte ličnosti, radi težnje za samospoznajom, svaka ličnost koji teži za unutrašnjom stabilizacijom usred mnogih psihičkih konflikata, izlazila bi iz takve duhovne borbe uvek jača. Istraživanju evolucionog toka misli, čovekove sposobnosti za samoposmatranje pod uticajem filozofije i religije tokom vremena, od izuzetnog je značaja obratiti pažnju na savremene naučne teorijske i praktične tekovine, koje se su se, izmetnuvši se iz filozofije koja teži razumevanju celokupne stvarnosti, zauzele

pozicije koje se bave psihičkim ustrojstvom čoveka, usmeravajući se na ličnost pojedinca i mase.

U kontekstu pomenutog, model koji prikazuje osnovnu trihotomiju psihičkog ustrojstva čoveka, izvesne sličnosti i preuzimanja koje pronalazimo u hrišćanstvu, dominantno kod Svetog Maksima Ispovednika⁶ moguće je uočiti i u savremenim Frojdovim metapsihološkim podelama. Upravo, pomenuta Platonova podela psihičkog ustrojstva čoveka, poslužiće nam da sagledamo određene sličnosti i preuzimanja, od ranog srednjeg veka pa do danas, obrativši pažnju na recepciju koja je prisutna kod Sv. Maksima Ispovednika, kao i određena sličnost kod Sigmunda Frojda. Praktičan model trihotomne podele pronalazi u svojim terapijskim segmentima podudarnost, dok je perspektiva pod kojom se sagledava čovek i oblikuje etos delovanja na čoveka radikalno različit.

Hrišćanska recepcija i Platonov uticaj

Tripartitnom podelom duše u Platonovoj psihologiji, predstavljenoj u četvrtoj knjizi *Države*, Platon uspostavlja analogiju sa tri društvene klase, koje se u dijalogu upotrebljavaju da bi opisale intelektualne i fizičke sposobnosti stanovnika države kao društvenih klasa; tri svojstva i oblika duše svakog pojedinca τὸ λογιστικόν, razumnog dela duše vezanog za razmišljanje i mudrost, τὸ θυμοειδές, srčanog ili voljnog dela i ,τὸ ἐπιθυμητικόν, požudnog i nagonskog dela duše.⁷ Dvostruka sposobnost duše, jedna intelektualna i voljna, koja je prisutna, odnosi se na svaki deo: racionalni elemenat sadrži i racionalnu predstavu i racionalnu aspiraciju, razdražajni elemenat sadrži ubeđenje i revnosno trudoljublje dok želateljni elemenat sadrži slutnju i požudu.⁸ Prikazom

---

⁶ „Poslednje decenije XX veka bile su u znaku procvata patrističkih studija uopšte, a sa njima, posebno, istraživanja raznih aspekata bogoslovlja Sv. Maksima.(beše iz Carigrada u vreme carevanja Konstantina Drugog, 641-668)* Već je kazano da je Sveti Maksim Ispovednik bio najuniverzitalniji duh VII veka i, možda, najveći mislilac Crkve. Opšte je poznata njegova posrednička uloga kao jednog od najizvornijih ikumenskih bogoslova patrističkog doba. On je postao središnja tačka pozivanja u pravoslavno-rimokatoličkom dijalogu, pozivajući Istok i Zapad da svoje razlike sagledaju u svetlosti vere i prvog hiljadugodišta. Kao jedan od najvećih teologa Crkve, Maksim je poštovan u istočnoj i zapadnoj tradiciji kao teolog Ovploćenja i Vaskrsenja Hristovog u svojim najdubljim teološkim prozrenjima.“ Vidi u Sv. Maksim Ispovednik. „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život u izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012, str. 6.

⁷ Platon „Država 4; 435, e-436 b.

⁸ Tunberg L. „Opšta pozadina Maksimove dominantne psihološke trihotomije“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd–Šibenik, 2008. str 254.

dvostrukosti svakog dela duše, koji poseduje deo koji se pored primarnog svojstva može razumeti kao intelektualni, omogućavajući integraciju delova u skladnu celinu umnim delovanjem. Takav stav pronalazi nastavak i karakteristične poglede na organizaciju pokreta duše u teološkoj misli Sv. Maksima Ispovednika, igrajući značajnu ulogu u karakterističnom objašnjenju duševnog sklopa pojedinca koji organizuje i usmerava svoje biće ka poznanju Boga.⁹ Bitno je naglasiti da tripartitnu podelu ili sposobnosti duše do Sv. Maksima prepoznamo u jednom razvojnom putu preko Maksimovih prethodnika tokom prvih vekova formativnog teološkog perioda: Filona Aleksandrijskog, Klimenta Aleksandrijskog, Origena, Evagrijea Pontijskog, Pseudo Dionisija Aeropagita, takođe kod Kapadokijskih otaca koji su objašnjavali položaj čoveka u okviru date religije. Kod drugih filozofskih velikana Aristotela, Stoika i Plotina prisutna je trihotomna podela koja je razrađivana pod sličnim modelom, izvesnim promenama koje su prisutne shodno njihovim filozofskim sistemima. Kao što smo nagovestili, sa izvesnim izmenama i proširenjem, terminologija koja označava predloženu podelu, vrlo snažno se uočava i prenosi pod uticajem Platonove filozofije, recepcijom, Sv. Maksima Ispovednika.¹⁰ Uticaj Platonove trihotomije primetan je u strukturalnoj sličnosti i u ideji hijerarhijske organizacije duše. Sv. Maksim Ispovednik imajući u vidu šaroliku lepezu pomenutih recipijenata, pravi razliku između telesnog duševnog i duhovnog čoveka i tumači je sa različitim moralnim tonovima kod čoveka. Na usmerenost uma, njegovu delatnost kao duhovnog subjekta, prepoznatljivi su uticaji telesnih nagona za samoodržanjem, koji se kreću i ostavljaju trag preko širokog polja odnosa ličnosti i društva i formiranja stavova određenih kulturnih i religijskih datosti. Pod datom perspektivom, topički posmatrano, moguće je vezati određene duševne procese za određena mesta, koja su opisana i podeljena kao trihotomna osnova vezana za samu prirodu koja deluje na čoveka, njegovu psihi, kako i društvenokulturni odnosi koji vrše uticaj na pojedinca, gradeći jednu metapsihološku strukturu.

Po Sv. Maksimu Ispovedniku saznanje nije utemeljeno u nepromenljivim i natčulnim formama i idejama koje imaju ontološki karakter, ali su takve pretpostavke zamenjene hrišćanskim verovanjem u reintegraciju čoveka kroz odnos sa Bogom koji je transcendentan i ima ontološku utemeljenost, otkrivajući se kao ličnost Sv. Trojice. Um je duhovni subjekat kod čoveka i „Čovek kod

---

⁹ Sv. Maksim ispovednik daje prednost orazumljenju celog bića, cele tvorevine božije putem „poznanja“ Boga. Vidi u Tunberg L. U „Trihotomija i um u ljudskom jedinstvu i ujedinjenju“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 292-296.

¹⁰ Tunberg L. „Različiti oblici trihotomne psihologije kod Maksima“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 253.

Svetog Maksima Ispovednika ima mikrokosmički karakter i on se prepoznaje u dvostrukom odnosu čoveka prema Bogu, razumnom (slovesnom) svetu, sa jedne strane i njegova veza sa čulnim svetom, sa druge strane i kao takav on nije sastavljen samo od duše i tela već od zasebnih sila i sposobnosti duše koje su u palom čoveku suprostavljene jedna drugoj.¹¹

Čoveku, u njemu samom suprostavljene su različiti delovi ličnosti, više čulni delovi, kao što je razdražajni i želateljni deo, koji odgovara Platonovim τὸ θυμοειδές i τὸ ἐπιθυμητικόν, nižim delovima duše, odnosno središnjim i nižim nagonskim, kao sa višim delom koji ima vodeću ulogu u ponovnom uspostavljanju stabilizacije duše; τὸ λογιστικόν, koji takvu svoju unutrašnjost pokretom uma kao duhovnim subjektom usmerava ka Bogu, a kod Platona posredstvom uma ka večitim i nepromenljivim formama znanja, imajući zadatak da ostale delove i pokrete duše vrati u jedinstvo i red.¹² Reintegrisana duša ne bi imala unutrašnje sukobe i njen zadatak bi bio da prenese čovekov duhovni poziv telu, koji se prepoznaje u unutrašnjoj sposobnosti duše kao ključni momenat za njeno ustrojstvo. Unutrašnji sukobi, razdražajni i želateljni elementi ili sposobnosti duše, slikovito su predstavljeni u Platonovom *Fedru*, primerom u kojem su termini; τὸ ἐπιθυμητικόν i τὸ θυμοειδές, predstavljeni kao dva konja koja su vođena racionalnim delom, kočijašem koji ih drži na uzdama.¹³ Ovakav model kočijaša koji kontroliše dušu usmeravajući je ka gledanju večnih istina, nasuprot težnji njenih nižih delova, jasno prikazuje uticaj razuma; umnim delanjem na niže strasne delove koji se opiru. Kod Svetog Maksima, u okviru tripartitne podela racionalnog razdražajnog i želateljnog obrazlaže svoje lične varijacije,¹⁴ usmerene prema objašnjavanju i funkcionisanju predložene unutrašnjosti. Termine koje Sveti Maksim koristi tokom opisa uglavnom se mogu svrstati u osnovnu trihotomnu podelu. „*Tako on ponekad govori o θυμός, ἐπιθυμία, λόγος, kojima je um isto tako pridodat, kao i podela λόγος, τὸ θυμητικόν, ἐπιθυμία*“, gde je takođe snažno naglašen i četvrti umni deo kao duhovni aspekt čoveka koji se nikada ne indetifikuje sa

---

¹¹ Tunberg L. „Neki elementi Maksimove psihologije“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 242-243.

¹² „Pozitivno vrednovanje ove tri sposobnosti ljudske duše, koje smo pokazali u odeljku A ovog poglavlja, neizbežno vodi ka shvatanju i uma i volje kao superiornih u odnosu na ova tri dela. Zato se „voljni“ život čovekov ne može poistovetiti samo sa funkcijama strasnih elemenata, niti se „intelektualni“ život čovekov može poistovetiti samo sa racionalnom sposobnošću.“ Vidi u: Tunberg L. „Volja, um i ljudska priroda“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 298-299.

¹³ Platon, *Fedar* 246 a-254 e.

¹⁴ Tunberg L. „Različiti oblici trihotomne psihologije kod Maksima“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 251.

predložena tri dela, ali ima važnu ulogu u reintegraciji duše.¹⁵ Takođe, Maksim koristi i druge termine koji upućuju na to da se trihotomna podela može odnositi na delove, kao i na sposobnosti duše *δυνάμεις*.¹⁶ U odnosu na predstavljenu terminološku sliku, određena mimoilaženja sa filozofskim savremenima i prethodnicima pronalaze se u razumevanju teologije u svetlu judeohrišćanskog svetopisamskog i predanjskog nasleđa, sa jedne strane i filozofskih pretpostavki sa druge, te je za nas od važnosti da pronađemo sličnosti koje bi podržavale osnovnu trihotomiju koju je predložio Platon. Sv. Maksim Ispovednik, dok koristi pomenute Platonove tripartitne podele, vrlo jasno i iscrpno opisuje raspoloženje duše koje se snagom uma usmerava ka Bogu. Takođe, ontološka perspektiva Boga je jasno naznačena, kao i njegovo razlikovanje Božije transcendentnosti u odnosu na svet, a mogućnost opštenja realizuje se ličnom slobodom, jer i Bog Otac je ličnost, a odlukom čoveka, koji je biblijski označen kao kruni stvorenog sveta, taj pristup moguć je ovaploćenjem Sina Božijeg Isusa Hrista.

Monaški krugovi, kojima je nesumnjivo pripadao Sveti Maksim Ispovednik, snažno su naglašavali važnost rada na psihičkom ustrojstvu koje je bilo usmereno savladavanju strasti i nagona, afirmišući ljubav kao duševno raspoloženje ili pokret duše. Maksimovo postizanje dobrog raspoloženja duše je ljubav, (*ἡ διαθέσις τῆς ἀγάπης* raspoloženje ljubavi). Ljubavlju se čovek približava Bogu, kako Sv. Maksim navodi „rađa se od bestrasnosti“¹⁷ (*ἀπάθεια* bestrašće), što je ideal mudraca, koji ne dozvoljava da ga strasti uznemire: oslobođenje od grehovnih strasnih poriva, preduslov je poznanju istine. Kada se um odvoji, oslobodi ove vezanosti za zemaljske strasti, umom biva privezan ljubavlju ka Bogu.¹⁸ Život uma treba da bude „svetlost poznanja“¹⁹, pokret ka Božanskoj ljubavi trpljenjem i razvijanjem vrlina koje će da daju saglasnost umu, koji učestvuje u poznanju istine. Takođe, jedno od dominantnih pretpostavki

---

¹⁵ Vidi isto, str. 251.

¹⁶ Vidi isto, str. 251.

¹⁷ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012, str. 21–22.

¹⁸ Vidi isto, str. 22.

¹⁹ Takođe, jedno od dominantnih pretpostavki Platonove epistemologije je znanje koje nosi ontološki karakter. Sveti Maksim Ispovednik i ranohrišćanski monah i književnik Evagrije, istinsko bogopoznanje „znanje“ prosvetljenje, biva zahvaćeno umom „Svetlost-prosvetljenje i znanje-poznanje od najranijih vremena Hrišćanstva povezani su tesno, nasuprot neznanju-mraku, neprosvetčenosti tami. Nasuprot Evagriju, ranohrišćanskom monahu i asketi, koji kao osnovu zadobijanja božanskog prosvetčenja vidi znanje, Sveti Maksim ispovednik daje prednost ljubavi“ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012.

Platonove epistemologije je znanje koje nosi ontološki karakter; čovek se zadobijanjem istinskog znanja oslobađa. Sveti Maksim Ispovednik kao i ranohrišćanski monah i književnik Evagrije, istinsko bogopoznanje „znanje“ prosvećenje, opisuju kao zahvaćeno umom, koji oslobodivši se od nižih čulnih delova učestvuje u istinskom poznanju Boga. Kod Platona um (νοῦς) je usmeren ka natčulnim formama znanja i povezan je sa najvišim delom duše, τὸ λογιστικόν²⁰, dok se kod Sv. Maksima opisuje kao obasjanost beskrajnom božanskom svetlošću, pokretom duše raspoloženja ljubavi, distanciran molitvom od svega stvorenog; svih predmeta telesnih uticaja tela. Um biva zahvaćen božanskim poznanjem i zajedničar je božanske ljubavi i znanja.²¹ Strast koja, ako je neobuzdana razumnim logosnim i voljnim delom, dovodi do pogrešnog usmerenja duše koji se manifestuje kao protivprirodan pokret duše, ako se um ne odvoji od neznanja. Bestrašće je suprotno prethodnom i omogućilo bi mirno posmatranje istine nakon duhovne borbe, gde pokret duše nije usmeren na zlo, neznanjem, ometan od nižih delova vezanih za telesne nagone. Raspoloženje duše, njene pokrete, hrišćanski otac prepoznaje i u horizontalnom odnosu ličnosti, društvenim relacijama koji su po svojoj prirodi usmereni na druge ljude i stvoreni svet. Kada je duša odvojena od istinskog poznanja koje implicira razum odvojen od pretpostavljenih vrednosti, on je sklon nerazumnom besu: „Kad si od nekoga uvređen (ὕβρισθεις, *uvređen*, Ὁ ὕβρισθεις, *uvređen čovek*), ili u nečemu ponižen, tada se čuvaj pomisli gnjeva, da te one odvojivši žalošću od ljubavi ne postave u zemaljske mržnje“²² Gnev,(ὄργη) ili bes (θυμὸς), koji se usmerava u horizontalnom odnosu, kada se um bavi mislima koje nisu istina, već neznanje koje je upleteno u svet pun neminovnih nedaća, otuđuje od ljubavi, sukobljava sa drugim čovekom što proizvodi osećanje uvređenosti, uvređenog čoveka. Čovek, koji čini da sa njim upravljaju nerazumne želje, neznanje, čini zlo prvo sebi, kao onaj koji je u neznanju, a zatim u širenju takvih odnosa ka drugima dovodi na izvestan način do negativne lančane reakcije, stvarajući kauzalitet koji doprinosi, vodi dalje sukobu. Sv. Maksim Ispovednik ovom stanju suprostavlja Hristove reči iz Jevanđelja, „A ja vam kažem, veli Gospod, ljubite neprijatelje svoje, dobro činite onima koji vas mrze, molite se za one koji vas vredaju (Lk. 6,27–28; Mt.5,44). U kontekstu Maksimovih tvrdnji, pomenute reči Jevanđelja, budući da su Hristove reči, imaju bogočovečansku vrednost i opitno se realizuju u poziciji svakog pojedinca koji poznaje istinu, u kontekstu poznanja Boga koji se predao iz ljubavi čoveku, i njegovih objava preko proroka i asketa, njihovog iskustva i zajednice sa njima. Ovakve reči mogu, i često bivaju shvatane kao paradoks ili u neku ruku

²⁰ Platon, *Država*, VII; 514 a-521 b

²¹ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*, (ur. i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012, str. 23.

²² Vidi isto, str. 25.

kukavičluk, luda ljubav nepotrebna. Ako je posmatramo iz perspektive koja nosi terapijski značaj, radi se o vrlo svrsishodnim istinama hrišćanske epistemičke tvrdnje; ljubiti neprijatelja svoga kao samoga sebe (Mt, 5; 44–45); pretvoriti bes u energiju ljubavi i praštanja. Bes koji je razoran, bar nam je poznato iz mnogih predloga, makar iz ličnih primera, opisan je često kao stanje koje remeti više onog koji emituje takva stanja duše; nerazumni bes implicira sukob. Um poznanjem istine je miran; reintegriše i kroti bes *θυμός*²³, taj razdražajni element, snagom misli voljno pretvara svoj pokret u „pravedni bes“;²⁴ Središnji deo duše τὸ θυμοειδές, u čiju kategoriju i svrstavamo pokret *θυμός*, može da trpi uticaj nižih delova duše, takođe i da se odupire snagom volje menjajući svoj pokret u pravedan bes, delovanje u pozitivnom smeru. Pored središnjeg dela koji je odgovoran za svakodnevnu reakciju samosvest „*usmeren ka ostalim ljudskim bićima*“²⁵, sličan je egu koji trpi uticaje u horizontalnom odnosu, jer je upućen na svet u kojem obitava. Takođe on se podređuje višem razumskom delu koji je uronjen umom u poznanje istine i delom u svet društvenih odnosa. Voljno se predaje i sukobljava ili ograničava u ličnom odnosu sa okolinom; τὸ θυμοειδές, svojom reakcijom δυνάμεις. Sv. Maksim Ispovednik uključuje i treću najnižu instancu duše, želateljni pokret ili deo, koji je shvaćen kao Platonov τὸ ἐπιθυμητικόν, karakterističan za deo koji se predstavlja kao rezervoar nagonskih impulsa uticajnim na ličnost u svom odnosu sa okolinom kojoj se odupire i na koju deluje. Τὸ ἐπιθυμητικόν koji se u Platonovom modelu može posmatrati analogno nesvesnom; deluje izvan racionalne kontrole koja se mora uravnotežiti putem orazumljenog ega, preko uma, koji je zahvaćen poznanjem večitih istina. Najniži želateljni deo kod hrišćanskih asketskih krugova uglavnom je shvaćen kao onaj koji prlja telo sramnim delima ako je neznanjem shvaćen kao osnova i cilj, a njegovo dominantno delovanje dovodi do reakcija koje nisu razumne. Maksim predlaže uzdržanje, razumno suprostavljanje takvim nižim nagonskim snagama snagom orazumljenog ega, radi pravednog besa i dobrog htenja, volje. Asketizam, koji se predlaže, podrazumeva podvrgavanje telesnom trpljenju koje

²³ Krođenje besa kod hrišćanskih monaha je jedna od vrlo čestih tema o kojima se raspravlja. Odnos prema drugome je osnova samog napretka u duhovnom smislu i smatra se jedan od najvažnijih tačaka koje uzvode pojedinca ka poznanju Boga, sticanju vlastitog mira koji proizvodi neopisivu radost, kako možemo vrlo često da pročitamo u asketskoj literaturi.

²⁴ Pojmovi koji opisuju stanje besa, gneva, tuge, vrlo često u duhovnoj literaturi moguće je pronaći kao „pravedan bes“ „pravedan gnev“ „radosna tuga“, slobodene od svake teskobe koje impliciraju određene vlastite sukobe unutrašnjih stanja koji su protkani transfernim odnosima, već se posmatra kao prirodna energija koja je potpuno orazumljena i deluje i cilju opšteg dobra; nesebično.

²⁵ Tunberg L. „Razdražajni element u diferencijaciji“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd–Šibenik, 2008. str. 286.

se postiže „nehranjenjem“²⁶, jedan je od osnovnih i čestih asketskih pravila na koje treba obratiti pažnju. Uzdržavanje od hrane je prva lestvica preko koje je potrebno preći da bi čovek doveo svoju ličnost u stabilan odnos sa prirodom i društvom, našim bližnjim. Na taj način čovek se racionalno suprostavlja najneracionalnijim potrebama. Najniži pokret, τὸ ἐπιθυμητικόν, koji svoju intelektualnu potencionalnost, kao neku slutnju, jeste onaj deo duše na koju je potrebno primeniti voljnu aktivnost i usmerit ga u službu dobra, suzbijanjem nagona koji je kao razuzdan konj i utiče i remete središnji deo odgovoran za interpersonalne odnose.²⁷ Racionalni deo, τὸ λογιστικόν, koji nije probučen poznanjem istine, biva pod uticajem nižeg dela, neracionalnih nagonskih duševnih sila, koje su primarni cilj i svrha ili samo senka istine. U savremenom svetu mogli bi ovakve težnje, primere, prepoznati kao stanje zavisnosti od navika koje diktiraju svakodnevne konzumentske aktivnosti u svojoj širokoj lepezi, podstaknute medijskim uticajem, dok bi voljno odustajanje i uskraćivanje imalo jedan pripremi stav u davanju prednosti razumu.

Prevazilaženje unutrašnjeg konflikta imalo je oduvek terapijsku potrebu (*θεραπεύω lečim*). Sam termin je upotrebljavan jako rano u kontekstu načina življenja potkrepljen religijskim pretpostavkama i odnosio se na lečenje, a naziv terapeuti za pripadnike reda religiozno posvećenih Bogu radi iscelenja duše, uključujući akumulisana religijska znanja, veštine življenja i sprovođenja terapijskih tehnika u tu svrhu, a pominju se u spisima Josifa Flavija, judejskog istoričara i pisca.²⁸ Duhovno vaspitanje, kao jedan nesumnjivo terapijski čin, uz prisustvo drugog iz zajednice koji će da na temelju ličnog iskustva preuzme duhovno vođenje sabrata, temelji se na prikazu unutrašnjosti onoga koji se podvrgao duhovnom vođenju, odnosno, iznošenju svog unutrašnjeg svesnog i ometajućeg sadržaja u vidu čestog ispovedanja pomisli i grehova. Gotovo da je nemoguće na ovaj put krenuti samostalno, a jedini korak koji ostaje čoveku da načini sam, jeste njegov čin slobode, slobodnog voljnog pristanka na ovakav terapijski proces i način života u svetlu poznanja vere: samospoznaja, spoznaja svojih nedostataka radi spoznaje istine, Boga. Teret u vidu različitih životnih situacija koje su predstavljene Hristovim simboličnim pričama i objašnjenjima koje impliciraju duboke sukobe i nesklad čoveka, kako sa samim sobom, tako i sa svojim bližnjim, ukazuju na starijeg monaha koji je u ovakvoj perspektivi, kao onaj koji se ugleda na Hrista, deluje kao svojevrstan psihoterapeut, lekar

---

²⁶ Sveti Maksim Ispovednik, „Glave o ljubavi“ u *Sveti Maksim Ispovednik život i izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*, (ur.i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012, str. 27.

²⁷ Platon, *Država*, 4; 443, d-e.

²⁸ Popović R. *Počeci monaštva u ranoj Crkvi*, Beograd, 2016, str. 10-11.

duhovni, a proces lečenja jedan vid psihoterapije.²⁹ Oslobođajući čin praćen je dubokim promenama pojedinca koja se reflektuje u postepenom oslobađanju od ometajućih fizičkih i duševnih stanja.

U hrišćanskoj antropologiji čovek je potpuno slobodno biće, ima sposobnost odlučivanja i to je jedna od implikacija stvorenosti po liku Božijem. Svojevoljno pristupanje procesu stavljanja tela pod kontrolu ima za cilj stabilizaciju i snaženje unutrašnjeg sklopa ličnosti. Njegova snaga volje potaknuta silnom željom za spasenjem, koje se proteže putem vere kao i samorefleksije, sagledavanja svoje unutrašnjosti, ima mogućnost da preusmeri i organizuje niže delove ličnosti koje imaju nagonski karakter. Iz činjenice da u Maksimovoj psihologiji ljudska duša ima svoj središnji karakter i nalazi se između čulnog sveta i logosnog nestvorenog sveta, taj asketski, monaški proces mora biti preobraćen kroz podvig, razvoj vrlina koje mobilišu i materijalni aspekt sveta. U takvoj celokupnosti sposobnosti duše mogu se učiniti „zdravo rasuđujućim“³⁰. Nakon razvoja i dovođenja duše u pomenuto stanje, želja se pretvara u radost i nailazi na neraskidvu vezu sa predmetom svoje čežnje, koja je, kao prethodno nemudra, neslovesna, odnosno nerazumna želja, sada orazumljena pronalazi svoju upotrebu u procesu integracije što dovodi do vidne stabilizacije, odnosno reintegraciju čovekove unutrašnjosti kroz Hrista. Važan je uticaj uma koji je u bliskoj vezi sa τὸ λογιστικόν kao i čovekova volja da se dela u tom pravcu.³¹ U pomenutom kontekstu interesantan je starogrčki termin koji je teološki oblikovan u hrišćanstvu (grč. μετανοία), koji podrazumeva; promenu mišljenja, preumljenje, pokajanje.³² Termin se ne odnosi na samo formalan način

---

²⁹ „Nasuprot tome Isus je blag i prepun razumevanja, on sedi sa skitnicama, prostitutkama, zelenašima i lopovima. Sluša ih. Poput strpljivog psihoanalitičara, ne osuđuje, nego prokrčuje naslage njihove zapalosti i tako osuđenost od sveta čini podnošljivim. Odbačeni i prezreni ne nose sami svoj teret, spasitelj njihov deo teškoće preuzima na svoja leđa. Jer Isus reče: Hodite k meni svi koji ste umorni i natovareni, i ja ću vas odmoriti.[...] Motiv preuzimanja tereta i time blagosti duha – o čemu neretko govori Isus psihoanalitički je zasnovan na hermeneutici želje. Čovek pod teretom ima želju da se što pre tereta oslobodi, da bar malo olakša svoja leđa. Isus prepun blagosti dopunjuje njegovo nastojanje svojim zalaganjem, pa težini njegovog bremena dodaje blagost svog duha čime ruši sav teret i svu teskobu. Žak Lakan želju definiše tragom pomenute dopune kao zahtev koji se dubi u nedostatku bića sa pozivom da se iz drugog primi dopuna... Drugom je na taj način dato da popuni upravo ono što drugo nema pošto i njemu biće nedostaje, a to je ono što se zove ljubav, ali je to mržnja i neznanje.” Preuzeto sa Int.Res: N. Obradović “Duša I milost” URL = < https://teologija.net/dusa-i-milost/?sr_pismo=cir pristupljeno, 29.11. 2024.

³⁰ Tunberg L. „Želateljni element u ljudskoj diferencijaciji“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd-Šibenik, 2008. str. 286.

³¹ Vidi isto, 295-296.

³² Radomir Popović, *Grčko-srpski rečnik Novoga Zaveta*, samostalni izdavač Radomir V. Popović, 2011. str. 121.

pokajanja za grehe, već duboka unutrašnja transformacija koja vodi ka sjedinjenju sa Bogom. Proces preumljenja nekada traje i više decenija provedenih u razmišljanju, razgovoru sa svojim duhovnikom na temu unutrašnjih sukoba, asocijacija (pomisli). Termin *μετανοια*, sa sobom nosi suštinske sličnosti sa pretpostavkama i ciljevima psihoanalitičkog postupka; potpuno osveščivanje, koliko je to moguće, vlastitih sukoba i otpora, onog nesvesnog koje su donele životne stihije: „*Tamo gde je bio id neka bude ego.*“⁶³ Samoopraštanje usled uvida u svoju unutrašnjost, pomirenje sa sobom, kao i Bogom, koji uvek oprašta ako to samo iskreno hoćemo, dovodi do željenog cilja. U kontekstu najvišeg oblika delovanja ljudske duše, τὸ λογιστικόν, pokreta uma νοῦς, kod Platona i njegovih epistemoloških pretpostavki, čovek biva usmeren ka svetu večnih i nepromenljivih istina, te je takva perspektiva ta koja daje kvalitet i izmenu ljudske duše u smeru saznanja i etike, dok je kod Svetog Maksima Ispovednika to odnos sa Bogom kroz duhovni subjekat čoveka, kroz um koji se tiče najviše instance ljudske duše u kontekstu racionalnog delovanja čoveka, te obojica mobilišu istinske vrednosti shodno svojim ontološkim pretpostavkama.

Maksim takođe naglašava važnost i daje vrlo bitnu perspektivu volje koju deli na prirodnu volju Θέλημα φυσικόν, koja se odnosi na samu prirodnu volju; mogli bismo reći, jedan vid volje koji bi se mogao razviti bez štetnih uticaja odnoseći se na same temelje psihičke prirodne volje koja bi se u kontinuitetu razvijala u dobru, u cilju delovanja.³⁴ Takođe, Γνωμικὸν θέλημα, volja koju čovek može da stekne kao individua. Γνωμικὸν θέλημα je čovekova sposobnost za samoodređenje. Ovakva volja koja je „gnomička“, nosi sa sobom sve sadržaje i unutrašnji razvoja čoveka od rođenja do smrti.³⁵ Ona se kod ovog hrišćanskog svetitelja prepoznaje kao pala ljudska priroda, priroda koja je puna sukoba, neodlučnosti i promašaja. Ako bi razmatrali termin pod lupom savremenih stanovišta psihologije, ovaj termin bi mogao biti viđen kao volja, pokret ličnosti, koja je određena svim utiscima, traumama sećanjima i nesvesnim delovanjima koja pokreću čoveka, ono što nosi čovekovu saglasnost i slobodu kao razumskog bića.

Sigmund Frojd i aktualizacija starih temelja u razumevanju čovekove duše

Tokom prethodnih razmatranja uočili smo da Platonova trihotomija duše kao i trihotomna podela kod Sv. Maksima Ispovednika nosi određenu

---

³³ Frojd S. *Nova predavanja za uvod u psihoanalizu*, Neven, Beograd, 2013. str. 82.

³⁴ Mogli bi sa rezervom zaključiti da je Θέλημα φυσικό, volja koja je, delom, svojstvena i životinjskom svetu.

³⁵ Tunberg L. „Um i čovekova upotreba samoodređujuće prirode“ u *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Beograd–Šibenik, 2008. str. 304.

sličnost konceptualnog okvira koja se otkriva u filosofskoteološkoj transformaciji ideja. Dalje kretanje po tankoj liniji koja teži da objedini suptilne sličnosti i oblikuje ih u jasan kontigent koji nas vodi ka savremenim psihološkim uvidima predstavlja složen zadatak. Takođe, možemo konstatovati da svaki vremenski okvir u kojem su se oformila određena naučna i filosofska gledišta, u svom terminološkom konstrukturu imaju učitana značenja koja nose snažnu filosofsku ili religijsku potku, a ono što ih afirmiše za budućnost je njihova univerzalnost. Sigmund Frojd se nesumnjivo svetu predstavio u periodu koji je obeležen dubokim promenama u kulturi, društvu i nauci, u doba otkrića koja su podstakla veru u racionalnost i moć nauke da objasni svet. Upravo ovakva klima bila je snažn cenzor Frojdom radu koji konstruiše svoja psihoanalitička saznanja na dugogodišnjem iskustvu imajući u vidu i filosofsko nasleđe. Nama za ovaj rad je interesantna Frojdova strukturalna podela psihe na Id, Ego i Super-Ego, koja dodatno proširuje njegov metapsihološki okvir. Frojd opisuje psihu u kojoj dominiraju tri dela koja su autonomna, ali međusobno isprepletana.³⁶ U sklopu metapsiholoških pojmovnih modela, tri navedena dela daju interesantnu trihotomiju psihe u koju se mogu uvrstiti različita delovanja i svojstva, koja svojim pokretima objašnjavaju funkcionisanje, pružajući jedan nacrt koji omogućava razumevanje razvoja ličnosti i objašnjavanje njenih stanja u praktičnoj, terapijskoj primeni. Iscrpna dinamika koja se odvija unutar pomenute strukture, koju Frojd na metaforički način opisuje, dajući prikaz razvoja ega,³⁷ ima za cilj da na jednoj tradicionalnoj prestavi objasni svoja otkrića psihoanalize.

Platon u Fedru slikovito prikazuje kočijaša razumnog delovanja, koji upravlja sa dva konja, srčanim-voljnim i želateljnim-požudnim delom. Voljni konj je sklon da sluša kočijaša, dok je požudni nagonski konj razuzdan, prikazan kao nepokoran, predstavljen dušom koja sluša samo čulne strasti. Iz daljeg izlaganja može se zaključiti, kako naglašava F. Koplston, da se tri načela smatraju kao načela jedne jedinstvene duše ili ličnosti dok je prisutna unutrašnja podela na prikazane delove (Μέρος)³⁸

Platon, svojim pokušajem da objasni čovekovu unutrašnjost gradi određenu strukturu, koja se može prepoznati, uslovno rečeno, kao jedna metapsihološka ravan, koja svojom gramatičkom varijacijom omogućava da se termini razumeju i kao imenica, koja ukazuje da se radi o delovima i kao pridev

---

³⁶ Erić Ljubomir „Klasična psihoanaliza i psihoanalitička psihoterapija“ u *Psihodinamička psihoterapija Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priređio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 82.

³⁷ Vidi isto, str. 82.

³⁸ Koplston F. „Platonova psihologija“ u *Istorija filozofije Grčka i Rim, Tom I*, BIGZ, Beograd, 1988, str. 245.

koji objašnjava određeno svojstvo.³⁹ U pomenutoj trihotomiji odnosi se istovremeno i na celinu. Interesan je položaj središnjeg dela, konja τὸ θυμοειδές koji se nalazi u takvom položaju da biva ometen od najnižeg požudnog dela, a svojim pokretom „voljan je“ da pod uticajem najvišeg logosnog razumskog dela bude usmeravan. Središnji konj τὸ θυμοειδές, neodoljivo podseća na Frojdovo sagledavanje ega koji „trpi uticaje“, mada je τὸ θυμοειδές, predstavljen kod Frojda kao nosilac moralnih društvenih normi, koje Frojd pripisuje Super-Egu, a određene pretpostavke mogu proizvesti sličnosti kada na ovakav tradicionalan način sagledamo predloženu diferencijaciju. Racionalni deo koji ima funkciju upravljanja dušom kod Platonovih predložaka odgovara Frojdovom egu, koji posreduje između nagonskih želja i spoljašne realnosti, mada u slikovitom opisu „kočijaša i dva konja deo koji opisuje konja koji predstavlja τὸ θυμοειδές razdražajni, voljni karakter, može se razumeti kao Frojdov ego koji je pod uticajem visokih zahteva super ega, jer teži da ostane miran, dok, deo τὸ ἐπιθυμητικόν koji je predstavljen kod Platona kao „razuzdani konj“, slično viđen i kod Sv. Maksima Ispovednika, najniži deo duše ophrvan nagonima, podseća na Frojdov id čiji je sadržaj nesvestan i opisan kao „*rezervoar nagonskih energija i snaga*“⁴⁰.

Ako imamo u vidu da je Frojd isključio, nije podrazumevao teološku perspektivu ontološke prirode, koja je aktivna kod Platona i Sv. Maksima Ispovednika, ovakva podela, delom prekomponovana, mogla je lako naći uzor u Platonovim spisima. Takve pretpostavke mogu proizaći iz činjenice da se najviši deo duše kod Platona i Sv. Maksima Ispovednika povezuje sa natčulnim svetom ideja ili posredničkom ulogom stvorenog i nestvorenog sveta, dok je Frojd zaokružio celinu u predloženoj trodelnoj strukturi nudeći joj drugačiju kontekstualnu priliku (sl. 1)

U Frojdovom predlogu sve se dešava u svetu, prirodi, čovekovom položaju u društvu. Samim tim mogao je dobiti vlastite metapsihološke termine razlikovanjem delova tripartitne podele, u vlastitom konceptu gde se drama ličnosti stvara i konstruiše u prirodi i društvu, dok je njen superiorni duhovni svet ideja, konstrukcija koja se formira usled razvoja ega u pravcu višeg dela, Super-Ego, koji je prepoznat kao kulturni, moralni i religijski aspekt stvoren od

---

³⁹ Poimeničeni pridev ili substantivirani pridev je gramatički termin koji označava pridev koji je upotrebljen kao imenica. U starogrčkom jeziku, ova praksa je česta, naročito u filozofskim i retoričkim tekstovima, gde se pridevi sa članom često koriste za označavanje apstraktnih pojmova, osobina, grupa ili delova.

⁴⁰ Erić LJ. „Klasična psihoanaliza I psihoanalitička psihoterapija model Sigmunda Frojda” u *Psihodinamička psihoterapija Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priredio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 82.

zajednice,⁴¹ sa korenima u edipalnoj fazi razvoja koji svojim obavezujućim pritiskom na ego, zauzima mesto Platonovih i hrišćanskih ontoloških pretpostavki. Ako dalje pokušamo da uočimo sličnosti koje se odnose na deo koji je kod Platona i Sv. Maksima Ispovednika opisan kao deo koji je uronjen u čulno i pun je nagona i strasti, može se izvući zaključak da se pojmovni okviri koje upotrebljava Frojd, tiču nesvesnog dela ljudske psihe. Takođe, i kod Maksima Ispovednika, kao i Platona, jasno je prepoznatljiv uticaj logosnog razumskog dela koji je u stanju da umom dovede u sklad dušu, da utiče na nagoni čulni deo dovodeći do harmonije u duši (Platon), a kod Svetog Maksima do celomudrenosti i upravljenosti duše ka Bogu koji oduhovljava i materiju, svu tvorevinu. Stoga, jasno je svojim radom i psihoanalitičkim aktivnostima Frojd istakao ulogu razuma koji prepoznaje i čini svesnim, vrlim naporom, nagoni nesvesni id, dovodeći čoveka do uvida, do razumevanja vlastitih sukoba. Samo „orazumljenje“ dovodi do vidne stabilizacije. Frojdova psihoanalitička psihoterapija ima za cilj jednu reorganizaciju unutašnjih psihičkih stanja u skladu sa analizandovim psihopatološkim stanjem, pri kom analizirani uz pomoć psihoanalitičkih tehnika sagledava svoja, prvo svesna stanja, koja se iz ugla Frojdove doktrine, često ne vrednuju kao istinita, već podsećaju više na Platonov „svet senki“; primarno svesno stanje biva determinisano impulsima koji dolaze iz nesvesnog dela ljudske psihe u vidu nerazrešenih sukoba simptomatskog karaktera koji su najčešći uzrok sukoba i patoloških stanja. Tek nakon, često dugotrajnog psihoanalitičkog rada, ličnost uspeva da „dosegne saznanje“ koje ima isceliteljsko dejstvo. Uvođenje razumskog u nesvesno tokom psihoanalitičkog postupka podseća na traganje za dobro čuvanom tajnom, gde se Frojd koristi različitim ključevima koji bi na kraju otključali i susreli analizanda sa istinom, razum sa nesvesnim, licem ka licu. Tako da „*Na početku rada Sigmund Frojd je primenjivao hipnozu i cilj u lečenju je bio da se otkriju traumatska sećanja pacijenta i da ih pacijent uvede u svest, to jeste, da ih pacijent prihvati*“⁴² Interesantna je činjenica da kod Sv. Maksima Ispovednika i Platona, um putuje u otkrivenjski susret sa Bogom ili svet istinitih formi znanja, koje možemo zamisliti negde visoko iznad nas, dok kod Frojda taj je proces obrnut: Um zahvata istinu iz dubine nesvesnog u čoveku, koje nije rezultat nezavisnih natčulnih stanja ili otkrivanja Božijeg, već se radi o talogu vlastitog razvoja ega kroz istoriju.

---

⁴¹ Frojd naglašava da „zajednica stvara Super-Ego i pod njim se odvija dalje kulturni razvoj baziran na utisku koji su za sobom ostavile velike vođe. On postavlja stroge zahteve, a njihovo nepoštovanje kažnjava se strahom od savesti“ Vidi u Sigmund F. „Nelagodnost u kulturi“ u *Iz kulture i umetnosti*, Neven, Beograd, 2014. str. 296-297.

⁴² Erić LJ. „Klasična psihoanaliza I psihoanalitička psihoterapij model Sigmunda Frojda“ u *Psihodinamička psihoterapija Psihodinamički pristup u psihoterapiji, VI tom* (priredio, Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011. str. 87.

Slika 1.

Platon	Maksim	Frojd
<i>τὸ λογιστικόν</i>	<i>τὸ λογιστικόν</i>	
<i>τὸ θυμοειδές</i>	<i>τὸ θυμοειδές</i>	EGO / * SUPER-EGO
<i>τὸ ἐπιθυμητικόν</i>	<i>τὸ ἐπιθυμητικόν</i>	ID

metafizička ravan apsolutna ontološka vrednost
svet interpersonalnih odnosa
prirodni nagoni svet

Zaključak

Poznato je da je Sigmund Frojd jednom prilikom na proslavi svog sedamdesetog rođendna tokom kojeg su ga predstavili prisutni kao naučnika, videći ga kao onoga kome se pripisuju zasluge otkrivanju nesvesnog, odlučno odbio takvo priznanje objašnjavajući da se prve ideje o nesvesnom mog uočiti još kod Platona, navodeći ostale primere, značajne predstavnike, ostavljajući sebi za pravo naučni metod u psihoanalizi koji je pokušavao da dokaže.⁴³ Iako dug vremenski period deli ovu trojicu naučnika, sva trojica se bave pitanjem unutrašnje napetosti, neskladom koji potrebuje harmoniju, bilo da se radi o Platonovom uspinjanju ka idejama, Maksimovom oboženju *θέωσις* gde čovek prevazilazi palu ljudsku prirodu ili Frojdovom shvatanju da čovek ostvaruje cilj kroz samoprihvatanje svojih dubokih nagona racionalno integrišući svoje unutrašnje konflikte. Ostavljajući po strani razlike koje se odnose na lična ubeđenja, iskustva i svedočanstva na osnovu kojih su gradili veru ili vlastite poglede na stvarnost, ostaje nam čovek, sada i ovde, bačen u svet u kojem se razvija od rođenja do smrti u interakciji sa društvom i prirodom. Zajednička interesovanja koja su nesumnjivo krenula od ličnog subjektivnog doživljaja stvarnosti, jeste želja da se taj unutrašnji sklop nekako objasni. Shodno tome svaki na svoj način gradi paradigmu pokušavajući da osvetli čovekovu prirodu, njegove napetosti i put ka cilju i ispunjenju smisla. Njihov rad se može prepoznati kao više slojeva istraživanja koja ostvaruju susret prepoznajući se u metafizičkom i psihološkom istraživanju kujući slične univerzalne modele i termine koji služe kao poziv za dalje promišljanje i rad. Ovi mislioci različitih milenijuma i kulturnog konteksta pokazuju zajednički interes za trihotomiju ljudskog bića, njegovu unutrašnju duševnu strukturu. Savremena psihoterapija,

---

⁴³ Ljubomir Erić „Klasična psihoanaliza i psihoanalitička psihoterapija model Sigmunda Frojda“ u *Psihodinamička psihijatrija Psihodinamički pristup u psihoterapiji, tom VI*, (urednik, Slobodan Gavrilović) Službeni glasnik 2011. str. 80.

a naročito psihoanalitički usmerena psihoterapija vidi proces oslobađanja čoveka kroz transformaciju nesvesnog, kroz integraciju i razumevanje, postizanje unutrašnje harmonije kroz saradnju različitih delova psihe koji se ujedinjuju u zdravu celinu, koliko je to moguće, radi stabilnog prolaska kroz dveri života. Hrišćanski pogledi kao i filozofski, bilo da su videli večnost, Boga, kao krajnje određenje čoveka, ili ne, jasno možemo prepoznati opise čoveka koji je svoj sukob otkrivao uvek u pogledima koja sežu obično u prošlost i u slutnji koja je gledala u budućnost, kod vernika, večnost. Onog momenta kada bi zatražili pomirljiv stav ovih vrlo interesantnih pogleda nauke, filozofije i hrišćanstva, mogli bi ih pronaći u svima uočljivoj sadašnjosti koja gleda na mukotrpan trud nekih u prošlosti.

Literatura:

Erić LJ. *Psibodinamička psihoterapija Psibodinamički pristup u psihoterapiji VI tom* (priredio Slobodan Gavrilović, Ljilja Vujačić), Službeni glasnik, 2011.

Frojd S. *Iz Kulture i umetnosti*, Neven, Beograd, 2014.

Frojd S. *Nova predavanja za uvod u psiboanalizu*, Neven Beograd, 2013.

Koplston F. *Istorija filozofije – Grčka I Rim, Tom I*, BIGZ, Beograd 1988.

Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 2002.

Platon, *Ijon Gozba Fedar*, BIGZ, Beograd, 1985.

Popović R. *Počeci monaštva u ranoj Crkvi*, Beograd, 2016.

Popović R. *Grčko-srpski rečnik Novoga Zaveta*, samostalni izdavač Radomir V. Popović, 2011.

Sveti Maksim Ispovednik, „*Sveti Maksim Ispovednik život u izbor dela Sa uvodima, sholijama i besedama*“ (ur. i preveo, Episkop A. Jeftić), Vrnjci–Trebinje–Los Anđeles, 2012.

Tunberg L. *Mikrokosmos i posrednik teološka antropologija Maksima Ispovednika*, Istina, Brograd–Šibenik, 2008.

Int.Res: N. Obradović Duša I milost (https://teologija.net/dusa-i-milost/?sr_pismo=cir)

Epistemic intersubjectivity in interactive psychoanalysis

Abstract: In the framework of interactive psychoanalysis, the therapeutic process is based on a dialogic exploration of thinking that brings the possibility of cognitive and existential transformation. In interactive psychoanalysis, the analyst and the analysand become two phenomenologists, at the same time they are participants and observers in the analytical process. A similar theoretical approach is reflected in Merleau-Ponty's philosophy of intersubjectivity, which proposes the possibility of overlapping and sharing of phenomena. The phenomenological aspect of interactive psychoanalysis also carries the analyst's ethical responsibility to meet the other, where the meeting with the other through taking *interactive positions* is perceived as overcoming the individual experience and opening a relationship to the infinite possibilities of the other in a wider phenomenon. This otherness also depends on epistemic intersubjectivity, where all stages of the movement of thought can be considered as a development within *presence* itself.² So, epistemic intersubjectivity is a concept that implies that knowledge and meanings are constituted through a mutual exchange between encounters like two consciousnesses sharing the same *interactive position*. Intersubjectivity is also an essential relationship between two consciousnesses, that is, *an interactive relation* in which the essence of a dialogue between two people is manifested through an epistemic transformation of thinking. Based on this, it follows that dialogue in an interactive position is a mode of intersubjective encounter.

Keywords: intersubjectivity, interactivity, interactive position, event horizon, epoché, critical reflection, epistemic transformation.

---

¹ uroseicsvetlana11@gmail.com

² More about it: Fuchs, W.W, *Phenomenology and Metaphysics of Presence*, p. 74-83.

Theoretical framework of intersubjectivity in the context of interactive psychoanalysis

This paper aims to explore epistemic intersubjectivity as a central aspect of psychotherapy, analyzing its theoretical philosophical-phenomenological and psychoanalytic foundations, practical application and significance for the therapeutic relationship in the context of interactive psychoanalysis. The phenomenon of epistemic intersubjectivity, as a concept related to the shared understanding between the analyst and the analysand, provides insight into the way in which meanings or thinking are formed and constituted in the therapeutic process. Epistemic intersubjectivity represents a concept that implies that meaning and knowledge are formed through an exchange (*Chiasma*)³ between two consciousnesses in an interactive encounter. The theory of intersubjectivity advocates the possibility of overlapping and sharing experience with others. Interactive subjectivity in the context of interactive psychoanalysis explores the internal logic of the analysand's thought patterns in interaction with *a priori notions* in the background of those thought patterns and external reality, through a phenomenological and psychoanalytic framework. The theoretical approach of epistemic intersubjectivity is rooted in several key philosophical-phenomenological and psychoanalytical concepts:

1. Phenomenological foundation: intersubjective horizon

Epistemic intersubjectivity is based on the idea that knowledge is not only a subjective thing, but also has an objective dimension, as it is constituted through mutual interactions and dialogues. According to philosophical traditions, such as that posited by Husserl, knowledge is always a shared experience that develops within a shared world of consciousness.⁴ This phenomenological approach is also used in psychoanalysis to investigate how the analysand perceives and interprets his experience. In psychoanalysis, *a phenomenon* can have different forms and dimensions, depending on what is the subject of research. The phenomenon is seen as a manifestation of unconscious actions that should be understood, interpreted and connected to deeper psychological processes. However, in the context of interactive psychoanalysis, it would be a phenomenon of interaction and relational dynamics (thinking and perception, thought-linguistic patterns, interactive transference, interactive countertransference, delusions, regressive ways of thinking, intersubjective phenomena). Intersubjective phenomena are the shared space of *being-with*

---

³ More on this: Merleau-Ponty, M., *The Intertwining—The Chiasm*, in: *The Visible and the Invisible*, p. 30-40.

⁴ More about it: Husserl, E., *Ideas for Pure Phenomenology*, p. 61-68.

(*mitsein*)⁵ between the analyst and the analysand, like *the event horizon* of a framework within which what is presently given in thought emerges. The horizon is crucial because consciousness never perceives an event or object in isolation, but always within a wider web of meaning. So the experience of consciousness experiences objects and events not only through what is currently present (given in experience), but also through what is absent as implicit, expected or imagined. Through the temporal horizon, we have a projection as an expectation of what will happen during the psychotherapy situation, which is simultaneously connected to all three temporal exaltations. While through the spatial horizon, when we change the perspective, the possibility is created that what was not in focus until now, that is, was not captured by our attention, appears. At the same time, this horizon of space is also a horizon of common meaning, that is a space in which the same *interactive position* is taken for psychotherapeutic purposes. *The event horizon* in interactive psychoanalysis is similar to Husserl's intersubjective horizon. When the analyst takes on an interactive position - the position of the analysand, they share that world and event; so to speak, they are in the same world – the event horizon. In this state, meaning is not significant only for the analysand but is also understood by the analyst. This activity occupies a shared field of meaning, which is utilized during psychotherapy as the ultimate goal that enables insight. Husserl laid the foundation for both internal phenomenology and external phenomenology.⁶ In the psychotherapeutic sense, external phenomenology can be understood as a kind of empirical phenomenology, focusing on how the analysand describes and analyzes a phenomenon (an *a priori notion* behind the thought pattern) as it appears in the external world through perception and experiences directed toward objects outside themselves - how they perceive the world around them within their environment.⁷ We can say that within our cognitive apparatus, there are fundamental cognitive patterns that shape our understanding of causality and consequences. In other words, there are, in a way, overarching premises within us, in the part of our ego-self that thinks, which categorically determines what we will receive externally as a result. These premises not only shape how we interpret causes and effects but also how we emotionally respond to external stimuli. Through this mechanism, we create unpleasant feelings or negative expectations within ourselves. Changing these initial premises in our thought mechanisms also changes our experience of the environment. For what we see or construct will influence our behavior, perception, and interpretation of reality. Thus, it is essential to examine what is happening in the other person's

---

⁵ More about it: Heidegger, M., *Being and Time*, §26, p. 120. *Mitsein* emphasizes the interconnectedness and inseparability of human beings in sharing the world.

⁶ More about it: Husserl, E., *Ideas for Pure Phenomenology*, p. 61-68.

⁷ *Ibid.*, p. 61.

conclusions. In other words, changing these overarching premises leads to a new conclusion or, as Professor Popov states, to a new form of thinking.⁸ I assume that whether something is experienced as fear or exaltation depends precisely on these fundamental patterns, the overarching premises within our cognitive apparatus.⁹ Uncovering these premises is simultaneously a means of therapeutic change.

What is the connection between something that is thought (subjective) and what happens in interaction with the environment through perception (objective)? One of the possible explanations, according to Merleau-Ponty, is that the body is a medium between the subject and the world, and perception is not only a passive perception but an active interpretation of reality, because the body is not only in space but is a continuation of space, so that motor and speech intentionality is always aimed at space as its own spatiality and bodily extension.¹⁰ In this context, within interactive psychoanalysis, the analysand's speech act (behind whom is a thinking pattern) as a bodily act symbolizes their perception and interaction with the world as an extension of that world and space (perceived as their control over the world). An external event that unfolds in parallel before the analyst and the analysand becomes part of the analysand's subjective reality because the analysand interprets this external event in the environment through the lens of their unconscious concepts (cognitive patterns or overarching premises). When the analyst assumes an interactive position, they enter the same phenomenological space, observing alongside the analysand how a concept operates externally. Through the *interactive countertransference* position, the analyst introduces the analysand to a space where they can perceive and acquire new motor and bodily meaning in interaction with the notion. In this process, both the analyst and the analysand become aware of this countertransference reaction. Together, they can distance themselves from the phenomenon they are observing by taking a position above the phenomenon: the external operation of the concept in the environment. This allows them to examine how the analysand's thought translates into the surrounding environment. Such interconnectedness and mutual relationship open up space for the deconstruction of rigid attitudes. Thought, as an expression, is revealed in words, as an extension of space, as space itself.

---

⁸ Popov, M., *Lectures from the course Introduction to Interactive Psychoanalysis*, Institute for Philosophy and Interactive Studies, Novi Sad, 2022.

⁹ Berne, E., *Transactional Analysis in Psychotherapy - A Systematic individual and social psychiatry*, p. 116-128. Scripted behaviors are conditioned by thought patterns. Scripts are closely related to cognitive patterns, because they determine how a person thinks about himself, others and the world. For example: If a child is told that he is *not good enough*, he may develop a pattern of thinking *I will never succeed*, which later leads to behavior consistent with that belief.

¹⁰ More on this: Merleau-Ponty, M., *Phenomenology of Perception*, p. 105-112.

1.1 Intersubjective interaction, *dynamic a priori*

Buber rejects the idea that a person can exist as an isolated, self-sufficient unit (*being-in-itself*), asserting instead that existence is realized only through encounter and relationship with the other (*being-in-relation*). Existence is not absolute individuality or alienation but is grounded in mutual interactions. The concept of *being-in-itself* suggests staticness and immutability, something devoid of interaction or encounter, without a interaction (relation) with the other. This static, alienated, interactionless notion resembles Kant's *static a priori* (which cannot be changed or influenced but shapes all our thought and experience).¹¹ *Static a priori* is not connected to interactions or relations, whereas, in Buber's view, the *a priori* is dynamic, an *interactive a priori*. This relationship is *dynamic a priori* because it is affirmed in the actual encounter through relationship, presence, and intersubjectivity as an *existential a priori*.¹² Similarly, in interactive psychoanalysis, thought or cognitive patterns are not regarded as something static and immutable (absolute) but as something that is continuously shaped and transformed through interaction with the environment.

Behind a specific way of thinking, there is always another underlying thought or notion that constructs such a way of thinking. In relation to that specific way of thinking, the analysand creates an existential attitude on the basis of which he takes a certain existential position. The deconstruction of thought patterns during the analysis at that moment serves to arrive at the notion of a *priori* which is in the background of a certain way of thinking, perception and taking existential positions. These unconscious *a priori structures* of thought serve as the basis for future relation and interactions. *A priori notion* or *a priori structure* determines to which object (what or whom) the thought - statement itself will be directed, shaping the perception with the feedback of the environment. So it is an *existential a priori* as an *event horizon*, where one looks at what it is that enables *a* to be the cause of *b*, or what it is that determines that *x* is a symbol for some *y*.¹³

---

¹¹ Kant considers space and time as *a priori* forms of sensibility, as universal and necessary structures of human perception, independent of experience, and as such are static and unchanging. *Space* and *time* are conditions of the possibility of experience and never change. in: Kant, I., *Transcendental aesthetics*, in: *Critique of Pure Mind*, p. 65-80. Categories of understanding (such as unity, multiplicity, causality) are also *a priori* and static, unchanging structures of the mind that enable experience and science. in: *Transcendental analytics*, in: *Critique of Pure Mind*, p. 105-150.

¹² More about it: Buber, M., *I and Thou*, p. 15-40.

¹³ More about it: Binswanger, L., *Selected papers of Ludwig Binswanger: Being-in-the-World*, p. 137.

The analysand often takes *interactive positions* as *being outside of existence*, which divert attention from concrete cause-and-effect relationships. The shift from *being in existence* (being-in-the-world) to *being out of existence* (not-being-in-the-world), resulting in specific thought patterns, is an *interactive position*. Medard Boss would say that this *being outside the world* is a specific but limited way of *being in the world*, especially in the case of a schizophrenic way of being.¹⁴ A specific way of thinking becomes a life position, which is an position from which a specific existential position is taken. It is difficult for others to understand the schizophrenic way of human existence as a type of specific way of existence, as a specific existential position. The perception of cause-and-effect relationships in reality can be distorted through an overly symbolic or abstract interpretation of reality and find relationships where there are none, falling into epiphenomenalism. As we know, there is no reality for itself, but always only in relation, in relation with existence, in interaction with the world. According to Boss, the psychological difference between the real and the hallucinogenic, as real and unreal, is not enough, but there must be a difference in the relationship with the environment: connecting the patient with the outside world, through symbolic and real interaction, with the support of the psychiatrist, accepting the patient's perception, sharing a common space of understanding. Sharing a common space of understanding that the psychiatrist also understands and sees through a real object from the outside, allowed the patient to reconnect with the real world, played a key role in stabilizing the patient.¹⁵

1.2 Event horizon

Analysis of regression on *a priori structure* of thinking sheds light on how abstractions can distance one from reality, while the therapeutic process helps the analysand reintegrate them into functional thought structures. With the interactive position, we have a regression where the environment is absorbed into a specific way of thinking and exists as a parallel structure. The analysand who takes *interactive positions* of thought lives in *a double occurrence*, is not able to distinguish the abstract from the contingent, has difficulty following the plot, and also lacks understanding in social interaction by the other. The analyst engages in the intersubjective encounter with the analysand through practice, not just theory. He regresses into a situation where he moves from an abstract way of thinking to a contingent *horizon of events*, using the *epoché* method¹⁶, he enters the world of the analysand, a way of thinking and perception.

---

¹⁴ More on that: Boss, M., *Psychoanalysis and Dasein Analysis*, p. 216-229.

¹⁵ *Ibid.*, p. 219-221.

¹⁶ More about this: Husserl, E., *The Idea of Phenomenology*, p. 35-50, 50-65.

The concept of the *event horizon* allows us to talk about the original cause of the traumatic experience itself, that is the *a priori notion*, as the original cause of a certain way of thinking. This would mean that the analysand has thought constructions that are not related to the environment and concrete, but are caused by this *a priori* cause, which is in a causal relationship with what he concludes in the interaction in the environment through the prism of abstraction by taking an *interactive position*.

In disorders of thought and *interactive positions*, we have that *being-in-the-world* and *being-outside-the-world* are mixed. We have an imbalance between *being-in-the-world* and *being-outside-the-world*. This imbalance is accompanied by existential (self-social) isolation deepening a specific way of thinking, so to speak, one escapes into one's own world of thinking like a defense mechanism. A person may seem too involved in an illusory world (eg., in delusions), while at the same time being completely detached from the real world. Ellen West (Binswanger's schizophrenia patient) can be taken as an example of a patient who seeks a way out by recoding reality into his own specific way of thinking and relating, looking for causal connections where there are none, by disguising that way of thinking into a life attitude by taking certain existential positions. The world is no longer a common space of meaning, but an individual hermetic world of specific meanings, which have meaning and symbolism only for a person, while the real (common) world is meaningless to him. This is a kind of regression to more rudimentary ways of thinking, where the regression of thinking to the world beyond *being-in-the-world* takes place, where the world in being is viewed through that specific structure, through an individually distorted prism. When this happens, there is a loss of contact with others, resulting in misunderstandings with others. There is no relationship or encounter with another. When this existential collapse occurs, existential nihilism occurs where the ultimate outcome is the loss of social interaction altogether. If there is no relationship due to a total break with the real world, a person can completely lose the sense of community with the world, which makes it difficult or impossible for him to return to normal *being-in-the-world*. However, even when this existential collapse occurs somewhere in the person there is still a desire to interact, to meet the other. Binswanger, for example, in order to restore the analysand to a normal *being-in-the-world*, focused on entering the world of the analysand and on joint exploration of his experience of reality, especially in schizophrenia, where the patient experiences a radical separation from the world (*not-being-in-the-world*). His approach relied on understanding the analysand's world through phenomenological reduction, where the therapist enters the patient's subjective perspective in order to understand his world and way of thinking.¹⁷ The

---

¹⁷ More about it: Binswanger, L., *Selected papers of Ludwig Binswanger : Being-in-the-World*, p. 252, 266–286.

advantage of interactive psychoanalysis is the very moment of entering the *event horizon*, where the analyst is able to occupy a specific *interactive position* through interactive countertransference and to share it together with the analysand, i.e. at that moment, both are present in the analysand's world, and only then is the *complete transfer* achieved. The significance of this type of relationship and interaction is that countertransference becomes a necessary tool for deconstructing thought patterns and integrating new meanings.

When the analyst applies the *epoché*, he keeps his previous theoretical knowledge in brackets, even though he is aware of it, and can leave *the interactive position* (regression) at any moment.¹⁸ The analyst, with his complete presence and understanding, becomes a mirror that reflects the inner world of the analysand, by entering regression himself, but he can also come out of that regression because everything is already in *epoché*.¹⁹ So, in the relationship with the environment, a specific way of thinking emerges, which also serves as a defense mechanism for analysand. Here logic is in the service of survival. In this process, being with the analysand also happens, the therapist and the analysand share a common space of understanding, which overcomes the analysand's feeling of loneliness.²⁰ That moment of elevation is the moment where *the horizon of events* opens up, overcoming therapeutic nihilism. Therapeutic nihilism implies that during the analysis with the analysand no working alliance was achieved and the analysand remains alone in his own world. This is perhaps the key moment of interactive psychotherapy, where the therapeutic space is a joint process in which the analyst does not impose interpretations, but helps the analysand, especially when his psychopathology is reduced to the specific conclusions of the schizoid analysand, to, through joint work, explore the analysand's existential situation with what is encountered in the environment and interacts with his opinion. Reifications, i.e. abstract ideas are treated as concrete entities by schizoid analysands (they mix abstract and concrete). The interactive approach emphasizes interactions between a person and his world, instead of the analyst using too abstract categories, he insists on focusing on the analysand's direct

---

¹⁸ Popov, M. *Lectures, Introduction to Interactive Psychoanalysis*, Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies. Novi Sad, 2022. (Analysand regresses on the *a priori* forms of thinking on which and with which abstract thinking is based).

¹⁹ More on this: Laing, R.D., *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, p. 34-40, 149-160, 185-195.

Laing studied the existential aspects of schizophrenia, regressive thought structures and other psychological disorders, arguing that the therapist must enter the subjective reality of the patient in order to understand and support him. His method involves directly confronting the analysand's regressive thinking structures. The therapist who enters the patient's world and shares his reality reflects ideas from the text about the analyst's complete presence in the analysand's world.

²⁰ More on this: Rogers, K., *On Becoming Person*, p. 28.

experience and his way of being-in-the-world, through understanding the analysand's specific way of connecting with reality. Through the therapeutic process, the analyst observes how the analysand establishes or loses contact with the world through his way of thinking together in interaction with the environment. Overcoming therapeutic nihilism occurs through the normalization of the self with the environment in a healthier way.

2. Schizoid mechanisms and interactive position

When regressing to the *a priori* elements of thought, new specific thought constructions are created. It can happen that a person expresses a magical way of thinking, where he believes in cause-and-effect relationships that have no real basis. While at the level of symbolic thinking, objects and ideas are perceived as literal representations of unconscious contents, and in this way, one does not distinguish one's ideas and thoughts (ego-self) from the world, where the border between fantasy and external reality is lost, the external world is absorbed into fantasy and fantasy projects phantasmatic experiences into the external world through the prism of specific symbolic coding of reality, i.e. through the prism of an *interactive position*.

For the analysand, the analyst himself is the environment, because through projective identification, the analysand projects his relationship with the environment onto the analyst as a type of mode of action in schizoid mechanisms.²¹ This mechanism seen by Melanie Klein is crucial for understanding transference and countertransference in the psychoanalytic process, and thus the complete transference in interactive psychoanalysis. Schizoid mechanisms are deeply rooted in the early stages of development, similar to the *a priori* concepts that stand behind a specific way of thinking, by laying the foundations of the analysand's way of thinking, while at the same time appearing through interactions, relationships in existential positions. In interactive psychoanalysis, the analysand projects his *a priori notion* onto the analyst and onto the environment (for example, in the case of paranoid mechanisms, the notion of persecution lies behind the thought patterns, which is projected so that the entire reality is persecutor directed towards him, the first premise is taken as wrong "everything is directed towards me"). In the psychoanalytic 'theory of the object', the projector feels connected to the object of his projection, believing that part of his identity is placed in the other person. The positive aspect of this projection is that reparation, recovery, and reshaping occur at the same time through the very process of what was displaced into

---

²¹ More on this: Klein, M., *Notes on Some Schizoid Mechanisms, in: Envy and gratitude & other works*, p. 2-24.

another (the environment or the analyst who takes on the characteristics of the environment)²², while in interactive psychoanalysis the analyst voluntarily enters an *interactive position*. When the analyst takes an *interactive position*, that he thinks like the analysand, he then has the power to reshape the analysand's delusions to the level of logical deception. This happens through interaction, where the analysand working through it together with the analyst. What is returned, reflected in a new way, is internalized by the analysand, as organized or more mature thinking. This shows that what was thrown out of the analysand's psyche into the environment or onto the analyst was not destroyed but recognized by the analyst, preserved and reshaped, i.e. epistemologically transformed.

By entering an interactive position, the analyst and the analysand together step into a transitional space or transitional phenomenon. In this space, what occurs externally in the environment, parallel to a certain verbal expression, functions like Winnicott's transitional object, as a bridge between thought and what is happening in the environment, facilitating the shift from abstraction to concreteness, particularly if the analysand is overly immersed in abstract thinking.²³ An event that takes place externally in the environment simultaneously with the analysand's verbal act (statement) symbolically marks the transition into a deep transference relationship between the analysand and the analyst. For example, the utterance of the phrase "red dress" and the simultaneous appearance of "a woman in a red dress" as an objective image in the space functions as a transitional phenomenon. In Winnicott's framework, a transitional object influences the bodily image, serving as a bridge to understanding the bodily self-image (the image of one's own body and identity) in children, while in interactive psychoanalysis, "the notion of the red dress", when articulated as a verbal act (a bodily act of speech), becomes a transitional object toward understanding the spatial physical image, contributing to a positive perception of the world in a new relationship with it.²⁴ These transitional objects act as a bridge between internal and external realities, allowing the analysand to maintain a sense of connection to what is familiar and secure. At the same time, the analyst is present in this spatial phenomenon with the analysand, sharing the experience. This is the moment when the analysand's internal content (thoughts) manifests in the external world, creating a symbolic resonance between their internal experience of reality (that which is overly abstract) and the external reality. Such moments create a transitional space between the analysand and the analyst, where their worlds overlap in a shared external phenomenon. When the

---

²² More on this: Ogden, T.H., *On Projective Identification*, p. 2.

²³ More on this: Winnicott, D.W., *Transitional Objects and Transitional Phenomena in: Playing and Reality*, p. 1-25.

²⁴ More about it: Grolnick, S., *Between Reality and fantasy: Transitional Objects and Phenomena*, p. 75-97.

external event (the appearance of the woman in the red dress) aligns with the analysand's internal content, the interactive transference (the background a priori notion) becomes active and dynamic. The analysand may experience the analyst as part of their internal world, now externalized, while the analyst takes on the role of a "good enough parent," supporting the analysand in understanding and integrating the experience. The analyst helps the analysand symbolically and logically process the event, transforming it from a random phenomenon into a meaningful whole. This strengthens the analysand's ability to integrate their thoughts and internal conflicts and connect them with external reality.

Introducing interactive insight into these relationships stabilizes the analysand's thinking. In interactive psychoanalysis, therapy focuses on linking notion and the environment, enabling the analysand to recognize how their thought patterns influence their perception of reality.²⁵ Through regression, the analysand returns to the foundational a priori structures of thought that are shaped through interaction with the environment. This is akin to Heidegger's concept of retreating into the inner world to rebuild a connection with reality, but in a positive way that improves the relationship with the world, as the human being, as *Dasein* (*being-there*), is always in the world, existential being.²⁶ The analysand is in the world only when they reconnect with it, with the environment, as a being that is always in the world and connected to others and the surroundings. The combination of abstraction and regression distances the analysand from reality, making functional interaction with the world impossible. The analysand becomes aware of how excessive abstraction impacts their connection with reality by recognizing, with the help of the analyst, their thought patterns, allowing them to reconnect with the external world in a deeper way. This reconnection, lost due to trauma and regression as an escape into abstract thinking and the creation of parallel abstract structures detached from the world and others, enables the analysand to descend from the abstract level and, through the transitional phenomenon in the external space, reconnect with the environment with the analyst's help, returning to a secure thought pattern. When the analysand retreats into their inner world, they enter existential isolation, losing connection with reality and the environment, leading to a sense of separation and loss of interaction with the world. This can result in distortions of how the analysand perceives themselves and the world. Such distortions, especially in schizophrenia, disrupt the thought structures of the world and environment, leading to a radical perception of the world, where the entire world becomes directed against them, either as hostile (persecutory) or meaningless

---

²⁵ Popov, M. *Lectures, Introduction to Interactive Psychoanalysis*, Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies Novi Sad, 2022.

²⁶ More about it: Heidegger, M., *Being and Time*, p. 120 and 180.

(nullifying the external world). Here, there is also a split between being in the world and being outside the world (a retreat into their inner world). Schizophrenics often oscillate between a sense of complete detachment (being outside the world) and distorted interaction with the world (e.g., through delusions and hallucinations). Thoughts are not experienced as part of an integrated self (ego-self) but as a world unto themselves, further complicating connections and interactions with the external world. Thought, as a function of the ego-self, processes information and links it to the world. When the ego-self fails to connect thought with the external world, its functions weaken, leaving it incapable of resolving conflicts between drives, moral imperatives, and reality. Under excessive internal pressure, this can lead to a loss of contact with reality. The ego-self becomes unable to adapt to real-world demands, perceiving the world as alien while simultaneously creating its own worlds by viewing thoughts as worlds in themselves.²⁷ At this point, rational thinking is lost, giving way to magical or more archaic modes of thought and archaic spaces. When thoughts are part of the ego-self, a secondary process of data processing, grounded in reality and rational thought, is possible. When thoughts are experienced as separate from a coherent self, they exist independently as excessive abstractions or symbolic interpretations. Thought constructions become rigid when they are not interacting with the environment. This represents a type of regression of thought to its *a priori* elements. Here, the *a priori* is simultaneously that which is not in the focus of attention.

The analyst, together with the analysand, encourages the analysand to use concrete examples from their life environment to connect abstract thoughts with real experiences, in much the same way as when they are introduced into a new horizon of events, where specific examples from the environment are observed. These examples serve as a *transitional object*, akin to Winnicott's concept, aiding in linking abstract thinking with the real world and objects within the environment.

2.1 Transitional phenomena - interactive space

This interactive space of being is, in some ways, similar to Winnicott's *transitional space*, involving the relationship between the self and the environment, with a focus on regression in which the analyst enters a regressive position alongside the patient but retains the ability to exit it and provide structure for the patient. The analyst shares the regressive position with the analysand, engaging with rudimentary forms of thought.

---

²⁷ More about it: Salman, Sh., R., *Dissociation and the Self in the magical pre-Oedipal field*, p. 69–85.

Chronic fear, trauma, stress, and anxiety can trigger specific thought patterns leading to regression. Regression can result in the development of rigid or specific thought patterns, such as excessive abstractions or symbolic interpretations (hyper-symbolic encoding). These patterns are rigid because they are fixed to the same unconscious *a priori notions*. *A priori notions* underlying a particular thought pattern correlate with verbal or bodily acts as symbolic reflections of unconscious *a priori notions* in the context of external reality. The analysand's internal state manifests through simultaneous verbalization and bodily action, creating a fusion of mental and physical dimensions. An *a priori* notion can be interpreted as an unconscious thought pattern shaping perception, while external events become part of the analysand's subjective narrative through interpretation and symbolism. Stabilization of such thought patterns occurs when they are connected to the environment, perception of the environment, and interaction with the environment. The significance of the therapeutic process in interactive psychoanalysis lies in demystifying these patterns and guiding the analysand to focus on their relationship with reality and the environment.

Throughout this process, the analyst provides a supportive and safe environment to prevent emotional overwhelm. By adopting an *interactive position*, the analyst acts like „a good enough mother”, creating interactive space – *transitional phenomena* for the analysand's regression while ensuring the therapeutic process remains structured and the analysand retains contact with reality. By taking an *interactive position*, the analyst constantly reflects the analysand's way of thinking and what the analysand perceives, recognizing what is behind that way of thinking in the background, in such a way that it returns to the analysand and that the analysand restructures it into a healthier and more mature way of thinking, integrates it into his identity (self). In this way, the analyst's ability to enter a type of regression, an *interactive position*, is intersubjectivity in the interactive sense, where he is "set" on the analysand's way of thinking, and at the same time has the ability to distance himself from the regression, to leave the *interactive position* in any at the moment of the process. This intersubjective ability of the analyst provides structure and stability to the therapeutic process. When the analyst reflects the analysand's internal world by assuming an *interactive position*, the analysand feels and sees that they are not alone in their world and experiences. This interaction helps the analysand gradually integrate regressive parts of the self and rudimentary ways of thinking with more mature forms of thought.

Interactive *transitional phenomenon* can be interpreted in Jungian terms as synchronicity between the psychic inner world and the external world. Jung defined synchronicity as a meaningful coincidence connecting the inner and outer worlds through symbolic meaning. Inner psychic states and external events

can be connected in a meaningful way, similar to Medard Boss's example, where a psychiatrist connected a schizophrenic patient's hallucination of the sun to the real object of the sun. This led to noticeable stabilization in the patient as they reconnected with the world through *the category of reciprocity*. According to Jung, the inner and outer worlds are combined into a single whole (psychoid).²⁸ In the context of interactive psychoanalysis, the analysand's verbal act and bodily gestures express the unconscious *a priori notion*, while external events accompanying these acts can serve as symbolic confirmation or projection of this internal state. On the example of the well-known example of synchronicity, Jung waited with the patient for an auspicious moment for something to appear during the psychotherapeutic situation from the outside, such as a scarab, while the patient was talking about the scarab, in order to introduce her to the phenomenon of connecting her mental state (a dream image with by a scarab) with the external event of the appearance of a scarab on the window.²⁹ When Jung creates coincidence within coincidence, that moment triggers the patient's entry into her unconscious, which ultimately leads to positive change and insight. Marie-Louise von Franz noted that what lies in the shadow as the unconscious aspect of our personality (an archetypal image, idea, or thought) is intertwined with the surrounding world.³⁰ Louise's idea of the blending of the shadow with the outside world suggests that unconscious contents do not exist in isolation within us, but shape our perception and interaction with the outside world as a *transitory phenomenon*. We also have this *transitional phenomenon* in Freud's framework, where the analysand projects their internal content outward into the environment, allowing such abstractions to be traced. Every therapeutic space becomes a form of active container defined by its external closed form and internal transformative function. The external characteristics of the active container provide the patient with access to a relational world where unconscious psychic mechanisms come alive, and the inner psychic reality becomes as tangible as the external reality.³¹

Instead of a conclusion

Epistemic intersubjectivity: presence, interactive position, event horizon in the context of interactive psychoanalysis goes beyond the mere physical presence of the analyst in the therapeutic process. It implies the openness of the analyst towards the analysand and his opinion as a subjective experience.

---

²⁸ More on this: Jung, C.G., *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle*, p. 78.

²⁹ *Ibid.*, p. 25-36.

³⁰ More on this: Franz, M.L.V., *The Way of Dreams*, p. 126.

³¹ More on this: Schroeder J.K., *The Active Room: Freud's Office and the Egyptian Tomb*, p. 3-9.

Presence is the key to creating an authentic interactive relation, which is the basis for epistemic intersubjectivity and interactivity. Through phenomenological listening and an interactive relation, the analyst suspends his own prejudices and devotes himself completely to the analysand's way of thinking and experience by taking an *interactive position*. To take an *interactive position*, the analyst uses the *epoché* method, which enables the creation of an open *interactive space – transitional phenomena*, where the analysand can freely explore and transform his thought patterns together with the analyst.

The analyst's presence is manifested through empathy and being through *an interactive position* - a catalyst of the process. This gives the analysand the feeling that the analyst really understands him and sees the same thing as him, that they are in the same world - *Interactive transference*. This experience allows the analysand to open the deeper layers of his thinking and ego-self, to share experiences with the analyst without feeling that the analyst will judge him or misunderstand him. The analyst not only actively listens, but actively responds in a way that supports the analysand's exploration of thought and epistemic meanings. For example, in the analysand with a paranoid-schizoid mechanism, the notion of *restraint* or *persecution* becomes a key phenomenological *a priori* structure that reshapes every new experience (keeps in a regressive - rudimentary way of thinking). Through interactivity, phenomenological and logical-epistemic analysis helps the analysand to recognize this dynamic and create a distance towards their own abstract beliefs that are not functional or epistemically valid. What does this distance mean? This distance means that both the analyst and the analysand can rise above the phenomenon, becoming two phenomenologists who try to understand the thought process as part of a wider phenomenon in relation to the environment. Both take *a position above the phenomenon*, where they examine how the analysand's thinking is displaced into the environment. This connection and mutual relation opens up space for the deconstruction of rigid statements (positions).

In interactive psychoanalysis, the analyst has the same interactive relation as the analysand, which would mean that an *interactive transference* and *interactive countertransference* relation has been established, which both the analyst and the analysand learn and experience at the same time. This is a form of intersubjective presence because when an *interactive transference* and a *interactive countertransference* relation are established at the same time, we have a relation of *complete transference* when a working alliance is achieved.³² The analyst, as a reflective and intersubjective presence in an interactive relation, does not impose his opinion on the analysand, but allows the analysand's inner thought pattern to be expressed and reshaped at the same time through the sharing of that same

---

³² Popov, M., *lectures, Introduction to interactive psychoanalysis*, Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies, Novi Sad, 2022.

interactive relation. This ethical position implies a radical openness of the analyst towards the analysand's specific way of being and thinking. This could even be the ethical responsibility of the psychotherapist, to meet the other, because we have an ethical responsibility for the other.³³

The goal is to find, through the regression of thinking, the categorical concepts behind the entire mental construction. Through this process of interaction, the analysand sees how his logical construction affects his relation with the environment and the perception of reality, gradually integrating new meanings in the relationship with the outside world. Empathy and intersubjectivity as an ability of the analyst or one of the tools in the psychotherapy process, helps the analysand to gradually abandon and overcome specific, outdated or archaic thought structures and relation with self-objects, simultaneously abandoning the regression to the archaic self, by developing a more stable, integrated self through healthier and more mature ways of thinking, capable of healthy interactions with the environment and regulation of emotions.³⁴

---

³³ More about it: Levinas, E., *Totality and Infinity*, p. 194-196.

³⁴ More about it: Kohut, H., *The Restoration of the Self*, p. 82, 136.

Epistemička intersubjektivnost u interaktivnoj psihoanalizi

Apstrakt: U okviru interaktivne psihoanalize, terapijski proces se temelji na dijaloškom istraživanju mišljenja koji donosi mogućnost kognitivne i egzistencijalne transformacije. U interaktivnoj psihoanalizi analitičar i analizant postaju dva fenomenologa, istovremeno su i učesnici i posmatrači u analitičkom procesu. Sličan takav teorijski pristup je odražen i u filozofiji intersubjektivnosti Merlo Pontija, koji predlaže mogućnost preklapanja i deljenja fenomena. Fenomenološki aspekt interaktivne psihoanalize takođe nosi i etičku odgovornost analitičara da se susretne sa drugim, gde se susret sa drugim kroz zauzimanje *interaktivnih pozicija* doživljava kao prevazilaženje individualnog iskustva i otvara odnos prema beskonačnim mogućnostima drugog u širem fenomenu. Ova drugost zavisi i od epistemičke intersubjektivnosti, gde se svi stadijumi kretanja mišljenja mogu smatrati kao razvoj unutar same *prisutnosti*.¹ Znači, epistemička intersubjektivnost je koncept koji podrazumeva da se znanje i značenja konstituišu kroz međusobnu razmenu između susreta poput dve svesti koje dele istu *interaktivnu poziciju*. Intersubjektivnost je i kao suštinski odnos dve svesti, odnosno kao *interaktivni odnos* u kome se ispoljava suština dijaloga između dve osobe kroz epistemičku transformaciju mišljenja. Na osnovu toga proizlazi da je dijalog u interaktivnoj poziciji modus intersubjektivnog susreta.

Ključne reči: intersubjektivnost, interaktivnost, interaktivna pozicija, horizont događaja, epoché, kritička refleksija, epistemička transformacija.

Teorijski okvir intersubjektivnosti u kontekstu interaktivne psihoanalize

Ovaj rad ima za cilj da istraži epistemičku intersubjektivnost kao centralni aspekt psihoterapije, analizirajući njene teorijske filozofsko-fenomenološke i psihoanalitičke osnove, praktičnu primenu i značaj za terapijski odnos u kontekstu interaktivne psihoanalize. Fenomen epistemičke intersubjektivnosti, kao koncept koji se odnosi na zajedničko razumevanje

---

¹ Više o tome: Fuchs, W.W, *Phenomenology and metaphysics of presence*, str. 74-83.

između analitičara i analizanda, pruža uvid u način na koji se formiraju i konstituišu značenja ili mišljenje u terapijskom procesu. Epistemička intersubjektivnost predstavlja koncept koji podrazumeva da se značenje i znanje formiraju kroz razmenu (*Chiasma*)² između dve svesti u interaktivnom susretu. Teorija intersubjektivnosti, zastupa mogućnost preklapanja i deljenja iskustva sa drugim. Interaktivna subjektivnost u kontekstu interaktivne psihoanalize istražuje unutrašnju logiku analizandovih misaonih obrazaca u interakciji sa *a priori pojmovima* u pozadini tih misaonih obrazaca i spoljne realnosti, kroz fenomenološki i psihoanalitički okvir. Teorijski pristup epistemičke intersubjektivnosti ukorenjen je u nekoliko ključnih filozofsko - fenomenoloških i psihoanalitičkih koncepata:

1. Fenomenološki temelj: intersubjektivni horizont

Epistemička intersubjektivnost se temelji na ideji da znanje nije samo subjektivna stvar, već ima i objektivnu dimenziju, tako što se konstituiše kroz međusobne interakcije i dijaloge. Prema filozofskim tradicijama, poput one koju je postavio Huserl, znanje je uvek deljeno iskustvo koje se razvija u okviru zajedničkog sveta svesti.³ Ovaj fenomenološki pristup koristi se i u psihoanalizi da istraži kako analizand percipira i interpretira svoje iskustvo. U psihoanalizi, **fenomen** može imati različite oblike i dimenzije, u zavisnosti od toga šta je predmet istraživanja. Fenomen se posmatra kao manifestacija nesvesnih radnji što treba razumeti, interpretirati i povezati sa dubljim psihičkim procesima. Međutim, u kontekstu interaktivne psihoanalize to bi bio fenomen interakcije i relacije dinamike (mišljenje i percepcija, misaono-jezički obrasci, interaktivni transfer, interaktivni kontratransfer, deluzije, regresivni načini mišljenja, intersubjektivni fenomeni). Intersubjektivni fenomeni su zajednički prostor *bivanja (mitsein)*⁴ između analitičara i analizanda, kao *horizont događaja* okvira u kom se pojavljuje ono što je trenutno dato u mišljenju. Horizont je ključan jer svest nikada ne percipira događaj ili objekat izolovano, već uvek unutar šire mreže značenja. Znači doživljaj svesti doživljava objekte i događaje ne samo kroz ono što je trenutno prisutno (dato u iskustvu), već i kroz ono što je odsutno kao implicitno, očekivano ili zamišljeno. Kroz temporalni horizont imamo projekciju kao očekivanje onog što će se desiti u toku psihoterapijske situacije, a koji je istovremeno povezan sa sve tri vremenske egzaltacije. Dok kroz prostorni

---

² Više o tome: Merleau-Ponty, M., *The Intertwining—The Chiasm*, u: *The Visible and the Invisible*, str. 30-40.

³ Više o tome: Huserl, E., *Ideje za čistu fenomenologiju*, str. 61-68.

⁴ Više o tome: Hajdeger, M., *Bitak i Vreme*, §26, str. 120. *Mitsein* naglašava međusobnu povezanost i neodvojivost ljudskih bića u deljenju sveta.

horizont kada promenimo perspektivu stvara se mogućnost da se pojavi ono što nije do sada bilo u fokusu odnosno, nije bilo zahvaćeno našom pažnjom. Istovremeno ovaj horizont prostora je i horizont zajedničkog značenja to jest, prostor u kome se zauzima ista *interaktivna pozicija* u psihoterapijske svrhe. *Horizont događaja* u interaktivnoj psihoanalizi je slično kao i kod Huserla intersubjektivni horizont. Kada analitičar zauzme *interaktivnu poziciju* odnosno poziciju koju ima analizand, oni taj svet i događaj dele, tako rečeno u istom svetu - horizontu događaja. Tada značenje nema smisla samo za analizanda, već ga razume i analitičar. Ova delatnost zauzima zajedničko polje značenja, koje se koristi i tokom psihoterapije, kao krajnji cilj koji omogućava uvid. Huserl je postavio temelj kako za fenomenologiju iznutra, tako i za fenomenologiju spolja⁵. Fenomenologija spolja u psihoterapijskom smislu bi bila jedna vrste empirijske fenomenologije, koja se fokusira na to kako analizand opisuje i analizira fenomen (*a priori* pojam iza misaonog obrasca) kako se on pojavljuje u spoljašnjem svetu, kroz percepciju i iskustva koja su usmerena ka objektima izvan njega, odnosno kako on vidi svet oko sebe u svom okruženju.⁶ Možemo reći da unutar našeg misaonog aparata postoje temeljni kognitivni obrasci koji oblikuju naše razumevanje uzročnosti i posledica odnosno, postoje na neki način velike premise u nama, našem delu ego-sopstva koji misli, koje kategorijalno odlučuje šta ćemo spolja dobiti kao rezultat. Ove premise oblikuju ne samo način na koji tumačimo uzroke i posledice, već i kako emocionalno reagujemo na spoljne podražaje. Sami u sebi putem tog mehanizma pravimo neko loše osećanje ili loša očekivanja. Promenom ove početne premise u našem mehanizmu mišljenja menja se i doživljaj okruženja. Jer ono što vidimo ili konstruišemo, utiče na ponašanje na percepciju i tumačenje realnosti. Zato treba ispitati šta se dešava u zaključku drugog. Znači, promenom ovih velikih premisa dolazi do novog zaključka ili kako kaže prof. Popov do nove forme mišljenja⁷. Pretpostavljam da bi bilo nešto doživljeno kao strah ili egzaltacija zavisi upravo od ovih temeljnih obrazaca, velikih premisa u našem misaonom aparatu.⁸ Otkrivanje ovih velikih premisa je istovremeno sredstvo terapijske promene.

Koja je veza između nečega što je mišljenje (subjektivno) i onog što se dešava u interakciji sa okruženjem kroz percepciju (objektivno)? Jedno od

---

⁵ Više o tome: Huserl E., *Ideje za čistu fenomenologiju*, str. 61-68.

⁶ Ibid., str. 61.

⁷ Popov, M. Predavanja iz predmeta Uvod u interaktivnu psihoanalizu, Institut za filozofiju i interaktivne studije, Novi Sad, 2022.

⁸ Berne, E., *Transactional Analysis in Psychotherapy - A Systematic individual and social psychiatry*, str. 116-128. Skriptna ponašanja su uslovljena obrascima mišljenja. Skripti su usko vezani za kognitivne obrasce, jer određuju kako osoba razmišlja o sebi, drugima i svetu. Na primer: Ako je detetu poručeno da *nije dovoljno dobro*, ono može razviti obrazac mišljenja *nikada neću uspeti*, koji kasnije vodi do ponašanja u skladu sa tim uverenjem.

mogućih objašnjenja, prema Merlo-Pontiju, telo je medij između subjekta i sveta, a percepcija nije samo pasivno opažanje već aktivna interpretacija stvarnosti, jer telo nije samo u prostoru već je nastavak prostora, tako da je motorička i govorna intencionalnost uvek usmerena na prostor kao vlastita prostornost i telesni produžetak.⁹ U ovom slučaju u kontekstu interaktivne psihoanalize, analizandov govorni akt (iza koga stoje kognitivni obrasci) kao jedan telesni akt simbolizuje njegovu percepciju i interakciju sa svetom kao prodžetak tog sveta i prostora (smatra da upravlja svetom). Spoljni događaj koji se paralelno odvija ispred analitičara i analizanda postaje deo analizandove subjektivne stvarnosti, jer analizand taj spoljni događaj u okruženju tumači kroz prizmu svojih nesvesnih pojmova (kognitivnih obrazca, kao velikih premisa). Analitičar kada zauzme interaktivnu poziciju, on je u istom fenomenološkom prostoru, gde zajedno sa analizandom posmatra na koji način pojam radi izvršnost spolja. Analitičar kroz interaktivnu kontratransfernu poziciju uvodi analizanda u prostor da uvidi i stekne jedno novo motoričko, telesno značenje u interakciji sa pojmom, u smislu da ovu kontratransfernu reakciju saznaju i analitičar i analizand. Njih dvoje su u stanju da se distanciraju od fenomena koji posmatraju, zauzimanjem pozicije iznad fenomena: izvršnost pojma u okruženju, gde ispituju kako se mišljenje analizanda izmešta u okruženje. Ovakva povezanost i međusobni odnos otvara prostor za dekonstrukciju rigidnih stavova. Jer misao je izraz, koji se otkriva u rečima, kao produžetak prostora, kao sam taj prostor.

1.1 Intersubjektivni odnos, *dinamički a priori*

Buber odbacuje ideju da osoba može postojati kao izolovana, samodovoljna jedinica (*biće po sebi*), već samo kroz susret i odnos sa drugim (*biće u odnosu*). Postojanje nije apsolutna individualnost, otuđenost, već je utemeljeno u međusobnim interakcijama. Ideja o *biću po sebi* sugerise statičnost i nepromenljivost, nešto što je bez interakcije i susreta, to jest bez odnosa sa drugim. Ono što je slično ovom statičnom otuđenom bez interakcije je Kantov statični *a priori* (nemoguće ga je menjati ili uticati na njega ali utiče na čitavo naše mišljenje i iskustvo)¹⁰. Statični *a priori* nije povezan sa interakcijama ili relacijama, dok kod Buberu imamo da je *a priori dinamički, interaktivni a priori*.

---

⁹ Više o tome: Merlo-Ponti, *Fenomenologija percepcije*, str. 105-112.

¹⁰ Kant razmatra prostor i vreme kao *a priori* forme čulnosti, kao univerzalne i nužne strukture ljudskog opažanja, nezavisne od iskustva, i kao takve su statične i nepromenljive. *Prostor i vreme* su uslovi mogućnosti iskustva i nikada se ne menjaju. u: Kant, I., „Transcendentalna estetika“ u : *Kritika čistog uma*, str. 65-80. Kategorije razumevanja (poput jedinstva, mnoštva, kauzalnosti) takođe su *a priori* i statične, nepromenljive strukture uma koje omogućavaju iskustvo i nauku. u: “Transcendentalna analitika” u : *Kritika čistog uma*, str. 105-150.

Ovaj odnos je *dinamički a priori* jer se potvrđuje u stvarnom susretu kroz odnos, prisustvo, intersubjektivnost, kao *egzistencijalni a priori*.¹¹ Na sličan način u interaktivnoj psihoanalizi, mišljenje ili misaoni obrazac se ne uzima kao nešto statično i nepromenljivo (apsolutno) već nešto što se stalno oblikuje i transformiše u interakciji sa okruženjem.

Iza nekog specifičnog načina mišljenja, uvek imamo u osnovi neko drugo mišljenje ili pojam koji konstruiše takav način mišljenja. U odnosu na taj specifičan način mišljenja analizand stvara jedan egzistencijalni stav na osnovu kog zauzima određenu egzistencijalnu poziciju. Dekonstrukcija misaonih obrazaca u toku analize u tom trenutku služi da se dođe do *pojma a priori* koji je u pozadini određenog načina mišljenja, percepcije i zauzimanja egzistencijalnih pozicija. Ove nesvesne *a priori* strukture mišljenja služe kao osnova za buduće relacije i interakcije. *A priori pojam* ili *a priorna struktura* određuje na koji objekt (šta ili koga) će sama misao - iskaz biti usmereno, oblikujući percepciju uz povratnu spregu okruženja. Tako da je to jedan *egzistencijalni a priori* kao *horizont događaja*, gde se posmatra šta je to ono što omogućava da *a* bude uzrok *b*, ili šta je to što određuje da je *x* simbol za neko *y*.¹²

Analizand često zauzima *interaktivne pozicije* kao *bivanje izvan egzistencije*, koje odvede pažnju od konkretnih uzročno-posledičnih veza. Skretanje sa *bivanja u egzistenciji* na *bivanje izvan egzistencije* usled čega nastaju specifični misaoni obrasci i jeste *interaktivna pozicija*. Medard Bos bi rekao da je ovo *bivanje izvan sveta* jedan specifičan ali ograničen način *bivanja u svetu*, pogotovo kod šizofrenog načina bivanja.¹³ Specifični način mišljenja postaje životni stav koji je stav iz koga se dalje zauzima specifična egzistencijalna pozicija. Drugima je teško je razumeti šizofreni način čovekovog postojanja kao jedan vid specifičnog načina postojanja, kao specifične egzistencijalne pozicije. Percepcija uzročno - posledičnih veza u stvarnosti može biti iskrivljena kroz preterano simboličku ili apstraktnu interpretaciju stvarnosti i nalaziti veze tamo gde ih nema, zapadajući u epifenomenalizam. Kao što znamo nema stvarnosti za sebe, već uvek samo u odnosu, u relaciji sa egzistencijom, u interakciji sa svetom. Prema Bosu, psihološka razlika između realnog i halucinogenog, kao stvarnog i nestvarnog nije dovoljna, već mora biti razlika u odnosu sa okruženjem: povezivanje pacijenta sa spoljnim svetom, kroz simboličku i stvarnu interakciju, uz podršku psihijatra, prihvatanjem pacijentove percepcije, deli se zajednički prostor razumevanja. Deljenje zajedničkog prostora razumevanja da i psihijatar to isto

---

¹¹ Više o tome: Buber, *Ja i ti*, str. 15-40.

¹² Više o tome: Binswanger, L., *Selected papers of Ludwig Binswanger : Being-in-the-World*, str. 137.

¹³ Više o tome: Medard Bos, *Psychoanalysis and Daseinanalysis*, str. 216-229.

razume i vidi kroz stvarni objekt spolja, omogućilo je pacijentu da se ponovo poveže sa stvarnim svetom, odigralo je ključnu ulogu u stabilizaciji pacijenta.¹⁴

1.2 Horizont događaja

Analiza regresije na *a prirode strukture* mišljenja osvetljava kako apstrakcije mogu udaljiti od realnosti, dok terapijski proces pomaže analizandu da ih reintegriše u funkcionalne strukture mišljenja. Kod interaktivne pozicije imamo jednu regresiju gde okruženje biva apsorbovano u specifičan način mišljenja i postoji kao paralelna struktura. Analizand koji zauzima *interaktivne pozicije* mišljenja živi u *dvojnjoj pojavnosti*, nije sposoban da razlikuje apstraktno od kontigentnog, teško prati fabulu, isto tako nema razumevanja u socijalnoj interakciji od strane drugog. Analitičar u intersubjektivnom susretu sa analizandom angažuje se kroz praksu, a ne samo teorijski. Regresira u situaciju gde sa apstraktnog načina mišljenja prelazi na kontigentni *horizont događaja*, metodom *epoche*¹⁵, ulazi u analizandov svet, način mišljenja i percepcije.

Pojam *horizonta događaja* nam omogućava da govorimo o prvobitnom uzroku samog traumatskog iskustva, to jest *a priori pojmu*, kao prvobitni uzrok određenog načina mišljenja. To bi značilo da analizand ima misaone konstrukcije koje nisu povezane sa okruženjem i konkretnim, već su uzrokovane ovim *a priori* uzrokom, koji je u uzročnoj vezi sa onim kako on zaključuje u interakciji u okruženju kroz prizmu apstrakcije zauzimanjem *interaktivne pozicije*.

Kod poremećaja mišljenja i *interaktivnih pozicija* imamo da se *bivanje u svetu* i *bivanje van sveta* mešaju. Imamo disbalans između *bivanja u svetu* i *bivanja van sveta*. Ovaj disbalans prati i egzistencijalna (samosocijalna) izolacija produbljujući specifičan način mišljenja, tako rečeno beži se u svoj svet razmišljanja poput mehanizam odbrane. Osoba može delovati kao da je previše uključena u iluzorni svet (npr. u deluzijama), dok je istovremeno potpuno odvojena od stvarnog sveta. Ellen West (Binswangerov pacijent sa šizofrenijom) se može uzeti kao primer pacijenta koji traži izlaz tako što ponovo kodira stvarnost na svoj specifičan način mišljenja i povezivanja, tražeći kauzalne veze tamo gde ih realno nema, tako što se taj način mišljenja maskira u životni stav zauzimanjem određenih egzistencijalnih pozicija. Svet više nije zajednički prostor značenja, već individualni hermetički svet specifičnih značenja, koji imaju smisao i simboliku samo za osobu, dok joj je stvarni (zajednički) svet besmislen. Ovo je jedna vrsta regresije na rudimentarnije načine mišljenja, gde se odigrava regresija mišljenja na svet izvan *bivanja u svetu*, gde se svet u bivanju posmatra kroz tu specifičnu strukturu, kroz individualno iskrivljenu prizmu. Kada se ovo desi dolazi do

---

¹⁴ Ibid., str. 219-221.

¹⁵ Više o tome: Husserl, E., *Ideja fenomenologije*, str. 35-50, 50-65.

gubitka kontakta sa drugima, usled čega nastaje nerazumevanje sa drugima. Nema odnosa ni susreta sa drugim. Kada se desi ovaj egzistencijalni kolaps dolazi se do egzistencijalnog nihilizma gde je krajnji ishod gubitak socijalne interakcije u potpunosti. Ako nema odnosa usled totalnog prekida sa stvarnim svetom, osoba može potpuno izgubiti osećaj za zajedništvo sa svetom, što otežava ili onemogućava njen povratak u normalno *bivanje u svetu*. Međutim, čak i kada dođe do ovog egzistencijalnog kolapsa negde u osobi i dalje postoji želja za interakcijom, susretom sa drugim. Binswanger na primer, da bi povratio analizanda u normalno *bivanje u svetu*, se fokusirao na ulazak u svet analizanda i na zajedničko istraživanje njegovog doživljaja stvarnosti, posebno kod šizofrenije, gde pacijent doživljava radikalnu odvojenost od sveta. Njegov pristup se oslanjao na razumevanje sveta analizanda kroz fenomenološku redukciju, gde terapeut ulazi u subjektivnu perspektivu pacijenta kako bi razumeo njegov svet i način mišljenja.¹⁶ Prednost interaktivne psihoanalize je sam trenutak ulaska u *horizont događaja*, gde je analitičar sposoban da putem interaktivnog kontratransfera zauzme specifičnu *interaktivnu poziciju* i da ga zajedno sa analizandom dele, tj. u tom trenutku su u analizandovom svetu oboje prisutni i tek tada je ostvaren kompletni transfer. Značaj ovakve vrste relacije i interakcije je da kontratransfer postaje nužan alat za dekonstrukciju misaonih obrazaca i integraciju novih značenja.

Kada analitičar primenjuje *epoché* on svoje prethodno teorijsko znanje drži u zagrada, iako ga je svestan, i može svakog trenutka da izađe iz interaktivne pozicije (regresije)¹⁷. Analitičar svojim potpunim prisustvom i razumevanjem, postaje ogledalo koje reflektuje unutrašnji svet analizanda, tako što i sam ulazi u regresiju, ali isto tako može iz te regresije da izađe jer je već sve u epohe.¹⁸ Znači u odnosu sa okruženjem nastaje specifičan način mišljenja koji kod analizanda služi i kao mehanizam odbrane. Ovde je logika u službi opstanka. U ovom procesu događa se i *bivanje* sa analizandom, terapeut i analizand dele zajednički prostor razumevanja, čime se prevazilazi osećaj usamljenosti

---

¹⁶ Više o tome: Binswanger, L., „Selected papers of Ludwig Binswanger“ u: *Being-in-the-World*, str. 252, 266–286.

¹⁷ Popov, M. Predavanja, Uvod u interaktivnu psihoanalizu, Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studije. Novi Sad, 2022. (Analizand regresira na apriori forme mišljenja na kojim se i sa kojima se zasniva apstraktno mišljenje).

¹⁸ Više o tome: Laing, R., D., *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, str. 34-40, 149-160, 185-195.

Laing je proučavao egzistencijalne aspekte šizofrenije, regresivne strukture mišljenja i drugih psihičkih poremećaja, tvrdeći da terapeut mora ući u subjektivnu stvarnost pacijenta kako bi ga razumeo i podržao. Njegova metoda uključuje direktno suočavanje s regresivnim strukturama mišljenja analizanda. Terapeutu koji ulazi u pacijentov svet i deli njegovu stvarnost odražava ideje iz teksta o potpunom prisustvu analitičara u analizandovom svetu.

analizanda¹⁹. Taj trenutak uzdizanja je trenutak gde se otvara *horizont događaja* kojim se prevladava terapijski nihilizam. Terapijski nihilizam podrazumeva da tokom analize sa analizandom nije ostvaren radni savez i analizand ostaje sam u svom svetu. Ovo je možda ključni trenutak interaktivne psihoterapije, gde je terapijski prostor kao zajednički proces u kojem analitičar ne nameće interpretacije, već pomaže analizandu, pogotovo kada se njegova psihopatologija svodi na specifične zaključke šizoidnog analizanda, da kroz zajednički rad, istraži analizandovu egzistencijalnu situaciju sa onim što se susreće u okruženju i interakciji sa njegovim mišljenjem. Reifikacije, tj. apstraktne ideje su kod šizoidnih analizanada tretirane kao konkretni entiteti (mešaju apstraktno i konkretno). Interaktivni pristup naglašava interakcije između osobe i njenog sveta, umesto da analitičar koristi previše apstraktne kategorije, insistira se na tome da se fokusira na direktno iskustvo analizanda i njegov način bivanja u svetu, kroz razumevanje analizandovog specifičnog načina povezivanja sa stvarnošću. Kroz terapijski proces analitičar posmatra na koji način analizand uspostavlja ili gubi kontakt sa svetom kroz njegov način mišljenja zajedno u interakciji sa okruženjem. Prevladavanje terapijskog nihilizma se dešava kroz normalizaciju selfa sa okruženjem na jedan zdraviji način.

2. Šizoidni mehanizmi i interaktivna pozicija

Kada se regersira na *a priori* elemente mišljenja dolazi do stvaranja novih specifičnih misaonih konstrukcija. Može se desiti da osoba iskaže magijski način mišljenja, gde veruje u uzročno-posledične veze koje nemaju realnu osnovu. Dok na nivou simboličkog mišljenja objekti i ideje se doživljavaju kao doslovne reprezentacije nesvesnih sadržaja, a na taj način dolazi do nerazlikovanja svojih ideja i misli (ego-sopstva) od sveta, gde se gubi granica između fantazije i spoljašnje realnosti, spoljašnji svet se apsorbuje u fantaziju i fantazija projektuje fantazmatične doživljaje u spoljašnji svet kroz prizmu specifičnog simboličkog kodiranja realnosti, odnosno prizmu interaktivne pozicije.

Za analizanda sam analitičar je okruženje, jer analizand kroz projektnu identifikaciju projektuje svoj odnos sa okruženjem na analitičara kao jedna vrsta načina delovanja kod šizoidnih mehanizama.²⁰ Ovaj mehanizam koji je uvidela Melani Klajn je ključan za razumevanje transfera i kontratransfera u psihoanalitičkom procesu, pa tako i kompletnog transfera u interaktivnoj psihoanalizi. Šizoidni mehanizmi su duboko ukorenjeni u ranim fazama razvoja slično kao i *a priori* pojmovi koji stoje iza specifičnog načina mišljenja, tako što postavljaju temelje načina mišljenja kod analizanda, dok se istovremeno

---

¹⁹ Više o tome: Rogers, K., *On Becoming Person*, str. 28.

²⁰ Više o tome: Klein, M., „Notes on Some Schizoid Mechanisms”, u: *Envy and gratitude & other works*, str. 2-24.

pojavljaju se i kroz interakcije, odnose u egzistencijalnim pozicijama. U interaktivnoj psihoanalizi analizand projektuje svoj *a priori* pojam na analitičara i na okruženje (na primer kod paranoidnih mehanizama *pojam progona* leži u osnovi iza misaonih obrazaca, koji se projektuje tako da je čitava realnost progoniteljski usmerena ka njemu, uzima se prva premisa kao pogrešna “sve je usmereno prema meni”). U psihoanalitičkoj teoriji objekta, onaj koji projektuje oseća povezanost sa predmetom svog projektovanja, verujući da je deo svog identiteta smešten u drugu osobu. Pozitivan aspekt ove projekcije, dešavaju se istovremeno i reparacija, oporavak, preoblikovanje kroz sam sam proces onoga što je bilo istisnuto u drugog (okruženje ili analitičara koji poprima osobine okruženja),²¹ dok u interaktivnoj psihoanalizi analitičar svojevolejno ulazi u *interaktivnu poziciju*. Kada analitičar zauzme *interaktivnu poziciju*, odnosno misli kao analizand, on ima tada moć da preoblikuje analizandove deluzije na nivo logičke obmane. Ovo se dešava kroz interakciju, tako što analizand zajedno sa analitičarem to obradi. Ono što je vraćeno reflektovano na nov način internalizuje se od strane analizanda, kao organizovano ili zrelije mišljenje. Ovo pokazuje da ono što je izbačeno iz analizandove psihe u okruženje ili na analitičara nije uništeno već prepoznato od analitičara, sačuvano ali preoblikovano, odnosno epistemološki transformisano.

Ulaskom analitičara u interaktivnu poziciju zajedno za analizandom ulaze u prelazni prostor, ili prelazni fenomen gde ono što se odigrava spolja u okruženju, paralelno sa određenim govorom je kao prelazni objekat kod Vinikota, kao most između mišljenja i onoga što se dešava u okruženju, da se iz apstrakcije dovede u konkretno, odnosno ako je analizand previše izmešten u apstraktno mišljenje.²² Taj događaj koji se dešava spolja u okruženju simulatno sa govornim aktom (iskazom) analizanda, simbolički označava prelazak u duboki transferni odnos između analizanda i analitičara. Na primer izgovaranje pojma *crvena haljina* i simultana pojava kao objektivna slika u porstoru *žene u crvenoj haljini* funkcionišu kao prelazni fenomen. Kod Vinikota imamo da tranzicioni objekt utiče na telesnu sliku, kao prelazni tranzicioni objekt u razumevanju telesne slike (slike o sopstvenom telu i identitetu) kod deteta, dok u interaktivnoj psihoanalizi imamo da *pojam crvene haljine* kada je u formi govornog akta (kao jedan telesni govorni čin) je tranzicioni objekt ka razumevanju prostorne fizičke slike što doprinosi pozitivnoj percepciji sveta u novom odnosu sa svetom.²³ Ovi tranzicioni objekti služe kao most između unutrašnje i spoljašnje stvarnosti, omogućavajući analizandu da zadržava osećaj povezanosti sa poznatim i

---

²¹ Više o tome: Thomas H. Ogden, *On Projective Identification*, str. 2.

²² Više o tome: Winnicot, D.,W., „Transitional Objects and Transitional Phenomena“ u: *Playing and Reality*, str 1-25.

²³Više o tome: Grolnick, S., *Between Reality and fantasy: Transitional Objects and Phenomena*, str. 75-97.

sigurnim, jer istovremeno je tu u tom prostornom fenomenu sa njim prisutan i analitičar, deleći to iskustvo. To je trenutak kada se unutrašnji sadržaji (mišljenje) analizanda manifestuju u spoljašnjem svetu, stvarajući simboličku rezonancu između unutrašnjeg doživljaja stvarnosti (onoga što je previše u apstrakciji) i spoljašnje stvarnosti. Ovakvi momenti stvaraju prelazni prostor između analizanda i analitičara, gde se njihovi svetovi preklapaju u jedan spoljašnji fenomen. U trenutku kada se spoljašnji događaj (pojava žene u crvenoj haljini) poklopi sa analizandovim unutrašnjim sadržajem, interaktivni transfer (pozadinski a priori pojam) postaje aktivan i dinamičan. Analizand može doživeti analitičara kao deo sopstvenog unutrašnjeg sveta ali sada je spolja, dok analitičar postaje dovoljno dobar roditelj koji podržava analizanda u razumevanju i integraciji tog iskustva. Analitičar pomaže analizandu da simbolički i logički obradi događaj, pretvarajući ga iz slučajnog fenomena u značenjsku celinu. Ovo jača analizandovu sposobnost da integriše svoje mišljenje i unutrašnje konflikte i poveže ih sa spoljašnjom realnošću.

Uvođenjem interaktivnog uvida u ove odnose stabilizuje mišljenje analizanda. Terapija se kod interaktivne psihoanalize fokusira na povezivanje pojma i okruženja, omogućavajući analizandu da prepozna kako njegovi misaoni obrasci utiču na percepciju stvarnosti²⁴. Kroz regresiju analizand se vraća na osnovne a priori strukture mišljenja koje se oblikuju u interakciji sa okruženjem. Ovo je slično Hajdegerovom konceptu povlačenja u unutrašnji svet kako bi se ponovo izgradila veza sa realnošću, ali na jedan pozitivan način da bi došlo do poboljšanja u odnosu sa svetom, jer je sam čovek *tu-biće* uvek u svetu, egzistencijalni bitak.²⁵ Analizand je u svetu tek kada se poveže ponovo sa svetom, sa okruženjem, kao bivanje koje je uvek u svetu povezano sa drugima, sa okruženjem. Kombinacija apstrakcije i regresije udaljava analizanda od stvarnosti, čineći ga nesposobnim za funkcionalnu interakciju sa svetom. Analizand postaje svestan kako preterana odvučenost koja utiče na njegovu povezanost sa stvarnošću, tako što uz pomoć analitičara prepoznaje svoje misaone obrasce, gde se on ponovo poveže sa svetom spolja, na jedan dublji način povezivanja sa stvarnošću, koji je izgubljen usled neke traume i regresije kao bekstvo u apstraktno mišljenje u stvaranje paralelnih apstraktnih struktura koje nisu u kontaktu sa svetom i drugima. Ovo omogućava analizandu da siđe s apstraktnog nivoa i poveže se uz pomoć analitičara preko prelaznog fenomena u prostoru spolja, sa okruženjem, u smislu da se ponovo vrati u sigurni obrazac mišljenja. Kada se analizand povlači u unutrašnji svet, on ide u egzistencijalnu izolaciju, na način da gubi odnos sa stvarnošću i okruženjem, dolazi do osećaja odvojenosti i gubitka interakcije sa svetom i okruženjem. Tada može doći do

---

²⁴ Popov, M. Predavanja, *Uvod u interaktivnu psihoanalizu*, Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studije Novi sad, 2022.

²⁵Više o tome: Hajdeger, M., *Bitak i vreme*, str. 120 i 180.

distorzije kako analizand doživljava sebe i svet. Usled takvih distorzija pogotovo kod šizofrenije imamo poremećene misaone strukture sveta i okruženja, gde imamo jednu radikalnu percepciju sveta, gde ceo svet postaje usmeren ka njemu, kao neprijateljski (progoniteljski) ili besmislen (ponišćavanje spoljnog sveta). Tu takođe imamo rascep između bivanja u svetu i bivanja van sveta (povlačenje u svoj unutrašnji svet). Šizofreničari često osciliraju između osećaja potpune odvojenosti (bivanja van sveta), ali iskrivljene interakcije sa svetom (npr. kroz deluzije i halucinacije). Misli se ne doživljavaju kao deo integrisanog sebe (ego sopstva), već kao svet za sebe što dodatno otežava povezivanje i interakcije sa stvarnim svetom spolja, odnosno mišljenje kao jedno od funkcija ego-sopstva, procesuiranja informacije i povezuje ih sa svetom. Kada ego-sopstvo ne povezuje mišljenje sa spoljašnjim svetom, ono istovremeno i slabi svoje funkcije, i nije više sposobno da rešava konflikte između nagona, moralnog imperativa i realnosti. To može usled preteranog unutrašnjeg pritiska, da dovede do gubitka kontakta sa realnošću. Nije u mogućnosti da se prilagodi realnim zahtevima i svetu oko sebe koji mu postaje stran, dok paralelno stvara svoje svetove tako što misli posmatra kao svetove po sebi.²⁶ Tada se gubi racionalni način mišljenja i ulazi u magijski ili arhaičniji način mišljenja i arhaične prostore. Kada su misli deo ego-sopstva, moguć je sekundarni proces obrade podataka koji se zasniva na realnosti i racionalnim načinom mišljenja. Kada se misli dožive odvojeno od koherentnog sebe, onda one postoje po sebi kao prekomerne apstrakcije ili simboličke interpretacije. Misaone konstrukcije postaju rigidne kada nisu u interakciji sa okruženjem. Ovo je jedna vrsta regresije mišljenja na a priori elemente mišljenja. Ovde a priori istovremeno je i ono što nije u fokusu pažnje.

Analitičar zajedno sa analizandom podstiče analizanda da koristi konkretne primere iz svog životnog okruženja kako bi povezo apstraktne misli sa stvarnim iskustvima, na isti način kao kada se uvede u novi horizont događaja gde se prate konkretni primer iz okruženja, koji pomaže kao Vinikotov prelazni objekt u povezivanju apstraktnog mišljenja sa stvarnim svetom i objektima u okruženju.

2.1 Prelazni fenomeni – interaktivni prostor

Ovaj interaktivni prostor bivanja je na neki način sličan Vinikotovom prelaznom prostoru, kroz odnos selfa i okruženja, fokusiran na regresiju u kojem analitičar ulazi u regresivnu poziciju zajedno s pacijentom, ali zadržava sposobnost da iz nje izađe i pruži strukturu pacijentu. Analitičar ulazi u regresiju zajedno sa analizandom deleći rudimentalne oblike mišljenja.

---

²⁶ Više o tome: Salman, Sh., R., *Dissociation and the Self in the magical pre-Oedipal field*, str. 69–85.

Dugotrajni strah, trauma, stres i strepnja mogu pokrenuti specifične misaone obrasce koji vode ka regresiji. Regresija može voditi razvoju specifičnih ili rigidnih misaonih obrazaca kao što su prekomerne apstrakcije ili simboličke interpretacije (hiper simboličko kodiranje). Rigidni su jer su fiksirani iza jednim istim nesvesnim *a priori pojmovima*. *A priori pojmovi* koji stoje iza nekog misaonog obrasca, koreliraju sa govornim ili telesnim aktovima, kao simbolički odraz nesvesnog *a priori pojma* u kontekstu spoljne realnosti. Unutrašnje stanje analizanda manifestuje se kroz simultanu verbalizaciju i telesnu akciju. Tu imamo spoj mentalnog i fizičkog. *A priori pojam* može se interpretirati kao nesvesni misaoni obrazac koji oblikuje percepciju. Dok spoljni događaj postaje deo analizandovog subjektivnog narativa kroz proces interpretacije i simbolike. Do stabilizacije ovakvih misaonih obrazaca dolazi kada se oni povežu sa okruženjem, sa percepcijom okruženja, u interakciji sa okruženjem. Značaj terapijskog procesa interaktivne psihoanalize je da demistifikuje ove obrasce i usmerava pažnju analizanda na njihov odnos sa realnošću, sa okruženjem.

Uz sve to analitičar je podržavajuć, kao sigurno okruženje da ne bi došlo do emocionalnog preplavlivanja. Zauzimanjem *interaktivne pozicije*, analitičar postaje poput dovoljno dobre majke, koja uspeva da pruži analizandu interaktivni prostor – *prelazni fenomen* za regresiju, dok istovremeno osigurava da terapijski proces ostane strukturisan i da analizand ne izgubi kontakt sa stvarnošću. Analitičar zauzimanjem interaktivne pozicije, konstatno reflektuje analizandov način mišljenja i onoga što analizand percipira, prepoznajući šta iza toga načina mišljenja stoji u pozadini, na takav način da to vrati analizandu i da analizand to restrukturirano na jedan zdraviji i zreliji način mišljenja, integriše u svoj identitet, self. Na taj način sposobnost analitičara da ulazi u jedan vid regresije, interaktivne pozicije je intersubjektivnost u interaktivnom smislu, gde je on „naštelovan“ na analizandov način mišljenja, a da istovremeno ima sposobnost da se distancira od regresije, da izađe iz interaktivne pozicije u bilo kom trenutku procesa. Ova intersubjektivna sposobnost analitičara je ono što drži strukturu i stabilnost terapijskog procesa. Kada analitičar reflektuje analizandov unutrašnji svet tako što zauzima *interaktivnu poziciju*, analizand vidi i oseća da nije sam u svom svetu i iskustvu. Ova interakcija, pomaže analizandu da postepeno integriše regresivne delove selfa i rudimentarne načine mišljenja sa svojim zrelijim načinom mišljenja.

Interaktivni *prelazni fenomen* se može protumačiti u Jungovskom kontekstu kao sinhronicitet između psihičkog unutrašnjeg i spoljašnjeg sveta. Jung je sinhronicitet definisao kao značajnu slučajnost koja povezuje unutrašnji i spoljašnji svet kroz simboličko značenje. Kako se unutrašnja psihička stanja i spoljašnji događaji mogu povezati na jedan smislen način, slično kao na primeru Medarda Bosa kada psihijatar halucinaciju šizofrenog pacijenta povezuje sa realnim objektom sunca, nakon čega vidno dolazi do stabilizacije pacijenta, usled

ponovnog povezivanja sa svetom u egzistenciji kroz *kategoriju uzajamnosti*. Prema Jungu unutrašnji i spoljašnji svetovi su spojeni u jednu jedinstvenu celinu (psioid).²⁷ U kontekstu interaktivne psihoanalize je da analizandov govorni akt i telesna gestikulacija izražavaju nesvesni *a priori* pojam, dok spoljni događaj koji prati ovaj govorni ili telesni akt, može delovati kao simbolička potvrda ili projekcija ovog unutrašnjeg stanja. On the example of the well-known example of synchronicity, Jung waited with the patient for an auspicious moment for something to appear during the psychotherapeutic situation from the outside, such as a scarab, while the patient was talking about the scarab, in order to introduce her to the phenomenon of connecting her mental state (a dream image with by a scarab) with the external event of the appearance of a scarab on the window.²⁸ Kada Jung stvara slučajnost u slučajnosti, tog trenutka to trigeruje kod pacijentkinje ulazak u njeno nesvesno, što na kraju dovodi do pozitivne promenu i uvida. Na jednom mestu Marie Louise von Franz kaže da je ono što je u senci kao nesvesno naše ličnosti (arhetipska slika, ideja, misao) je pomešano sa okružujućim svetom.²⁹ Luizina ideja o mešanju senke sa spoljnim svetom sugerise da nesvesni sadržaji ne postoje izolovano unutar nas, već oblikuju našu percepciju i interakciju sa spoljašnjim svetom kao prelazni fenomen. Ovaj prelazni fenomen imamo i kod Frojda, da analizand izmešta svoj sadržaj napolje u okruženje i da se takve aspstrakcije mogu pratiti. Svaki terapijski prostor postaje jedna vrsta aktivnog kontejnera, koji je definisan svojom spoljašnjom zatvorenom formom i unutrašnjom transformativnom funkcijom. Spoljne karakteristike aktivnog kontejnera omogućavaju pacijentu da dobije pristup svetu odnosa u kome nesvesni psihički mehanizmi počinju da oživljavaju i u kome unutrašnja psihička realnost postaje stvarna kao i spoljašnja realnost.³⁰

Umesto zaključka

Epistemička intersubjektivnost: prisutnost, interaktivna pozicija, horizont događaja u kontekstu interaktivne psihoanalize nadilazi puko fizičko prisustvo analitičara u terapijskom procesu. Ono podrazumeva otvorenost analitičara prema analizandu i njegovom mišljenju kao subjektivnom iskustvu. Prisustvo je ključ za stvaranje autentičnog interaktivnog odnosa, što je osnova za epistemičku intersubjektivnost i interaktivnost. Analitičar kroz fenomenološko slušanje i interaktivni odnos suspenduje vlastite predrasude i potpuno se posvećuje analizandovom načinu mišljenja i iskustvu zauzimanjem

---

²⁷ Više o tome: Jung, *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle*, str. 78.

²⁸ *Ibid.*, str. 25-36.

²⁹ Više o tome: Franz, M. L. V., *The Way of Dreams*, str. 126.

³⁰ Više o tome: Schroeder J.K., *The Active Room: Freud's Office and the Egyptian Tomb*, str. 3-9.

interaktivne pozicije. Da bi zauzeo interaktivnu poziciju, analitičar koristi metod *epoché*, što omogućava stvaranje otvorenog *interaktivnog prostora – prelaznog fenomena*, gde analizand može slobodno istraživati i transformisati svoje misaone obrasce zajedno sa analitičarem.

Prisustvo analitičara se manifestuje kroz empatiju i bivanje kroz *interaktivnu poziciju* - katalizator procesa. Ovo stvara analizandu osećaj da ga analitičar stvarno razume kao i da vidi isto što i on, da su u istom svetu – *Interaktivni transfer*. Ovo iskustvo omogućava analizandu da otvori dublje slojeve svoga mišljenja i ego-sopstva, da deli iskustava sa analitičarem bez osećaja da će ga analitičar osuditi ili pogrešno razumeti. Analitičar ne samo da aktivno sluša, već aktivno odgovara na način koji podržava analizandovo istraživanje mišljenja i epistemičkih značenja. Na primer, kod analizanda sa paranoidno-šizoidnim mehanizmom, pojam *sputanost* ili *progon* postaje ključna fenomenološka *a priori* struktura koja preoblikuje svako novo iskustvo (drži u regresivno - rudimentarnom načinu mišljenja). Fenomenološka i logičko-epistemička analiza kroz interaktivnost pomaže analizandu da prepozna ovu dinamiku i stvori distancu prema vlastitim apstraktnim uverenjima koja nisu funkcionalana ili epistemički validna. Šta znači ova distanca? Ova distanca znači da i analitičar i analizand mogu da se uzdignu iznad fenomena, postaju dva fenomenologa koji pokušavaju da razumeju misaoni proces kao deo šireg fenomena u odnosu sa okruženjem. Oboje zauzimaju *poziciju iznad fenomena*, gde ispituju kako se mišljenje analizanda izmešta u okruženje. Ovakva povezanost i međusobni odnos otvara prostor za dekonstrukciju rigidnih stavova.

U interaktivnoj psihoanalizi analitičar ima iste interaktivne odnose kao analizand, što bi značilo da je uspostavljen i *interaktivni transferni* i *interaktivni kontratransferni* odnos, koga saznavaju i doživljavaju i analitičar i analizand istovremeno. Ovo je jedan vid intersubjektivnog prisustva jer kada je uspostavljen istovremeno *interaktivni transfer* i *interaktivni kontratransferni* odnos imamo *odnos kompletnog transfera* kada je ostvaren radni savez.³¹ Analitičar, kao reflektujuće i intersubjektivno prisustvo u interaktivnom odnosu, ne nameće svoje mišljenje analizandu, već omogućava da se analizandov unutrašnji misaoni obrazac izrazi i preoblikuje istovremeno kroz deljenje tog istog interaktivnog odnosa. Ova etička pozicija podrazumeva radikalnu otvorenost analitičara prema analizandovom specifičnom načinu postojanja i mišljenja. Ovo bi čak mogla biti etička odgovornost psihoterapeuta, da se susretne sa drugim, jer mi imamo etičku odgovornost za drugoga.³²

Cilj je pronaći kroz regresiju mišljenja kategorijalne pojmove, koji stoji iza čitave misaone konstrukcije. Kroz ovaj proces interakcije, analizand uviđa

---

³¹ Popov, M., predavanja, *Uvod u interaktivnu psihoanalizu*, Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studije Novi Sad, 2022.

³² Više o tome: Levinas E., *Totality and Infinity*, str .194-196.

kako njegova logička konstrukcija utiče na njegov odnos sa okruženjem i percepciju stvarnosti, postepeno integrišući nova značenja u odnosu sa spoljnim svetom. Empatija i intersubjektivnost kao sposobnost analitičara ili jedan od alata u psihoterapijskom procesu, pomaže analizandu da postepeno napušta i prevazilazi specifične, zastarele ili arhaične strukture mišljenja i odnose sa self-objektima, istovremeno napuštajući i regresiju na arhaični self, tako što se razvija stabilniji, integrisan self kroz zdravije i zrelije načine mišljenja, sposoban za zdrave interakcije sa okruženjem i regulaciju emocija.³³

Literatura:

Berne, E., *Transactional Analysis in Psychotherapy - A Systematic individual and social psychiatry*, Souvenir Press, Great Britain, 2001.

Binswanger, L., *Selected papers of Ludwig Binswanger: Being-in-the-World*, translated by: Jacob Needleman, published by: Harper & Row, New York, 1968.

Buber, M., *Ja i ti*, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1977.

Bugental, J.F.T., *Psychotherapy and Process - The Fundamentals of an Existential-Humanistic Approach*, published by: Addison Wesley, Sidney, 1978.

Fucs, W.W., *Phenomenology and metaphysics of presence*, published by: Martinus Nijhoff, The Hague, Netherland, 1976.

Griesmaier, F.P., *Rationality and Epistemic Sophistication*, published by: lexington Books, London. 2015.

Grolnick, S., , *Between Reality and fantasy: Transitional Objects and Phenomena*, published by: Jason Aronson, New York, London, 1978.

Hajdeger, M., *Bitak i vreme*, izdavač: Službeni glasnik, Beograd, 2007.

Huserl, E., *Ideja fenomenologije*, izdavač: BIGZ, Beograd 1975.

Huserl, E., *Ideje za čistu fenomenologiju*, izdavač: Breza, Zagreb, 2007.

---

³³ Više o tome: Kohut, *The Restoration of the Self*, str. 82, 136.

Jung, K., *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle*, in: *The Collected Works of C. G. Jung*, volume 8, Bollingen series xx, Princeton University Press, New York, 1973.

Kant, I., *Kritika čistog uma*, prevodioc: Nikola M. Popović, predgovor: Veljko Korać, Kultura, Beograd, 1970.

Kohut, H., *The Restoration of the Self*, Originally published 1977, published by: The University of Chicago Press, London, 2009.

Laing, R., D., *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, published by: A Penguin Book, England, 1990.

Levinas, E., *Totality and Infinity*, published by: Martinus Nijhoff, Boston, London, 1979.

Boss, M., *Psychoanalysis and Daseinanalysis*, translated by Ludwig B. Lefebvre, published by Dacapo Press, New York, 1982.

Klein, M., *Envy and gratitude & other works: 1946-1963*, published by: Doubleday, New York, 1977.

Ponti, L. M., *Fenomenologija percepcije*, izdavač: Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.

Ponty, L., M., *The Visible and the Invisible*, translated by: Alphonso Lingis, Northwestern University Press, Evanston. 1968.

Rogers, K., *On Becoming Person*, published by: Houghton Mifflin Company, Boston, 1970.

Thomas H. Ogden, *On Projective Identification*, published by: International Journal of Psycho-Analysis, 60:357-373, 1979.

Winnicott, D.,W., *Playing and Reality* (1971), preface by F. Robert Rodman, published by: Rotledge, London and New York, 2025.

Salman, Sh., Rhinebeck, *Dissociation and the Self in the magical pre-Oedipal field*, published by: Journal of Analytical Psychology, 44, 69–85, New York, 1999.

Schroeder J.K., *The Active Room: Freud's Office and the Egyptian Tomb*, Hypothesis and Theory, volume 11, 2020.

Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis

Abstract: Countertransference is a key concept in psychoanalysis, enabling a deeper insight into the analysand's unconscious life. In Heinz Kohut's self psychology, countertransference is defined as a tool for reconstructing the analysand's self-object needs through empathic introspection. Conversely, interactive psychoanalysis emphasizes intersubjective dialogue, where countertransference facilitates the formation of the therapeutic alliance and the creation of new meanings. This paper explores the theoretical, clinical, epistemological, and philosophical aspects of countertransference in both models, highlighting its role as an epistemological tool and a dynamic element of the therapeutic relationship. By comparing countertransference in self psychology and interactive psychoanalysis, this study demonstrates how countertransference becomes a central pillar for understanding and reconstructing the analysand's experiences.

Keywords: Countertransference, self psychology, interactive psychoanalysis, Kohut, self

Introduction

Countertransference, as one of the most significant concepts in psychoanalytic theory and practice, is a dynamic process that enables a deeper understanding of the unconscious and the development of the therapeutic relationship. Since its introduction into the psychoanalytic framework, countertransference has evolved from being considered an obstacle in therapy

---

¹ lstanojkovic@gmail.com

to becoming a crucial tool for exploring and understanding the analysand's psychic reality. Freud initially defined countertransference as the analyst's unconscious reaction to the analysand's transference, emphasizing its potential danger to analytic neutrality.² In Freud's theory, the analyst was expected to function as a "blank screen," free from personal unconscious conflicts, allowing the analysand to reconstruct their unconscious contents through transference. Within this framework, countertransference served as an indicator that, if properly analyzed, could provide valuable insights into the analysand's inner world. However, it is well known that Freud's perspective on countertransference was limited to its role as an obstacle that the analyst needed to overcome.

In contrast, Heinz Kohut, within his self psychology³, places countertransference at the very core of the therapeutic process. For Kohut, countertransference is no longer an impediment but a key methodological tool that enables the analyst to understand the analysand's self-object needs⁴. By using empathic introspection, the analyst examines their own emotional reactions in response to the analysand's needs and experiences. This approach not only facilitates the diagnosis of the analysand's unconscious conflicts but also enables their therapeutic repair. In this way, Kohut's model emphasizes the significance of empathy as a means of reconstructing a fragmented self and integrating traumatic experiences. Interactive psychoanalysis, on the other hand, introduces an additional dimension to the understanding of countertransference by emphasizing its intersubjective nature. Within this paradigm, countertransference is no longer viewed solely as the analyst's reaction to the analysand's transference but as a dynamic relationship in which both the analyst

---

² Frojd, S., „The Dynamics of Transference“, *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, International Universities Press, New York, 1912., page 99.

³ Self Psychology is a school of psychoanalytic thought developed by Heinz Kohut in the second half of the 20th century, focusing on the development and structure of the self. According to Kohut, the self is the central organizer of psychological experience, encompassing an individual's sense of identity and coherence over time. Unlike the ego, which in classical psychoanalysis has a functional role in adaptation and impulse control, the self in Kohut's approach is defined as a subjective center that integrates emotional and relational experiences. A key concept in this approach is selfobject needs, which refer to the psychological demands of an individual for specific responses from the external world, such as mirroring (affirmation of the self), idealization (finding role models), and twinship (a sense of belonging). Self psychology emerged as a response to the limitations of classical psychoanalysis, particularly in working with patients with narcissistic disorders, emphasizing the role of empathy and the relational dynamic between the self and selfobjects in the development of a stable and cohesive identity.

⁴ Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990, page 172.

and the analysand actively participate in the creation of new meanings, thereby strengthening the therapeutic alliance. A central element of interactive psychoanalysis is the relationship between "concept and environment," where the analysand gains insights through interaction with the analyst, who shares their perception of reality.⁵ Within this context, countertransference serves as a foundation for constructing a shared space for exploring the unconscious, opening up possibilities for a deeper understanding of the analysand's unconscious processes.

Theoretical Considerations of Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis

Kohut defines countertransference as more than a mere reaction of the analyst, stating: "Countertransference is not just the analyst's reaction to the analysand's transference but also a reflection of the analysand's self-object needs, which the analyst emotionally experiences."⁶ This interaction creates a space for a deeper understanding of the analysand's unconscious demands and enables an appropriate therapeutic response. This definition positions countertransference as a key instrument for reconstructing the analysand's self. In self psychology, countertransference allows the analyst to identify and respond to the analysand's fundamental self-object needs—those for mirroring, idealization, and twinship. These needs form the basis of the analysand's relationship with themselves and others, and their fulfillment is necessary for the integration and stabilization of a fragmented self. The analyst, through empathy, which Kohut positions as a central method⁷, reconstructs the analysand's experience and enables them to develop a new understanding of themselves. Continuity and stability in therapy play a crucial role in countertransference, particularly for patients with deep narcissistic vulnerabilities and injuries. This stability allows the analysand to develop a sense of security and self-worth through the therapeutic relationship. Kohut also highlights the importance of empathic resonance⁸ (which is impossible without countertransference) as the analyst's ability to emotionally attune to the analysand's experiences. This process is of critical importance for analysands who suffer from profound emotional loss, as it provides the opportunity to establish a new sense of security. In this sense, countertransference becomes not only a diagnostic tool but also a crucial factor in therapeutic progress. In conclusion, Kohut's theory of countertransference

---

⁵ Informal notes from Prof. Popov's lectures on the subject "Introduction to Interactive Psychoanalysis."

⁶ Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.

⁷ *Ibde.*

⁸ *Ibde.*

lays the foundation for a deeper understanding of the interaction between the analyst and the analysand, emphasizing its role as a bridge between the analysand's unconscious needs and the analyst's active response.

In interactive psychoanalysis, countertransference acquires a unique dimension by emphasizing intersubjectivity and interactivity. Countertransference can be described as the process in which the analysand realizes that the analyst perceives the world in the same way they do, through the interaction between concept and environment. This concept suggests that countertransference is not merely the analyst's emotional reaction but also an active dimension of the therapeutic process, in which both participants co-create meanings and uncover unconscious structures. The fundamental principle of interactive psychoanalysis lies in the reflection of the relationship between concept and environment. Through their own reflection and interaction with the analysand, the analyst enables the analysand to understand how their experiences and perceptions arise from the relationships they establish with the world around them. This process is not one-directional but entails a dialectical relationship in which the analysand recognizes that the analyst not only understands their perspective but is also an active participant in it. In this model, countertransference serves as a dynamic space for the joint exploration of conscious and unconscious contents. Through such a dialogical method, which includes both verbal and nonverbal components, the analyst and the analysand reconstruct the analysand's psychological structures. Dialogue in interactive psychoanalysis is not merely a tool for exchanging information but also a means for deep emotional contact that enables the creation of new meanings. Thus, interactive psychoanalysis positions countertransference as a key tool for creating a shared space where the analysand's psychological contents can be explored, reconstructed, and transformed. In other words, in interactive psychoanalysis, countertransference is essential for establishing and maintaining the therapeutic alliance between the analysand and the analyst.

Application of Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis

To understand the application of countertransference, it is first necessary to consider its foundation—transference.⁹ Transference is not merely a shadow of past relationships but a dynamic process that shapes the way the analysand forms a relationship with the analyst in the therapeutic space. However, the way transference is interpreted and utilized differs significantly between self psychology and interactive psychoanalysis, directly influencing how countertransference is understood. In self psychology, transference is not simply

---

⁹ Frojd S., *Uvod u psihoanalizu*, trans. Dragan Milovanović, Nolit, Beograd, 1977.

the repetition of old patterns but, more importantly, a call to establish a stable and integrative bond with the analyst. The analysand does not perceive the analyst as a neutral observer but as a figure through whom they seek confirmation of their inner coherence. Every nuance of the analyst's reaction carries significance—through empathic introspection, the analyst does not merely interpret the analysand's unconscious contents but becomes a bridge to their repair. This relationship is not just interpretative but deeply affective: the analysand projects their self-object needs, while the analyst, through countertransference, responds to them, providing the sense of security necessary for integrating fragmented aspects of the self. Conversely, interactive psychoanalysis does not view transference as a projective mechanism but as a process in which the analysand and the analyst co-construct the meaning of the unconscious. This type of transference is not something the analysand "brings" into therapy but rather something that develops through interaction. A crucial moment occurs when the analysand realizes that the analyst is not merely someone who understands their inner world but someone who actively participates in it—not through guidance, but through shared exploration.

This model challenges the hierarchical structure of the traditional analytic relationship¹⁰ and opens space for mutual investigation of unconscious processes, allowing the analysand to not only gain insight but also to develop the capacity to reshape their thought patterns. Differences in the understanding of transference directly shape how countertransference is used in these two approaches. In self psychology, countertransference is the key methodological tool for recognizing the analysand's unconscious needs. Empathic introspection is not just an analytic technique but a way for the analyst to provide the analysand with an experience they previously lacked—a sense of being recognized, stable, and valued. Thus, countertransference becomes an active component in the process of reconstructing the self. In interactive psychoanalysis, countertransference serves a completely different function—it is not a means for the analyst's introspective insight but a dynamic process that unfolds through dialogue. Instead of stabilizing the analysand's internal structure through countertransference, the analyst uses it to enable the analysand to deconstruct and reconstruct their perceptual frameworks and modes of thinking. In other words, whereas in self psychology, countertransference serves as an anchor that stabilizes the analysand, in interactive psychoanalysis, it is a tool for investigating and reshaping what the analysand perceives as their reality. Despite the differences, both approaches share a common feature—countertransference is not a passive reaction of the analyst but an active force within the therapeutic process. It does not exist as a static category but as a living interaction that allows the unconscious to become accessible for transformation. In self psychology, it

---

¹⁰ *Ibde.*

provides the analysand with a sense of being experienced in a way that enables integration. In interactive psychoanalysis, it becomes a space where the analysand can reconsider their meanings and reshape them through dialogue with the analyst.

The key difference lies not in whether countertransference is used but in how it is used and what it leads to—toward the stabilization of the self or toward the reconstruction of thought patterns through interaction. Different paths, but the same goal—a deeper understanding of the analysand through the very structure of the relationship built in the analytic space. A tabular overview of the concepts of transference and countertransference in self psychology and interactive psychoanalysis, as well as their functions, is presented in Table 1.

Self psychology		Interactive psychoanalysis	
<p>Transference:</p> <p>Projection of selfobject needs (mirroring, idealization, twinship)</p>	<p>Countertransference:</p> <p>Emotional reactions of the therapist to the analysand</p>	<p>Transference:</p> <p>The analysand recognizes the analyst's linking of concepts and the environment</p>	<p>Countertransference:</p> <p>The analyst reflects the analysand's cognitive and emotional patterns</p>
<p>Function:</p> <p>Satisfies the unconscious needs of the analysand, stabilizes their self</p>	<p>Function:</p> <p>Facilitates insight into the analysand's unconscious world through introspective reflection</p>	<p>Function:</p> <p>Helps the analysand identify their own cognitive patterns and conflicts</p>	<p>Function:</p> <p>Fosters mutual understanding through dialogue and interactive work</p>

Table 1. Overview of similarities and differences in countertransference in self psychology and interactive psychoanalysis

Epistemological Application of Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis

In self psychology, the epistemological status of countertransference arises from Kohut's concept of empathic introspection¹¹ as the fundamental method for understanding the analysand's psyche. Countertransference is used as a tool for identifying key deficits in the organization of the self. Kohut's theory places countertransference at the very heart of the therapeutic process, making it not only a methodological tool but also a crucial bridge between the analyst and the analysand. The analyst does not "study" the analysand's unconscious dynamics from the outside but, through their own affective reactions, reflects the analysand's inner needs, allowing for their repair and integration. In this framework, countertransference becomes the space in which the analysand, through the analyst's stable presence, can experience coherence for the first time—a coherence that was previously unattainable due to early developmental failures. Conversely, interactive psychoanalysis rejects the idea that the unconscious can be understood through the analyst's introspection alone. Countertransference is not used for mapping the analysand's unconscious conflicts but as a means of mutual exploration through dialogue. The analysand does not receive pre-determined interpretations but instead, through an intersubjective process, becomes aware of how their unconscious patterns shape their relationships with themselves and others. The epistemological distinction between these two approaches stems from fundamental differences in their conceptions of the unconscious. In self psychology, the unconscious is something that can be understood through the analyst's internal resonance with the analysand's experience—the analyst does not discover it from the outside but intuitively feels it from within. In contrast, interactive psychoanalysis holds that the unconscious is not a structure waiting to be discovered—neither interpretively nor introspectively—but something that emerges dynamically through the therapeutic relationship. Although both models use countertransference as a tool for insight, the way in which knowledge is formed differs significantly. In self psychology, the analyst uses their own emotional reactions as an introspective tool for reconstructing the analysand's self. In interactive psychoanalysis, countertransference becomes a space of joint interaction where unconscious processes are explored and redefined. Self psychology assumes that the unconscious is structured within the individual, while interactive psychoanalysis insists that the unconscious is fluid and can only be understood through reflection between the analysand and the analyst. This distinction raises an essential epistemological question: Does the analyst attain knowledge through introspection or through relational exchange? In self

---

¹¹ Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.

psychology, the analyst "listens" to the analysand's unconscious through their own affective experience, while in interactive psychoanalysis, meaning emerges through dialogue. As Gadamer states, "*Understanding is not an individual act, but a process in which both participants take part*"¹². In this sense, interactive psychoanalysis does not view countertransference as an individual process but as something that is constantly being shaped through conversation—always in motion, always evolving. One model provides stability through empathic attunement, while the other opens a space for transformation through dialogue. Regardless of their differences, one thing remains clear: Countertransference is not a static category but a living point of encounter, where the analyst and analysand together engage with the unconscious and its endless possibilities for transformation.

Phenomenology and Hermeneutics of Countertransference in Self Psychology and Interactive Psychoanalysis

The phenomenological perspective in psychoanalysis focuses on understanding the subjective experience of the analysand, where the analyst does not impose a predefined theoretical framework but approaches the analysand from their own perspective, suspending prior assumptions. The analyst does not interpret the analysand's reality through pre-constructed models but allows the meaning of experiences to emerge within the therapeutic relationship. Phenomenological psychoanalysis does not investigate only what the analysand explicitly experiences, but also latent unconscious contents that shape their perception and interpersonal relationships. Through free associations, dreams, affective reactions, and transference dynamics, the analyst uncovers how the analysand constructs their inner world and unconsciously organizes their experiences. While phenomenology provides a framework for understanding how the analysand constitutes their own experience, hermeneutics offers a tool for interpreting that experience within the analytic dialogue. In the psychoanalytic context, hermeneutics is not merely about interpreting latent content but about the co-creation of meaning between the analysand and analyst. The unconscious is not a static reservoir of hidden information but a dynamic process that transforms through the analytic work. As Hans-Georg Gadamer states, "Understanding is not the reproduction of original meaning, but a process in which past and present meet in a new interpretation".¹³ In this sense, psychoanalytic hermeneutics is not merely the unveiling of the unconscious but also the creation of new forms of meaning that allow the analysand to transform their relationship to their own unconscious.

---

¹² Gadamer, H., G., *Istina i metod*, Fedon, Beograd, 2011.

¹³ *Ibde*.

The phenomenological dimension of countertransference in self psychology relies on the analyst's ability to directly experience the analysand's self-object needs through their own emotional responses. The analyst does not observe the analysand from the outside but actively participates in their experience, allowing them to develop a sense of recognition and continuity of the self. This aspect of countertransference acts as a bridge between the analysand's fragmentation and integration, where the analyst, through their own phenomenological perception, identifies which self-object needs remain unmet and how the analysand projects them into the therapeutic relationship. In this way, phenomenology in psychoanalysis allows the analyst to understand not only what the analysand explicitly expresses but also what emerges through their emotional presence and transference dynamics. In interactive psychoanalysis, the phenomenological dimension of countertransference acquires an intersubjective character. The analyst is not simply a recipient of the analysand's projections but an active participant in a process where therapeutic reality is co-constructed. Here, countertransference is not merely the analyst's reaction to the analysand's unconscious content, but a relational process through which the analysand realizes that the analyst not only understands their perception but actively participates in it. This process allows the analysand to break free from the feeling of isolation and strengthens their capacity for symbolization through interactive dialogue. The hermeneutic aspect of countertransference in self psychology relates to the analyst's ability to interpret the meanings of the analysand's transference reactions within the context of their self-development. Countertransference here is not only a tool for recognizing self-object needs but also a means of interpreting and integrating them through the analyst's attuned response. Through hermeneutic work, the analysand can reinterpret their experiences in light of new therapeutic insights, thereby restoring the continuity of the self that had previously been disrupted.

In interactive psychoanalysis, the hermeneutic dimension of countertransference does not function as an individual introspective process of the analyst, but as a joint construction of meaning within the therapeutic relationship. The analyst does not interpret the analysand's unconscious content from an external observer position but, together with the analysand, explores how certain patterns of experience are formed and transmitted through dialogue. Hermeneutic countertransference in this context enables the analysand to recognize unconscious patterns of thinking and behavior, not through passive acceptance of the analyst's interpretations but through the mutual creation of new meanings. Ultimately, phenomenology and hermeneutics in psychoanalytic work do not function as separate methods but as intertwined processes. Phenomenology allows the analyst to approach the analysand's subjective experience without prior assumptions, while hermeneutics provides the

framework through which these experiences can be interpreted and integrated into a coherent narrative structure. These perspectives are not merely theoretical tools—they shape how the analyst engages with the analysand, structuring the therapeutic process through mutual exploration, where meaning is not imposed but continuously created within the relationship.

Instead of a Conclusion

"Understanding the unconscious is not merely a return to lost meaning but a process in which the unconscious is transformed through interpretation."

Paul Ricoeur

Lazar Stanojković

Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studije, Novi Sad

Kontrtransfer u psihologija selfa i interaktivnoj psihoanalizi

Apstrakt: Kontrtransfer predstavlja ključni koncept u psihoanalizi, omogućavajući dublji uvid u analizandov nesvesni život. U psihologiji selfa Hajnca Kohuta, kontrtransfer je definisan kao alat za rekonstrukciju analizandovih selfobjektnih potreba kroz empatičku introspekciju. S druge strane, interaktivna psihoanaliza naglašava intersubjektivni dijalog, gde kontrtransfer omogućava stvaranje terapijskog saveza i novih značenja. Ovaj rad istražuje teorijske, kliničke, epistemološke i filozofske aspekte kontrtransfera u oba modela, naglašavajući njegovu ulogu kao epistemološkog alata i dinamičkog elementa terapijskog odnosa. Kroz poređenje kontrtransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi, rad pokazuje kako kontrtransfer postaje centralni oslonac za razumevanje i rekonstrukciju analizandovih iskustava.

Ključne reči: kontrtransfer, psihologija selfa, interaktivna psihoanaliza, Kohut, self

Uvod

Kontrtransfer, kao jedan od najznačajnijih koncepata u psihoanalitičkoj teoriji i praksi, predstavlja dinamički proces koji omogućava dublje razumevanje nesvesnog i izgradnju terapijskog odnosa. Od svog uvođenja u teorijski okvir psihoanalize, kontrtransfer je evoluirao od pojma koji označava smetnju u terapijskom radu do ključnog alata za istraživanje i spoznavanje psihičke realnosti analizanda. Frojd je kontrtransfer definisao kao nesvesnu reakciju analitičara na transfer analizanda, ističući da on predstavlja potencijalnu opasnost za analitičku

neutralnost¹. U Frojdovoj teoriji, analitičar bi trebalo da bude „prazno platno“, slobodan od ličnih nesvesnih konflikata, kako bi omogućio analizandu da kroz transfer rekonstruiše sopstvene nesvesne sadržaje. Kontratransfer, u ovom kontekstu, služi kao indikator koji, ako se pravilno analizira, može pružiti važne uvide u analizandov unutrašnji svet. Međutim, opšte je poznato da je Frojdova vizija kontratransfera bila ograničena na njegovu ulogu kao smetnje koju analitičar mora prevazići. Suprotno tome, Hajnc Kohut u svojoj psihologiji selfa² postavlja kontratransfer u samo središte terapijskog procesa. Za Kohuta, kontratransfer više nije prepreka, već ključni metodološki alat koji omogućava analitičaru da razume selfobjektne potrebe analizanda.³ Koristeći empatičku introspekciju, analitičar analizira sopstvene emocionalne reakcije kao odgovor na analizandove potrebe i iskustva. Ovakav pristup omogućava ne samo dijagnostikovanje analizandovih nesvesnih konflikata, već i njihovu terapijsku reparaciju. Kohutov model, na ovaj način, naglašava značaj empatije kao sredstva za rekonstrukciju fragmentisanog selfa i integraciju traumatskih iskustava.

Interaktivna psihoanaliza, s druge strane, donosi dodatnu dimenziju u razumevanje kontratransfera, naglašavajući njegovu intersubjektivnu prirodu. U ovoj paradigmi, kontratransfer se više ne posmatra isključivo kao reakcija analitičara na analizandov transfer, već kao dinamički odnos u kojem analitičar i analizand zajedno učestvuju u stvaranju novih značenja koja dodatno očvršćuju terapijski savez. Centralni element interaktivne psihoanalize je odnos između „pojma i okruženja“, gde analizand stiže uvide kroz interakciju sa analitičarem koji deli njegovu percepciju stvarnosti⁴. Kontratransfer, u ovom kontekstu, služi kao osnova za izgradnju zajedničkog prostora istraživanja nesvesnog, čime se otvaraju mogućnosti za dublje razumevanje analizandovih nesvesnih procesa.

---

¹ Frojd, S., „The Dynamics of Transference“ u *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, International Universities Press, New York, 1912., str. 99.

² Psihologija selfa predstavlja pravac u psihoanalitičkoj teoriji koji je razvio Hajnc Kohut u drugoj polovini 20. veka, sa fokusom na razumevanje razvoja i strukture selfa. Self, prema Kohutu, označava centralni organizator psihičkog iskustva, osećaj sopstvenog identiteta i koherentnosti kroz vreme. Za razliku od ega, koji u klasičnoj psihoanalizi ima funkcionalnu ulogu u adaptaciji i kontroli impulsa, self se u Kohutovom pristupu definiše kao subjektivni centar koji integriše emocionalna i relaciona iskustva. Ključni koncept ovog pristupa su selfobjektne potrebe, koje označavaju psihološke zahteve individue za specifičnim odgovorima iz spoljnog sveta, poput ogledanja (potvrđivanja selfa), idealizacije (pronaska uzora) i za zajedništvom (osećajem pripadnosti). Psihologija selfa nastala je kao odgovor na ograničenja klasične psihoanalize, posebno u radu sa analizandima sa narcisističkim poremećajima, naglašavajući ulogu empatije i dinamiku odnosa između selfa i selfobjekata u razvoju stabilnog i kohezivnog identiteta.

³ Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990, str. 172.

⁴ Više o tome: Popov, M. „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara“ u: *Agrafa 5*, Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2023. str. 18.

Teorijska razmatranja kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi

Kohut definiše kontratransfer kao više od obične reakcije analitičara, navodeći: „Kontratransfer nije samo analitičareva reakcija na analizandov transfer, već i odraz analizandovih selfobjektnih potreba, koje analitičar emotivno proživljava.”⁵ Ova interakcija otvara prostor za dublje razumevanje analizandovih nesvesnih zahteva i omogućava adekvatan terapijski odgovor. Ova definicija postavlja kontratransfer kao ključni instrument za rekonstrukciju analizandovog selfa.

Kontratransfer u psihologiji selfa omogućava analitičaru da identifikuje i odgovori na analizandove osnovne selfobjektno potrebe, odnosno potrebe za ogledanjem, idealizacijom i zajedništvom. Ove potrebe predstavljaju osnovu analizandovog odnosa prema sebi i drugima, a njihovo zadovoljenje je neophodno za integraciju i stabilizaciju fragmentisanog selfa. Analitičar kroz empatiju, koju Kohut postavlja kao centralni metod⁶, rekonstruiše analizandovo iskustvo i omogućava mu novi način razumevanja sebe. Kontinuitet i stabilnost u terapiji predstavljaju ključnu ulogu kontratransfera, posebno kod pacijenata sa dubokim narcističkim ranjivostima i povredama. Ova stabilnost omogućava analizandu da kroz terapijski odnos razvije osećaj sigurnosti i vrednosti. Kohut takođe ističe značaj empatičke rezonance⁷ (koja je bez kontratransfera nemoguća) kao sposobnosti analitičara da se emocionalno uskladi sa analizandovim doživljajima. Ovaj proces je od ključne važnosti za analizande sa dubokim osećajem emocionalnog gubitka, jer omogućava stvaranje novog osećaja sigurnosti. Kontratransfer u ovom smislu postaje ne samo dijagnostički alat već i ključni faktor terapijskog napretka. Zaključno, Kohutova teorija kontratransfera postavlja temelje za dublje razumevanje interakcije između analitičara i analizanda, naglašavajući njegovu ulogu kao mosta između analizandovih nesvesnih potreba i aktivnog odgovora analitičara.

U interaktivnoj psihoanalizi, kontratransfer dobija posebnu dimenziju kroz naglasak na intersubjektivnosti i interaktivnosti. Kontratransfer se može opisati kao proces u kojem analizand spoznaje da analitičar posmatra svet na isti način kao i on sam, kroz interakciju pojma i okruženja. Ovaj koncept podrazumeva da kontratransfer nije samo emotivna reakcija analitičara, već i aktivna dimenzija terapijskog procesa, u kojoj oba učesnika zajednički kreiraju značenja i otkrivaju nesvesne strukture. Osnovni princip interaktivne psihoanalize leži u refleksiji odnosa između pojma i okruženja. Analitičar kroz sopstvenu refleksiju i interakciju sa analizandom omogućava analizandu da

---

⁵ Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

razume kako njegovi doživljaji i percepcije proizilaze iz odnosa koji on uspostavlja sa svetom oko sebe. Ovaj proces nije jednosmeran, već podrazumeva dijalektički odnos u kojem analizand prepoznaje da analitičar ne samo da razume njegovu perspektivu, već je i aktivan učesnik u tom doživljaju. Kontratransfer u ovom modelu služi kao dinamički prostor za zajedničko istraživanje svesnih i nesvesnih sadržaja. Kroz ovakav dijaloški metod, koji obuhvata i verbalne i neverbalne komponente, analitičar i analizand rekonstruišu analizandove psihičke strukture. Dijalog u interaktivnoj psihoanalizi nije samo sredstvo za razmenu informacija, već i za duboki emocionalni kontakt koji omogućava stvaranje novih značenja. Interaktivna psihoanaliza, na taj način, pozicionira kontratransfer kao ključni alat za kreiranje zajedničkog prostora u kojem se mogu istraživati, rekonstruisati i transformisati analizandovi psihički sadržaji. Drugim rečima, u interaktivnoj psihoanalizi, bez kontratransfera nije moguće zasnivanje ni održavanje terapijskog saveza između analizanda i analitičara.

Primena kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi

Za razumevanje primene kontratransfera, neophodno je prvo osvrnuti se na njegovu osnovu – transfer.⁸ On nije samo senka prošlih odnosa, već dinamički proces koji u terapijskom prostoru oblikuje način na koji analizand gradi odnos sa analitičarem. Ali način na koji se transfer tumači i koristi značajno se razlikuje između psihologije selfa i interaktivne psihoanalize, što direktno utiče i na shvatanje kontratransfera.

U psihologiji selfa, transfer nije ponavljanje starih obrazaca, već nešto važnije – poziv na uspostavljanje stabilne, integrativne veze sa analitičarem. Analizand u analitičaru ne vidi neutralnog posmatrača, već figuru kroz koju traži potvrdu svoje unutrašnje koherentnosti. Svaka nijansa analitičareve reakcije ima težinu – kroz empatijsku introspekciju, analitičar ne intepretira analizandove nesvesne sadržaje, već postaje most ka njihovoj reparaciji. Taj odnos nije samo interpretativan već i duboko afektivan: analizand projektuje svoje selfobjektne potrebe, dok analitičar kroz sopstveni kontratransfer odgovara na njih, pružajući sigurnost koja omogućava integraciju fragmenata selfa.

Nasuprot tome, interaktivna psihoanaliza posmatra transfer ne kao projektivni mehanizam, već kao proces u kojem analizand i analitičar zajedno oblikuju značaj nesvesnog. Ovaj transfer nije nešto što analizand „donosi“ sa sobom, već nešto što se razvija kroz interakciju. Ključni trenutak nastaje kada analizand shvati da analitičar nije samo neko ko razume njegov unutrašnji svet, već i neko ko aktivno učestvuje u njemu – ne kroz vođstvo, već kroz zajedničko traganje. Ovaj model razbija hijerarhijsku strukturu tradicionalnog analitičkog

---

⁸ Frojd S. *Uvod u psihoanalizu*, prev. Dragan Milovanović, Nolit, Beograd, 1977.

odnosa⁹ i otvara prostor za zajedničko istraživanje nesvesnih procesa, čime analizand ne dolazi samo do uvida, već i do sposobnosti da preoblikuje sopstvene obrasce mišljenja.

Razlike u razumevanju transfera direktno oblikuju način na koji se kontratransfer koristi u ova dva pristupa. U psihologiji selfa, kontratransfer je metodološki ključ za prepoznavanje analizandovih nesvesnih potreba. Empatička introspekcija nije samo analitička tehnika, već način na koji analitičar svojim emotivnim odgovorom omogućava analizandu da doživi ono što ranije nije mogao – osećaj prepoznatosti, stabilnosti, vrednosti. Zato je kontratransfer aktivni čin u procesu rekonstrukcije selfa. U interaktivnoj psihoanalizi, kontratransfer ima sasvim drugačiju funkciju – on nije sredstvo introspektivnog uvida analitičara, već dinamički proces koji se razvija kroz dijalog. Umesto da kroz kontratransfer stabilizuje analizandovu unutrašnju strukturu, analitičar ga koristi da bi omogućio analizandu da dekonstruiše i rekonstruiše sopstvene perceptivne okvire i forme mišljenja. Drugim rečima, dok se u psihologiji selfa kontratransfer koristi kao sidro koje stabilizuje analizanda, u interaktivnoj psihoanalizi on je alat za istraživanje i preoblikovanje onoga što analizand doživljava kao svoju realnost. Iako su pristupi različiti, jedno im je zajedničko – kontratransfer nije pasivna reakcija analitičara, već aktivna sila u terapijskom procesu. On ne postoji kao statična kategorija, već kao živa interakcija koja omogućava da nesvesno postane dostupno za transformaciju. U psihologiji selfa, on pruža analizandu osećaj da je doživljen na način koji mu omogućava integraciju. U interaktivnoj psihoanalizi, on postaje prostor u kojem analizand može da preispita sopstvena značenja i da ih oblikuje u dijalogu s analitičarem. Ključna razlika nije u tome da li se kontratransfer koristi, već u tome kako se koristi i ka čemu vodi – prema stabilizaciji selfa ili prema rekonstrukciji forme mišljenja kroz interakciju. Različiti putevi, ali isti cilj – dublje razumevanje analizanda kroz samu strukturu odnosa koji se gradi u analitičkom prostoru. Tabela prikaz pojmova transfera i kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi kao i njihove funkcije se nalaze u tabeli 1.

---

⁹ Ibid.

Psihologija selfa		Interaktivna psihoanaliza	
<p>Transfer:</p> <p>Projekcija selfobjektnih potreba (ogledanje, idealizacija, zajedništvo)</p>	<p>Kontratransfer:</p> <p>Emocionalne reakcije terapeuta na analizanda</p>	<p>Transfer:</p> <p>Analizand prepoznaje analitičarevo povezivanje pojmova i okruženja</p>	<p>Kontratransfer:</p> <p>Analitičar reflektuje analizandove misaone i emocionalne obrasce</p>
<p>Funkcija:</p> <p>Zadovoljava nesvesne potrebe analizanda, stabilizuje njegov self</p>	<p>Funkcija:</p> <p>Omogućava uvid u nesvesni svet analizanda kroz introspektivnu refleksiju</p>	<p>Funkcija:</p> <p>Pomaže analizandu da identifikuje vlastite misaone obrasce i konflikte</p>	<p>Funkcija:</p> <p>Stvara zajedničko razumevanje kroz dijalog i interaktivni rad</p>

Tabela 1. Prikaz sličnosti i razlika kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi

Epistemološka primena kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi

U psihologiji selfa, epistemološki status kontratransfera proizilazi iz Kohutovog pojma empatijske introspekcije¹⁰ kao osnovnog metoda za razumevanje analizandove psihe. Kontratransfer se u ovom modelu koristi kao sredstvo za identifikaciju ključnih deficita u organizaciji selfa.

Kohutova teorija empatijske introspekcije postavlja kontratransfer u samo središte terapijskog procesa, čineći ga ne samo metodološkim alatom, već i suštinskim mostom između analitičara i analizanda. Analitičar ne „proučava“ analizandove nesvesne dinamike spolja, već kroz sopstvene afektivne reakcije reflektuje njegove unutrašnje potrebe, omogućavajući njihovu reparaciju. Kontratransfer tako postaje prostor u kojem analizand, kroz stabilno prisustvo analitičara, po prvi put, može doživeti osećaj koherentnosti koji mu je u ranom razvoju bio uskraćen. Nasuprot tome, interaktivna psihoanaliza ne prihvata ideju da se nesvesno može razumeti introspekcijom analitičara. Kontratransfer se ovde ne koristi za mapiranje analizandovih nesvesnih konflikata, već kao sredstvo zajedničkog istraživanja kroz dijalog. Analizand ne dobija gotove interpretacije, već kroz intersubjektivni proces postaje svestan kako njegovi nesvesni obrasci oblikuju njegov odnos sa sobom i drugima. Epistemološka razlika između ova dva pristupa proizilazi iz njihovih fundamentalnih koncepcija nesvesnog. U psihologiji selfa, nesvesno je nešto što se može razumeti kroz unutrašnju rezonancu analitičara s analizandovim iskustvom – analitičar ga ne otkriva spolja, već ga intuitivno oseća iznutra. Interaktivna psihoanaliza polazi od premise da nesvesno nije struktura koju analitičar otkriva, bilo interpretativno bilo introspektivno, već da se dijaloški, kroz povezivanje pojma i okruženja, otkriva u samom terapijskom odnosu.

Iako oba pristupa koriste kontratransfer kao sredstvo spoznaje, način na koji se znanje formira značajno varira. U psihologiji selfa, analitičar koristi sopstvene emocionalne reakcije kao introspektivni alat za rekonstrukciju analizandovog selfa, dok u interaktivnoj psihoanalizi kontratransfer postaje polje zajedničke interakcije u kojem se psihički procesi istražuju i redefinišu. Psihologija selfa pretpostavlja da je nesvesno organizovano unutar individue i da analitičar može intuitivno prodreti u njegovu strukturu, dok interaktivna psihoanaliza insistira na tome da je simboličko nesvesno promenljiva kategorija koja ne može biti shvaćena izolovano, već samo kroz refleksiju između analizanda i analitičara.

Ova distinkcija otvara važno epistemološko pitanje – da li analitičar dolazi do znanja kroz unutrašnju introspekciju ili kroz međusobni odnos? U psihologiji selfa, analitičar „osluškuje“ nesvesno analizanda kroz sopstveni

---

¹⁰Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.

afektivni doživljaj, dok u interaktivnoj psihoanalizi značenje nastaje u dijalogu. Kao što Gadamer ističe, „razumevanje nije individualni čin, već proces u kojem učestvuju oba sagovornika.“¹¹ Na taj način, interaktivna psihoanaliza ne posmatra kontratransfer kao individualni proces, već kao nešto što se formira kroz razgovor – uvek u pokretu, uvek u preoblikovanju. Jedan model pruža stabilije self kroz empatijsko usklađivanje, drugi otvara prostor za transformaciju kroz dijalog. Bez obzira na razlike, jedno je sigurno – kontratransfer nije statična kategorija, već živa tačka susreta u kojoj se analitičar i analizand zajedno suočavaju sa nesvesnim i njegovim beskonačnim mogućnostima preobražaja.

Fenomenologija i hermeneutika kontratransfera u psihologiji selfa i interaktivnoj psihoanalizi

Fenomenološka perspektiva u psihoanalizi usmerena je na razumevanje subjektivnog iskustva analizanda, gde analitičar ne interveniše s unapred definisanim teorijskim okvirom, već pristupa analizandu iz njegove perspektive, suspendujući sopstvene pretpostavke. Analitičar ne tumači analizandovu stvarnost kroz unapred formulisane modele, već dozvoljava da se značenje iskustava otkriva unutar terapijskog odnosa. Fenomenološka psihoanaliza ne istražuje samo ono što analizand eksplicitno doživljava, već i latentne, nesvesne sadržaje koji oblikuju njegovu percepciju i međuljudske odnose. Kroz slobodne asocijacije, snove, afektivne reakcije i transfernu dinamiku, analitičar otkriva kako analizand gradi svoj unutrašnji svet i nesvesno strukturira sopstvena iskustva.

Ako fenomenologija pruža okvir za razumevanje kako analizand konstituiše vlastito iskustvo, hermeneutika nudi alat za interpretaciju tog iskustva unutar analitičkog dijaloga. U psihoanalitičkom kontekstu, hermeneutika ne podrazumeva puko tumačenje latentnih sadržaja, već proces kroz koji analizand i analitičar zajedno ko-kreiraju nova značenja. Nesvesno nije statičan skup skrivenih informacija, već dinamički proces koji se menja kroz analitički rad. Kao što Hans-Georg Gadamer ističe: „Razumevanje nije reprodukcija izvornog značenja, već proces u kojem se prošlost i sadašnjost susreću u novoj interpretaciji“¹². U ovom kontekstu, psihoanalitička hermeneutika nije samo čin razotkrivanja nesvesnog, već i stvaranja novih formi značenja koje omogućavaju transformaciju analizandovog odnosa prema sopstvenom nesvesnom. Fenomenološka ravan kontratransfera u psihologiji selfa oslanja se na analitičarevu sposobnost da neposredno proživljava analizandove selfobjektne potrebe kroz sopstvene emocionalne reakcije. Analitičar ne posmatra analizanda

---

¹¹ Gadamer, H., G., *Istina i metod*, Fedon, Beograd, 2011.

¹² Ibid.

spolja, već aktivno učestvuje u njegovom iskustvu, omogućavajući mu da stekne osećaj potvrde i kontinuiteta selfa. Ova dimenzija kontratransfera funkcioniše kao most između analizandove fragmentisanosti i integracije, gde analitičar kroz sopstvenu fenomenološku percepciju analizira koje su selfobjektne potrebe nezadovoljene i na koji način ih analizand projektuje u terapijski odnos. Na taj način, fenomenološki aspekt psihoanalitičkog rada omogućava analitičaru da razume ne samo ono što analizand eksplicitno izražava, već i ono što se pojavljuje kroz njegovu emocionalnu prisutnost i transfernu dinamiku.

U interaktivnoj psihoanalizi, fenomenološka dimenzija kontratransfera dobija intersubjektivni karakter. Analitičar nije samo prijemnik analizandovih projekcija, već učesnik u procesu kroz koji se zajednički oblikuje terapeutska realnost. Kontratransfer se ovde ne doživljava samo kao analitičareva reakcija na analizandove nesvesne sadržaje, već kao proces kroz koji analizand prepoznaje da analitičar ne samo da razume njegov način opažanja i mišljenja, već i da aktivno učestvuje u tom iskustvu. Ovaj proces omogućava analizandu da se oslobodi doživljaja izolacije i osnaži kapacitet za simbolizaciju kroz interaktivni dijalog. Hermeneutička ravan kontratransfera u psihologiji selfa odnosi se na analitičarevu sposobnost da tumači značenja analizandovih transfernih reakcija u kontekstu njegovog razvoja selfa. Kontratransfer ovde ne služi samo kao sredstvo prepoznavanja analizandovih selfobjektnih potreba, već i kao način da se one interpretiraju i integrišu kroz analitičarevo adekvatno odgovaranje. Kroz hermeneutički rad, analizandu se omogućava da reinterpreтира sopstvena iskustva u svetlu novih terapijskih uvida, čime se uspostavlja kontinuitet selfa koji je ranije bio narušen.

U interaktivnoj psihoanalizi, hermeneutička dimenzija kontratransfera ne funkcioniše kao individualni introspektivni proces analitičara, već kao zajedničko konstruisanje značenja kroz terapijski odnos. Analitičar ne tumači analizandove nesvesne sadržaje iz pozicije eksternog posmatrača, već zajedno sa analizandom istražuje način na koji se određeni obrasci doživljaja stvarnosti formiraju i prenose kroz dijalog. Hermeneutički kontratransfer u ovom kontekstu omogućava analizandu da u interakciji sa analitičarem osvesti nesvesne obrasce mišljenja i ponašanja, ne kroz pasivno prihvatanje analitičarevih interpretacija, već kroz zajedničko razumevanje novih značenja. U konačnici, fenomenologija i hermeneutika u psihoanalitičkom radu ne deluju kao odvojene metode, već kao međusobno isprepleteni procesi. Fenomenologija omogućava analitičaru da pristupi analizandovom subjektivnom iskustvu bez prethodnih pretpostavki, dok hermeneutika osigurava okvir kroz koji se ta iskustva mogu interpretirati i integrisati u koherentnu narativnu strukturu. Ove perspektive nisu samo teorijski alati – one su način na koji se analitičar uključuje u odnos s analizandom, oblikujući terapijski proces kroz zajedničko istraživanje značenja koje se ne nameće odozgo, već se uvek iznova stvara unutar odnosa.

U ovom smislu, ni psihologija selfa ni interaktivna psihoanaliza ne traže „objektivnu istinu“ skrivenu u nesvesnom analizanda, već kako bi rekao Pol Rikor, razumevanje nesvesnog nije povratak izgubljenom značenju, već proces u kojem se nesvesno preobražava kroz interpretaciju.

Literatura:

Frojd, S. „The Dynamics of Transference“, u *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, International Universities Press, New York, 1912.

Kohut, H., *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.

Popov, M., „Hipoteza korelacionih odnosa asocijalnog ponašanja šizofreničara“, u: *Agrafa 5*, Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2023.

Dimitrijević, A. i Rakić Glišić, V. *Osnovni principi edukacije iz psihoanalize i psihodinamičkih psihoterapija*, Clio, Beograd, 2021.

Frojd S. *Uvod u psihoanalizu*, Nolit, Beograd, 1977.

Gadamer, H. G. *Istina i metod*, Fedon, Beograd, 2011.

Čestice spoznaje i stihije psihe u *Infernu* Kišlovskog

Apstrakt: U radu se polazi od saznanja koje prolazi put od detinjih godina do zrelih, ostavljajući trajne i dalekosežne posledice po psihi, ali i odnose među sestrama i majkom kao tadašnjim izvorom spoznaje. Odsustvo oca kao bitne figure i teret saznanja koje kćeri nose sa sobom, bez obzira što ih razdvaja i čini odnose hladnim, vrši svoju svrhu gorućim problemima koje destruišu njihove unutrašnje svetove, gde svaka na svoj način vodi bitku sa sobom i svetom oko sebe, ne nalazeći način da izvojuje pobjede. Kišlovski veoma realistično prikazuje problem koji se neretko pojavljuje u psihoanalitičkoj praksi, s obzirom na to da ona stremi da dopre do detinjstva u kojem se kriju najdublje traume i rane koje nisu zacelile. U tom kontekstu je u ovom ostvarenju veoma lepo prikazana sprega epistemologije i psihoanalize, kao što je jasno vidljiva spona između dela o kojem je reč i Euripidovog mita *Medeja*. Mit se, upravo, u antropologiji, psihoanalizi i analizi kulture koristi da opiše delovanje i kruženje verovanja, vrednosti, komunikacije, etc.

Ključne reči: epistemologija, psihoanaliza, mit, izvori saznanja, film, simbol, trauma

Sinergija

Sprega epistemologije i psihoanalize je, čini se, neraskidiva i povezana mnogostrukim nitima u svim smerovima, budući da je saznanje nukleus koji analitičar prihvata od analizanda i koji se dalje tokom sesija razvija u plod koji će većost analitičara dovesti do samog korena. Taj koren pohranjuju sokovi sa

---

¹ mireladjukanovic@gmail.com

raznovrsnih izvorišta koja vijugavo vode do novih znanja i spoznaja, rasvetljavajući tame psihe i klice trauma. Od antičkih vremena, čovek se susretao sa emotivnim turbulencijama i duševnim nemirima koje je trebalo razrešiti. Dokaz tome nisu samo istorijski izvori, već i umetnička dela. Sve patnje i pošasti morale su junake starog sveta, koliko i savremenog čoveka, samo su pristupi imali svoje mene. Strah, bes, ljubav, defetizam, preljuba, grizodušje, ratovi, smrt, ljubomora, licemerje, apatija, pohlepa, stid, izdaja, odmazda, kao i mnoge druge, večne su teme životne, ali i umetničke. Naći ćemo ih u preseku svih vremena, kao i u temelju i mezaninu umetničkih dela svih vrsta i rodova. Shodno tome, u osnovi ovog rada je film *Pakao*, Kšištofa Kišlovskog, sa temama koje sežu do osvita humanizma i renesanse, tj. Danteove *Božanstvene komedije*, te nas vode još dublje i dalje do mita i Euripidove tragedije *Medeja*. Kšištof Kišlovski, poljski režiser, scenarista i producent, rođen je 1941. godine u Varšavi, gde je i završio svoj životni vek 1996. godine. Poznat je po ostvarenjima: *Dekalog*, *Dvostruki život Veronike*, *Tri boje: plava*, *Tri boje: bela*, *Tri boje: crvena*, etc. Kišlovski je sa svojim imenjakom Pjesjevičem, radio na trilogiji *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*, kao pandanu *Božanstvenoj komediji*, Dantea Aligijerija. Međutim, smrt ga je omela da projekat izvede do kraja, te je film snimljen posthumno, 2005. godine u režiji Danisa Tanovića, u Francuskoj. Ipak, fokusiranost na etička i metafizička pitanja, dublje prodiranje u unutrašnji svet likova, kao i filigranski spoj enigme sa realnošću kroz umetničku prizmu, prepoznatljive su odlike filmskog opusa scenariste Kišlovskog. Treba napomenuti da ovo delo ne predstavlja ekranizaciju Alegijerijevog epa, ali je njim inspirisano, stoga provejavaju njegovi značajni motivi spleteni u naraciju praćenu staklom kamere. Veličanstveni Dante na razmeđi epoha piše čuveni alegorijski spev iz tri celine, gore pomenute. Posvetio je voljenoj Beatrice, koja će ga čekati na ulazu u raj. On je u godini jubileja, 1300. ušetao u mračnu šumu, koja simbolično predstavlja zablude i strasti. Tu susreće tri zveri, od kojih ga spašava davno umrli, starolatinski pesnik Vergilije, a zatim sprovodi kroz devet krugova pakla, zamišljenog u obliku levka. Paklom vlada večna tama i sve je mrtvo, osim greha. Svuda se prolamaju krici i urlici, a duše su ukotvljene, svezane i muke veće ukoliko je krivica veća. Svaki krug nosi određeni greh, u kojem će naići na mnoge svoje savremenike, ali i istorijske ličnosti, kao i likove iz tragedija i mitova. Kada smo kod mita, on je takođe, dobio značajno mesto u filmu kao „sveta priča i kolektivno predanje koje iskazuje arhaične predstave o svetu formulisane fantastičkim, metaforičkim, alegorijskim i arhetipskim narativnim slikama. Mit je produkt kolektivne arhaične fantazije, ali njegov smisao nije u izmišljanju, fantastici i natprirodnosti, nego u narativnoj konceptualizaciji čulnog iskustva sveta, promišljanja prirodnih i duhovnih pojava. Po Levi-Strosu, elementi mitskog mišljenja uvek se nalaze na pola puta između konkretnog opažanja sveta i pojmovnog apstraktnog mišljenja.”²

² Šuvaković, M. *Pojmovnik teorije umetnosti*, Orion Art, Beograd, 2011. godina, str. 443.

Zapravo, baveći se mitologizacijom uočavamo da se „Koristi u antropologiji, psihoanalizi i analizi kulture da se opiše delovanje i kruženje verovanja, vrednosti i komunikacije u društvu.“³ Po Rolanu Bartu, predstavlja konstruisanje verovanja koja deluju kao samoočigledna i društveno podržana istina, te tako predstavljaju pojednostavljena objašnjenja zbog čega je porodica struktuirana na određen način ili, recimo, koji je tipičan način ponašanja devojčica i dečaka. Po nemačkom psihijatru Volfgangu Krečmeru „Više nego što mit kazuje ne može se ništa više reći. Jer je on prosto – univerzalan jezik.“⁴ U jednom takvom predanju Jason je pošao po zlatno runo, pri čemu mu je pomogla Medeja, a kasnije postala i njegova žena. Njihova sudbina tema je izuzetnog dela jednog od najvećih grčkih tragičara, Euripida (485–406. p. n. e). Glavne osobine njegovih tragedija su psihologija i realizam. Protagonist nije kao u drugih tragičara bog sa svojim uzvišenostima i idealima, već običan čovek, kakav jeste, sa sopstvenim manama. Upravo u takvom čoveku su strahovite borbe između nagona i siloviti sudari požude sa zidanicom od pisanih i nepisanih pravila. Euripid ponire u dušu ljudsku nailazeći tamo na strasti, mahnitosti i instinkte. Shodno tome, njegova tragedija *Medeja*, vešto će se uvrežiti u niti filma i ostaviti jak utisak na gledaoca. Ovaj rad ima za cilj da pokaže kako koloplet mita, književnog dela i filma u svojoj sinergiji rasvetljava ljudske slabosti i traume vodeći nas direktno do realne psihoanalitičke situacije u kojoj će nam dobijena znanja biti ključevi do najdubljih odaja duše, kao i njenog zaceljenja.

Nepregledne serpentine dušine boli

U osvitu filmske priče, devojčica sa majkom ulazi u školsko zdanje i utrčavajući u kabinet zatiče oca pred nagim dečakom. Majka pokriva detinje oči rukom. Tišina je. Otac nakon određenog vremena izlazi iz zatvora, ali niko ga ne čeka. Seda na klupu i čuje ptica, nalazi ga u travi i vraća u gnezdo. Vozom stiže kući te noći, ali ne uspava da uđe u stan, jer je brava promenjena. Uporan je, te razvaljuje vrata. Nastaje svađa supružnika orkanskih silina. Supruga mu zabranjuje da vidi njihove tri kćeri: Selin, Sofi i Anu, koje je zaključala u sobi. Najstarija uključuje lampu sa melodijom ne bi li zaštitila usnule sestre od porodične bure. Međutim, sve se otrglo kontroli. U kulminaciji sukoba, muž snažno odguruje ženu koja pada nezgodno udarivši glavu, što će za posledicu imati potpuni gubitak govora. On izvršava samoubisto bacivši se na pločnik pred

---

³ Kostelo, D. i Vikeri, Dž. *Umetnost–ključni savremeni mislioci*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 255.

⁴ Jerotić, V. *Psihološka tumačenja Vukovih poslovice*, Ars Libri, Partenon, Beograd, 2009, str. 134.

zgradom. Devojčice istrčavaju iz sobe. Najstarija i najmlađa gledaju sa balkona očevo beživotno telo. Golema tragedija zaodenuće tri nedužne sestre plaštom mračne tajne, ali isto tako, potpuno ih odvojiti jednu od druge. Balast bolnog sećanja i nesreće otuđuje sestre, verovatno vođene mišlju da će ih razdvojenost usmeriti ka srećnijim prilikama. Međutim, neretko junakinje Kišlovskog u večnost nose breme izneverenih nada. Put razorne traume jasno uočavamo, prateći njihove životne staze, te su pred nama, potom, tri zrele žene uvrtožene u svoje nespokoje. Razumljivo, najmanje uspeha imaju u partnerskim odnosima. Selin stanuje sama. Njen pogled često je usmeren ka prozoru i pokatkad dodirne biljku na stolu kojoj se skupe sitni listovi. Ona jedina obilazi majku. Do nje putuje vozom u kojem najčešće spava. Privukla je pažnju brižnom kondukteru. Posmatra je nežno i lagano pregleda kartu da je ne probudi, međutim dok njena potencijalna ljubav prilazi, ona je za to vreme u snu. Živopisnim vrtom doma u kojem majka obitava, vozi je nepokretnu, čita joj tekstove i donosi čokolade. Komuniciraju tako što majka zapisuje misli na papir. Vrlo je zahtevna i prekorna žena. Prisustvo kćeri ne uspeva da otopi njen leden i osoran pogled. Počesto iskazuje nezadovoljstvo što je ne posećuju i druge dve ili što nije dobila mlečnu čokoladu, nego s lešnicima, koju ne želi.

Od triju sestara, jedino je Sofi u braku, ali nesrećnom i usmerenom ka propasti. Ona sumnja u neverstvo muža. Odlučna je da se uveri. Odlazi do hotela čije ime nalazi kao dokaz i pretvara se da je izgubila mindušu, ali i zaboravila broj sobe. Recepcionar joj izlazi u susret. Soba je na drugom spratu. Stubište hotela je u obliku spirale, baš kao kod Dantea levak krugova *Inferna*, a upravo su u drugom krugu, kao na drugom spratu, preljubnici. Njene slutnje su obistinjene, lelujavno se spušta do postelje greha, nošena željom da uroni u maglovitu sferu izgubljene ljubavi. Potpuno je ophrvana patnjom i razočarenjem. Pada u defetizam. Zapostavlja decu, ali i sebe. Njeno srce svirepo drobi amalgam ljubomore i izdaje. Pokušava da reši problem, ali joj ne uspeva. Suprug ignoriše njene impulse, usmerava pažnju na biljku kraj prozora i aludirajući na Sofi, komentariše da je nekad bila prelepa, a da je pogleda sad. Nedugo posle, u žučnoj raspravi dok se bude spremao da je ostavi, pitaće zašto je išla u hotel. Odgovorila je da je učinila tako kako bi se još više ponizila. Njegov odlazak gleda kroz prozor kidajući list po list biljke koju je maločas poredio s njom. Otvara se put ponovnom proživljavanju porodične traume. Suprug se vraća da vidi decu, ali brava je promenjena. Pokušava da provali, ali u ovome Sofi je, ipak, korak ispred njega. Gura ormar na vrata, tako sprečava ulazak i trajno ga odguruje iz svog života. Počinje da plače ugledavši nemi pogled malih svedoka, tj. njihove dece. Od ovoga trenutka snop svetlosti pažnje usmerava ka njima. Na igralištu, pred katedralom dok ih njiše na golemoj ljuljašci, počinje snažan pljusak. Pokušava sa decom da se skriva u unutrašnjost hrama, međutim, vrata su zaključana.

Usmerava pogled ka visinama, ka bogu, ali odgovora nema, kiša se poput suza sliva niz lice lepe, ali tužne žene.

Ana je studentkinja. Stanuje sama na vrhu višespratnice sa nizom saksijских biljaka na rubu balkona. Ona je silno zaljubljena u profesora sa fakulteta, starijeg čoveka, oca svoje drugarice. Imala je aferu s njim prilikom posete Grčkoj, posle čega ju je on odbacio. Međutim, što se on više opire, to ona više traži pažnju i grčevito se bori da ga zadrži. Ana ga prati, posećuje, zove, ali on odbija komunikaciju. Uočivši je na svojim predavanjima u amfiteatru, izlaže o slučaju i sudbini, dajući drugoj primat i značaj. Tvrdi da je slučajnost čisto mehaničko, cinično ponavljanje i plakanje o beznačajnom, te da su je ljudi izmislili kako bi objasnili neobjašnjivo. Za razliku od nje, sudbina je superiornija, jer u sebi nosi dublje značenje i spiritualnu dimenziju. Stoga bi pre prihvatio sudbinsku smrt, smatrajući je delom nekog većeg plana, nego slučajnu poput pada saksije na glavu sa balkona, karakterišući je smešnom i glupom. Ana revoltirano napušta predavanje i seda u kafe. Pri njegovom dolasku, pita ga da li nju smatra slučajem ili sudbinom. Profesor odlazi, ne odgovorivši na pitanje, a Ana gleda kroz prozor u tri devojčice koje igraju školice i počinje da plače. Nedugo zatim izlazi na ispit. U komisiji jedino njega nema, ostali članovi pravdaju odsustvo putem u Grčku. Ona izvlači ispitno pitanje. Na kartici je Euripidova *Medeja*. Izlaganje otpočinje o služenju žena muževima od pamtiveka do savremenog doba. Medeja pomaže Jasonu da pronađe zlatno runo, rađa mu i podiže decu, dok on čini preljubu. U Euripidovoj junakinji bukti bes, ljubomora i žudnja za odmazdom koja biva silnija od materinskog instinkta i razuma. Nepokolebljiva je u odluci da kazni Jasona, uzročnika svojih patnji, stoga će njegovo srce rasporiti čedomorstvom. „Njome je Euripid hteo pokazati dokle osvetni bes može dovesti ženu u koje se neizrečena ljubav, zbog nezahvalnosti i neverstva njena muža, prometnula u nepomirljiv gnev, koji neprestano oživljuje njenu osvetnu strast.”⁵ Noseći leševe svojih čeda na vatrenoj kočiji, upregnutoj krilatim drakonima, prinće žrtvu neutaživoj mržnji. Tragedija, ističe Ana, propituje ulogu čovečanstva u univerzumu i naglašava ljudsku ranjivost čija je patnja izazvana kombinacijom božanskog i ljudskog čina. Zaključuje da je naše društvo izgubilo veru i najbolje što možemo je da živimo dramu. U danima pre i posle ispita ne polazi joj za rukom da saopšti profesoru da je bremenita, jer joj on vešto izmiče. U hodniku lekarske ordinacije, čitajući dnevne novine, saznala je da je profesor izgubio život nesrećnim slučajem u Grčkoj.

Kada nam se njihove priče učine zaokruženim, kao i da dalje nemaju kud, pojava mladog čoveka Sebastijana, na tren krči put ka srećnijem razrešenju. Selin primećuje da je on u poslednje vreme prati i posmatra u kafeu. U neko doba joj prilazi i čita poeziju čak. Ona je povučena, tiha, pomalo uplašena i nespretna u

---

⁵ Đurić, M. *Istorija helenske književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 313.

komunikacij. Pogrešno tumači njegov gest, verujući da mu se dopada. Jednom prilikom će sa zagonetnim Sebastijanom u svom stanu voditi razgovor, zatim nestati iz vidokruha, potom ga pozvati iz sobe. Sedela je na krevetu pokrivajući svoju nagost rukama, ali govoreći da je spremna. Sebastijan je pažljivo pokriva. Nije pogodila njegov naum, tu je kako bi joj izrekao činjenice. Upravo, on je bio tako nag dečak u kabinetu njenog oca kada je ušla s majkom. Zaljubio se u nastavnika koji to nije prihvatio, već ga je saslušao i urazumio. Selin se potpuno slomljena svega priseća i plače. Pita ga zašto nije svedočio, već ćutao o tome. Odgovor je sasvim jasan, bio je dete i plašio se roditelja, profesora, advokata, zapravo svih. Njega, pak zanima zašto je Selinina majka prijavila muža, kad krivica nije bila njegova. Ona nema odgovor, ali pretpostavlja da je bila očajna ili, možda, bespomoćna. Po prvi put posećuje očev grob, ali nikakvog obeležja nema. Zemlja prekriva i briše svaki trag o postojanju čoveka. Pladanj istine je sada u njenim rukama i ona odlučuje da plodove podeli sa sestrama.

Novo saznanje ih zbližava. Potpuno je suprotno od prvotnog koje ih je razdvojilo i razorilo. Odlaze zajedno majci u posetu da joj to saopšte. Anu obasjava zadovoljstvo. Iskazuje nestrpljivost da vidi lice Medeje kada čuje da je zaludu žrtvovala sopstvenu decu. Sve četiri sede u raskošnom vrtu doma. Hladnokrvnim izrazom majčinog amfasa i drznovenog pogleda gospodari trijumf. U mlađe kćeri ne gleda, ali zapisuje Selini svoj gušt zbog njihovog dolaska, ističući da je ipak vole. Selin joj kazuje šta ih je sjedinilo. Međutim, bez zrnca kajanja i zadržke, ona zapisuje da ne žali ni za čim. Srca poraženih kćeri ostavlja zanavek probodena čavlima odmazde.

Od samoga početka sve odiše simbolikom. „Ono što nas kod umetničkog dela uzbuđuje i privlači nije njegov očigledan smisao već onaj latentni smisao, ona skrivena namera autora, šifrovana poruka koju pesnik krijumčari u svom delu, tajna poruka koju najpre treba dešifrovati, protumačiti.”⁶ Majka ishitreno rukom ograničava vidno polje devojčice, a zatim saopštava kćerima događaj i tako postaje jedini izvor znanja, ali u kobnoj noći ostaje bez moći govora.

Celim tokom filma, figurira staklo, koje kao hladan materijal dobija simboliku emotivnog odvajanja. Selin tek saznavši novu dimenziju porodične tragedije, gleda kroz prozor stana. Sofi prati muževljevi trajni odlazak kroz okno. Ana posmatra igru devojčica kroz izlog bifea. Sve tri u tim trenucima rone reke suza, jer su im i duše kao stakla krhke. One se nisu ogradile stenama ni zidovima iza kojih bi bile skrivene i koji bi im ograničili domete znaja i poimanja, već su pred njima prozirne barijere staklene kroz koje mogu jasno da vide, ali samo kao pasivni posmatrači, otuđeni, separatisani, bez kontakta, komunikacije i topline zagraljaja. Ovom motivu pridružuju se i biljke, čiji koreni sežu u bol i ne daju im da se pomere iz mesta. Te tanane stabljike postaju njihove dvojnice. Prilikom

---

⁶ Trebješanin, Ž. *Tajna veza*, KOV, Vršac, 2023. str. 19.

Selininog dodira, listići se skupljaju kao da žele nestati ili sići u vlastitu utrobu, baš kao što ona posle svih obaveza ponire u svoju samoću. Sofi kida jedre listove do poslednjeg, komadajući tako deo po deo sebe do potpunog uništenja. Anine saksije su na balkonu. U profesorovom izlaganju, mogle bi se survati na glavu prolaznika čiju bi smrt okarakterisao glupom i smešnom, kakvom je u ovom odnosu, verovatno, video nju.

Budnom oku gledaoca ne može promaći zanimljiv momenat na samom početku filma. Naime, kukavica polaže svoje jaje u tuđe gnezdo među tri mala jajeta. Njen ptić prvi lomi ljusku i izleže se krupan, te pokušava da izgura ostala. Sa prva dva ima uspeha, dok se sa trećim muči i poražen ispada. Vapaj ptića kukavice u travi, čuo je tek izašli otac iz zatvora i vratio ga u gnezdo. Mališan je potom uporniji, te izguruje i poslednje. Najpre bismo mogli pretpostaviti da se otac-kukavica vraća kući da razbije porodično gnezdo iz kojeg je ispao ili pak bio izguran, ali najposle se zapitamo da li ptić, možda, simboliše to saznanje koje majka-kukavica potura, vođena silom nesavladive ljubomore i iz gnezda izguruje svoje tri devojčice.

Kolajna od umetničkog dela i psihoanalize

Od kako je sveta i veka, neraskidiva je veza umetnosti i realnog života. Iz istog izvora, tj. duše, stvara se svet umetničkog dela, ali i čovekove nutrine do koje dopire psihoanaliza. Ploveći duboko u prošlost, nailazićemo na raznolike karaktere i temperamentne u književnosti, grimase straha, jeze i razočarenja na kipovima i licima slika, arije i note što se pretvaraju pokatkad u slana mora na licima senzibilnih bića. Isto tako, ponirući u minule godine analizanada, doći ćemo do dečjih strahova, trauma, košmara i nezalečenih rana. „Adorno je verovao da umetnost odražava istinu društva, shvaćenu u društveno-ekonomsko-političko-tehnološkom kontekstu, a takvo materijalističko odražavanje (ili mimezis, odnosno imitacija) on naziva sadržajem istine u umetnosti.”⁷ Po njegovom mišljenju, umetnost predstavlja iluzije, ali one nose sadržaje istine. Poznato je da se otac psihoanalize, Sigmund Frojd počesto bavio literarnim junacima književnih velikana. „Od antičkih tragedija preko Šekspira, Dantea, Dostojevskog, Tolstoja i Stendala do Andrića, velika književnost nam kazuje da je pravi put do čovečanstva i slobode, težak put samospoznaje.”⁸ Takođe, i drugi psiholozi poput Junga, Džejmisa i Olporta trudili su se da otkriju unutrašnje sile koje bi sprečile razvoj zrele i zdrave ličnosti, te joj ograničile

---

⁷ Kostelo, D. i Vikeri, Dž. *Umetnost–ključni savremeni mislioci*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 133-134.

⁸ Trebješanin, Ž. *Tajna veza*, KOV, Vršac, 2023. str. 9.

slobodu i stvaralaštvo.⁹ U domenu ove teme, svakako, značajno mesto pripada Juliji Kristevoj. „Psihoanalitička teorija se razvija iz onoga što se otkriva u psihoanalitičkom iskustvu. Kod Kristeve je to iskustvo proces sličan onome u iskustvu umetnosti i književnosti.”¹⁰

U filmu *Pakao*, majka je zlurado tumačeći događaj, okrnjila unutrašnji svet ćerki, koji će nemilim događajem u kobnoj noći biti destruisan. Preživljena trauma ne samo da je narušila njihove međusobne odnose, već im nije dopustila ni da se usidre u pristaništa veza ili brakova. „Psihološka trauma je iskustvo događaja koji subjekt ne može da integriše u sopstveno životno iskustvo. Kao rezultat, subjekt je nadvladan iskustvom, koje postaje pretnja integritetu ili mentalnoj stabilnosti.”¹¹ Roditelji, njihovo zajedništvo, kao i pojedinačne geste u životima dece igraju značajne uloge. „Ako pođemo od toga da sav emocionalni razvoj čoveka (i njegova na tome sazdana ravnoteža) zavisi od toga kako su njegovi roditelji, već u prvim danima i nedeljama odgovarali na njegove potrebe i osećanja, onda možemo da pretpostavimo da se upravo tu postavljaju smernice za potonju tragediju.”¹² Sve nam ukazuje na to da ovde nije bilo srećnih okolnosti otpočetka. To očigledno postaje kad se zagledamo u život najstarije ćerke, Selin. Ona kao da preuzima teret onih koji su je stvorili i ulazi u ulogu zaštitnice. Iznimno je brižna. Želi da mlađe sestre budu izuzete od porodičnog uragana, zato uključuje lampu sa melodijom. S druge strane, ostaje večno poslušno dete. Sve vreme obilazi majku i ugađa joj. Svakodnevno kupuje i donosi potrepštine starijoj komšinici iz zgrade u kojoj stanuje. Svoj život je stavila u službu udovoljavanja drugima, a svoje potrebe gurnula u zapećak. U komunikaciji sa muškarcima prilično je nespretna, te možemo zaključiti da nikada ni nije bila u partnerskom odnosu, pogotovo što ga srozava do nivoa sramote kad pomisli da je čovek zaljubljen u nju. Bežeći u san tokom putovanja vozom, ona beži od svoje potencijalne ljubavi, tj. konduktera koji je nežno posmatra i pažljivo pregleda kartu da je ne probudi, dok sat njenog života neumitno otkucava. Potpuno odsustvo oca, ne samo u fizičkom smislu, već u sveopštem, učinilo je svoje. Nije uspeo da se uspostavi zdrav, podržavajući odnos sa njim, koji je od izuzetnog značaja za buduće partnerske sprege i sigurnost devojčica. Svako od kćeri poljuljano je samopouzdanje što je posledica neizgrađenog odnosa sa roditeljem suprotnog pola. Zbog toga svaka pati na svoj način i umesto bliskosti dobija bol. Ana ulazi u aferu sa starijim, inteligentim čovekom, svojim profesorom, koji nije bio zainteresovan za zajednički put u ljubavi, već

---

⁹ Ibidem

¹⁰ Kostelo, D. i Vikeri, Dž. *Umetnost–ključni savremeni mislioci*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 237.

¹¹ Kostelo, D. i Vikeri, Dž. *Umetnost–ključni savremeni mislioci*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 262.

¹² Miler, A. *Drama darovitog deteta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2001, str. 105.

nepristupačan i neprisutan. Nije uviđala da je on očev surogat, iako su svi signali bili tu. Uvišestručila je napore da mu se dodvori, ne bi li stvorila romanesknu priču, ali što je ona više insistirala, to se on više odupirao. Jednim delom ima i majčine krivice u ovome. Nije retkost da nerazvijen odnos sa njom ostavlja nezadovoljenu čežnju za kontaktom. Sličnu situaciju opisuje nam i tumači Alise Miler. „Potisnuta sećanja na daleku, nekomunikativnu majku održala su u ćerki osećanja da tu postoji zid koji je tako bolno odvaja od drugih ljudi... bila je spremna da se baci u zagrljaj nekom ko nema razumevanja za nju i da se onda u odnosu na tu osobu oseća beznadežno zavisnom.”¹³ Kod Sofi primećujemo transgeneracijsku traumu. Odaju je brojni simptomi. Anksiozna je, umrtvljena, povukla se u sebe i potpuno zapostavila decu. Razlog je sumnja u neverstvo muža. Kada joj se slutnje pokažu opravdanim, preživljeni događaj iz detinjstva, ponavlja joj se u braku. Ona postaje izneverena majka. Odguruje muža iz života, promenivši bravu, ali za razliku od majke, uspeva da spreči njegov ulazak i ponovi tragediju kojoj je svedočila u kobnoj noći. „Ništa ne može bolje da nas uvede u skrivenu tragiku nesvesnog odnosa majka-dete bez bondinga od doživljaja razorne moći prinude za ponavljanjem i percepcije nemog, nesvesnog saopštavanja u ponovljenom doživljavanju stare drame.”¹⁴ Sofi će kao i sestre ostati bez partnera. Njen brak je doživeo krah. Uočavamo da kćeri nisu uspele da razobruče začarani krug sa roditeljima, niti dokuče svoju sreću. Međutim, ni majka nije mogla da izađe iz obruča greha, te je Ana naziva Medejom. Vrlo je moguće da je bila sužanj ljubomore i pretpostavljala muževljevo neverstvo, zbog kojeg je žrtvovala njih tri. Zadirući u tame duše ove ohole žene, mi nailazimo na hridovitu špilju u kojoj se zraci svetlosti ne naziru. To biva jasno kada joj ćerke dođu u posetu s verom da će razrešiti davno preživljenu traumu i raščivijati zabludu. Novo saznanje otvorilo im je put nade ka zalečenju bolne rasekotine, ali nailaze na neprobojni hisar, shvatajući da je odmazda stavljena kao vrelo željezo u nejake ruke detinje i time nanela oštećenje i opekotine čiju vrelinu i dalje mogu da osete. Ljubomora je u ovoj ženi rasplamsala bes i svirepost od kojih se nikad nije oporavila. Podseća nas prof. Jerotić da je Frojd govorio o ljubomori, smatrajući da je normalna, zapravo, mešavina tuge i bola zbog umišljenog gubitka objekta i narcističke povrede. Iracionalna bi, pak bila produžetak najranije ljubavi deteta, s korenom u Edipovom kompleksu, dok projektovana kod muškarca i žene, proističe iz sopstvene aktuelne nevernosti ili potisnute težnje ka neverstvu. Oto Fenihel je, takođe, smatrao da patološka ljubomora ima korene u nerešenom Edipovom kompleksu, pa je neverstvo zbog kojeg se optužuje partner, incestuoza želja. Po njegovom mišljenju, najljubomorniji su oni koji ne mogu voleti, ali moraju osećati da su voljeni. U

---

¹³ Ibidem

¹⁴ Miler, A. *Drama darovitog deteta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2001, str. 109.

ljubomori postoji potreba za posedovanjem i gospodarenjem. „U pravoj ljubavi uvek je prisutno međusobno žrtvovanje, ne prinudno, već dobrovoljno u ime ljubavi. Ljubomoran čovek neće ništa da žrtvuje, ali u tragično završenim slučajevima ljubomore žrtvuje ili sebe (suicid) ili drugog (homicid). Ljubomora je opasna jer se iz nje rađa mržnja, agresija i želja za vladanjem. Onaj koji mrzi i koji je agresivan manje je slobodan od svoje žrtve. Ljubomora može biti savladana i nadvladana u čoveku jedino kroz ljubav koja u drugom čoveku prepoznaje ličnost, a ne samo individualnost.”¹⁵

Junakinje Kišlovskog vojuju teške bitke, prolaze kroz nemire i traume, koje u realnom svetu mogu ophrvati analizande i dovesti ih na terapijski kauč. Kao što tri sestre u filmu nemo posmatraju svet kroz staklo, tako i mi kao gledaoci posmatramo njih kroz staklo kamere, ali i kao terapeuti analizande pred nama. Oni verbalizujuči mitove lične istorije, pasije, nemire i probleme, postaju naši izvori episteme. Pažljivo treba pričati dušama u kojima su se pukotine načete još u detinjstvu pretvorile u jaruge i okomite klisure, jer bi lako mogle skliznuti niz litice. Lepo je uočio književnik Isak Singer da je sudbina zamka koju sami sebi postavimo, međutim, možemo primetiti da su u određenim prilikama neki drugi akteri, nekada čak i bližnji, skloni dopustiti sebi da se činom ili rečju upletu nezvani u tuđe staze životne. Ovo biva posebno opasno, kada je meta dete, jer je još uvek čedno i neformirano poput žive gline. Vremenom, u kontaktu sa spoljašnjim podražajima, bude se neke unutarne sile, koje ga u nemogućnosti izlaza iz nepreglednog lavirinta, mogu dovesti pred psihoanalitičara. On zna da „traumatski doživljaji svakog detinjstva ostaju pohranjeni u tami. U toj tami ostaju prikriveni i pohranjeni i ključevi za razumevanje celog kasnijeg života.”¹⁶ Stoga će na seansama naći žalac u senama psihe i brižljivo pomoći u zaceljenju ozlede dračom nanete, te stišati olujne nemire od kojih se pokatkad damar sopstvenog bila ne čuje. Vešt analitičar će pomoći analizandu da izgradi sigurnu luku u grudima koja je kadra prigrliti regatu okrnjenih brodova, a kada ih ojača, vrati u mirne vode života, spremne kako za mirne bonace, tako i za levantarune buduće.

Literatura

Miler, A. *Drama darovitog deteta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.

Milošević, M. *Od Gilgameša do Molijer*, Zmaj, Novi Sad, 2006.

---

¹⁵ Jerotić, V. *Neuroza kao izazov*, Ars Libri, Partenon, Beograd, 2009, str. 34.

¹⁶ Miler, A. *Drama darovitog deteta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novu Sad, 2001, str. 10.

Kostelo D. i Vikeri Dž. *Umetnost—ključni savremeni mislioci*, Književni glasnik, Beograd, 2007.

Šuvaković, M. *Pojmovnik teorije umetnosti*, Orion Art, Beograd, 2011.

Đurić, M. *Istorija belenske književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.

Trebješanin, Ž. *Tajna veza*, KOV, Vršac, 2023.

A. Stišović Milovanović, O. Radulović, V. Živković, *Čitanka za prvi razred gimnazija i srednjih škola*, Eduka, Beograd, 2012.

Jerotić, V. *Neuroza kao izazov*, Ars Libri, Partenon, Beograd, 2009.

Jerotić, V. *Psihološka tumačenja Vukovih poslovice*, Ars Libri, Partenon, Beograd, 2009.

Rudinesko, E. i Plon, M. *Rečnik psihoanalize*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2002.

Particles of Knowledge and the Stillness of the Psyche in Kiślowski's *Inferno*

Abstract: This paper explores the journey of understanding from childhood to adulthood, highlighting its lasting and far-reaching impact on the psyche, as well as the complex relationships between the sisters and their mother, who was their only source of knowledge at the time. The absence of the father as an important figure, combined with the burden of knowledge that the daughters carry, creates distance and coldness in their relationships. Yet, these challenges serve a deeper purpose by fueling the intense inner struggles they each face, with each sister fighting her own battle and unable to find a way to truly heal. Kiślowski offers a highly realistic portrayal of a problem often encountered in psychoanalytic practice, as psychoanalysis seeks to uncover the childhood traumas and wounds that remain unhealed. In this context, the film beautifully intertwines epistemology and psychoanalysis, drawing clear parallels with Euripides' myth of Medea. This myth, in turn, is often used in anthropology, psychoanalysis, and cultural analysis to describe the circulation of beliefs, values, and communication.

Keywords: epistemology, psychoanalysis, myth, sources of knowledge, film, symbol, trauma

Ogledalo u tradicionalnoj kulturi

Apstrakt: Rad se bavi uporednom analizom pojma ogledala kroz tradicionalnu kulturu i Lakanovu analizu stadijuma ogledala, odnosno kako čovek koristi ogledalo da spozna sebe i svet oko sebe. Ogledalo u tradicionalnoj kulturi ima magijska svojstva, koristi se u raznim obrednim praksama poput saznavanja budućnosti, prizivanja kiše itd... Lakanova faza ogledala odnosi se na period u razvoju deteta, kad dete intelektualnim činom shvati da je slika u ogledalu njegov odraz, i da se tim razvija slika, imago, o njemu samom. Funkcija imaga jeste da se uspostavlja ravnoteža između tela i spoljašnje sredine, a zatim poistovećvanje sa svojom zajednicom putem jezika. Na simboličan način, takav odnos nalazimo i u tradicionalnoj kulturi, kad čovek pokušava da uspostavi harmoniju između civilizacije (zajednice) i prirode, odnosno pokušava da otkrije nepoznato pomoću poznatog.

Ključne reči: ogledalo, voda, granica, oči, razvoj, interaktivnost

Uvod

Ogledalo ima višestruku ulogu u ljudskom životu. Počev od ove svakodnevne, da jutro počinje tako što se umivamo ispred ogledala, danas se verovatno ne može ni zamisliti domaćinstvo bez njega, do simboličke upotrebe gde izraz „pogledati se u ogledalo“ znači i priznati istinu. Ogledalo shvatamo kao objektivno, ono što prikazuje ljude kakvi jesu (fizički). Međutim, naše doživljavanje tog odraza zavisi od našeg uma. Zapravo, um se i razvija kad uspe da shvati da je slika u ogledalu samo odraz, a ne druga osoba, i to je u psihologiji označeno kao stadijum ogledala. Tako ogledalo ima i razvojnu ulogu.

Pojam ogledala je sredinom 20. veka prepoznat kao važna razvojna faza u ljudskom životu. Dešava se vrlo rano, tokom prve godine života, i igra ulogu

---

¹ todosijevic.tanja1@gmail.com

u kreiranju Ja, to jest razdvajanju od majke. Ova faza je upoređena sa razvojem šimpanzi, bića najbližnjih čoveku, i utvrđeno je da je ogledalo „suštinsko vreme intelektualnog čina“ u kome čovek nadmašuje šimpanzu.² Lakan smatra da stadijum ogledala treba shvatiti kao poistovećivanje, odnosno kao preobražaj koji se zbiva u subjektu kad usvaja sliku – imago.³ Imago ima funkciju u ustanovljavanju odnosa organizma sa njegovom realnošću. Pre ogledala dete (čovek) može videti samo delove sebe, tek sa ogledalom može se spojiti u celinu. Za taj proces je neophodan jezik, preko jezika se celina povezuje u Ja, a Ja se uključuje u društvo.

Ogledalo je ljudska tvorevina, iako se ne zna kada je tačno nastalo, odavno je u upotrebi. Međutim, pojam ogledala i ogledanja stariji je od samog predmeta. U tradicionalnoj kulturi većina predmeta i aktivnosti imala je i svoje propise (dozvole i zabrane) korišćenja i činjenja. Ako zamislimo to prastaro vreme, možemo da pretpostavimo da je ogledanje bilo izuzetak iz svakodnevice, jer su prva ogledala bila zapravo prirodna, u vodi. Voda, osim što je izvor života, ima i posebna magijska svojstva. Verovalo se da je ona granica između sveta živih i sveta mrtvih (što je zajedničko i drugim prastarim religijama), odnosno da u njoj borave duše umrlih. Mogla je biti atribuirana kao živa (tekuća) i neživa (stajaća) voda. Ako se koristi (ili se obitava pored vode) tokom dnevne svetlosti nazivana je čistom, a tokom noći je postajala nečista jer se smatralo da je to vreme delovanja demona i to nije bilo bezbedno za čoveka.⁴ Otuda nije čudno da je i ogledanje zapratio strah i brojna verovanja, rituale, moć. „Pod ogledalom se podrazumeva svako telo čija glatka površina odbija svetlosne zrake i na taj način reflektuje likove bića ili stvari“.⁵ Većina magijskih činova u vezi sa ogledalom sastojala se u posmatranju odraza na njegovoj površini pod „povoljnim“ uslovima, a većina zabrana u vezi s njim bile su, u stvari, zabrane posmatranja tog odraza u „nepovoljnim“ okolnostima. U prvom slučaju, svet viđen u ogledalu shvatao se kao svet neslućenih mogućnosti, a u drugom slučaju kao svet neslućenih opasnosti.⁶ Funkcija ogledala je udvajanje stvarnosti, kojom se onda moglo manipulirati. Pridaje mu se nadnaravna snaga, sposobnost da može ponovo stvarati ne samo vidljivi nego i nevidljivi, i čak onostrani svet. U nekim krajevima Bugarske se veruje da je za nebo pričvršćeno ogromno ogledalo u kome se odražava sve što se dešava na zemlji.⁷ Ogledalo je „prolaz“ između dva sveta, i njime se nastojala videti budućnost (ponekad i prošlost), pojedinačna

---

² Lakan, Ž. *Spisi*, Beograd, Prosveta, 1983. str. 5.

³ Isto, str. 6.

⁴ Tolstoj, *Slovenska mitologija*, Beograd, Zepter book world, 2001, str 88-89.

⁵ Bandić, D. *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Beograd, Nolit, 2004, str. 99.

⁶ Isto, str. 99.

⁷ Tolstoj, *Slovenska mitologija*, Beograd, Zepter book world, 2001, str. 399.

sudbina, ili da se deluje na spoljašnji svet prirode. Zabrane su se odnosile na vreme kada se ne treba ogledati ili biti pored vode, a to je posle zalaska sunca.⁸

Zanimljiv je i običaj da se u slučaju smrti pokrivaju ogledala, jer se verovalo da bi mrtvac mogao oživeti, ili živ čovek umreti ako ugleda svoj lik u ogledalu.⁹ Smrt je doživljavana kao deo čovekovog životnog ciklusa, koji čine rođenje, venčanje i smrt, i svi su granični, odnosno svi predstavljaju prelazak iz jednog oblika postojanja u drugi. U slučaju venčanja to je, naravno, metaforički prelaz iz jednog socijalnog statusa u drugi, ali nije manje značajan.¹⁰ To znači da se granice ne odnose samo na vreme i mesto, već da je i ljudsko postojanje bilo tako organizovano, i da je zato svaka od ovih životnih faza ispraćena brojnim običajima – da bi se osigurao bezbedan život u zajednici. Tradicionalni čovek prirodu doživljava kao makrokosmos, a sebe – kao mikrokosmos, što znači da se u njemu spajaju priroda i civilizacija. Kako je sve organizovano u binarnim opozicijama (crno – belo, dobro – loše, gore – dole) postojanje drugog se podrazumeva, tako da nasuprot Kosmosu stoji Haos.¹¹ „Za tradicionalna društva je karakteristična opozicija koju ova društva podrazumevaju između svoje i nastanjene teritorije i nepoznatog i neodređenog prostora koji je okružuje: ova prva je Svet „naš svet“, Kosmos, ostala teritorija više nije Kosmos već neka vrsta „drugog sveta“, strani haotični prostor nastanjen avetima, strancima (koji su, uostalom izjednačeni sa demonima i fantomima)“.¹² Tako se prostor određuje po horizontali na svoj i tuđ, a po vertikali na Nebo, Zemlju i donji svet. Dakle, Nebo pripada božanstvima, Zemlja čoveku a donji svet mrtvima. Kad čovek nastanjuje prostor, čini ga svojim i u centru tog prostora gradi osu sveta, koja ga povezuje sa sve tri dimenzije. Ova osa je nekad bila predstavljena i drvetom, koje se u poeziji opisivalo „granom do neba, stablom do zemlje“, ili „nasred sela vita jela, čak do neba“. Tako je čovek sebe doživljavao uvek u centru sveta. Međutim, kako je i čovek sam jedan mali kosmos, tako i njegovo telo (delovi tela) može imati simboličko značenje, a ponekad i magijske moći.

Ono što je sunce za svet, za čoveka su to oči. Oči donose svetlost, i one su zajedno sa sluhom, osnovno čulo za uspostavljanje odnosa sa spoljašnjom sredinom. Najnovija istraživanja pokazuju da čulo vida ima veću ulogu u psihičkom razvoju pojedinca nego što se dosada mislilo.¹³ Čak i moderan čovek veruje da se u očima mogu videti osećanja, a ne treba zaboraviti ni izraz „oči su ogledalo duše“. U tradicionalnoj kulturi se verovalo da postoje i zle oči, koje su pogledom nekom mogle naneti štetu. Zvali su ih „urokljive oči“, zato što se

---

⁸ Bandić, D. *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Beograd, Nolit, 2004, str. 100.

⁹ Isto, str. 102.

¹⁰ Genep, A. v. *Obredi prelaza*, Beograd, Srpska književna zadruga, 2005, str 15.

¹¹ Elijade, M. *Sveto i profano*, Novi Sad, Svetovi, 2003, str. 81.

¹² Isto, str. 81-82.

¹³ Peličić, I. „Interaktivna psihonaliza kroz Lakanovo učenje“ u *Agrafa 5*, Novi Sad, 2023. str. 162-167.

smatralo da je to delovanje „urok“. „Uricanje je bilo najopasnije onda kada je zao pogled bio propraćen rečima, posebno onim kojima se izražavalo divljenje ili čuđenje. Uostalom, sam pogled ponekad se i nije smatrao neophodnim. Do istih posledica mogla je dovesti neka loša reč ili čak loša pomisao“. ¹⁴ Dakle, verovalo se čovek svojim mislima može uticati na svet oko sebe, i da je to činio svojim očima, nekad i nesvesno. Upravo zato se i nevesta pokrivala velom, kao neko ko je započeo obred prelaza, bila je ranjiva, i ona je mogla biti urečena, ali je i sama mogla nekoga nehotice ureći. ¹⁵ Predstava o urocima je mitska projekcija verovanja o mističnoj sili zlih pogleda kojom se izražava ranjivost ritualnih subjekata, odnosno njihova ugroženost od drugih lica. ¹⁶ Oči su granica između Ja i spoljnog sveta, pa su tako imale značajnu ulogu u obredima prelaza, i da bi se granice očuvale i zaštitile nevesta se pokrivala velom, a u slučaju smrti, pokojniku bi se zatvarale oči. Dakle, u mirkokosmosu koji je čovek, oči su ogledala. Osim posmrtnih obreda gde se ogledalo pokrivalo, imamo i druge primere, kad se čovek služio ogledalom da utiče na svoju okolinu ili sudbinu. Devojke su koristile ogledalo da bi saznale za koga će udati, mogli su se videti prošli ili budući događaji, ili se koristilo za prizivanje kiše, što ćemo videti na primerima iz narodnih pesama.

Upotreba ogledala u pesmama

Pesma „Početak bune protiv dahija“ je iz 19. veka, govori o početku srpske borbe za nezavisnost od Turske. Opisani događaj je prethodio čuvenoj seči knezova 1804. koja je zatim dala povod za Prvi srpski ustanak. Dahije su iz straha za svoje živote naredile seču knezova u nadi da će ugušiti pobunu koja se spremala, međutim, narod je to samo još više podstaklo na borbu.

„Pa od jada svi sedam dahija
Načiniše od stakla tepsiju,
Zagrabiše vode iz Dunava,
Na Nebojšu kulu iznesoše,
Na vrh kule vrgoše tepsiju,
U tepsiju zvj'ezde povataše
Da gledaju nebeske prilike,
Što će njima biti do pošljetka.
Onde se sastaviše dahije,
Nad tepsijom lice ogledaše,

---

¹⁴ Bandić, D. *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Beograd, Nolit, 2004, str. 119.

¹⁵ Tolstoj, *Slovenska mitologija*, Beograd, Zepeter book world, 2001, str. 73.

¹⁶ Jovanović, B. *Magija srpskih obreda*, Novi Sad, Svetovi, 1995. 94.

Sve dahije očima vidješe:
Ni na jednom glave ne bijaše.“¹⁷

U ovoj pesmi nalazimo sve neophodne mitske elemente o kojima smo već govorili, oni prave tepsiju od stakla, i njoj zahvataju vodu, za koju znamo da može sadržati duše predaka. U toj tepsiji, koja zajedno sa vodom figurira kao ogledalo, i uz pomoć astralnih tela zvezda, oni pokušavaju da saznaju svoju budućnost. Prikazuju im se njihova tela bez glava, i to se na kraju pesme pokazuje kao istinito.

U drugom primeru, pesma „Smrt Marka Kraljevića“ Marko se čudi svom konju Šarcu koji je najednom počeo posrtati, kako su oni zajedno već 160 godina i nikad nije posrtao do sad. Na to se Marku javlja vila sa Urvine planine, pa mu objašnjava da Šarac posrće jer žali što će se uskoro rastati od svog gospodara. Marko opet začuđeno odgovara, kako će se rastati kad od njega nema boljeg junaka, niti ga neko može pobediti niti mu oteti konja. Vila mu na to kaže kako ga niko neće oteti, niti ga junak može nadjačati, već da će umreti „ja od Boga, staroga krvnika“.¹⁸

„Ako l' mi se vjerovati ne ćeš
Kada budeš visu na planinu
Pogledaćeš s desna na lijevo
Opazićeš dvije tanke jele,
Svu su goru visom nadvisile
Zelenijem listom začinile,
Među njima bunar voda ima,
Onđe hoćeš Šarca okrenuti,
S konja sjaši, za jelu ga sveži,
Nadnesi se nad bunar nad vodu,
Te ćeš svoje ogledati lice,
Pa ćeš viđet kad ćeš umrijeti.“¹⁹

Marko je poslušao vilu, i zaista je video da mu je rekla istinu, da će umreti. Vila, kao natprirodno biće može imati proročki dar, a po tumačenju Veselina Čajkanovića, ona je mogla biti i lokalni demon tog izvora gde se Marko ogleda.²⁰ Ovde treba obratiti pažnju i na opis mesta gde se bunar nalazi – između dve tanke jele, koje su svu goru visom nadvisile, dakle radi se o drvetu sveta koje povezuje Zemlju sa Nebom, a pošto je bunar između, otvorena je i vertikalna

¹⁷ Karadžić, V. S. *Srpske narodne pjesme IV*, Beograd, Prosveta 1985, str. 102.

¹⁸ Karadžić, V. S. *Srpske narodne pjesme II*, Beograd, Prosveta 1985, str. 315.

¹⁹ Karadžić, V. S. *Srpske narodne pjesme II*, Beograd, Prosveta 1985, str. 315.

²⁰ Čajkanović, V. *Mit i religija u Srbia*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1973. str. 313.

prema donjem svetu. To je upravo mesto sa najvećom magijskom moći, povezuje sve tri dimenzije. Iako nije naznačeno šta je Marko video, analogno prethodnoj pesmi, možemo pretpostaviti da je i on video sebe bez glave. Marko je zatim uništio svoja junačka obeležja – konja, mač, koplje, buzdovan, zaveštao svoje blago, i legao pod jelom i umro. Ogledalo još nalazimo u obredima za prizivanje kiše.

„Nasred sela vita jela, -
oj dodo, oj dodole! –
Vita jela čak do neba.
Na vr' jele b'jela vila.
U krilu joj ogledalo;
Okreće ga, prevrće.
Prevrnu se vedro nebo
I udari rosna kiša –
Oj dodo, oj dodole!“²¹

Opet prepoznajemo osu sveta, jela stoji nasred sela, visoka čak do neba, i na njenom vrhu sedi vila. Već smo videli da one mogu biti čuvari izvora, pa kao demoni vode, one mogu uticati i na atmosferske vode. Vila u krilu drži ogledalo, koje ona ritualno okreće i uz ovu pesmu-bajalicu, „okreće ga, prevrće ga – prevrnu se vedro nebo, i udari rosna kiša“ zapravo priziva kišu. U lirskim pesmama, koje su obično kraće forme, ponavljanje slogova i sličnih reči nije slučajno već ima funkciju pojačavanja magijskog efekta.

„Kakav junak gorom jezdi,
Nosi sablju u zubima,
Nosi kišu u očima,
Oj dodo, oj dodole!“²²

Iako kratka, ova pesma ima sve neophodne elemente obredne pesme. Junak je doživljavan kao mitsko biće u tradicionalnoj kulturi, jer junak nije mogao biti bilo ko. Za junaka je podrazumevano da mora imati neko natprirodno svojstvo da bi bio junak, za neke se veruje da su ih rodile ili odgojile vile. Gora je takođe mitski prostor, gde je magijska moć povećana, nema zaštite civilizacije. U ovom primeru funkciju ogledala imaju sablja i oči. Sablja je u zubima, položena horizontalno tako da se nebo ogleda u njoj, a kiša u očima predstavlja

²¹ Lakićević, D. *Narodne lirske pesme*, Beograd, Rad, 1990, str. 52.

²² Isto, str. 51.

mikrokosmos koji treba da se preslika na makrokosmos. Kiša u očima bi se mogla odnositi na suze, što nas opet dovodi do udvajanja, radi pospešivanja uspešnosti rituala. Tradicionalni čovek je verovao u homeopatski princip, da se slično leči sličnim. U dodolskim obredima, glavna dodola koja predstavlja majku zemlju se poliva vodom, da bi po tom odnosu deo – celina zaista pala kiša.²³

U svim ovim primerima pojavljuju se zajednički elementi poput vode, komunikacija između sveta živih i mrtvih, manipulisanje vremenskim prilikama putem magijskih predmeta. Iako je savremeni čovek zaboravio sve te tradicionalne kodove, ipak mi se čini da se neki psihološki aspekti održavaju i danas, ali – treba razumeti te kodove.

Lakan i tradicionalna kultura

Žak Lakan je sredinom 20. veka uveo pojam stadijum ogledala koji označava fazu u ljudskom razvoju. Do ovog otkrića se došlo tako što je uporedno praćen razvoj bebe i mladunčeta šimpanze. U prvi mah, mladunče šimpanze nadmašuje bebu u instrumentalnoj inteligenciji. Međutim, momenat kad nadvladava ljudsko mladunče jeste kad u ogledalu prepozna svoju sliku kao takvu i to predstavlja intelektualni čin.²⁴ Ovaj čin se zatim istražuje dalje, dete „iskušava odnos pokreta koje slika preuzima i njegove odražene okoline, kao i odnose ove virtuelne složenosti sa realnošću koju dete udvaja, recimo, u vlastitom telu, i osobama, tj. predmetima koji se nalaze pored njega“.²⁵ Stadijum ogledala treba shvatiti kao poistovećivanje – preobražaj koji se zbiva u subjektu kad usvaja sliku, i taj fazni efekat dalje označavamo latinskim izrazom *imago*.²⁶ Usvajanje vlastite ogledalne slike od strane bića, „pokazaće nam da se u jednoj egzemplarnoj situaciji ispoljava simbolička matrica u kojoj se Ja sedimentuje u prvobitnom obliku“.²⁷ Čovek bez ogledala može videti samo delove sebe, i to iz jedne pozicije, budući da su oči smeštene na glavi. Beba takođe posmatra, istražuje svoje telo, samo iz određene perspektive dok ne ojača dovoljno da može da sedi, hoda. Imajući ovo u vidu, onda nije čudo što razvoj počinje sa ogledalom, jer u tom trenutku dete sebe stavlja u centar. Delovi se povezuju u celinu, njegovo Ja zadobija oblik, i ono usvaja tu sliku. Upravo tako i u tradicionalnoj kulturi počinje pretvaranje Haosa u Kosmos, tako što čovek sebe stavlja u centar, i proglašava taj prostor svojim. Funkcija *imago* se definiše kao „funkcija stadijuma ogledala pokazuje nam se kao poseban slučaj funkcije *imago*, koja se sastoji u ustanovljavanju odnosa organizma sa njegovom realnošću, ili

---

²³ Kulišić, Š. *Srpski mitološki rečnik*, Beograd, Nolit, 1970, str. 119.

²⁴ Lakan, Ž. *Spisi*, Beograd, Prosveta, 1983. str. 5.

²⁵ Isto, str. 5.

²⁶ Isto, str. 6.

²⁷ Isto str. 6.

kako se kaže odnosa Innenwelt-a sa Umwelt-om“.²⁸ Ako posmatramo kroz dimenziju prostora, kao što čovek uspostavlja ravnotežu između svog tela i spoljašnje sredine, tako je i tradicionalni čovek veza između neba i zemlje, između gornjeg i donjeg sveta, i u oba slučaja ogledalo ima važnu ulogu.

Lakan za imago još kaže „izgleda da je ogledalna slika prag vidljivog sveta, ako poverujemo rasporedu u ogledalu, koja predstavlja halucinatorno i snovito imago našeg tela, bilo da su posredi njegove individualne crte, tj. njegove slabosti ili njegove objektivne projekcije, ili da zapažamo ulogu mašinerije ogledala u pojavljivanju dvojnika u kojem se ispoljavaju psihičke realnosti, uostalom heterogene.“²⁹ I tradicionalnom i modernom čoveku je zajedničko to da pokušavaju da preko nečeg poznatog otkriju nepoznato, počevši od sebe. Nalaženje sebe neodvojivo je od razotkrivanja, oslobađanja onog što je skriveno, a put do potvrđivanja vodi pojedinca preko iskustva drugog.³⁰ Iskustvo drugog ima sazajnu dimenziju jer nastoji dokučiti ono izvan granice svog dotadašnjeg sveta, a ono što je saznato nam omogućava ovladavanje realnošću.³¹ Mitologija, takođe, neprestano saopštava manje razumljivo pomoću razumljivijeg, nepojmljivo pomoću pojmljivog. Iako se ponekad svodi na zadovoljavanje radoznalosti primitivnog čoveka, ipak je njena sazajnost podređena težnji za harmonizovanjem i sređivanjem, oslonjena na takav celovit pristup svetu koji ne dopušta ni najmanje elemente haotičnosti, nesređenosti.³² „Herojska poezija Homerova tipa, po Vikovu mišljenju, rađa se iz „božanske“ tj. iz mitologije, a osobenost ove poslednje umnogome uslovljavaju nerazvijene i specifične forme mišljenja, koje se mogu uporediti sa dečjom psihologijom. Viko misli na čulnu konkretnost i telesnost, emocionalnost i bogatstvo uobrazilje uz nedostatak razboritosti (prelogizam?) prenošenje na predmete okolnog sveta ličnih svojstava (sve do izjednačavanja kosmosa sa ljudskim telom), personifikaciju rodni kategorija, neumešnost da se atributi i forma apstrahuju od subjekta, zamenjivanje suštine „epizodama“, tj. pripovednost“.³³

Usvajanje imaga je jedan deo procesa poistovećivanja. Drugi deo, odnosno završetak stadijuma ogledala „označava početak dijalektike koja od toga doba povezuje ja sa društveno obrađenim situacijama“.³⁴ Momenat stvaranja je u jeziku. „Svet reči stvara svet stvari... Znači, čovek govori, ali govori zato što ga je simbol načinio čovekom“.³⁵ Što se narodne kulture tiče, videli smo iz primera obrednih pesama da govorna formula zajedno sa aktivnošću tek ima potpun

---

²⁸ Isto str. 9.

²⁹ Lakan, Ž. *Spisi*, Beograd, Prosveta, 1983. str. 7.

³⁰ Jovanović, B. *Duh paganskog nasleđa*, Beograd, Dereta, str. 11.

³¹ Isto str. 214.

³² Meletinski, E. M. *Poetika mita*, Beograd, Nolit 1984. str. 171.

³³ Isto str. 17.

³⁴ Lakan, Ž. *Spisi*, Beograd, Prosveta, 1983. str. 11.

³⁵ Isto, str 58-59.

značaj. Verovanja predstavljaju isijavanje unutrašnjeg duhovnog zraka čije je rasipanje i difuznost odražavalo životnu neizvesnost koja se nastajala smanjiti poverenjem u onaj nedovoljno osvetljeni i nepoznati aspekt realnosti.³⁶ Upravo preko ovih obreda se komunikacija uspostavljala i realnost postajala izvesnija. „Manifestno značenje verovanja u takvu komunikaciju ističe neposrednu životnu zavisnost od tih entiteta, ali se njihovo latentno značenje ogleda u uspostavljenim relacijama na kojima se gradi smisao ljudskog postojanja“.³⁷

Zaključak

Iz ove uporedne analize, možemo zaključiti da je ogledalo zapravo jedan interaktivan pojam. Čovek ga je koristio u obredima saznavanja budućnosti, uticao na svoju okolinu, i to je bila svakodnevnica. To je zapravo, jedan društveni kod, karakterističan za većinu prastarih religija. „Pokazao sam da je tako uzvišena poezija nastala usled nedovoljnosti ljudske moći rasuđivanja i da se, zbog filozofije, umetnosti, politike, kritike, koji su se pojavili kasnije, štaviše upravo zbog njih nije pojavila druga poezija, čak ni jednaka, a da i ne govorimo o većoj...“³⁸ Da li je dete i danas zapravo jedan mitski čovek? Njegovo uvođenje u zajednicu putem jezika i simbola, ima zadatak da obrazovanjem razvije apstraktno mišljenje i prevlada magijski princip.

Iako moderan čovek ne veruje u natprirodno, i ne pridaje magijsku moć ogledalu, ogledalo ipak ima značajan uticaj na njegov život i razvoj. Ogledalo ima saznavnu vrednost, i možda ključna Lakanova rečenica za psihoanalizu jeste „ako poverujemo rasporedu u ogledalu“, odnosno kako ćemo shvatiti to što vidimo u ogledalu. Da li se naša slika o nama slaže sa tim likom? Da li uopšte mora da se slaže? Kako ćemo doživeti taj odraz? Zatim, čovek se neprekidno menja, stari, samim tim menja se i lik. Da li se zaista sva naša iskustva ispisuju na licu, i da li je to „duša“ koja se može videti u očima? Podsetimo se i one izreke da se ne može dva puta stati u istu vodu, možda se treba zapitati da li se i u ogledalu može pojaviti isti čovek? Psihička realnost pojedinca je ono što psihoanaliza pokušava da dokuči kroz različite teorije i prakse, međutim, što više saznaje, čini se sve složenijim.

Literatura:

Bandić, D. *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Nolit, Beograd, 2004.

Bratić, D. *Gluvo doba*, Plato, Beograd, 1993.

---

³⁶ Jovanović, B. *Duh paganskog nasleđa*, Beograd, Dereta, str. 11.

³⁷ Isto, str. 11.

³⁸ Meletinski, E. M. *Poetika mita*, Beograd, Nolit 1984. str. 16.

- Genep, A. v. *Obredi prelaza*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2005.
- Elijade, M. *Šamanizam*, Budućnost, Novi Sad, 1985.
- Elijade, M. *Sveto i profano*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novı Sad, 2003.
- Elijade, M. *Mitovi, snovi, misterije*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2020.
- Jovanović, B. *Magija srpskih obreda*, Svetovi, Novi Sad, 1995.
- Jovanović, B. *Duh paganskog nasleđa*, Dereta, Beograd, 2015.
- Karadžić, V. S. *Srpske narodne pjesme II*, Prosveta, Beograd, 1985.
- Karadžić, V. S. *Srpske narodne pjesme IV*, Prosveta-Nolit, Beograd, 1985.
- Kulišić, Š. *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970.
- Lakan, Ž. *Spisi*, Prosveta, Beograd, 1983.
- Lakićević, D. *Narodne lirske pesme*, Rad, Beograd, 1990.
- Meletinski, E. M. *Poetika mita*, Nolit, Beograd, 1984.
- Peličić, I. „Interaktivna psihoanaliza kroz Lakanovo učenje“, u: *Agrafa 5*, Filozofski centar za psihoanalizu, Novi Sad, 2023.
- Tolstoj, R. *Slovenska mitologija*, Zepter book world, Beograd, 2001.
- Čajkanović, V. *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.

A mirror in traditional culture

Abstract: The paper deals with a comparative analysis of the concept of mirror through traditional culture and Lacan's analysis of the stage of the mirror, that is, how a person uses a mirror to know himself and the world around him. In traditional culture, the mirror has magical properties, it is used in various ritual practices such as knowing the future, summoning rain, etc... Lacan's mirror phase refers to the period in the child's development, when the child realizes through an intellectual act that the image in the mirror is his reflection, and thus develops an image, the imago, of himself. The function of the imago is to establish a balance between the body and the external environment, and then to identify with one's community through language. In a symbolic way, we also find such a relationship in traditional culture, when man tries to establish harmony between civilization (community) and nature, that is, he tries to discover the unknown by means of the known.

Key words: mirror, water, border, eyes, development, interactivity

Razumevanje šizofrenije kroz prizmu neuronaučnih saznanja i interaktivne psihoanalize

Apstrakt: Ovaj rad istražuje interdisciplinarni pristup razumevanju i tretmanu šizofrenije, kombinujući psihoanalitičku teoriju, fenomenološki pristup i savremena neuronaučna istraživanja. Fokus je na analizi nesvesnih procesa, dinamičnosti neuronskih mreža i ulozi plastičnosti mozga u terapijskom procesu. Poseban akcenat stavljen je na integraciju psihoanalitičkih perspektiva, uključujući i interaktivnu psihoanalizu, koja kroz analizu jezika i socijalnih interakcija pomaže u smanjenju simptoma i unapređenju kvaliteta života analizanda. Rad ukazuje na značaj holističkog pristupa koji povezuje subjektivna iskustva, neurobiološke promene i socijalne faktore, pružajući okvir za razvoj personalizovanih terapijskih strategija koje obnavljaju funkcionalnu integraciju mozga i psihe.

Ključne reči: šizofrenija, interaktivna psihoanaliza, neuropsihoanaliza, neuronske mreže, nesvesno, plastičnost mozga, fenomenologija, terapijski proces

Uvod

Razumevanje ljudske psihe, posebno u ekstremnim stanjima poput šizofrenije, zahteva spoj filozofskog promišljanja, psihoterapijskog iskustva i naučne preciznosti. Psihoanaliza, zasnovana na Frojdovim idejama o nesvesnom, istražuje duboke slojeve uma, dok neuronauka pruža empirijski

---

¹suzana.dimitrijevic62@gmail.com

okvir za razumevanje tih procesa kroz funkciju mozga. Savremeno povezivanje ovih pristupa ne samo da produbljuje razumevanje kompleksnosti šizofrenije, već otvara i nova pitanja o odnosu između uma i tela, subjektivnog i objektivnog, individualnog i kolektivnog.

Razvoj psihoterapije, kao i mnogih drugih naučnih dostignuća, oslanja se na kombinaciju pokušaja i grešaka, trenutnog znanja i vizija osnivača, ali i na političke i društvene okolnosti. Iako svaka škola psihoterapije ima jedinstven pogled na mentalno zdravlje i bolesti, uspeh terapijskih intervencija često ne zavisi od tačnosti teorije koja ih podržava. Na primer, elektrošok terapija, koja se nekada smatrala kaznom za depresivne pacijente, davala je rezultate uprkos nejasnim mehanizmima delovanja.² Ovo ukazuje na to da se psihoterapijski pristupi, čak i oni sa ograničenim teorijskim osnovama, oslanjaju na heurističke principe – načine organizovanja i tumačenja iskustava koji mogu biti efikasni iako nisu u potpunosti razumljivi.³ U savremenom kontekstu, neuronauka pruža novu heuristiku za istraživanje i razumevanje kako i zašto psihoterapija funkcioniše, omogućavajući integraciju različitih modaliteta i evaluaciju njihovog učinka.

Iako psihoterapija ima svoje korene u neurologiji, razlike u jeziku i pristupu između psihoterapeuta i neurologa tokom vremena ograničile su saradnju. Psihoanalitički jezik, bogat metaforama i simbolikom, razvijao se nezavisno od empirijskog jezika neuronauke, koja se fokusira na specifične neuralne korelate ponašanja i iskustava. Međutim, savremena neuronauka nudi alate za istraživanje onoga što se dešava u mozgu tokom psihoterapije, približavajući nas ostvarenju Frojdovog projekta biološke psihologije.⁴ Na raskršnici neuronauke i psihoterapije, pojavljuju se dva ključna procesa koja oblikuju ljudsko iskustvo. Prvi se odnosi na evolutivne mehanizme koji oblikuju nervni sistem, dok drugi uključuje društvene interakcije koje modifikuju neuralnu arhitekturu. Ljudski mozak raste i razvija se kroz interakciju sa drugim ljudima, a kvalitet tih odnosa se ugrađuje u neuronske mreže, što ima ključne implikacije za terapijski rad.⁵ Kada se ovaj proces poremeti, javljaju se simptomi zbog kojih ljudi traže terapiju. Savremena istraživanja pokazuju da uspešna

---

² Cozolino, L., Ch. 3 Neural Integration in Different Models of Psychotherapy in: *The neuroscience of psychotherapy: Healing the social brain* (Norton Series on Interpersonal Neurobiology) (2017a). WW Norton & Company.

³ Wampold, Bruce E. Ch. 2 Differential Hypotheses and Evidentiary Rules in: *The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings*. (2013) Routledge

⁴ Cammisuli, Davide Maria, and Gianluca Castelnuovo "Neuroscience-based psychotherapy: A position paper." *Frontiers in Psychology* 14 (2023): 1101044.

⁵ Eidemiller, Edmond, and Arseny Tarabanov "Modern Psychotherapy and Neuroscience: The Methodological Principle of «Occam's razor»." *Of Russian Psychotherapy and Psychology* (2020): 37.

terapija menja funkcionalne obrasce u mozgu, omogućavajući obnovu zdravog neuronskog funkcionisanja⁶.

Jedan od centralnih koncepata psihoanalize je nesvesno, koje se danas reinterpreтира kroz najnovija neuronaučna otkrića.⁷ Dok su Frojd i njegovi savremenici posmatrali nesvesno prvenstveno kroz prizmu represije, moderna istraživanja ukazuju na važnost implicitne memorije i preverbalnih iskustava koja oblikuju emocionalni i kognitivni život. Ovi uvidi pružaju nove mogućnosti za klinički rad, ali i izazivaju neke od osnovnih psihoanalitičkih pretpostavki⁸. Interdisciplinarna razmena između psihoanalize i neuronauke, poznata kao neuropsihoanaliza, pruža okvir za proučavanje aspekata uma koji su ključni za razumevanje kompleksnih mentalnih stanja poput šizofrenije⁹. Iako neki psihoanalitičari izražavaju zabrinutost zbog mogućeg narušavanja tradicionalnih teorija, savremeni uvidi ukazuju na potrebu za integracijom kako bi se bolje razumela i lečila stanja poput šizofrenije. Ovaj psihički disbalans se istražuje kroz genetske, ćelijske, regionalne i mrežne strukture mozga, ali i kroz prizmu subjektivnog iskustva, što omogućava holističko razumevanje¹⁰ i multidisciplinarni pristup.¹¹

Interaktivna psihoanaliza, kao noviji pristup, ima poseban značaj u radu sa osobama sa šizofrenijom. Ovaj pristup stavlja fokus na specifične interakcije pacijenata sa okruženjem i načine na koje oni donose zaključke o tim interakcijama. Ona omogućava analitičarima da kroz jezik, logiku i odnose sa okruženjem pomognu analizandima da reinterpreтираju i integrišu svoja iskustva, smanjujući strah i nesigurnost. U ovom radu se nastoji pokazati kako integracija psihoanalitičkih i neuronaučnih perspektiva može obogatiti naše razumevanje šizofrenije. Ovo spajanje otkriva duboku povezanost između neuralnih mehanizama i subjektivnih fenomena, otvarajući put ka inovativnim terapijskim pristupima koji ciljaju na obnovu funkcionalne integracije mozga i psihe.

---

⁶ Ibid.

⁷ Ginot, Efrat *The Neuropsychology of the Unconscious: Integrating Brain and Mind in Psychotherapy* (Norton Series on Interpersonal Neurobiology). WW Norton & Company, 2015.

⁸ Solms, Mark, and Oliver Turnbull Chapter 3 *Consciousness and the Unconscious in: The brain and the inner world: An introduction to the neuroscience of subjective experience*. Routledge, 2018.

⁹ Meyer-Lindenberg, Andreas "From maps to mechanisms through neuroimaging of schizophrenia." *Nature* 468, no. 7321 (2010): 194-202.

¹⁰ ¹⁰ Dahlitz, Matthew "Neuropsychotherapy: Defining the emerging paradigm of neurobiologically informed psychotherapy." *International journal of Neuropsychotherapy* 3, no. 1 (2015): 47-69.

¹¹ Yovell, Yoram, Mark Solms, and Aikaterini Fotopoulou "The case for neuropsychanalysis: Why a dialogue with neuroscience is necessary but not sufficient for psychoanalysis." *The international journal of psychoanalysis* 96, no. 6 (2015): 1515-1553.

Definicija neuropsihoanalize

Neuropsihoanaliza predstavlja interdisciplinarnu oblast koja integriše neuronauku i psihoanalizu, nudeći jedinstvenu perspektivu na nesvesne procese i emocionalne konflikte. Ovaj pojam je zvanično uveden 1999. godine kao naziv naučnog časopisa, a sama neuropsihoanaliza ima za cilj da premosti jaz između ove dve discipline, pružajući dublje razumevanje kako subjektivno iskustvo i neurološke osnove uma oblikuju ljudsku psihi.¹² Fokus neuropsihoanalize leži na filozofskom konceptu dualnog-aspekt monizma, prema kojem su um i mozak dve strane iste stvarnosti, što je u skladu sa Frojdomim uverenjima.¹³ Frojd je verovao da je nesvesno suštinski deo uma, koje se može posredno istraživati kroz manifestacije svesti.¹⁴ Ovaj koncept nesvesnog danas se redefiniše zahvaljujući neuronaučnim uvidima u memoriju, nesvesne procese i emocionalne mehanizme.¹⁵ Za razliku od tradicionalne neuropsihologije, neuropsihoanaliza naglašava dinamičnost nesvesnog i subjektivno iskustvo. Proces i kao što su identifikacija, projekcija, potiskivanje, odbrana, pamćenje, snovi i nagoni, ključni za psihoanalizu, sada se istražuju uz pomoć savremenih neuronaučnih metoda, što omogućava razumevanje dubljih nivoa psihe.¹⁶

Jedan od ključnih doprinosa neuropsihoanalize je proučavanje nesvesnih procesa kroz prizmu dvostrukog sistema memorije. Eksplicitna memorija omogućava svesno prizivanje informacija, dok implicitna memorija čuva iskustva koja oblikuju ponašanje i emocije na nesvesnom nivou. Ovi procesi se danas istražuju uz pomoć tehnika poput funkcionalne magnetne rezonance (fMRI), koje osvetljavaju neuralne korelate nesvesnog.¹⁷ Savremeni neuronaučni nalazi o organizaciji mozga dodatno osvetljavaju Frojdove koncepte predsvesnog i nesvesnog, omogućavajući njihov razvoj kroz integraciju sa neuropsihologijom. Otkrivanje ogledalnih neurona pokazalo je kako možemo razumeti i deliti emocionalna stanja drugih kroz proces poznat kao utelovljena simulacija. Ovi neuroni nam omogućavaju empatiju i razumevanje osećanja drugih ljudi, što je ključni deo psihoanalitičkih procesa kao što su projekcijska

---

¹² Solms, Mark, and Oliver H. Turnbull "What is neuropsychanalysis?." *Neuropsychanalysis* 13, no. 2 (2011): 133-145.

¹³ Solms, Mark "Freud, Luria and the clinical method." *Psychoanalysis and History* 2, no. 1 (2000): 76-109.

¹⁴ Freud, S. *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1933

¹⁵ Northoff, G. *Brain and Mind in Psychiatry? Presuppositions of Cognitive Ontology*. In *Levels of Analysis in Psychopathology* (pp. 75-85). Cambridge University Press, 2013

¹⁶ Solms, M., & Turnbull, O. *The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience*. New York: Other Press, 2002

¹⁷ Mancina, Mauro "Implicit memory and unrepressed unconscious: How they surface in the transference and in the dream." In *Psychoanalysis and neuroscience*, pp. 97-123. Milano: Springer Milan, 2006.

identifikacija (identifikacija sa osećanjima drugih).¹⁸ Neuronauka istražuje različite nivoe svesti i njihove neurofiziološke osnove. Osnovna svest, koja je povezana sa moždanim stablom, uključuje osnovne životne funkcije, dok svest višeg reda, koja uključuje složene procese poput samosvesti i percepcije okoline, zavisi od složenih moždanih struktura. Ovi procesi uključuju percepciju (kako vidimo svet), pažnju, pamćenje, ideje, kritičko mišljenje, volju, emocije i misli¹⁹. Edelmannova teorija neuronskih mapa objašnjava kako grupe neurona u mozgu reaguju na specifične podražaje i formiraju mape koje međusobno komuniciraju. Ovo omogućava složene funkcije poput pamćenja i mišljenja. Kvaliteta, subjektivni kvaliteti iskustva (npr. kako doživljavamo boje ili zvuke), proizilaze iz aktivnosti ovih neuronskih grupa.²⁰

Kratak pregled istorijskog razvoja psihoanalize od Frojda do savremenih teorija neuronauka

Sigmund Frojd, pionir psihoanalize, započeo je karijeru kao neurolog fasciniran ljudskim umom. Tokom boravka u Parizu 1885. godine, pod mentorstvom Žan-Martina Šarkoa, istraživao je hipnozu i nesvesne procese. Inspirisan Šarkoovim radom, zaključio je da histerični simptomi potiču iz nesvesnog, a ne iz pretvaranja, i da trauma može poremetiti svest i reorganizovati mozak. Ovo ga je podstaklo da istražuje kako jezik, emocije i terapijski odnos povezuju svesno i nesvesno.²¹ Frojdove ideje imale su ogroman uticaj na neurologiju, psihologiju, filozofiju i druge oblasti. Njegova epistemologija, zasnovana na empirizmu, naglašavala je naučno posmatranje i eksperimentisanje, odbacujući intuiciju i otkrovenje. Smatrao je da ljudsko ponašanje uglavnom proizilazi iz nesvesnih nagona i promovisao naučni pristup u razumevanju psihe.²² U *Tumačenju snova* (1900), definisao je psihoanalizu kao psihologiju, ali je sebe video i kao lekara koji proučava kliničke fenomene. Frojd je naglašavao da, iako psihoanaliza nije u potpunosti verifikabilna, ima značajnu vrednost. U *Osnovnim crtama psihoanalize* istakao je da je stvarnost nepoznata i da je naše znanje njena reprodukcija u umu, otvarajući time prostor za dublje razumevanje psihe i

---

¹⁸ Dimitrijević-Branković, Suzana (2023) "The Role and Significance of Mirror Neurons in Establishing Alliances in Interactive Psychoanalysis." *Časopis za filozofiju psihoanalize*: 109.

¹⁹ Seth, Anil K., Zoltán Dienes, Axel Cleeremans, Morten Overgaard, and Luiz Pessoa. "Measuring consciousness: relating behavioural and neurophysiological approaches." *Trends in cognitive sciences* 12, no. 8 (2008): 314-321.

²⁰ Crick, Francis "Neural edelmanism." *Trends in Neurosciences* 12, no. 7 (1989): 240-248.

²¹ Trebješanin Žarko, Frojdovo zaveštanje, IP „Žarko Albulj“, Beograd, 2009.

²² Ibid (2)

preplitanje subjektivnog i objektivnog.²³ Frojd je, svestan ograničenja neuronauke svog vremena, privremeno koristio psihološke metode, predviđajući buduću integraciju psiholoških i neuroloških istraživanja. Njegova pragmatična odluka o razdvajanju psihoanalize od neuronauke temeljila se na očekivanju budućeg povezivanja ovih oblasti.²⁴ Savremeni istraživači poput Marka Solmsa i Jaaka Pankseppa omogućili su razvoj neuropsihoanalize, koja spaja Frojdove teorije sa savremenim neuronaučnim metodama. Ova interdisciplinarna oblast pruža naučnu osnovu za psihoanalitičku praksu, osvetljavajući mehanizme emocija i njihovu vezu s ponašanjem, ostvarujući Frojdovu viziju integracije uma i mozga.

Kako neuropsihoanaliza redefiniše tradicionalne psihoanalitičke koncepte nesvesnog kroz neuronaučna istraživanja

Frojdoва psihoanalitička teorija zasniva se na ideji da nesvesni um sadrži potisnute misli i osećanja iz ranog detinjstva. Savremena neuronaučna istraživanja proširuju ovo razumevanje otkrićem dva sistema memorije: implicitne i eksplicitne.²⁵ Eksplicitna memorija omogućava svesno prizivanje i verbalizaciju informacija, ključnih za identitet i autobiografska sećanja. Nasuprot tome, implicitna memorija funkcioniše nesvesno, razvija se od prenatalnog perioda i pohranjuje preverbalna iskustva koja oblikuju emocije i kogniciju. Budući da se eksplicitna memorija razvija tek nakon druge godine, rano nesvesno pohranjeno u implicitnoj memoriji nije rezultat potiskivanja, već preverbalnih iskustava koja trajno utiču na ponašanje.²⁶ Analiza snova, jedan od ključnih alata psihoanalize, oslanja se na savremena neuronaučna istraživanja koja osvetljavaju moždane strukture i procese povezane sa snovima. Tehnike poput funkcionalne magnetne resonance (fMRI), omogućavaju identifikaciju neuralnih puteva odgovornih za formiranje i naraciju snova, pružajući uvid u način na koji nesvesni sadržaji prelaze u svesni um²⁷. Istovremeno, istraživanja ogledalnih neurona i aktivacije regija poput anteriornog cingulata i insule otkrivaju neuralne osnove empatije, sinhronizacije i utelovljene simulacije. Ovi nalazi potvrđuju psihoanalitičke teorije i osvetljavaju nesvesne mehanizme koji oblikuju

---

²³ Dare, Christopher, Anna Ursula Dreher, Alex Holder, and Joseph Sandler. *Freud's Models of the Mind: An Introduction*. Routledge, 2018.

²⁴ Northoff, Georg "Psychoanalysis and the brain—why did Freud abandon neuroscience?." *Frontiers in psychology* 3 (2012): 71.

²⁵ Solms, Mark "Freud returns." *Scientific American* 290, no. 5 (2004): 82-89.

²⁶ Ecker, Bruce "Memory reconsolidation understood and misunderstood." *International journal of neuropsychotherapy* 3, no. 1 (2015): 2-46.

²⁷ Solms, Mark, and Jaak Panksepp "The "Id" knows more than the "Ego" admits: Neuropsychanalytic and primal consciousness perspectives on the interface between affective and cognitive neuroscience." *Brain Sciences* 2, no. 2 (2012): 147-175.

emocionalne veze i komunikaciju.²⁸ Savremena istraživanja proširuju Frojdove ideje o svesti i nesvesnom, uvodeći pojmove osnovne i diferencirane svesti. Osnovna svest, povezana s moždanim stablom, odgovorna je za budnost i osnovne funkcije, dok diferencirana svest integriše iskustva i omogućava samosvest i nameru. Ovi koncepti pomažu u razumevanju odnosa između svesti i nesvesnog, koji oblikuju ljudsko ponašanje.²⁹

Savremena neuronaučna istraživanja otkrivaju da Frojdv id, tradicionalno smatran nesvesnim sedištem instinkata i želja, sadrži elemente intrinzične svesti. Na primer, pacijenti sa teškim oštećenjem moždane kore i dalje ispoljavaju osnovne emocije poput sreće i tuge, što ukazuje da te emocije potiču iz dubljih moždanih struktura, kao što su talamus i limbički sistem. Istraživanja na životinjama potvrđuju da su osnovne emocije univerzalne i zajedničke mnogim vrstama. Frojd je verovao da terapija kroz refleksivno razmišljanje osvetljava nesvesno. Međutim, savremena istraživanja pokazuju da verbalizacija osećanja može smanjiti aktivnost u amigdali, što pomaže u regulaciji emocija, ali može i prigušiti intenzitet osnovnih osećanja. Ova otkrića naglašavaju složenost terapijskog procesa u upravljanju emocijama i razumevanju njihove dinamike.³⁰ Razumevanje složenosti odnosa između nesvesnog i svesnog, kao i njihovog manifestovanja kroz različite nivoe svesti, zahteva interdisciplinarni pristup koji objedinjuje psihoanalizu, neuronauku i evolutivnu perspektivu. Neuropsihoanaliza, kao most između psihoanalitičke teorije i savremenih neuronaučnih istraživanja, omogućava dublji uvid u način na koji se različiti slojevi svesti – od anoetičkih do autoetičkih³¹ – integrišu i utiču na ljudsko ponašanje i doživljaj sveta.³² Savremeni koncepti nesvesnog i svesnog osvetljavaju slojevitost moždanih procesa, od gornjeg moždanog stabla do neokortikalnih struktura, prepoznajući nesvesne procese koji oblikuju ponašanje. Emocionalna i perceptivna iskustva mogu biti inhibirana i skrivena

---

²⁸ Schuessler, Gerhard "Neurobiology and psychotherapy." In Expanded version of the lecture given at the Congress in Innsbruck on Neurobiology and Psychotherapy, July. 2003.

²⁹ Mancina, Mauro Feeling the words: Neuropsychanalytic understanding of memory and the unconscious. Routledge, 2014.

³⁰ Ibid (26)

³¹ Tulving, Endel "Episodic memory: From mind to brain." Annual review of psychology 53, no. 1 (2002): 1-25. Endel Tulving deli svest na tri osnovna oblika:

Anoetička svest - Nepromišljeni oblici iskustva koji su afektivno intenzivni, ali ne uključuju kognitivno prepoznavanje tih osećaja. Ova vrsta svesti se smatra evolutivno najstarijom i prisutna je kod svih sisara. Noetička svest - Promišljeni oblici svesti povezani sa eksteroceptivnom percepcijom i kognicijom. Ona omogućava prepoznavanje i razumevanje spoljašnjeg sveta putem čulnih informacija i racionalne obrade. Autoetička svest - Najnapredniji oblik svesti koji uključuje apstraktne procese percepcije i kognicije. Ova svest omogućava refleksiju o sopstvenim iskustvima, upotrebu epizodičnih sećanja i imaginaciju, čime osoba postaje svesna svoje "svesti" i može razmatrati prošlost, sadašnjost i budućnost.

³² Ibid (26)

od svesti, dok afektivna svest može biti intenzivno doživljena, ali nepriznata na višim kognitivnim nivoima. Ovo otvara prostor za istraživanje kako inhibicijski mehanizmi utiču na obradu i integraciju tih iskustava.³³

Interaktivna psihoanaliza se u ovom kontekstu pokazuje kao ključna za razumevanje dinamike između različitih nivoa svesti i nesvesnog. Kroz fokus na međuljudske odnose, emocionalne interakcije i kontekstualizaciju nesvesnih procesa, ona omogućava integraciju iskustava koja su često fragmentirana između različitih nivoa neuronskih funkcija. Ovo je posebno relevantno za terapijski rad, gde se kroz simboličku i jezičku interakciju otvara put za osvetljavanje i integraciju potisnutih i nepotisnutih sadržaja.

Psihoanalitička objašnjenja šizofrenije i njenih simptoma - filozofska i psihodinamička perspektiva

Šizofrenija, jedan od najsloženijih mentalnih poremećaja, predstavlja izazov za razumevanje i lečenje. Psihoanalitička teorija pruža jedinstven uvid u ovaj poremećaj, ističući ulogu potisnutih konflikata, emocionalnih disocijacija i neuspešne integracije identiteta u formiranju simptoma. Ovo ne samo da osvetljava iskustvo pacijenata već pomaže u razumevanju odnosa između svesti, nesvesnog i društvenih uticaja na ljudsku psihu.

Istorijski koncept šizofrenije

Koncept šizofrenije razvili su evropski psihijatri Emil Kraepelin i Eugen Bleuler. Kraepelin je 1898. godine uveo termin "demencija praecox" za poremećaj s ranim početkom i progresivnim intelektualnim propadanjem, verujući da različite psihoze dele ovo zajedničko jezgro. Budući da su simptomi šizofrenije mogli značajno varirati među pacijentima, bilo je potrebno neko opravdanje za njihovo stavljanje u jednu dijagnostičku kategoriju³⁴. Bleuler je zbog toga proširio koncept šizofrenije uključivanjem pacijenata s različitim simptomima i prognozama, uvodeći termin "šizofrenija" 1908. godine, koji označava "razdvajanje uma".³⁵ On je smatrao da su ključna osobina poremećaja "prekinute asocijativne niti," što objašnjava probleme u razmišljanju, pažnji i komunikaciji. Ova metafora ukazuje na gubitak povezanosti misli, što dovodi do teškoća u ciljno usmerenom razmišljanju i reakcijama na okolinu. Za razliku od Kraepelina, Bleuler je istakao da poremećaj ne mora početi rano niti uvek vodi ka demenciji, čime je dao šire i fleksibilnije razumevanje šizofrenije.³⁶ Sigmund

---

³³ Panksepp, Jaak "Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans." *Consciousness and cognition* 14, no. 1 (2005): 30-80.

³⁴ Касьянов, Е., and Д. Филиппов „Вскрытие мозга: нейробиология психических расстройств.“ М.: АСТ (2020).

³⁵ Ibid (33)

³⁶ Bentall, Richard P. *Madness explained: Psychosis and human nature*. Penguin UK, 2004.

Frojd, pod uticajem francuske škole psihijatrije, fokusirao se na psihoneuroze, ali je razvio i dinamičke interpretacije psihoza. U ranim radovima (1894. i 1896.), opisao je kako nepodnošljive ideje mogu izazvati halucinacije i kako projekcija i represija funkcionišu u paranoji. Verovao je da psihoze i neuroze dele iste osnovne mehanizme, što je u njegovo vreme bio nov pristup. Frojdova teorija libida bila je ključna za razumevanje šizofrenije. Smatrao je da povlačenje libida iz spoljašnjih objekata ka sebi dovodi do narcizma, što je suštinska karakteristika šizofrenije. Ovo povlačenje izaziva simptome poput megalomanije, hipohondrije i poremećaja mišljenja, što je Frojd tumačio kao oštećenje ego funkcija i povratak primarnim procesima. Halucinacije i deluzije, po njemu, predstavljaju pokušaje obnavljanja veze sa spoljašnjim svetom.³⁷ Frojd je istakao da je regresija, povratak na ranije nivoe integracije, ključna za razumevanje šizofrenije. Iako je preterano naglašavao seksualne frustracije kao uzrok, njegov koncept regresije ostao je fundamentalni. Prvi je objasnio sadržaj psihoze u psihološkim terminima, ukazavši na značaj psiholoških faktora u nastanku šizofrenije. Frojdova ideja da su simptomi simbolične manifestacije potisnutih želja i emocija ostavila je trajan uticaj na razumevanje ovog poremećaja.³⁸

Karl G. Jung prvi je primenio psihoanalitičke koncepte na šizofreniju, značajno doprinoseći njenom razumevanju. U knjizi *Psihologija demencije praecox* (1903) uveo je koncept autonomnog kompleksa – ideja i emocija disociranih od svesti koje izazivaju simptome poput deluzija i halucinacija. Smatrao je da nesklad između misli i emocija kod šizofrenih pacijenata proizlazi iz ovih disociranih ideja³⁹. Jung je povezao emocionalne poremećaje sa fizičkim stanjem mozga, spekulirajući da jaki emocionalni stres može uzrokovati metaboličke abnormalnosti koje oštećuju mozak. Ovo je bio prvi korak ka razmatranju psihosomatskog mehanizma u šizofreniji.⁴⁰ Jung je takođe diferencirao osnovne ličnosti šizofrenika i histeričara, identifikujući šizofrenike kao introvertne tipove sa smanjenom emotivnošću, naspram ekstrovertnih histeričara sa preteranom emotivnošću. Njegova teorija kolektivnog nesvesnog, koja objašnjava sličnosti mitova širom sveta kroz arhetipove pohranjene u kolektivnom nesvesnom, značajno je doprinela razumevanju šizofrenije. Jung je smatrao da šizofrenija nije samo biološki ili psihološki poremećaj, već rezultat interakcije urođenih faktora i arhetipova koji nisu prilagođeni modernom životu.⁴¹ Prema ovoj Jungovoj

---

³⁷ Ibid (24)

³⁸ de Oliveira Moreira, Jacqueline, and Carlos R. Drawin "Possible relation between psychosis and the unconscious: a review of "The Unconscious," by Freud." *Frontiers in Psychology* 6 (2015): 1001.

³⁹ Perry, John Weir *The far side of madness*. Spring Publications, 1974.

⁴⁰ Silverstein, Steven M. "Jung's views on causes and treatments of schizophrenia in light of current trends in cognitive neuroscience and psychotherapy research I. Aetiology and phenomenology." *Journal of Analytical Psychology* 59, no. 1 (2014): 98-129.

⁴¹ Jung, Carl, and John Beebe *Psychological types*. Routledge, 2016.

teoriji, šizofreni simptomi su manifestacija arhaičnih tendencija koje se ne uklapaju u savremeno društvo. Verovao je da ljudi sa snažnim nesvesnim impulsima, koje ne mogu integrisati u svesni život, imaju veću predispoziciju za razvoj šizofrenije. Iako je minimizirao ulogu okruženja, njegov terapijski pristup bio je usmeren na integraciju nesvesnih sadržaja u svest. Ovaj proces omogućavao je pacijentima bolje razumevanje i kontrolu simptoma, čime je Jungova terapija ostvarivala značajan napredak, posebno kod pacijenata sa graničnim poremećajima. Jung je verovao da prihvatanje i razumevanje nesvesnog može dovesti do duboke terapijske promene.⁴²

Karl Jaspers, ključna figura moderne psihijatrije, doprineo je razumevanju šizofrenije svojim fenomenološkim pristupom, istražujući subjektivno iskustvo pacijenata. Šizofreniju je opisao kao poremećaj koji izaziva duboke promene u mišljenju, percepciji i emocijama, ističući nepovezano razmišljanje i nesuvisli govor. Posebno je naglasio prisustvo deluzija – čvrsto ukorenjenih lažnih verovanja, poput uverenja da pacijenta progoni tajna organizacija. Jaspersov rad omogućio je dublje razumevanje unutrašnjeg sveta šizofrenih pacijenata i kompleksnosti ovog poremećaja.⁴³ Jaspers je identifikovao halucinacije, najčešće slušne, kao ključni simptom šizofrenije. Pacijenti mogu čuti glasove koji komentarišu njihove postupke ili daju naredbe, poput tvrdnji da su grešnici ili podsticaja na samopovređivanje, što može biti uznemirujuće i opasno. Takođe, Jaspers je istakao emocionalne promene, poput neadekvatnih ili otupljenih reakcija, gde osećanja nisu usklađena sa spoljnim događajima, poput ravnodušnosti prema gubitku voljene osobe ili prekomerne emotivnosti prema trivijalnim situacijama.⁴⁴ Pored ovih simptoma, Jaspers je šizofreniju video kao dubok prekid u razumevanju stvarnosti, što dovodi do izolacije pacijenata i fragmentacije njihove svesti. Njegov pristup naglasio je važnost subjektivnog iskustva, doprinoseći dubljem razumevanju poremećaja i razvoju dijagnostičkih metoda.⁴⁵ Posebno je istakao "neobjašnjive" simptome, poput bizarnih deluzija i halucinacija, koje je teško povezati s prethodnim psihološkim stanjem. Ova perspektiva naglašava složenost dijagnoze i potrebu za individualizovanim pristupom u lečenju šizofrenije.⁴⁶

Psihoanalitička teorija pruža duboko objašnjenje šizofrenije kroz analizu nesvesnih procesa i njihovog uticaja na simptome. Lakanove teorije, poput koncepta ogledalne faze i simboličkog reda, osvetljavaju kako šizofrenija

---

⁴² Ibid (39)

⁴³ Jaspers, Karl *General psychopathology*. Vol. 2. JHU Press, 1997.

⁴⁴ Boss, Medard "Psychoanalysis and Daseinsanalysis." (1963).

⁴⁵ Stanghellini, Giovanni, Derek Bolton, and William KM Fulford "Person-centered psychopathology of schizophrenia: building on Karl Jaspers' understanding of patient's attitude toward his illness." *Schizophrenia Bulletin* 39, no. 2 (2013): 287-294.

⁴⁶ Gallese, Vittorio, and Francesca Ferri "Jaspers, the body, and schizophrenia: the bodily self." *Psychopathology* 46, no. 5 (2013): 330-336.

narušava subjektivni identitet i percepciju stvarnosti. Fragmentacija psihe, neuspeh u formiranju koherentnog identiteta i poremećaj u simboličkom redu ključni su faktori u razvoju psihoze. Ogledalna faza, prema Lakanu, označava trenutak kada dete prepoznaje svoj odraz u ogledalu, što je ključno za formiranje osećaja celovitosti i koherentnosti. Kod osoba sa šizofrenijom, poremećaj ovog procesa dovodi do fragmentirane telesne šeme i nestabilne slike o sebi. Simbolički red, koji uključuje identifikaciju sa "ime-oca" i prihvatanje simboličkih zakona, ključan je za razvoj subjektivnosti. Neuspeh u ovom procesu rezultira gubitkom veze sa stvarnošću i razvojem psihoze.⁴⁷

Halucinatorna iskustva i izmenjena stanja svesti u opštoj populaciji - od šizotipije do šizofrenije

Nasledna komponenta šizofrenije predstavlja evolutivnu zagonetku, s obzirom na smanjenu funkcionalnost i kvalitet života povezan s ovim poremećajem. Sa stabilnom incidencijom od oko 1% u populaciji, šizofrenija se objašnjava konceptom dijateze – urođene vulnerabilnosti koja pod uticajem sredinskih faktora može, ali ne mora, dovesti do razvoja bolesti.⁴⁸ Istraživanja ukazuju na kontinuum halucinatornih iskustava, od benignih do patoloških, kao kod šizofrenije. Studije pokazuju da značajan broj ljudi iz opšte populacije prijavljuje halucinacije, poput glasova ili osećaja da su njihove misli izgovorene. Na primer, istraživanje među studentima otkrilo je da 71% ima povremena halucinatorna iskustva glasova, dok 39% čuje sopstvene misli kao izgovorene naglas.⁴⁹ Slični rezultati su zabeleženi među odraslima, gde je 25% ispitanika prijavilo barem jedno halucinatorno iskustvo. Sklonost ka fantaziji igra važnu ulogu u ovim iskustvima, jer ljudi s izraženom imaginacijom češće prijavljuju halucinacije i paranormalna iskustva.⁵⁰ Godine 1962. psiholog Paul E. Meehl uveo je koncept šizotipije kao nasledne predispozicije za šizofreniju. Smatrao je da šizotipija predstavlja urođeni deficit koji, pod nepovoljnim okolnostima, može dovesti do razvoja šizofrenije.⁵¹ Ovaj pristup postavio je temelje za posmatranje šizotipije kao kontinuuma od normalnosti do ozbiljnijih psihičkih stanja. Kasniji istraživači, poput Hansa Eysencka i Gordona Claridgea, razvili su

---

⁴⁷ Dimitriadis, Yorgos "Schizophrenia as a psychosomatic illness: An interdisciplinary approach between Lacanian psychoanalysis and the neurosciences." *Bulletin of the Menninger Clinic* 82, no. 1 (2018): 1-18.

⁴⁸ Jablensky, Assen "Schizophrenia: recent epidemiologic issues." *Epidemiologic reviews* 17, no. 1 (1995): 10-20.

⁴⁹ Posey, Thomas B., and Mary E. Losch "Auditory hallucinations of hearing voices in 375 normal subjects." *Imagination, cognition and personality* 3, no. 2 (1983): 99-113.

⁵⁰ Novakov, Ivana „Shizotipija između vulnerabilnosti za mentalni poremećaj i adaptivnog potencijala: validacija modela benigne shizotipije.“ *Универзитет у Новом Саду* (2017).

⁵¹ Meehl, Paul E. "Schizotaxia, schizotypy, schizophrenia." In *Schizophrenia*, pp. 21-46. Routledge, 2017.

dimenzionalne modele ličnosti, posmatrajući šizotipiju kao ekstremnu varijantu normalnih osobina, koja može uključivati pozitivne aspekte poput kreativnosti.⁵² Ettinger i saradnici (2015) opisali su šizotipiju kao blaže, subkliničke oblike šizofrenije, koje karakterišu neobična perceptivna iskustva, magijsko mišljenje, zaravnjene emocije i socijalna anhedonija. Osobe sa izraženom šizotipijom često se doživljavaju kao čudne ili ekscentrične, pri čemu njihove osobine odražavaju blaže oblike simptoma šizofrenije.⁵³

Šizotipija i šizofrenija dele slične simptome, ali se razlikuju u intenzitetu i manifestacijama. Pozitivni simptomi šizotipije uključuju čudna verovanja, magijsko mišljenje i neobična perceptivna iskustva poput iluzija i depersonalizacije, dok šizofreniju karakterišu sumanute ideje, halucinacije i paranoidnost. Negativni simptomi šizotipije obuhvataju socijalnu povučenost, zaravnjen afekat i anhedoniju, dok su kod šizofrenije prisutni alogija, avolicija i smanjeno interesovanje za spoljašnji svet. Dezorganizovani simptomi šizotipije uključuju nejasno, metaforično mišljenje i čudan govor, dok šizofreniju karakterišu formalni poremećaji mišljenja poput tangencijalnosti, disocijacije i neologizama, kao i bizarno ponašanje.⁵⁴ Studije pokazuju da pozitivni, negativni i dezorganizovani simptomi šizofrenije mogu biti prisutni i u nekliničkoj populaciji sa blažim oblicima šizotipije. Neki autori smatraju da šizotipija postoji na kontinuumu, gde svi ljudi variraju u manjoj ili većoj meri. Prema ovom modelu, šizotipija nije nužno povezana sa patologijom; može biti povezana i sa kreativnošću ili adaptivnim osobinama. Ishodi zavise od interakcije faktora rizika i zaštite, pri čemu šizotipija može voditi ka psihozi ili ka adaptivnim ishodima poput povećane kreativnosti.⁵⁵ Iz neuropsihološke perspektive, funkcije desne moždane hemisfere povezane su sa kreativnošću, a istraživanja pokazuju da osobe sa šizotipijskim crtama često imaju izraženiju aktivnost desne hemisfere. Desna hemisfera, odgovorna za holističko procesiranje informacija i stvaranje udaljenih asocijacija, objašnjava zašto ove osobe postižu visoke rezultate na testovima divergentnog mišljenja, gde je ključna sposobnost generisanja originalnih ideja.⁵⁶ U suštini, šizotipija i šizofrenija su povezane kroz kontinuum gde šizotipija predstavlja blaži, subklinički oblik simptoma koji se u određenim uslovima može razviti u šizofreniju. Prisustvo šizotipije u nekliničkim

---

⁵² Ibid (49)

⁵³ Ettinger, Ulrich, Christine Mohr, Diane C. Gooding, Alex S. Cohen, Alexander Rapp, Corinna Haenschel, and Sohee Park. "Cognition and brain function in schizotypy: a selective review." *Schizophrenia bulletin* 41, no. suppl_2 (2015): S417-S426.

⁵⁴ Ibid (50)

⁵⁵ Ibid (49)

⁵⁶ Fisher, Joscelyn E., Aprajita Mohanty, John D. Herrington, Nancy S. Koven, Gregory A. Miller, and Wendy Heller. "Neuropsychological evidence for dimensional schizotypy: Implications for creativity and psychopathology." *Journal of Research in Personality* 38, no. 1 (2004): 24-31.

populacijama potvrđuje da su psihotični simptomi i šizotipalne osobine deo šireg spektra koji se proteže od normalnih do patoloških psihičkih stanja.

Neuronaučna objašnjenja šizofrenije

Istraživanja mozga osoba sa šizofrenijom dugo su pokušavala da identifikuju fizičke promene povezane s poremećajem, ali rezultati su često bili nejasni i nekonzistentni. Rana neuropatološka istraživanja pionira poput Nissla, Alzheimerera i Spielmeyera ukazivala su na promene poput demijelinizacije i gubitka neuronskih ćelija. Međutim, te promene su bile nespecifične i nisu pružile objašnjenje za kompleksne simptome šizofrenije, ostavljajući mnoge aspekte poremećaja neshvaćenim.⁵⁷ Napredak u tehnologijama poput funkcionalne magnetne rezonance (fMRI) i elektroencefalografije (EEG) omogućio je dublji uvid u funkcionalne anomalije mozga kod šizofrenije.⁵⁸ Studije konektomike, koje ispituju strukturalnu i funkcionalnu povezanost moždanih mreža, pokazale su značajne razlike u aktivnosti moždanih mreža između zdravih i osoba sa šizofrenijom. Kod zdravih osoba, globalna moždana aktivnost je najizraženija u senzornim i motoričkim regijama nižeg reda, dok je kod osoba sa šizofrenijom aktivnost dominantna u asocijativnim korteksima višeg reda, poput prefrontalnog korteksa i mreže osnovnog stanja mozga Default Mode Network – DMN. . Ova redistribucija moždane aktivnosti ometa razlikovanje unutrašnjih mentalnih slika od spoljašnjih čulnih ulaza, što doprinosi simptomima poput halucinacija i deluzija.⁵⁹

Kod šizofrenije, disfunkcija DMN-a često je praćena smanjenom povezanošću mreže izvršne kontrole CEN. Kod zdravih osoba, DMN i CEN funkcionišu u ravnoteži, smenjujući se u aktivaciji, dok je kod osoba sa šizofrenijom taj balans poremećen. Ovo onemogućava mozgu da se efikasno prebacuje između stanja odmora i zadatka, što rezultira konfuzijom između unutrašnjeg "ja" i spoljašnjeg sveta, manifestujući se kroz halucinacije, deluzije i gubitak samosvesti.⁶⁰ Pored toga, studije fazne usklađenosti pokazuju da osobe sa šizofrenijom imaju poteškoće u koordinaciji neuronske aktivnosti tokom obrade spoljašnjih stimulusa.⁶¹ Ovi deficiti otežavaju razlikovanje stvarnih čulnih

---

⁵⁷ Arieti, Silvano, "Interpretation of schizophrenia." second ed. 1974, International Psychotherapy Institute E-Books.

⁵⁸ Fornito, Alex, Andrew Zalesky, and Michael Breakspear. "The connectomics of brain disorders." *Nature Reviews Neuroscience* 16, no. 3 (2015): 159-172.

⁵⁹ Fornito, Alex Andrew Zalesky, Christos Pantelis, and Edward T. Bullmore. "Schizophrenia, neuroimaging and connectomics." *Neuroimage* 62, no. 4 (2012): 2296-2314.

⁶⁰ Karbasforoushan, H., and N. D. Woodward "Resting-state networks in schizophrenia." *Current topics in medicinal chemistry* 12, no. 21 (2012): 2404-2414.

⁶¹ Uhlhaas, Peter J., and Wolf Singer "Abnormal neural oscillations and synchrony in schizophrenia." *Nature reviews neuroscience* 11, no. 2 (2010): 100-113.

ulaza od unutrašnjih mentalnih procesa, psihodinamički se manifestujući kroz projekciju unutrašnjih misli na spoljašnje objekte, što pogoršava simptome. Svest, kao ključna osobina uma, igra centralnu ulogu u razumevanju šizofrenije. Prema kognitivnoj ontologiji, svest nije samo rezultat pažnje i radne memorije, već zavisi od neuralnih mreža koje integrišu prostorno-vremenske strukture spontane aktivnosti. Kod šizofrenije, poremećaji u ovim mrežama narušavaju obradu unutrašnjih i spoljašnjih stimulusa, dodatno remeteći integraciju različitih nivoa svesti.⁶²

Silvano Arieti je u svom delu „Interpretation of Schizophrenia“ (1974) dodatno proširio razumevanje šizofrenije naglašavajući dezintegraciju neuronskih obrazaca u ključnim topografskim oblastima mozga: TOP oblasti (temporalno-okcipitalno-parijetalni regioni), prefrontalnom korteksu (PF) i arhipalijumu sa hipotalamusom⁶³. Njegova podela, povezanost sa drugim regijama i simptome dezintegracije kod šizofrenije, prikazana je sumirano u tabeli 1.

---

⁶² Ibid (56)

⁶³ Ibid (56)

Oblasti mozga	Povezanost sa drugim regijama:	Funkcije oblasti	Dezinteracija kod šizofrenije
TOP Oblast (temporalno-okcipitalno-parijetalni regioni) Uključuje veći deo temporalnog režnja (Brodmanova područja 20, 21, 37) i manje delove parijetalnog i okcipitalnog režnja (Brodmanova područja 7, 19, 39, 40).	TOP oblast je visoko integrisana regija mozga koja se povezuje sa različitim delovima korteksa i subkortikalnim strukturama. Ove veze omogućavaju kompleksnu obradu senzorne informacije, integraciju viših kognitivnih funkcija i koordinaciju različitih mentalnih procesa.	- Obrada stimulusa iz spoljnog sveta i njihova progresivna elaboracija u više mentalne konstrukte. - Sinteza i apstrakcija informacija, što je bitno za visoke mentalne procese kao što su simbolizacija i verbalna komunikacija.	- Gubitak apstraktne simbolizacije, regresija na konkretno razmišljanje i perceptualizacija, što dovodi do halucinacija i paleološkog razmišljanja. - Dezintegracija funkcija TOP oblasti rezultira nesposobnošću korišćenja visoko simboličkih mentalnih procesa.
Prefrontalna Oblast (PF)	Prefrontalni korteks je visoko povezan sa drugim delovima mozga, uključujući: Subkortikalne strukture: Hipotalamus, amigdala, hipokampus. Ostali kortikalni regioni: Parijetalni, temporalni i okcipitalni korteks. Druge oblasti frontalnog korteksa: Motorni i premotorni korteks.	- Održavanje fokalne pažnje i kontrola impulsa. - Anticipacija budućnosti i planiranje radnji. - Sposobnost donošenja odluka i prevođenja misli u akcije.	- Ograničen raspon pažnje, smanjena sposobnost za anticipaciju budućnosti, što doprinosi anksioznosti i konfuziji. - Teškoće u donošenju odluka i izvršavanju planiranih radnji, što se manifestuje kroz simptome kao što su katatonija.
Arhipalijum i Hipotalamus	Arhipalijum i hipotalamus su funkcionalno povezani sa višim kortikalnim regijama (poput prefrontalnog korteksa) i nižim strukturama (poput moždanog stabla i kičmene moždine), omogućavajući koordinaciju kognitivnih, emocionalnih i autonomnih odgovora. Ove veze su ključne za održavanje homeostaze, regulaciju stresa, emocionalno procesiranje i formiranje memorija.	- Regulacija emocionalnih reakcija i visceralnih funkcija. - Inhibicija nižih struktura mozga, uključujući hipotalamus.	- Hiperfunkcionalnost arhipalijuma zbog hipofunkcionalnosti neopalijuma, što može dovesti do smanjenih emocionalnih reakcija. - Disfunkcija autonomnog nervnog sistema i smanjena sposobnost za percepciju bola i temperature u terminalnim fazama šizofrenije.

Tabela 1. Prikaz topografskih oblasti u kojima potencijalno dolazi do dezintegracije uobičajenih neuronskih obrazaca kod šizofrenije prilagođeno iz Arieti, 1974.

Prema Aretijevoj analizi, disfunkcija u TOP oblasti dovodi do gubitka sposobnosti za apstraktnu simbolizaciju, regresiju na konkretno razmišljanje i perceptualizaciju, što može uzrokovati halucinacije i paleološko razmišljanje. Slično tome, disfunkcija prefrontalnog korteksa uzrokuje poteškoće u donošenju odluka, smanjenu pažnju i konfuziju, dok poremećaji u arhipalijumu i hipotalamusu narušavaju emocionalnu regulaciju i autonomne funkcije, dodatno doprinosivši simptomima šizofrenije.⁶⁴ Kombinacija konektomskih istraživanja i Aretijeve analize otkriva međuzavisnost kortikalnih i subkortikalnih regija i njihovu ulogu u simptomima šizofrenije. Ovo razumevanje otvara prostor za nove terapijske pristupe. Integrisani modeli koji kombinuju psihoanalitičke metode za jačanje ego funkcija sa neuronaučnim tehnikama, poput transkranijalne magnetne stimulacije (TMS) i neurofeedback-a, omogućavaju praćenje promena moždane aktivnosti tokom terapije i razvoj personalizovanih tretmana za osobe sa šizofrenijom.⁶⁵

Psihoanalitička terapija šizofrenije iz ugla fenomenologije i neuronauka

Potruga za biološkim uzrocima šizofrenije odvija se paralelno s razvojem neuronauke, ali je otežana zbog nejasnih dijagnostičkih kriterijuma. Granice pojma šizofrenije nisu precizno definisane, a simptomi su raznovrsni i beleže se uglavnom na osnovu narativa pacijenata, što dijagnostiku čini subjektivnom. Ova zavisnost od subjektivnog izveštaja otežava kreiranje laboratorijskih modela šizofrenije, posebno kod životinja.⁶⁶ Kategorijalni pristup dijagnostici šizofrenije polazi od ideje da je šizofrenija jasno odvojena od drugih bolesti, ali istorijski je ovaj pristup više bio usmeren na fenomenologiju nego na biologiju⁶⁷. Naziv bolesti, koji je Eugen Bleuler predložio 1908. godine, odražava ovu tendenciju. Termin "razdvojeni um" dolazi iz grčkog jezika ("schizo" – razdvajanje, "phren" – um) i više se odnosi na stanje svesti nego na biološku osnovu poremećaja, dakle, to je više filozofski nego medicinski pojam, što je uticalo na dalji razvoj istraživanja šizofrenije.⁶⁸ Osobe sa šizofrenijom čine raznoliku grupu ljudi koji koriste različite strategije kako bi se nosili sa intenzivnim strahovima i nesigurnostima. Njihovi simptomi mogu se posmatrati kao manifestacije tog straha ili odbrana od njega. Terapeut treba svakog analizanda tretirati individualno, uzimajući u obzir da svaki simptom ima značenje ukorenjeno u životnoj istoriji pacijenta. Ključni cilj terapije, kao i kod psihoanalitičke prakse,

---

⁶⁴ Ibid (56)

⁶⁵ Ibid (57)

⁶⁶ Ibid (46)

⁶⁷ Stanghellini, Giovanni, and Paul H. Lysaker "The psychotherapy of schizophrenia through the lens of phenomenology: Intersubjectivity and the search for the recovery of first-and second-person awareness." *American journal of psychotherapy* 61, no. 2 (2007): 163-179.

⁶⁸ Ibid (33)

jeste omogućiti osobi ispunjeniji i smisleniji život, uz postizanje najvišeg mogućeg nivoa funkcionisanja⁶⁹. Formiranje terapijskog saveza je osnovni zadatak, posebno kod osoba sa šizofrenijom, gde to može biti dugotrajan proces. Gunderson i saradnici (1984) istakli su da je ključno razviti savez u roku od šest meseci, jer je dobar savez povezan sa smanjenjem simptoma, manjom upotrebom lekova i većom usklađenošću sa terapijom. Problemi sa poverenjem kod osoba sa šizofrenijom mogu produžiti ovaj proces, ali je uspostavljanje saveza od presudnog značaja.⁷⁰ U ranim fazama terapije, analizandi često zavise od terapeuta, jer veruju da ne mogu funkcionisati bez svojih simptoma. Kako se savez jača, analizand preuzima veću odgovornost za proces, sve dok ne postigne nivo na kojem može samostalno raditi na svom napretku.⁷¹

Savremena neuronauka posmatra psihoterapiju kao oblik obogaćenog okruženja koje podstiče neuronski razvoj, plastičnost i integraciju moždanih mreža. Terapijski proces prilagođava se potrebama analizanda, ciljano utičući na neurološke sisteme koji podržavaju mentalne funkcije. Ključni faktori u ovom procesu uključuju siguran i pouzdan odnos, umereni nivo stresa, emocionalnu i kognitivnu stimulaciju, kao i zajedničko oblikovanje fleksibilnih ličnih priča koje integrišu fragmentirana iskustva.⁷² Psihoterapija pomaže analizandima da postanu svesni svojih nesvesnih delova i povežu misli i osećanja u koherentnu celinu. Uspešan tretman omogućava internalizaciju ovih procesa, pružajući analizandima kapacitet za nezavisnu regulaciju emocija i kognicije. Kroz empatiju i strukturisan dijalog, terapeuti stvaraju sigurno okruženje za istraživanje i preoblikovanje iskustava, što jača neuroplastičnost i omogućava reorganizaciju neuronskih mreža.⁷³ Možemo reći da psihoterapija, kombinovana sa novim neuronaučnim saznanjima, postavlja novi cilj a to je koordinacija više neuronskih mreža, čime obnavlja ravnotežu i normalnu funkciju mozga. Uspešna terapija smanjuje simptome i stvara osnovu za dugotrajno psihološko zdravlje⁷⁴, omogućavajući povezivanje mreža koje upravljaju emocijama, kognicijom, senzacijama i ponašanjem, uz održavanje balansa između ekscitacije

---

⁶⁹ Bertram P. Karon and Michael A. Teixeira "Psychoanalytic Therapy of Schizophrenia." e-Book 2015 International Psychotherapy Institute

⁷⁰ Frank, Arlene F., and John G. Gunderson "The role of the therapeutic alliance in the treatment of schizophrenia: Relationship to course and outcome." Archives of general psychiatry 47, no. 3 (1990): 228-236.

⁷¹ Ibid 68

⁷² Cozolino, L. Ch. 21 The Psychotherapist as Neuroscientist in: The neuroscience of psychotherapy: Healing the social brain (Norton Series on Interpersonal Neurobiology). (2017b) WW Norton & Company.

⁷³ Linden, David EJ. "How psychotherapy changes the brain—the contribution of functional neuroimaging." Molecular psychiatry 11, no. 6 (2006): 528-538.

⁷⁴ Klaus Grawe "Implications for Psychotherapy" in Neuropsychotherapy: How the neurosciences inform effective psychotherapy. Routledge, 2017.

i inhibicije.⁷⁵ Neuroimaging studije potvrđuju da terapija izaziva značajne promene u moždanim mrežama, poput povećane povezanosti DMN-a i CEN-a. Ove promene pomažu analizandima da bolje integrišu unutrašnje i spoljašnje stimulse. Aktivacija dorsolateralnog prefrontalnog korteksa tokom terapije poboljšava donošenje odluka, planiranje i regulaciju pažnje, dok povećana aktivnost anteriornog cingularnog korteksa (ACC) omogućava bolju integraciju kognitivnih i emocionalnih procesa, olakšavajući upravljanje konfliktima između unutrašnjih misli i spoljašnjih iskustava.⁷⁶

Psihoterapija utiče na globalnu povezanost mozga, sinhronizujući prefrontalne, temporalne i parijetalne regije, što poboljšava jezičku, emocionalnu i kognitivnu obradu. Ova bolja komunikacija smanjuje unutrašnji konflikt i fragmentaciju identiteta, omogućavajući reintegraciju i obnovu sopstva. Terapija podstiče neuroplastičnost, stvarajući nove neuronske veze i reorganizujući postojeće, što je ključno kod šizofrenije, gde su mnoge moždane veze oslabiljene.⁷⁷ Plastičnost mozga omogućava analizandima da kroz terapijski proces obnove funkcionalnu integraciju različitih aspekata svog mentalnog života.⁷⁸ Neuroimaging studije pokazuju da terapija može povećati funkcionalnu povezanost između prefrontalnog korteksa, anteriornog cingularnog korteksa i insule, regija koje su ključne za regulaciju emocija, donošenje odluka i integraciju jezičkih i kognitivnih funkcija.⁷⁹ Plastičnost mozga omogućava reorganizaciju kroz grananje dendrita, stvaranje sinapsi i jačanje postojećih veza. Tokom terapije, emocionalna i kognitivna stimulacija sinhronizuju funkcionalne mreže, podržavajući integraciju jezika, svesti i identiteta, čime analizandi bolje organizuju svoja iskustva i odgovaraju na izazove svakodnevnog života.⁸⁰ Šizofrenija predstavlja izazov za terapiju zbog dubokih poremećaja jezika, svesti i interakcije sa okruženjem, koji reflektuju fragmentaciju svesti i identiteta. Jezik, ključan za organizaciju svesti i povezivanje unutrašnjih i spoljašnjih iskustava, ima centralnu ulogu u razumevanju ovog poremećaja.⁸¹ Kod osoba sa šizofrenijom, poremećaji jezika uključuju neologizme, konkretno razmišljanje i

---

⁷⁵ Malhotra, Savita, and Swapnajeet Sahoo "Rebuilding the brain with psychotherapy." *Indian Journal of Psychiatry* 59, no. 4 (2017): 411-419.

⁷⁶ *Ibid* (63)

⁷⁷ Salone, Anatolia, Alessandra Di Giacinto, Carlo Lai, Domenico De Berardis, Felice Iasevoli, Michele Fornaro, Luisa De Risio, Rita Santacroce, Giovanni Martinotti, and Massimo Di Giannantonio. "The interface between neuroscience and neuro-psychoanalysis: focus on brain connectivity." *Frontiers in human neuroscience* 10 (2016): 20.

⁷⁸ Schutt, Russell K., Larry J. Seidman, and Macheri Keshavan, eds. *Social neuroscience: Brain, mind, and society*. Harvard University Press, 2015.

⁷⁹ *Ibid* (71)

⁸⁰ *Ibid* (1)

⁸¹ *Ibid* (34)

teškoće u razumevanju višeznačnih izraza.⁸² Oslanjanje na površne semantičke asocijacije umesto sintaktičke organizacije govora rezultira "slabljem asocijacija." fMRI studije ukazuju na smanjenu povezanost između dorsolateralnog prefrontalnog korteksa (DLPFC) i superiornog temporalnog korteksa (STC), regija ključnih za jezičku obradu i integraciju informacija. Ovo dodatno narušava koherentnost govora i sposobnost povezivanja ideja u logičan sled. Jezička fragmentacija kod šizofrenije nije samo lingvistički problem već utiče na osećaj sopstva i sprečava stvaranje stabilnog identiteta, što otežava terapijski proces i zahteva posebnu pažnju na jezik kao alat za reintegraciju svesti i identiteta.⁸³

Fenomenološki pristupi pokazuju da jezik kod osoba sa šizofrenijom ne samo da reflektuje fragmentaciju svesti, već produbljuje osećaj otuđenosti od sopstva i sveta. Osobe sa šizofrenijom često se osećaju kao posmatrači iz trećeg lica, što remeti njihovu sposobnost da koriste jezik za organizaciju unutrašnjih stanja i povezivanje sa okruženjem. Misli i osećanja ostaju izolovani i objektivizovani, dok osećaj sopstva postaje fragmentisan. Cilj terapije je da kroz strukturisani dijalog i introspekciju pomogne analizandima da ponovo povežu jezik, svest i identitet.⁸⁴ Neuronaučna perspektiva psihoterapije ne posmatra simptome šizofrenije samo kao disfunkciju, već kao priliku za promenu i adaptaciju. Kroz obogaćeno terapijsko okruženje, koje podrazumeva emocionalnu i kognitivnu stimulaciju u kontekstu sigurnog odnosa, analizandi mogu prevazići fragmentaciju identiteta i povratiti kontinuitet svesti i povezanost sa spoljašnjim svetom.

Doprinos interaktivne psihoanalize u tretmanu šizoidnih stanja

Interaktivna psihoanaliza donosi novi pristup u tretmanu šizoidnih stanja i šizofrenije, fokusirajući se na interakcije analizanda sa okruženjem i način na koji ih doživljava i interpretira.⁸⁵ Ovaj pristup istražuje kako osobe sa šizofrenijom doživljavaju svakodnevne situacije i kako te situacije oblikuju njihove unutrašnje procese. Ljudska psiha evoluirala je radi adaptacije na društveno i fizičko okruženje, omogućavajući kroz učenje i vrednosne sudove razvoj kompleksnog razmišljanja i interakcije. Kod osoba sa šizofrenijom, ovi

---

⁸² Kuperberg, Gina R., "Language in schizophrenia part 1: an introduction." *Language and linguistics compass* 4, no. 8 (2010a): 576-589.

⁸³ Kuperberg, Gina R., "Language in schizophrenia Part 2: What can psycholinguistics bring to the study of schizophrenia... and vice versa?." *Language and linguistics compass* 4, no. 8 (2010b): 590-604.

⁸⁴ *Ibid* 56

⁸⁵ Langdon, Robyn, Michael H. Connors, and Emily Connaughton. "Social cognition and social judgment in schizophrenia." *Schizophrenia Research: Cognition* 1, no. 4 (2014): 171-174.

procesu su često narušeni. Prekomerna inhibicija instinktivnih reakcija putem neurotransmitera može uzrokovati teškoće u mišljenju i ponašanju, što dodatno otežava adaptaciju i funkcionisanje u svakodnevnom životu.⁸⁶ Osobe sa šizofrenijom često imaju poteškoća u uspostavljanju ravnoteže između novih i nejasnih značenja i postojećih interpretacija odnosa sa okruženjem. Ovi izazovi mogu dovesti do pogrešnih zaključaka, koji služe kao privremeni pokušaji integracije novih iskustava sa prethodnim znanjem. Njihova percepcija vremena i prostora često je iskrivljena, što otežava društvene interakcije i razumevanje realnosti.⁸⁷ U ovom kontekstu, interaktivna psihoanaliza pruža inovativni okvir za analizu jezika kao alata za organizaciju svesti, strukturiranje identiteta i povezivanje sa spoljašnjim svetom. Jezik se posmatra ne samo kao sredstvo komunikacije već i kao ključni mehanizam za razumevanje unutrašnjih iskustava i njihov odnos prema stvarnosti.⁸⁸

Fragmentacija jezika kod osoba sa šizofrenijom često reflektuje fragmentaciju identiteta. Neologizmi, konkretno razmišljanje i neobične asocijacije ukazuju na poteškoće u povezivanju unutrašnjih misli sa spoljašnjim svetom. Analizand može koristiti simbolički bogate, ali logički nepovezane izraze, što osvetljava borbu za organizaciju sopstvenih iskustava u koherentan narativ.⁸⁹ U interaktivnoj psihoanalizi jezik je ključni alat za izražavanje unutrašnjih stanja i otkrivanje nesvesnih konflikata. Psihoanalitičar pomaže analizandu da prepozna implicitne asocijacije u govoru i poveže ih sa emocionalnim iskustvima, čime se olakšava integracija disociranih aspekata identiteta. Dijalog između psihoanalitičara i analizanda ima centralnu ulogu u terapiji. Kroz analizu jezičkih obrazaca i reflektivne intervencije, psihoanalitičar pomaže analizandu da reinterpreтира svoja iskustva i izgradi koherentan narativ, povezujući fragmentirane delove identiteta u celinu.⁹⁰ Osim analize jezika, psihoanalitičar pomaže analizandu da poveže simbolička značenja svojih izraza sa konkretnim iskustvima i osećanjima. Ovaj proces ne samo da unapređuje komunikaciju, već omogućava analizandu da ponovo uspostavi osećaj identiteta i povezanosti sa spoljašnjim svetom. Interaktivna psihoanaliza koristi jezik kao sredstvo transformacije, omogućavajući analizandima da artikulišu i povežu unutrašnje misli i emocije sa stvarnošću. To je humanizujući proces koji pomaže analizandima da obnove osećaj kontinuiteta, identiteta i smisla u društvenim interakcijama.⁹¹

---

⁸⁶ Popov Milan "Hypothesis of the correlation factor of asocial behavior of schizophrenics." *Agrafa Journal of philosophy of psychoanalysis*, no. 5 (2023): 8-17.

⁸⁷ *Ibid* (1)

⁸⁸ *Ibid* (85)

⁸⁹ *Ibid* (75)

⁹⁰ *Ibid* (85)

⁹¹ *Ibid* (85)

Umesto zaključka

Ovaj rad istražuje kako integracija neuropsiholoških i psihoanalitičkih perspektiva doprinosi dubljem razumevanju šizofrenije, posebno kroz prizmu nesvesnih procesa. Neuropsihoanaliza, kao interdisciplinarni pristup, nudi uvid u dinamiku nesvesnog i njegov uticaj na mentalne poremećaje, otvarajući mogućnosti za razvoj personalizovanih terapija. Savremena istraživanja potvrđuju da mnogi psihoanalitički koncepti nesvesnog sada imaju neurobiološku podršku. Promene u neuronskim mrežama, često prisutne i kod opšte populacije, ukazuju na širi potencijal psihoanalitičkih pristupa za ranu identifikaciju i prevenciju težih mentalnih disbalansa. Fenomenološki pristup dodatno osvetljava značaj subjektivnog iskustva, pomažući u razumevanju problema povezanosti unutrašnjih i spoljašnjih iskustava i omogućavajući terapeutima da razviju preciznije intervencije. Interaktivna psihoanaliza doprinosi reinterpretaciji i integraciji iskustava kod osoba sa šizofrenijom, smanjujući simptome i poboljšavajući socijalne interakcije. Fokus na introspekciju i analizu jezika omogućava prevazilaženje fragmentacije identiteta i uspostavljanje kontinuiteta misli, osećanja i ponašanja. Dalja integracija neuronaučnih, fenomenoloških i psihoanalitičkih perspektiva obećava napredak u tretmanu šizofrenije, pružajući personalizovane terapije koje smanjuju simptome i poboljšavaju kvalitet života. Ovi pristupi otvaraju nove mogućnosti za ranu intervenciju i prevenciju, proširujući razumevanje suptilnih manifestacija šizofrenije i njenog uticaja na opštu populaciju.

Literatura

Arieti, Silvano. "Interpretation of schizophrenia." second ed. 1974, International Psychotherapy Institute E-Books.

Bentall, Richard P. Madness explained: Psychosis and human nature. Penguin UK, 2004.

Bertram P. Karon and Michael A. Teixeira. "Psychoanalytic Therapy of Schizophrenia." e-Book 2015 International Psychotherapy Institute

Boss, Medard. "Psychoanalysis and Daseinsanalysis." Dacapo Press, New York, 1982.

Camisuli, Davide Maria, and Gianluca Castelnuovo. "Neuroscience-based psychotherapy: A position paper." *Frontiers in Psychology* 14 (2023): 1101044.

Cozolino, L., 2017a. Ch. 3 Neural Integration in Different Models of Psychotherapy in: *The neuroscience of psychotherapy: Healing the social brain* Norton Series on Interpersonal Neurobiology. WW Norton & Company.

Cozolino, L. 2017b. Ch. 21 The Psychotherapist as Neuroscientist in: *The neuroscience of psychotherapy: Healing the social brain* Norton Series on Interpersonal Neurobiology. WW Norton & Company.

Crick, Francis. "Neural edelmanism." *Trends in Neurosciences* 12, no. 7, 1989.

Dahlitz, Matthew. "Neuropsychotherapy: Defining the emerging paradigm of neurobiologically informed psychotherapy." *International journal of Neuropsychotherapy* 3, no. 1, 2015.

Dare, Christopher, Anna Ursula Dreher, Alex Holder, and Joseph Sandler. *Freud's Models of the Mind: An Introduction*. Routledge, 2018.

de Oliveira Moreira, Jacqueline, and Carlos R. Drawin. "Possible relation between psychosis and the unconscious: a review of "The Unconscious," by Freud." *Frontiers in Psychology* 6, 2015.

Dimitriadis, Yorgos. "Schizophrenia as a psychosomatic illness: An interdisciplinary approach between Lacanian psychoanalysis and the neurosciences." *Bulletin of the Menninger Clinic* 82, no. 1 2018.

Dimitrijević-Branković, Suzana. "The Role and Significance of Mirror Neurons in Establishing Alliances. *Agrafa Journal of philosophy of psychoanalysis*, no. 5, 2023.

Ecker, Bruce. "Memory reconsolidation understood and misunderstood." *International journal of neuropsychotherapy* 3, no. 1, 2015.

Eidemiller, Edmond, and Arseny Tarabanov. "Modern Psychotherapy and Neuroscience: the Methodological Principle of «Occam's Razor»." *Of Russian Psychotherapy and Psychology*. 2020.

Ettinger, Ulrich, Christine Mohr, Diane C. Gooding, Alex S. Cohen, Alexander Rapp, Corinna Haenschel, and Sohee Park. "Cognition and brain function in schizotypy: a selective review." *Schizophrenia bulletin* 41, no. suppl_2, 2015.

Fisher, Joscelyn E., Aprajita Mohanty, John D. Herrington, Nancy S. Koven, Gregory A. Miller, and Wendy Heller. "Neuropsychological evidence for dimensional schizotypy: Implications for creativity and psychopathology." *Journal of Research in Personality* 38, no. 1, 2004.

Fornito, Alex, Andrew Zalesky, and Michael Breakspear. "The connectomics of brain disorders." *Nature Reviews Neuroscience* 16, no. 3, 2015.

Fornito, Alex, Andrew Zalesky, Christos Pantelis, and Edward T. Bullmore. "Schizophrenia, neuroimaging and connectomics." *Neuroimage* 62, no. 4, 2012.

- Frank, Arlene F., and John G. Gunderson. "The role of the therapeutic alliance in the treatment of schizophrenia: Relationship to course and outcome." *Archives of general psychiatry* 47, no. 3, 1990.
- Freud, S. 1933. *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company
- Gallese, Vittorio, and Francesca Ferri. "Jaspers, the body, and schizophrenia: the bodily self." *Psychopathology* 46, no. 5, 2013.
- Ginot, Efrat. *The Neuropsychology of the Unconscious: Integrating Brain and Mind in Psychotherapy* Norton Series on Interpersonal Neurobiology. WW Norton & Company, 2015.
- Jablensky, Assen. "Schizophrenia: recent epidemiologic issues." *Epidemiologic reviews* 17, no. 1, 1995.
- Jaspers, Karl. *General psychopathology*. Vol. 2. JHU Press, 1997.
- Jung, Carl, and John Beebe. *Psychological types*. Routledge, 2016.
- Karbasforoushan, H., and N. D. Woodward. "Resting-state networks in schizophrenia." *Current topics in medicinal chemistry* 12, no. 21, 2012.
- Касьянов, Е., and Д. Филиппов. "Вскрытие мозга: нейробиология психических расстройств." М.: АСТ 2020.
- Klaus Grawe. "Implications for Psychotherapy" in *Neuropsychotherapy: How the neurosciences inform effective psychotherapy*. Routledge, 2017.
- Kuperberg, Gina R. "Language in schizophrenia part 1: an introduction." *Language and linguistics compass* 4, no. 8, 2010a.
- Kuperberg, Gina R. "Language in schizophrenia Part 2: What can psycholinguistics bring to the study of schizophrenia... and vice versa?." *Language and linguistics compass* 4, no. 8, 2010b.
- Langdon, Robyn, Michael H. Connors, and Emily Connaughton. "Social cognition and social judgment in schizophrenia." *Schizophrenia Research: Cognition* 1, no. 4, 2014.
- Linden, David EJ. "How psychotherapy changes the brain—the contribution of functional neuroimaging." *Molecular psychiatry* 11, no. 6, 2006: 528-538.
- Malhotra, Savita, and Swapnajeet Sahoo. "Rebuilding the brain with psychotherapy." *Indian Journal of Psychiatry* 59, no. 4, 2017.
- Manica, Mauro. "Implicit memory and unrepressed unconscious: How they surface in the transference and in the dream." In *Psychoanalysis and neuroscience*, pp. 97-123. Milano: Springer Milan, 2006.

- Mancia, Mauro. *Feeling the words: Neuropsychanalytic understanding of memory and the unconscious*. Routledge, 2014.
- Meehl, Paul E. "Schizotaxia, schizotypy, schizophrenia." In *Schizophrenia*, pp. 21-46. Routledge, 2017.
- Meyer-Lindenberg, Andreas. "From maps to mechanisms through neuroimaging of schizophrenia." *Nature* 468, no. 7321, 2010.
- Northoff, Georg. "Brain and mind in psychiatry? Presuppositions of cognitive ontology." in K. S. Kendler, J. Parnas, & P. Zachar Eds., *Levels of analysis in psychopathology: Cross-disciplinary perspectives*. Cambridge University Press, 2020.
- Northoff, Georg. "Psychoanalysis and the brain—why did Freud abandon neuroscience?." *Frontiers in psychology* 3, 2012.
- Novakov, Ivana. "Shizotipija između vulnerabilnosti za mentalni poremećaj i adaptivnog potencijala: validacija modela benigne shizotipije." *Univerzitet u Novom Sadu*, 2017.
- Panksepp, Jaak. "Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans." *Consciousness and cognition* 14, no. 1, 2005.
- Perry, John Weir. *The far side of madness*. Spring Publications, 1974.
- Popov Milan. "Hypothesis of the correlation factor of asocial behavior of schizophrenics." *Agrafa Journal of philosophy of psychoanalysis*, no. 5, 2023.
- Posey, Thomas B., and Mary E. Losch. "Auditory hallucinations of hearing voices in 375 normal subjects." *Imagination, cognition and personality* 3, no. 2, 1983.
- Salone, Anatolia, Alessandra Di Giacinto, Carlo Lai, Domenico De Berardis, Felice Iasevoli, Michele Fornaro, Luisa De Risio, Rita Santacroce, Giovanni Martinotti, and Massimo Di Giannantonio. "The interface between neuroscience and neuro-psychoanalysis: focus on brain connectivity." *Frontiers in human neuroscience* 10, 2016.
- Schuessler, Gerhard. "Neurobiology and psychotherapy." in Expanded version of the lecture given at the Congress in Innsbruck on Neurobiology and Psychotherapy, July. 2003.
- Schutt, Russell K., Larry J. Seidman, and Matcheri Keshavan, eds. *Social neuroscience: Brain, mind, and society*. Harvard University Press, 2015.
- Seth, Anil K., Zoltán Dienes, Axel Cleeremans, Morten Overgaard, and Luiz Pessoa. "Measuring consciousness: relating behavioural and neurophysiological approaches." *Trends in cognitive sciences* 12, no. 8, 2008.
- Silverstein, Steven M. "Jung's views on causes and treatments of schizophrenia in light of current trends in cognitive neuroscience and psychotherapy research

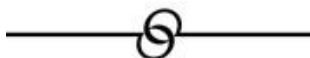
- I. Aetiology and phenomenology." *Journal of Analytical Psychology* 59, no. 1, 2014.
- Solms, M., & Turnbull, O. *The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience*. New York: Other Press 2002.
- Solms, Mark, and Jaak Panksepp. "The "Id" knows more than the "Ego" admits: Neuropsychanalytic and primal consciousness perspectives on the interface between affective and cognitive neuroscience." *Brain Sciences* 2, no. 2, 2012.
- Solms, Mark, and Oliver H. Turnbull. "What is neuropsychanalysis?." *Neuropsychanalysis* 13, no. 2, 2011.
- Solms, Mark, and Oliver Turnbull. Chapter 3 „Consciousness and the Unconscious“ in: *The brain and the inner world: An introduction to the neuroscience of subjective experience*. Routledge, 2018.
- Solms, Mark. "Freud returns." *Scientific American* 290, no. 5, 2004.
- Solms, Mark. "Freud, Luria and the clinical method." *Psychoanalysis and History* 2, no. 1, 2000.
- Stanghellini, Giovanni, and Paul H. Lysaker. "The psychotherapy of schizophrenia through the lens of phenomenology: Intersubjectivity and the search for the recovery of first-and second-person awareness." *American journal of psychotherapy* 61, no. 2, 2007.
- Stanghellini, Giovanni, Derek Bolton, and William KM Fulford. "Person-centered psychopathology of schizophrenia: building on Karl Jaspers' understanding of patient's attitude toward his illness." *Schizophrenia Bulletin* 39, no. 2, 2013.
- Trebješanin, Žarko, *Frojdovo zaveštanje*, IP "Žarko Albulj", Beograd, 2009.
- Tulving, Endel. "Episodic memory: From mind to brain." *Annual review of psychology* 53, no. 1, 2002.
- Uhlhaas, Peter J., and Wolf Singer. "Abnormal neural oscillations and synchrony in schizophrenia." *Nature reviews neuroscience* 11, no. 2, 2010.
- Wampold, Bruce E. *Ch. 2 Differential Hypotheses and Evidentiary Rules in: The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings*. Routledge, 2013.
- Yovell, Yoram, Mark Solms, and Aikaterini Fotopoulou. "The case for neuropsychanalysis: Why a dialogue with neuroscience is necessary but not sufficient for psychoanalysis." *The international journal of psychoanalysis* 96, no. 6, 2015.

Understanding Schizophrenia Through the Lens of Neuroscientific Insights and Interactive Psychoanalysis

Abstract: This paper explores an interdisciplinary approach to understanding and treating schizophrenia by integrating psychoanalytic theory, the phenomenological approach, and contemporary neuroscientific research. The focus is on analyzing unconscious processes, the dynamics of neural networks, and the role of brain plasticity in the therapeutic process. Special emphasis is placed on the integration of psychoanalytic perspectives, including interactive psychoanalysis, which, through the analysis of language and social interactions, contributes to symptom reduction and the improvement of the analysand's quality of life. The paper highlights the importance of a holistic approach that connects subjective experiences, neurobiological changes, and social factors, providing a framework for developing personalized therapeutic strategies that restore the functional integration of the brain and psyche.

Keywords: schizophrenia, interactive psychoanalysis, neuropsychanalysis, neural networks, unconscious, brain plasticity, phenomenology, therapeutic process

TRANSLATION PREVOD

Maria Vivod¹

AGRESIVNOST U PSIHOANALIZI L'AGRESSIVITÉ EN PSYCHANALYSE

Napisao

ŽAK LAKAN

Predavanje održano u Briselu u maju 1948 na Kongresu psihoanalista francuskog govornog područja, objavljeno u Francuskoj Reviji za Psihoanalizu (Revue Française de Psychanalyse, juli-septembar 198, XII tom, br. 2 str.367-388

Pošto je prethodni učeni kolega održao predavanje o kliničkoj i terapeutskoj agresivnosti, meni preostaje da govorim pred vama o tome da li može da se formira pojam ili koncept o agresivnosti u toj meri da može da bude naučno upotrebljiv, to jest, da se objektivizuju činjenice prema nekom redosledu baš kao i u realnosti, pride da se kategorički uspostavi jedna dimenzija iskustva čije objektivizovane činjenice mogu da se promatraju kao promenjive. Svi mi ovde prisutni na ovom skupu imamo jedno zajedničko iskustvo zasnovano na tehnici, na sistemu konceptata kojima smo verni, ne samo zbog toga jer ga je razradio onaj koji nam je otvorio staze tog iskustva, nego i zato jer taj sistem nosi na sebi živu oznaku etapa te razrade. To jest, nasuprot dogmatizmu koji nam se prebacuje, mi znamo itekako da taj sistem ostaje otvoren kao celina, kao i na mnogim njegovim spojevima.

Ova praznina se naizgled sjedinjuje u jednom enigmatskom značenju koje je Frojd nazvao *instinkt smrti*: jedno svedočanstvo, koje slično liku Sfinge otkriva jedna aporija, i sa kojom se susreo ovaj veliki um u svom najdubljem pokušaju formulisanja ljudskog iskustva u registru biologije. Ta aporija se nalazi u srcu pojma agresivnosti, čiju važnost i mesto svakim danom sve bolje shvatamo u analizi ekonomiji psihe. Iz tog razloga pitanje o metapsihološkoj

---

¹ vivod@hotmail.com

prirodi tendencija ka smrti naše kolege teoretičari iznova elaborišu, i to ne bez protivrečnosti, i mora se dodati često sa jednom dozom formalizma.

Samo želim da vam predstavim nekoliko komentara ili teza koje su rezultat nekih mojih dugih razmišljanja u vezi te stvarne doktrine aporije, i stavova koje sam stekao pri čitanju mnogih radova o tome koja je naša odgovornost u trenutnom razvoju laboratorijske psihologije i tretmana. Pre svega govorim delimično o istraživanjima koja se nazivaju kao *bibevioristička* i za koje mi se čini da svoje najbolje rezultate (koji ponekad deluju tanko zbog sistema kojim se okružuju) često postižu implicitnom upotrebom kategorija psihologije kojima je doprinela psihoanalitika i koje možemo da grupišemo pod terminom *psihodramskog* tretmana - da li se radilo o odraslima ili o deci - a koji svoju efikasnost opet traže u abreakciji koju crpi na nivou igre i kojoj klasična psihoanaliza pruža osnovne koncepte.

TEZA I

Agresija se manifestuje iskustvom koje je po svom sastavu subjektivno.

Nije na uštrb da se vratimo fenomenu psihoanalitičkog iskustva. Pri sagledavanju sirovih podataka, ovo se razmišljanje često izostavlja. Može se reći da se psihoanalitička akcija razvija unutar i kroz verbalnu komunikaciju, to jest u dijalektičkom shvatanju značenja. Ona stoga pretpostavlja da je subjekt voljan da se predstavi jednom drugom. U skladu sa idealom koji zadovoljava fizika ova subjektivnost ne može da nam se zameri da je zastarela, jer ovu subjektivnost eliminišemo putem uređaja za snimanje, međutim pritom ne možemo ipak da izbegnemo lične greške u očitavanju rezultata.

Samo subjekt može da razume neko značenje, i u obrnutom smislu, svaki fenomen značenja podrazumeva jedan subjekt. U analizi subjekt nudi sebe tako može da se razume i prema tome, on zaista i može da se razume: navodna introspekcija i intuicija koja ima za cilj da bude projektivna ovde ne predstavljaju nedostatke principa koje psihologija u svojim prvim koracima na putu nauke, smatra kao nesvedive. Tu bi bio taj zasto apstraktno izolovanih trenutaka dijaloga, kada ustvari treba da se skoncentriše na pokret: i tu se nalazi zasluga Frojda jer je rizikovao baš u tom pravcu, prevazišavši ovaj problem strogom tehnikom. Mogu li njegovi rezultati prema tome da čine osnovu jedne nauke u pozitivističkom smislu? Da, ukoliko to iskustvo mogu kontrolisati svi. Međutim, ovo iskustvo zasnovano na dva subjekta, od kojih jedan igra ulogu idealne bezličnosti u dijalogu (tačka kojoj ćemo pokloniti više pažnje kasnije), kada se ovo iskustvo jednom završi i pod uslovima koji su potrebni za izvršavanje bilo kojeg istraživanja, može ponoviti taj drugi subjekt sa nekim trećim. Ovaj naizgled inicijativni način nije ništa drugo nego transmisija putem ponavljanja, koja ne treba da nas začudi, jer je vezana za samu strukturu bipolarnosti bilo koje

subjektivnosti. Samo brzina difuzije eksperimenta ispašta zbog ovog ukoliko njeno ograničenje na neki kulturalni aspekt može da bude tema rasprave, sve ukazuje na to da se njeni rezultati mogu dovoljno relativizovati za generalizaciju koja zadovoljava humanistički postulat, neodvojiv od duha nauke.

TEZA II

Agresija, u eksperimentu [u iskustvu] nam se prikazuje kao agresivna namera i slika telesne dislokacije i upravo pod takvim oblicima pokazuje da je efikasna.

Analitičko iskustvo nam omogućava da iskusimo pritisak namere. Čitamo je u simboličkom smislu simptoma, onog trenutka kada subjekt razgoliti svoju odbranu kojom je razdvaja od odnosa sa svojim svakodnevnim životom i sa svojom istorijom - u implicitnoj konačnosti njegovog ponašanja i njegovih odbijanja - u neuspesima njegovog delovanja, u priznanju svojih privilegovanih fantazmagorija, u zagonetkama njegovog života u snovima. Skoro da je možemo izmeriti u modulaciji tvrdnje koja ponekad podržava pacijentov celokupni govor, u njegovim nezavršenim rečenicama, u oklevanjima, u njegovim infleksijama i lapsusima, u netačnostima u opisima dešavanja, nepravilnostima u primeni analitičkih pravila, u kašnjenjima na sesije, u proračunatim izostancima, često u optužbama, prigovorima, fantazmalnim strahovima, emocionalnim reakcijama besa, demonstracijama sa ciljem zastrašivanja; samo nasilje je retko koliko i konjunktura okolnosti koja je dovela pacijenta do lekara i njegova transformacija, koju je ovaj poslednji prihvatio, unutar jedne konvencije dijaloga.

*

Efikasnost ove agresivne namere je očigledna: obično je nalazimo u formativnom delovanju pojedinca na ljude koji zavise od njega: namerna agresija grize, podriva, dezintegriše; steriliše; vodi u smrt: "A ja sam mislila da si impotentan" krikom ženke tigra, uzviknula je majka svom sinu koji joj je, i to ne bez poteškoća, priznao svoje homoseksualne sklonosti. A odmah se dalo i primetiti da njena trajna agresivnost kao muževne žene nije prošla bez rezultata; u takvim slučajevima uvek sam nalazio da je teško preusmeriti udarce od analitičkih napora. Naravno ova agresivnost se vrši unutar stvarnih ograničenja. Međutim iz iskustva znamo da nije ništa manje delotvorna kada joj se pruži prostor: strogi roditelj zastrašuje samim svojim prisustvom i lik Kaznodavca ne treba ni da se otelotvori da bi ga dete zamislilo. Reperkusije odzvanjaju mnogo više nego sam akt kazne.

Psihologija klasične tradicije nije bila uspešna u opisima mentalnih fenomena koje nazivamo slikama, termin čija sva semantička značenja potvrđuje njihova ekspresivnu vrednost, psihoanaliza je ta koja je prva ukazala na

konkretne stvarnosti koju te slike predstavljaju. To je zato što je ona krenula od njihove formativne funkcije u subjektu i otkrila da ukoliko slike određuju takve pojedinačne infleksije tendencija, to je zato jer su specifične varijacije jedne matrice koje konstituišu same „instinkte“, a koje mi zovemo drevnim imenom *imago*. Među ovim *imago* postoje i ostali koji predstavljaju elektivne vektore agresivnih namera, a kojima oni doprinose jednu delotvornost za koju možemo reći da je magična. To su slike kastracije, demaskulinizacije, sakaćenja, raskomadavanja, iščašenja, izvlaćenja creva, proždiranja, cepanja tela, ukratko, *imaga* koje sam ja svrstao u na očigled strukturalnu rubriku *imaga raskomadnog tela*.

Postoji jedan specifičan odnos između čoveka i njegovog tela koji se manifestuje u opštem postojanju niza društvenih praksi – od obreda tetoviranja, incizija, obrezivanja u primitivnim društvima, čak i onakvi koje bismo mogli nazvati proizvoljnom pro-Krustovskom² modom, jer negiraju u naprednim društvima poštovanje prirodnih oblika ljudskog tela, što je jedna ideja koja postoji u kulturi tek odnedavno. Potrebno je samo slušati priče i igre dece, između njihove druge i pete godine, izolovane ili u grupi, da bi se shvatilo da su otkidanje glave i vađenje utrobe spontane teme njihove mašte, doživljaj o kojem bi raskomodana lutka mogla itekako da posvedoči. Dovoljno je prelistati neki album koji reprodukuje celinu i detalje dela Hijeronimusa Boša da biste u njemu prepoznali atlas svih ovih agresivnih slika koje muče čovečanstvo. Prevalenciju otkrivena analizom među njima imaju slike primitivne autoskopije oralnih i kloakalnih organa iz kojih su stvoreni oblici demona. Oni se nalaze čak i u oživima³ angustije⁴ rođenja oslikana na vratima ponora u koji guraju proklete, pa čak i u narcisoidnim strukturama dočaranih u staklenim sferama gde su zatočeni iscrpljeni ljubavnici, partneri u vrtovima zadovoljstva. Ove fantazmagorije stalno nalazimo u snovima, posebno u trenutku kada analiza skreće pažnju na najosnovnije, najarhaičnije fiksacije. I pomenuću tu san jednog mog pacijenata, kod koga su se agresivni impulsi manifestovali kroz opsesivne fantazije; u snu je video sebe kako vozi kola, pored njega je sedela žena s kojom je imao dosta komplikovanu ljubavnu aferu, progonjen letećom ribom, čije je telo balona otkrivalo horizontalni nivo tečnosti u njoj, što je slika opsesivne bešike sa velikom anatomskom jasnoćom.

Sve su to primarni podaci *geštalta* koji je specifičan za agresiju kod čoveka i povezani su sa njegovim simboličkim karakterom, baš onoliko koliko i sa okrutnom prefinjenošću oružja koje on proizvodi, barem u fazi njegove zanatske produkcije. Ovu imaginarnu funkciju bih voleo da pojasnim tokom ovog mog

---

² Prokrust - iz grčke mitologije, razbojnik koji je komada svoje goste, prim.prev.

³ Ogive (fr.)- dijagonalni luk u matematici, u arhitekturi, prim.prev.

⁴ Angustiae (lat.)- velika anksioznost, po nekim filozofima egzistencijalizma (npr.Hajdeger) strah od realnosti, prim.prev.

izlaganja. Pritom odmah moram da zapazim da pokušajem biheviorističke redukcije analitičkog procesa – redukcije koja bi pojedine od nas gurnula zarad naučne strogosti, po mom mišljenju neopravdano – da odstrane neke od njenih najvažnijih subjektivnih podataka, kao što su privilegovane fantazije svedočanstva unutar svesti, nešto što nam je omogućilo shvatimo formativni *imago* identifikacije.

TEZA III

Odlike agresivnosti odlučuju o razlozima koji motivišu tehniku analize.

Čini se da dijalog sam po sebi predstavlja odricanje od agresivnosti; i filozofija je još od Sokrata stalno polagala nadu u trijumf racionalnog pristupa. Pa ipak, od vremena kada je Trasimah ludo iskoračio na početku svog velikog dijaloga u Republici⁵, neuspeh verbalne dijalektike je bio više nego očigledan. Naglasio sam da je Frojd lećio kroz dijalog i neke od najvećih ludosti; prema tome šta je to analitičar čime je još pridoneo?

Pravilo predloženo pacijentu u analizi omogućava mu da napreduje u svojoj slepoj intencionalnosti zarad svrhe svog oslobođenja od bolesti ili od neznanja čijih je granica u potpunosti nesvestan. Neko vreme će se čuti samo njegov glas, i dužina tog trajanja zavisi od pojedinačne odluke analitičara. Konkretno, brzo će mu biti evidentno, štaviše i potvrđeno, uzdržavanje ovog drugog da mu odgovori na bilo koji savet ili plan za neki projekat. Ovde postoji ograničenje koje izgleda kao da ide protiv željenog cilja i koje mora biti opravdano nekim dubljim motivom. Šta stoji prema tome u jednom takvom odnosu analitičara prema njemu? Da se dijalogu ponudi neki lik što je moguće lišeniji individualnih karakteristika; držimo distancu, napuštamo polje gde bi se moglo uočiti neko interesovanje, neka simpatija, neka reakcija koju govornik traži u licu sagovornika, izbegavamo svako ispoljavanje naših ličnih ukusa, skrivamo šta ih može izdati, obezličavamo se i težimo da se prikažemo drugom kroz ideal jedne postojanosti. Ovde ne izražavamo samo tu apatiju koju moramo u sebi da shvatimo da bismo mogli da razumemo naš subjekat, niti pripremamo neko proročište koje bi, na ovoj pozadini inercije, naša interpretaciona intervencija trebala da „uzme i vrati“⁶. Želimo da izbegnemo zamku, u kojoj se već krije taj izazov, obeležen večitom patetikom jedne vere koju bolesnik ulaže u nas. On sadrži tajnu. „Preuzmi na sebe“, govori nam on: „ovo zlo što mi je na ramenima; ali ako budeš tako prezriv, samodovoljan i udoban, ne možeš biti dostojan da ga nosiš.“ Ono što se ovde pojavljuje kao element ponosa u patnji pokazaće svoje lice – i to ponekad u veoma odlučujućem trenutku ulaska u ovu

---

⁵ Platonovo delo, prim.prev.

⁶ U originalnom tekstu, Lakan koristi francusku reč „prendre“ (uzeti, prisvojiti) čije prvo slovo precrtava (prendre) da bi dobio reč „rendre“ (vratiti) stvarajući time igru reči koja ima za smisao „uzimala-davala“. prim.prev.

„negativnu terapijsku reakciju“ koja je privukla Frojdu pažnju, u obliku otpora *samoljublju*, da upotrebimo izraz kojui mu je La Rošfuko dao u svoj toj dubini i koji glasi otprilike ovako: „Ne mogu prihvatiti pomisao da me je oslobodio bilo ko drugi osim ja sebe samog.“ Naravno, u svom nedokučivom zahtevu srca, pacijent od nas očekuje učešće u njegovoj bolesti. Ali neprijateljska reakcija je ta koja vodi našu razboritost i koja je onomad inspirisala Frojda da nas upozori na bilo kakvo iskušenje da glumimo proroke. Samo su sveci dovoljno odvojeni od najdubljih zajedničkih strasti da izbegnu agresivne posledice milosrđa. Što se tiče prikazivanja primera naših vrlina i naših zasluga, video sam jednog velikog učitelja kako je tome i pribegao, prožet idejom koliko strogoj toliko i nevinoj o svojoj apostolskoj vrednosti; još uvek se sećam besa koji je tada izazvao. A opet, kako da se začudimo ovakvim reakcijama, mi sami koji osuđujemo agresivne motive koji se kriju u svim takozvanim filantropskim aktivnostima. Međutim, moramo da uvedemo u igru agresivnost subjekta prema nama, jer te namere, kao što znamo, formiraju negativan transfer koji je inauguracioni čvor analitičke drame. Ovaj fenomen predstavlja kod pacijenta imaginarni transfer na našu ličnost jednog od više ili manje arhaičnih *imago* koji, efektom simboličke subdukcije degradira, zanosi ili inhibira ciklus jednog takvog ponašanja, koje slučajnom represijom, isključuje iz kontrole svojstva funkciju i telesni segment koji radnjom identifikacije daju oblik upravo takvom prikazu ličnosti. Vidimo da je najbanalniji izgovor dovoljan da izazove agresivnu nameru, koja ponovo aktuelizuje *imago*, koji ostaje postojan u ravni simboličke preodređenosti koju nazivamo nesvesnim subjekta, sa svom njenom intencionalnom korelacijom.

Takav mehanizam se u histeriji često pokazuje kao krajnje jednostavan: u slučaju jedne mlade devojke obolele od astazije-abazije⁷, koja je mesecima odolevala najrazličitijim pokušajima terapijske sugestije raznih stilova, moja ličnost je bila odmah identifikovana sa sazvežđem najneprijatnijih osobina koji su bili predmet prezira za nju i koji su poprilično bili obeleženi deluzijom. Osnovni *imago* je bila je slika njenog oca, za koga samo morao da joj ukažem da joj nije pružio podršku (nedostatak za koji sam znao da je efektivno dominirao njenom biografijom i to u veoma dramatičnom stilu), da bi se ona izlečila od simptoma, a da, moglo bi se reći, ne shvati apsolutno ništa u svemu tome i da pritom njena morbidna strast nije bila dotaknuta ni na koji način. Ove čvorove je teže razbiti u opsesivnoj neurozi, kao što znamo, upravo zbog ove nama dobro poznate činjenice da je njena struktura specijalno namenjena da kamuflira, da istisne, da negira, da podeli i da priguši agresivne namere i to putem odbrambene dekompozicije koja može da se uporedi po svojim principima sa onom koju ilustruju tvrđave i tuneli, pa smo tako mogli čuti u nekoliko navrata od naših pacijenata da upotrebljavaju jednu metaforu kada govore o načinima kojima se

---

⁷ Nemogućnost da se stoji ili hoda. prim.prev.

rukovodi njihov sopstveni sistem samoodbrane „utvrđivanja tvrdave u stilu Vobana“.

Što se tiče uloge agresivne namere u fobiji, ona je skoro pa očigledna. Stoga nije loš trenutak da se reaktivira takva namera u psihoanalizi. Ono što nastojimo da izbegnemo tokom naše tehnike jeste da agresivna namera kod pacijenta nađe podršku trenutne ideje naše ličnosti dovoljno razrađene da se ona može organizovati u opozicione reakcije kao poricanje, razmetanje i laganje, što nam naše iskustvo pokazuje da su karakteristični modusi instance *sopstva* u dijalogu. I ovde karakterišem tu instancu ne teorijskom konstrukcijom koju Frojd daje o njoj u svojoj metapsihologiji kao o sistemu *percepcija-svest*, već po njenoj fenomenološkoj suštini koju je u iskustvu prepoznao kao svoju najstalniju, pod aspektom *Verneinung*a, i pod kojom on preporučuje da obratimo pažnju na podatke u najopštijoj indikaciji inverzije prethodno donete predrasudom. Ukratko, u *egu* označavamo ovo jezgro koje dajemo svesti, ali koje je neprozirno za refleksiju i obeleženo je svim nejasnoćama koje, od samodopadnosti do neiskrenosti, strukturiraju strastveno životno iskustvo ljudskog bića; ovo „ja“ koje, da bi priznalo svoju faktičnost egzistencijalnoj kritici, svoju nesvodljivu inerciju pretenzija i neznanja suprotstavlja konkretnom problemu realizacije samog subjekta.

Daleko od toga da ga direktno napada, analitička majeutika usvaja zaobilazni put koji ukratko dovodi do izazivanja usmerene paranoje u subjektu. Upravo jedan od aspekata analitičke akcije jeste sprovođenje projekcije onoga što Melani Klajn⁸ naziva *lošim unutrašnjim objektima*, što je jedan paranoični mehanizam svakako, ali u ovom slučaju dobro sistematizovan, na neki način filtriran i u jednoj dozi zatvoren. To je aspekt naše *prakse* koji odgovara kategoriji prostora, sve dok razumemo ovaj imaginarni prostor u kome se ova dimenzija simptoma razvija, koji ih strukturira kao isključena ostrva, inertne skotome⁹ ili parazitsku autonomiju u funkcijama osobe. Druga dimenzija, temporalna, reaguje na anksioznost i njenu pojavu, bilo očiglednu u fenomenu bežanja ili inhibicije, ili latentnu kada se pojavljuje samo sa motivirajućim *imago*m. Opet, da ponovimo, ovaj *imago* se otkriva samo u onoj meri u kojoj naš stav prema subjektu nudi čisto ogledalo površini bez neravnina. Ali hajde da zamislimo, da bismo razumeli sebe, šta bi se desilo sa pacijentom koji u svom analitičaru vidi tačnu repliku sebe. Svi smatraju da bi višak agresivne napetosti bio tolika prepreka ispoljavanju transfera da bi njegovo korisno dejstvo moglo da nastane veoma sporo, a to se dešava u određenim analizama didaktičke svrhe. Ako je ipak zamislimo na kraju krajeva, doživljenu u modusu neobičnosti specifičnom

---

⁸ Melanie Klein (1882-1960)- psihoanalitičarka, prim.prev.

⁹ Slepe tačke u polju vizije. prim.prev.

za strepnje u vezi *dvojnika*, ova situacija bi izazvala nekontrolisanu anksioznost kod pacijenta.

TEZA IV

Agresivnost je korelativna tendencija jednog načina identifikacije koji nazivamo narcističkim i koji određuje formalnu strukturu čovekovog ega i registra entiteta, karakterističnih za njegov svet.

Subjektivni doživljaj analize momentalno daje rezultate u konkretnoj psihologiji. Naznačićemo za sada šta taj doživljaj donosi psihologiji emocija tako što ćemo pokazati zajedničko značenje različitih stanja kao što su fantazijski strah, bes, aktivna tuga ili psihastenični umor. U ovom trenutku preći sada sa subjektivnosti namere na pojam sklonosti ka agresiji znači napraviti skok od fenomenologije našeg iskustva ka metapsihologiji. Ali ovaj skok ne manifestuje ništa drugo do potrebu jedne misli koja, da bi objektivizovala registar agresivnih reakcija i u nedostatku mogućnosti da ga klasifikuje u kvantitativnu varijaciju, mora da ga razume u formuli ekvivalencije. Tako ga koristimo uz pojam *libida*. Agresivna tendencija se pokazuje kao fundamentalna u određenom nizu značajnih stanja ličnosti, a to su paranooidne i paranoične psihoze.

U svom radu sam naglasio da bismo njihovim striktno paralelnim nizom mogli da uskladimo kvalitet agresivne reakcije koju možemo očekivati od takvog oblika paranoje sa stadijumom mentalne geneze koja predstavlja simptomatski delirijum ovog istog oblika. Odnos koji se čini još dubljim, što sam i dokazao u jednom izlečivom obliku, kada u paranoji samokažnjavanja agresivni čin razrešuje deluziju. Tako nastaje neprekidan niz agresivnih reakcija, od brutalne i nemotivisane eksplozije čina preko čitavog niza oblika ratobornosti do hladnoratovskih interpretativnih demonstracija, uz imputacije štetnosti koje, da ne govorimo o opskurnom *kakomu*¹⁰ kome paranoik pridaje nesklad svih svojih vitalnih kontakata, a koji se kreću od motivacije, pozajmljene iz registra vrlo primitivnog organizma, otrova, do onog, magijskog, prokletstva, telepatije, uticaja, povrede, fizičkog upada, zlostavljanja, prisvajanja namere, oduzimanja, krađe tajni, vulgarnosti, narušavanje privatnosti, zakona, progona, špijunaže i zastrašivanja, prestiža, kleveta i napada na čast, osvetoljubivosti, nanošenja štete i eksploatacije. Ova serija dokazao sam, u kojoj nalazimo sve uzastopne omotače

---

¹⁰ Kakon (grč.)- „nedostatak vrlina“ - koncept filozofije antičke Grčke (arête/agathon/kakon), prim.prev.

biološkog i socijalnog statusa jedne osobe, u svakom slučaju se odnosi na originalnu organizaciju formi *ega* i njegovog objekta na koje takođe utiče njihova struktura čak i u prostornim i vremenskim kategorijama u kojima se oni konstituišu, doživljavaju kao događaji u perspektivi fatamorgana, kao osećanja sa akcentom stereotipa koji suspenduje dijalektiku između *ega* i njegovog objekta. Žane, koji je tako divno pokazao značaj osećanja progonjenosti kao fenomenološkog momenta društvenog ponašanja, nije se upuštao u njihov zajednički karakter, a to je upravo ono što ih čini: stagnacija nekih od tih momenata, sličnih po svojoj neobičnosti sa ulogama glumaca onog trenutka kada se scena filma „zakuca“ a oni još glume. A upravo je ova formalna stagnacija srodna sa najopštijom strukturom ljudskog znanja: ono što čini *ego* i njegove objekte pod atributima trajnosti, identiteta i supstancijalnosti, ukratko entiteti ili „stvari“ koje su veoma različite od *geštalta* čiji doživljavaj nam omogućava da se izolujemo u polju kretanja i koje se proteže duž linija životinjskih želja.

Zaista, ova formalna fiksacija koja uvodi izvestan raskid plana, jedan nesklad između ljudskog organizma i njegovog *Umwelta*, je sâm uslov koji neograničeno proširuje njegov svet i njegovu moć, dajući njegovim objektima njihovu instrumentalnu viševrednost i svestranost simboličke polifonije, ali i jedan potencijal za odbrambeni mehanizam. Tada se pokazuje da ono što sam nazvao paranoičnim znanjem, koje u tim više ili manje arhaičnim oblicima odgovara određenim kritičnim momentima, obeležavajući istoriju mentalne geneze čoveka, a svaki od njih predstavlja fazu objektivizirajuće identifikacije. Kroz jednostavno posmatranje možemo sagledati stadijume kod deteta, gde nam jedna *Šarlot Biler*¹¹, ili jedna *Elsa Keler*¹², ali i Čikaška škola koja sledi te primere, pokazuju nekoliko planova značajnih manifestacija, kojima samo analitičko iskustvo može dati tačnu vrednost dozvoljavajući jedan reintegrirani subjektivni odnos. Prvi plan nam pokazuje da se doživljaj sebe kod deteta ranog doba, kako se odnosi prema svom bližnjem, razvija iz situacije doživljene kao nediferencirana. Dakle, u sukobima dece staroj oko osam meseci, koji, napominjemo, da bi bili plodonosni, potrebno je da bude ne više od dva i po meseca starosti razlike među njima, vidimo ove pokrete fiktivnih radnji gde subjekt ulaže jedan nedovoljan napor u pokret prema drugom detetu mešajući njihovu različitu primenu, sinhronizujući jedno spektakularno hvatanje, utoliko značajnije jer prethodi potpunoj koordinaciji motorike koja je za to i potrebna. Stoga se agresivnost koja se manifestuje u odmazdi šamarima i udarcima ne može smatrati samo manifestacijom igre u kojoj se upražnjava snaga i uči osećaj tela tokom igre. Ona se mora shvatiti u širem redosledu koordinacije: onoj koja će podrediti funkcije toničnog položaja i vegetativne napetosti u jednoj društvenoj

---

¹¹ Charlotte Bühler (1893-1974)- psiholog, prim.prev.

¹² Elsa Kölher (1879-1940)- pedagoškinja, razvojni psiholog, prim.prev.

relativnosti čiji je značaj još Valon¹³ podvukao u ekspresivnoj konstituciji ljudskih emocija.

Štaviše i sam sam verovao u ovim prilikama u značaj toga da dete anticipira na mentalnom planu osvajanje funkcionalnog jedinstva sopstvenog tela, u fazi kada još nije dovršeno na nivou voljnih motoričkih sposobnosti. Ovde nalazimo prvu ilustraciju u slici gde se oblikuje prvi trenutak dijalektike identifikacija. Vezano je za fenomen *geštalta*, vrlo ranu percepciju ljudskog oblika kod odojčadi koja, kao što znamo, uspostavljaju interesovanje za ljudski lik od prvih meseci po rođenju, posebno za ljudsko lice i to već od svog desetog dana života. Ali ono što dokazuje fenomen prepoznavanja, koje uključuje subjektivnost, jesu znaci trijumfalnog veselja i razigranosti identifikacije koje već od šestog meseca karakterišu detetov susret sa svojim likom u ogledalu. Ovo ponašanje je u oštroj suprotnosti sa ravnodušnošću koju pokazuju same životinje kada percipiraju svoj odraz, na primer šimpanze, koje su testirane na njihov odraz u ogledalu i ova razlika poprima još veće razmere ako se dešava u starosti kada dete još uvek zaostaje za šimpanzom na nivou instrumentalne inteligencije, a koju dete dostiže sa šimpanzom tek sa jedanaest meseci starosti.

Ono što sam nazvao *stadijumom ogledala* ima za cilj da manifestuje afektivni dinamizam kroz koji se subjekt prvenstveno identifikuje sa vizuelnim *geštaltom* sopstvenog tela: u odnosu na još uvek veoma duboku nekoordiniranost sopstvenih motoričkih veština, to je idealno jedinstvo, spasonosni *imago*; vrednuje se zarad svih prvobitnih teškoća, povezanih sa intraorganskim i relacionim neskladom ljudskog deteta, tokom njegovih prvih šest meseci života, gde nosi neurološke i humoralne znake fiziološke natalne prevremenosti. To je ono zarobljavanje *imago*m ljudske forme, više nego *Einfühlung* čije se odsustvo pokazuje u ranom detinjstvu, između šest meseci i dve i po godine starosti i koje dominira celokupnom dijalektikom ponašanja deteta u prisustvu bližnjeg. Tokom ovog perioda biće zabeležene emocionalne reakcije i artikulisana svedočanstva normalnog tranzitivizma. Dete koje bije drugo kaže da je pretučeno, ono, koje vidi da neko drugo padne, će zaplakati. Isto tako, u identifikaciji sa drugim on doživljava čitav niz reakcija prisutnosti i pokazivanja, od kojih njegovo ponašanje jasno otkriva strukturalnu ambivalentnost, to je rob poistovećen sa despotom, glumac sa gledaocem, zaveden sa zavodnikom.

Ovde postoji neka vrsta strukturalne raskrsnice, gde moramo da prilagodimo svoje razmišljanje da bismo razumeli prirodu agresivnosti u čoveku i njen odnos sa formalizmom njegovog ega i njegovih objekata. Ovaj erotski odnos gde se čovek vezuje za sliku koja ga otuđuje od njega samog, to je energija i to je oblik iz kojeg potiče ova strastvena organizacija koju će on nazvati svojim „ja“. Ova forma će se u stvari iskristalizovati u konfliktnoj napetosti unutrašnjeg subjekta, koji određuje buđenje čovekove želje za objektom žudnje onog drugog:

---

¹³ Henri Wallon (1879-1962) –filozof, neuropsihijatar, psiholog, prim.prev.

iskonsko suparništvo ovde kreće u agresivno nadmetanje, a upravo od njega nastaje trijada drugog, ega i objekta ispunjavajući taj prostor spektakularnim zajedništvom upisan tu prema jednom specifičnim formalizmu koji toliko dominira afektivnim *Einfühlungom*, da dete u ovom uzrastu eventualno ne prepozna identitet ljudi koji su mu najbliži ukoliko mu se oni kojim slučajem pojave u potpuno novom okruženju. Ali ako se ego već pojavljuje od početka obeleženo ovom agresivnom relativnošću, gde će ljudi koji imaju poteškoće sa objektivnošću biti u stanju da prepoznaju emocionalne građevine izazvane u životinji tokom na primer nekog eksperimentalnog uslovljavanja, kako da ne shvatimo onda da će svaka velika instinktivna metamorfoza koja obeležava život pojedinca dovesti u pitanje to razgraničenje, napravljeno od spoja istorije subjekta sa nezamislivom urođenošću njegove želje?

Zbog toga, osim do granice kojoj ni najveći geniji nisu nikada mogli da se približe, čovekov ego je većito sveden na njegov proživljeni identitet; a u depresivnim poremećajima nazadovanja proživljene inferiornosti, ego u suštini generiše smrtonosne negacije koje ga zamrzavaju u njegovom formalizmu. „Ja sam ništa od onog što mi se dešava. Ti nisi vredan ničeg.” Tako se spajaju dva momenta gde subjekt poriče samog sebe i gde zamera onom drugom, i tu otkrivamo tu paranoidnu strukturu ega koju on nalazi analoški u fundamentalnim negacijama, koje je Frojd istakao prema ona tri delirijumima: u ljubomori, erotomaniji i interpretaciji. To je taj delirijum prelepe mizantropske duše, koja prebacuje na svet nered koji čini njeno biće. Subjektivno iskustvo mora biti osnaženo tako da prepozna centralni čvor ambivalentne agresivnosti, koju nam naša kulturna predstavlja pretežno pod jednom vrstom *ogorčenosti*, čak i u njenim najarhaičnijim aspektima kod dece. Stoga, pošto je živeo u jednom vremenu u kome nije morao da pati od ovog *bibiiorističkog* otpora specifičnim za naše vreme, Sveti Avgustin je bio preteča psihoanalizi dajući nam primernu sliku takvog ponašanja sa ovim rečima: « *Vidi ego et expertus sum zelantem parvulum : nondum loquebatur et intuebatur pallidus amaro aspectu conlactanueum suum* »¹⁴. „Svojim sam očima video i dobro razumeo da je taj mali žrtva ljubomore. Još nije ni progovorio, a već je, sasvim bled i otrovnog pogleda gledao svog brata po mleku.“ Tako on neprolazno povezuje, sa stadijumom *infansa* (pre govora) ranog detinjstva, situaciju spektakularne apsorpcije: i razmišlja o emocionalnoj reakciji: o bledom licu, o reaktiviranju slike jedne iskonske frustracije, otrovnog pogleda, sve psihičke i somatske koordinate jedne prvobitne agresivnosti.

Samo se Gospođa Melani Klajn, istraživajući dete na samoj granici pojave jezika, usudila da projektuje subjektivno iskustvo u ovaj rani period gde nam posmatranje ipak omogućava da afirmišemo njegovu dimenziju, u jednostavnoj činjenici, npr. da dete koje nije još naučilo da govori drugačije

---

¹⁴ Aurelius Augustinus Hipponensis/Sv. Avgustin (354-430) Augustini Confessiones. Liber Primus. (397-400) prim. prev.

reaguje na kaznu i na brutalnost. Uz nju spoznajemo funkciju primordijalne imaginarne ograde koju formira *imago* tela majke; uz nju dobijamo kartografiju, iscrtanu dečjom rukom, njihovog unutrašnjeg carstva i istorijski atlas podela utrobe sa *imago*m oca i stvarnom ili zamišljenom braćom i gde se bori proždrljiva agresija samog subjekta o prevlasti nad svetim predelima. Prepoznajemo tamo i postojanost u subjektu senke *loših unutrašnjih objekata*, povezanih sa parom slučajnih *asocijacija* (da upotrebimo termin za koji bi bilo dobro da istaknemo njegovo organsko značenje koje mu naše iskustvo daje, nasuprot njegovom apstraktnom značenju koje nam je preostalo od humovske¹⁵ ideologije). Iz svega ovoga možemo da shvatimo kojim strukturalnim pozivom nekih određenih imaginarnih *ličnosti*¹⁶ reprodukcijom situacija inferiornosti se mogu na najstrože predvidljiv način *zabuniti* dobrovoljne funkcije kod odraslih: to jest njihov fragmentirajući uticaj na *imago* prvobitne identifikacije. Pokazujući nam primordijalnost „depresivne pozicije“, ekstremnu arhaičnost subjektivacije *kakona*, Melani Klajn pomera granice unutar kojih možemo da vidimo subjektivnu funkciju igre identifikacije, a posebno nam omogućava da potpuno originalno pozicioniramo prvo formiranje *superega*. Međutim upravo tu je važno da se razgraniči orbita unutar koje se za potrebe našeg teorijskog razmišljanja organizuju odnosi, daleko od toga da su razjašnjeni, kao što su napetost krivice, oralne vulgarnosti, hipohondrijske fiksacije, ili čak i iskonski mazohizam koje sve isključujemo iz naše rasprave, da bismo izolovali pojam agresivnosti povezane sa narcističkim odnosom i strukturama sistematskog *neprepoznavanja* i objektivizacije koji karakterišu formiranje ega. *Urbildu* ove formacije, iako otuđenom svojom stranom funkcijom, odgovara jedno specifično zadovoljstvo, koje je posledica integracije originalnog organskog rasula, zadovoljstva koje se mora shvatiti u dimenziji vitalne dehiscencije koja konstituise čoveka i koja mu se čini nezamisliva kao ideja okruženja koja mu je stvorena, „negativni“ *libido* koji ponovo blista heraklitovski pojmom Nesloge, za koji Efežani smatraju da prethodi harmoniji.

Stoga nema potrebe dalje tražiti izvor ove energije za koju se Frojd, u vezi sa problemom represije, pita odakle je ego pozajmljuje, da bi je stavio u službu „principa realnosti“. Nema sumnje da ono proizilazi iz „narcističke strasti“, sve dok *ego* shvatamo prema subjektivnom pojmu koji ovde promovishemo u skladu sa registrom našeg iskustva; teorijske poteškoće sa kojima se Frojd susreće najverovatnije su posledice neke fatamorganske objektivizacije, nasleđene iz klasične psihologije, koju čini ideja sistema *percepcija-svest* i nekako ne može da sve preostalo što *ego* zanemaruje smatra nepoznatim, skotomizira i ne shvata da senzacije koje teraju ego da reaguje na stvarnost, kao i sve ono što ignoriše i isušuje, se vezuju sa značenjem koja se dobijaju iz jezika: što je veoma

---

¹⁵ Filozof Dejvid Hjum (David Hume 1711-1776) prim. prev.

¹⁶ Personae (lat.) –jungovski termin, društvena maska, prim.prev.

iznenadujuće nerazumevanja jednog takovog čoveka koji je znao da rastera granice nesvesnog snagom svoje dijalektike. Kao što besmisleno ugnjetavanje *superega* ostaje da leži u korenu motivisanih imperativa moralne savesti, besna strast, koja određuje čoveka da svoj lik utisne u stvarnost je opskurni temelj racionalnog posredovanja volje.

*

* *

Pojam agresivnosti kao korelativne napetosti narcisoidne strukture u postojanju subjekta omogućava da se u vrlo jednostavno formuliranoj funkciji razumeju sve vrste nezgoda i netipičnosti tog postojanja. Ovde ćemo naznačiti kako shvatamo njegovu dijalektičku vezu sa funkcijom Edipovog kompleksa. On je u svojoj normalnoj formi jedna vrsta sublimacije, koja vrlo precizno označava identifikaciono preuređenje subjekta, kako je Frojd napisao čim je osetio tu neophodnost „prostorne“ koordinacije psihičkih dinamizama, *sekundarna identifikacija* introjeksijom imaga istopolnog roditelja. Energiji ove identifikacije prva doprinosi biološka pojava genitalnog *libida*. Ali jasno je da se strukturalni efekat identifikacije sa rivalom ne podrazumeva sam po sebi, osim na nivou fabule, i zamisliv je samo ako je pripremljen primarnom identifikacijom koja strukturira subjekt kao da se takmiči sa samim sobom. U stvari, ovde se nalazi jedna nota biološke impotencije, kao i efekat anticipacije karakterističnog za genezu ljudske psihe, u fiksaciji imaginarnog „ideala“ za koji je analiza pokazala da odlučuje o konformaciji „instinkta“ sa fiziološkim polom pojedinca. To je tačka inače, čiji antropološki značaj ne možemo prenglasiti. Ali ono što nas ovde interesuje jeste funkcija koju ćemo nazvati pacifikacijom *ideala ega*, poveznica libidinalne normativnosti sa kulturnom normativnošću, koja je od početka istorije vezana za *imago* oca. Ovde očigledno leži značaj koji Frojdovo delo *Totem i tabu* sadrži: uprkos mitskom krugu koji ga narušava u onoj meri u kojoj proizilazi iz mitološkog događaja, naime iz ubistva oca, subjektivne dimenzije koji mu daje smisao, to jest krivicu. Frojd nam zapravo pokazuje da je potreba za učešćem, koja neutrališe sukob registrovan nakon ubistva u situaciji suparništva među braćom, osnova identifikacije sa očinskim Totemom. Tako je Edipova identifikacija ta pomoću koje subjekt transcendirira agresivnost koja je konstitutivna za prvu subjektivnu individuaciju. Negde drugde sam insistirao na koraku koji ona čini u uspostavljanju ove distance, kroz koju se, uz osećanje poretka poštovanja postiže čitava afektivna pretpostavka svoga bližnjeg.

Samo antidijalektički mentalitet kulture koji, budući da njome dominiraju objektivizujući ciljevi, teži da sve subjektivne aktivnosti svedu na biće ega, može opravdati čuđenje koje kod Van den Štajnena¹⁷ izaziva Bororo koji izgovara „Ja

---

¹⁷ Karl von den Steinen (1855-1929) - etnolog, prim. prev.

sam ara.” A svi sociolozi „primitivnog mentaliteta“ zaokupljaju se oko ove deklaracije identiteta, koja ipak nije ništa čudnija za analizu nego kada neko izjavi: „Ja sam lekar“ ili „Ja sam građanin Republike Francuske“, a sigurno ima manje logičkih poteškoća nego izjava: „Ja sam čovek“, što u svojoj punoj vrednosti može značiti samo ovo: „Sličan sam mu time što ga prepoznajem kao čoveka, prema tome sam sebe prepoznajem kao takvog.” Ove različite formule se na kraju razumeju samo u odnosu na istinu „Ja sam onaj drugi“, što je manje zaslepljujuća stanca za pesnikovu intuiciju nego što je očigledna za psihoanalitičara. Ko će, ako ne mi, dovesti u pitanje objektivni status ovog „ja“, koje istorijska evolucija specifična za našu kulturu ima tendenciju da pobrka sa subjektom? Ova anomalija zaslužuje da se manifestuje u svojim posebnim pojavama na svim nivoima jezika, a pre svega u gramatičkom subjektu prvog lica u našim jezicima, u onom „Ja volim“, hipostazirajući tendenciju u subjektu koji je negira. Nemoguća je fatamorgana i u najarhaičnijim jezičkim oblicima gde se subjekat u osnovi pojavljuje u poziciji odrednice ili instrumentala radnje.

Ostavimo ovde na stranu kritiku svih zloupotreba *cogito ergo sum*-a, da se podsetimo da *ego*, u našem iskustvu predstavlja centar svakog *otpورا* izlečenju simptoma. Pre ili kasnije se i desilo, da je analiza otkrila „moralnu“ dimenziju problema, nakon što je istakla reintegraciju tendencija koje je ego isključio sve dok su bili podređeni simptomima kojima se analiza prva posvetila, a od kojih je većina bila povezana sa *neuspesima* Edipovske identifikacije. A u isto vreme s jedne strane dolazi do izražaja uloga agresivnih tendencija u strukturi simptoma i ličnosti, a s druge strane sve vrste „davanja značaja“ koncepciji oslobođenog libida, uključujući tu i koncept koji su francuski psihoanalitičari uveli u registar kao *oblativnost*.¹⁸

Jasno je u stvari da se genitalni *libido* ostvaruje u smislu prevazilaženja, štaviše slepog prevazilaženja, pojedinca za dobrobit vrste i da su njegovi sublimirajući efekti u Edipovskoj krizi izvor celokupnog procesa kulturne podređenosti čoveka. Međutim, ne možemo previše da naglasimo nesvodivi karakter narcističke strukture i dvosmislenost pojma koji teži da ignoriše konstantnost agresivne napetosti u bilo kom moralnom životu koji uključuje potčinjavanje ovoj strukturi: i nijedna *oblativnost* ne može uroditi altruizmom iz takve jedne strukture. I zato je Larošfuko mogao da formuliše svoju maksimu o nespojivosti braka i užitka, gde se njegova strogost slaže sa osnovnom temom njegove misli. Zavaravali bismo sebe i oštrinu sopstvenog iskustva, ali i pacijenta, ako bismo poverovali u neki unapred uspostavljeni sklad, koji bi oslobodio bilo kakve agresivne indukcije u subjektu koje je društveni konformizam omogućio redukcijom simptoma. A teoretičari srednjeg veka pokazali su još jedan prodor,

---

¹⁸ Oblat (lat. oblatum, predan, prinesen) u srednjovekovnom je hrišćanstvu bilo dete koje su roditelji namenili da bude monah ili sveštenik. „Oblativnost“ u ovom kontekstu znači „altruizam“. prim. prev.

o kojem su raspravljali unutar problema ljubavi između dva pola teorija, „fizičke“ i „ekstatične“ teorije, a obe uključuju resorpciju čovekovog ega, bilo njegovom reintegracijom u opšte dobro, ili izlivanjem subjekta ka objektu bez drugosti.

U svim genetskim fazama pojedinca, na svim nivoima ljudskog dostignuća u ličnosti, nalazimo ovaj narcistički momenat u subjektu, gde on prvo mora da preuzme libidinalnu frustraciju i posle gde on prevazilazi samog sebe putem normativne sublimacije. Ova koncepcija nam omogućava da razumemo agresivnost koja je uključena u efekte svih regresija, u svim zaustavljenim fazama razvitka, u svim odbijanjima tipičnog razvoja kod subjekta, a posebno na nivou seksualne realizacije, tačnije unutar svake od glavnih faza u ljudskom životu koje metamorfoza libidinalnog faktora određuje, što je analiza pokazala da igra glavnu funkciju: odvikavanje od sise, Edip, pubertet, zrelost ili materinstvo, čak i nametnuti vrhunac¹⁹. I često sam napominjao da je naglasak koji je prvobitno stavljen u doktrini na agresivne odmazde Edipovskog sukoba u subjektu odgovarao na činjenicu da su se efekti kompleksa prvi put videli u *neuspesima* rešenja konflikta. Nema potrebe da naglasimo da koherentna teorija narcističke faze razjašnjava činjenicu ambivalentnosti specifičnu za „delimične nagone“, za skopofiliju, sadomazohizam i homoseksualizam, ali i za stereotipni i ceremonijalni formalizam agresivnosti koji se tu manifestuje: mi ovde ciljamo na često veoma malo „ostvareni“ aspekt poimanja drugih u vršenju takvih perverzija, njihova subjektivna vrednost u stvari je veoma različita od egzistencijalnih rekonstrukcija, štaviše veoma upečatljivih, što je Žan-Pol Sartre dobro opisao. Takođe bih želeo usput da naznačim da odlučujuća funkcija koju dajemo *imagu* sopstvenog tela u određivanju narcističke faze omogućava razumevanje kliničkog odnosa između urođenih anomalija funkcionalne lateralizacije (levorukost) i svih oblika inverzije polne i kulturne normalizacije. Ovo nas podseća na ulogu gimnastike u idealu „lepog i dobrog“ u antičkom obrazovanju i dovodi nas do sociološke teze sa kojom zaključujem.

TEZA V

Ovakav pojam agresivnosti kao jedne od intencionalnih koordinata čovekovog ega, a posebno u odnosu na kategoriju prostora, čini da razumemo njenu ulogu u modernoj neurozi i u civilizacijskoj neprilagođenosti.

Ovde samo želim da otvorim jednu perspektivu na neke zaključke koje nam naše iskustvo dozvoljava u sadašnjem društvenom poretku. Prevlad agresivnosti u našoj civilizaciji već je dovoljno pokazana činjenicom da se ona u prosečnom moralitetu obično brka sa vrlinom sile. Veoma ispravno shvaćena kao značajna za razvoj ega, smatra se da ima nezamenljivu društvenu upotrebu i

---

¹⁹ Climax (fr.)- (seksualni) vrhunac ali i kulminacija (nekoj događaja), prim. prev.

toliko je prihvaćena u moralu da je, da bi se izmerila njena kulturna posebnost, neophodno je da se prožme značenjem i efektivnim vrlinama prakse poput *janga* u javnom i privatnom moralu Kineza. Par zar nije onda preteran prestiž ideje borbe za opstanak koja je potvrđena uspehom teorije koja je bila u stanju da usmeri naše razmišljanje ka prihvatanju jedne selekcije zasnovane isključivo na životinjskom osvajanju prostora kao jedino validno objašnjenje razvoju života. Čini se da je Darvinov uspeh takođe posledica činjenice da je projektovao grabež viktorijanskog društva i ekonomsku euforiju koja je aminovala društvenu devastaciju koju je ona ustoličila na planetarnim razmerama, pri čemu sve je opravdano slikom *laissez-faire* stava prema kojem se najjači predatori nadmeću za svoj prirodni plen.

Pre njega međutim, Hegel je bio taj koji je postavio teoriju o pravilnoj funkciji agresivnosti u ljudskoj ontologiji i kao da je proreкао time gvozdeni zakon našeg vremena. Iz sukoba Gospodara i Roba on izvodi sav subjektivni i objektivni napredak naše istorije, izvlačeći iz ovih kriza sinteze predstavljene najvišim oblicima statusa ličnosti na Zapadu, od stoika do hrišćanina, pa čak i nekog budućeg građanina Univerzalne Države. Ovde se smatra da je prirodna individua jedno ništa, pošto je ljudski subjekt u stvari ništa pred apsolutnim Gospodarom koji mu je dat u smrti. Zadovoljenje ljudske želje moguće je isključivo posredstvom želje i radom drugih. Ako je u sukobu Gospodara i Roba u pitanju prepoznavanje čoveka od strane drugog čoveka, ono se promovise i na radikalnoj negaciji prirodnih vrednosti, bilo da se to izražava u sterilnoj tiraniji gospodara ili u plodnoj tiraniji rada. Poznat nam je svima ovaj oklop koji je ova duboka doktrina dala konstruktivnom spartacizmu Roba iznova stvorenom varvarstvom darvinističkog veka.

Razlog ovog varvarstva nam može rasvetliti relativizacija naše sociologije naučnim skupom kulturalnih formi koje uništavamo u svetu, kao i analiza obeležena istinski psihoanalitičkim osobinama, gde nam Platonova mudrost pokazuje dijalektiku zajedničku strastima duše i grada. Naime, žargonom koji odgovara na naše pristupe subjektivnim potrebama čoveka, sve je veće odsustvo svih ovih zasićenja *superega* i *ega-ideala*, koji se ostvaruju u svim vrstama organskih oblika tradicionalnih društava, oblika koji postoje od obreda svakodnevnosti do periodičnih festivala na kojima se manifestuje zajednica. Više ih ne prepoznavamo osim u njihovim očigledno najjasnije simplifikovanim aspektima. Staviše, da bi se ukinuo kosmički polaritet muškog i ženskog principa, naše društvo se suočava sa sve više psiholoških reperkusija, specifičnih za savremeni fenomen poznat kao *borba polova*. Ogromna zajednica, na granici između „demokratske“ anarhije strasti i njihovog očajničkog nivelisanja „velikim krilatim stršljenom“ narcisoidne tiranije – jasno je da promocija ega u našem postojanju uspeva u skladu sa utilitarnom koncepcijom ljudskog bića koji je podržava da se čovek sve manje ostvaruje kao individua, to jest da sve više izoluje dušu koja se

približava time svojoj prvobitnoj moralnoj zapuštenosti. Shodno tome, mišljenja sam da iz razloga čija istorijska kontingentnost počiva na neophodnosti koju nam naša određena razmatranja dozvoljavaju da uočimo, čini se da smo angažovani u jednom tehničkom poduhvatu na nivou vrste: problem leži u tome da li će sukob između Gospodar i Roba svoje rešenje naći u službi mašine, da li će psihotehnika, koja se već pokazuje kao ogromna sa sve više i više preciznijih primena biti upotrebljena da obezbedi pilote svemirskih kapsula i nadzornike svemirskih regulatornih centrala. Pojam uloge prostorne simetrije u narcističkoj strukturi čoveka od suštinskog je značaja za postavljanje temelja psihološke analize prostora, čije mesto ovde možemo samo naznačiti. Recimo da nam je životinjska psihologija otkrila da je odnos pojedinca prema određenom prostornom polju kod određene vrste društveno identifikovan, na način koji je uzdiže u kategoriju subjektivne pripadnosti. Rekli bismo da je subjektivna mogućnost projekcije kroz ogledalo jednog takvog polja u polje drugoga ono što ljudskom prostoru daje njegovu prvobitnu „geometrijsku” strukturu, strukturu koju bismo rado nazvali *kaleidoskopskom*.

Ovo je barem prostor u kome se razvija slika ega i u kojem se pridružuje objektivnom prostoru stvarnosti. Ipak, nudi li nam on jedan potpuni odmor od svega? Već u „životnom prostoru“ gde se ljudska kompetitivnost sve više razvija, dobar promatrač naše vrste zaključio bi da postoje potrebe za bekstvom koje imaju čudan efekat. Međutim da li se čini da konceptualni stepen do kojeg smo možda verovali da smo uspeali da smanjimo stvarnost i dalje odbija podršku lekarskog mišljenja? Dakle, pošto smo uhvatili u koštac sa granicama materije, ovaj „ostvareni“ prostor koji čini velike imaginarne svetove u kojima su se dešavale slobodne igre drevnih mudraca i koji nam izgleda iluzorno, neće li on zauzvrat nestati u buci univerzalnih dubina? Svesni smo u svakom slučaju, kako teče naše prilagođavanje ovim zahtevima, da se rat sve više pokazuje kao obavezna i neophodna babica svom napretku naše organizacije. Naravno, čini se da je prilagođavanje protivnika u društvenom takmičenju napretka formalno, ali možemo da se zapitamo da li je motivisano nekim sporazumom baziranim na nužnosti, ili na identifikaciji koju nam Dante u svom Paklu opisuje slikom smrtonosnog poljubca. Štaviše, čini se da je ljudska individua, kao materijal za takvu borbu, apsolutno nesavršena. A otkrivanje „loših unutrašnjih objekata“, odgovornih za reakcije - koji u smislu opreme mogu biti precenjene u mašineriji - za inhibiciju i strmoglavu let, otkrovenje koje smo nedavno naučili da sprovodimo u odabiru ljudstva za udarne jedinice, za lov, za padobranstvo i komandose, dokazuje da rat, nakon što nas je mnogo naučio o genezi neuroza, možda je prezahtevan kada se radi o neutralnim subjekatima u agresivnosti gde je emocija nepoželjna. Međutim, i ovde imamo neke psihološke istine koje treba da iznesemo na videlo: koliko se takozvani „instinkt samoodržanja“ *ega* svojevolejno savija u vrtoglavici dominacije prostorom, a posebno koliko strah

od smrti , „Apsolutnog Gospodara“, kojeg u svesti preuzima čitava filozofska tradicija od Hegela pa nadalje, je ustvari psihološki podređen narcističkom strahu od povrede sopstvenog tela.

I treba da insistiramo na odnosu koji subjektivna tenzija održava sa dimenzijom prostora, koja se u nelagodnom²⁰ civilizacije ukršta sa anksioznošću, kojoj se tako ljudski obraća Frojd i koja se razvija u vremenskoj dimenziji. I ovu dimenziju bismo rado osvetlili savremenim značenjima dvaju filozofija koji odgovaraju onima koje smo upravo spomenuli: Bergsonovoj zbog njegove naturalističke nedostatnosti i Kjerkegorovoj zbog njenog dijalektičkog značaja. Samo na raskršću ove dve tenzije treba da razmotrimo ovu čovekovu pretpostavku o njegovom prvobitnom kidanju, po kojoj možemo reći da u svakom trenutku konstituiše svoj svet svojim samoubistvom, a za koju je Frojd imao smelosti da formuliše jedno takvo psihološko iskustvo paradoksalno prema biološkim konceptima pod nazivom „instinkt smrti“.

U čoveku „oslobođenom“ modernog društva ovo kidanje otkriva njegovu strašnu pukotinu do dubine njegovog bića. To je neuroza samokažnjavanja, sa histerično-hipohondrijskim simptomima funkcionalnih inhibicija, sa psihastenskim oblicima derealizacije drugih i celog sveta, sa društvenim rezultatima neuspeha i zločina. Upravo ovu jadnu žrtvu, neodgovornog begunca koji krši zabranu koja osuđuje savremenog čoveka na najstrašnije društvene nevolje, prihvatamo kada dođe kod nas i naš je svakodnevni zadatak da mu ponovo otvorimo put, ovom biću ništavila u njegovom ostvarenju u zagrljaj ovog našeg diskretnog bratstva u kome smo svi uvek nedovoljni.

Prevod: Maria Vivod

Prevod posvećen Dr. Jasni Filipović

---

²⁰ Malaise de la civilization (fr.)- ili civilizacijska kriza, prim.prev.

STUDIES, REFLECTIONS, REVIEWS STUDIJE, OGLEDI I OSVRTI

Danica Ivančević¹

Institut za filozofiju i interdisciplinarnu studiju, Novi Sad

Agrafa V,6/2024
Udk: 159.964.1:616-089.857
Stručni rad
Professional work

Telesni dodir - integracija masaže i psihoterapije

Apstrakt: Teorije koje ukazuju na povezanost telesne građe i ponašanja datiraju još od Hipokrata, koji je isticao vezu između telesne konstitucije i temperamenta. Ovaj rad istražuje međusobni odnos telesnih dodira u psihoterapijskoj praksi, s posebnim osvrtom na njihov terapeutski potencijal. U završnom delu rada predstavljene su dve studije slučaja u kojima je, pored verbalne komunikacije, primenjen pritisak na određene tačke tela. Autor smatra da je ova metoda doprinela afektivnom pražnjenju analizanda. Cilj rada je da prikaže mogućnost integracije jednostavnih psihoanalitičkih intervencija i masaže kao specifičnog alata u psihoterapiji. Ovakva integracija može doprineti izgradnji kvalitetnijeg radnog saveza između terapeuta i klijenta, čime se, prema mišljenju autora, otvara prostor za efikasniji i dublji psihoterapijski rad.

Ključne reči: dodir, masaža, psihoanaliza, Frojd, psihoterapija, integrativni pristup

Uvod

Dodir ima snažan uticaj na ljudsku psihu, jer predstavlja osnovni oblik komunikacije koji prenosi emocije, smirenost i osećaj povezanosti. Oduvek je bio prisutan u izražavanju ljubavi, brige i zaštite. Posebno je značajan materinski dodir, koji je ključan za preživljavanje i emocionalni razvoj deteta. Novorođenče, od trenutka kada ugleda svetlost dana, započinje svoj život u dodiru sa svetom.

---

¹ danica.ivancevic@gmail.com

Njegova prva interakcija s majkom ostvaruje se kroz dodir, toplinu i sigurnost koju koža pruža. Ako se bebi uskraćuju takvi trenuci, mogu nastupiti posledice, na emocionalnom planu, jer dodir nije samo potreba, već i jezik preživljavanja.² Dodir ima neprocenjivu vrednost u svim fazama života, uključujući i starost. Starije osobe, često lišene fizičke bliskosti, gube osećaj povezanosti i sigurnosti, što može negativno uticati na njihovo mentalno i fizičko zdravlje. Jednostavan gest, poput držanja za ruku, može probuditi osećaj vrednosti i pripadnosti. Ovaj čin ne samo da jača emocionalnu povezanost, već i podstiče lučenje hormona, smanjuje stres i pruža starijim osobama neophodnu podršku i toplinu za očuvanje kvaliteta života.³ U drevnim kulturama, poput egipatske, kineske i indijske, dodir je bio sastavni deo rituala ozdravljenja. Masaže, akupresura i srodne tehnike smatrane su svetim praksama. U mnogim religijama dodir je imao simbolički značaj – polaganje ruku koristilo se u obredima blagosiljanja i isceljenja.

Lekari poput Hipokrata koristili su dodir u dijagnostici i lečenju. Njegova filozofija podrazumevala je celovit pristup pacijentu, uzimajući u obzir telo, um, i uticaj sredine. Verovao je da su način života, ishrana i okruženje ključni faktori očuvanja zdravlja. Njegova teorija o povezanosti telesne građe i karaktera postala je osnova za fiziognomiku – disciplinu koja je u kasnijim vekovima nastojala da poveže crte lica i građu tela s osobinama ličnosti. Hipokrat je tvrdio da masaža može učvrstiti zglobove i poboljšati tonus mišića. Takođe je primećivao da masaža usmerena ka srcu poboljšava cirkulaciju i daje bolje rezultate u poređenju s masažom koja se izvodi u suprotnom smeru.⁴ Iako je dodir u medicini vremenom bio potisnut zbog religijskih ograničenja, monasi su ga nastavili koristiti kroz terapijske masaže i brigu o bolesnima.

Psihološka uloga dodira

Dodir je počeo da se istražuje u kontekstu psiholoških terapija u dvadesetom veku. Teorije vezanosti naglašavaju važnost fizičkog kontakta u detinjstvu za razvoj sigurne emocionalne povezanosti. Savremeni oblici terapije integrišu dodir kao način da se povežu psiha i telo, oslobađajući emocionalne blokade i pružajući podršku klijentima u procesu ozdravljenja. Neurološka istraživanja pokazuju da dodir stimuliše lučenje oksitocina, smanjuje nivo stresa i poboljšava imuni sistem. Korišćenje dodira u psihoterapiji sve je više prihvaćeno, posebno u radu sa traumom, anksioznošću i depresijom, jer

---

² Više o tome: Montagu A, "Touching: The Human Significance of the Skin", Harper Collins Publishers; 2nd edition, New York, 1978, str. 15.

³ Isto, str. 25.

⁴ Više o tome: <https://fingernal.ru/bs/manicure/gippokrat-cto-on-sdelal-dlya-nauki-gippokrat-kratkaya/>

nedostatak dodira stvara osećaj *unutrašnje usamljenosti*.⁵ Vrlo često se psihološki problemi manifestuju kroz fizičke simptome poput glavobolja, bolova u stomaku ili nesanicе. Prema somatskoj psihoterapiji, telo pamti traumatska iskustva kroz mišićnu napetost, držanje, ili čak hronične fizičke tegobe. Na primer, emocionalna bol se može manifestovati kao pritisak u grudima, dok hronični stres često dovodi do napetosti u ramenima ili vratu. Emocije su često praćene fiziološkim odgovorima (poput ubrzanog rada srca, znojenja ili napetosti). Rad s telom može pomoći u prepoznavanju i regulaciji tih odgovora, kao na primer tehnike disanja, progresivna mišićna relaksacija i svesnost o telu (body awareness) mogu umiriti nervni sistem i omogućiti dublju introspekciju. Tradicionalna psihoterapija oslanja se na razgovor kao glavni alat za istraživanje i razumevanje unutrašnjeg sveta klijenta. Međutim, trauma i stres često ostavljaju traga u telu, manifestujući se kroz napetost, bol ili nesanicu. Kroz rad s telom, poput masaže smatram da se omogućava oslobađanje ovih blokada, što vodi i ka emocionalnom rasterećenju. Možemo reći da masaža nije samo fizička tehnika za opuštanje mišića već da ona u sebi ima i duboke psihološke potencijale. Na primer blagi, ritmični pokreti umiruju telo i time se analizand oslobađa od stresa i anksioznosti. Zatim, reguliše emocionalna stanja, jer pomaže u oslobađanju potisnutih emocija. Takođe i ljudi postaju svesniji svog tela i emocija kroz dodir.

Spoj masaže i psihoterapije

Neki autori smatraju da su ljudi oduvek intuitivno razumeli kako telo i um ne mogu biti razdvojeni. Modernost je sa sobom donela disocijaciju, rasep između onoga što znamo celim svojim bićem i onoga što naš misleći um prihvata kao istinu.⁶ Pristupi i koristi u spoju psihoterapije i masaže su sledeći:

1. **Somatska psihoterapija** koristi dodir da bi oslobodila emocionalne blokade.
2. **Terapija traume** – „Ključ za izlečenje traumatskih simptoma je u našoj fiziologiji.“⁷ Masaža se koristi da bi se klijentima pomoglo da ponovo osećaju svoje telo nakon disocijacije izazvane traumom.
3. **Mindfulness kroz dodir** – Uvođenjem svesne pažnje tokom masaže, klijent osvešćuje unutrašnje procese, što produbljuje terapeutski rad.

---

⁵ Više o tome: Rajh, V., *Analiza karaktera*, ITRO, NAPRIJED, Zagreb, 1982, str. 269.

⁶ Mate, G., *Kada telo kaže ne*, Kontrast, Beograd, 2021, str. 9.

⁷ Levin, P., *Waking the tiger: Healing trauma*. Berkeley: North Atlantic, 1997, str. 4.

4. **Neurološke koristi:** Dodir tokom masaže smiruje simpatički nervni sistem (odgovoran za reakcije borba ili beg) i aktivira parasimpatički sistem, čime telo ulazi u stanje regeneracije i opuštanja.
5. **Hormonski efekti:** Masaža povećava nivo oksitocina, koji doprinosi osećaju povezanosti i poverenja, ključnih za uspešan psihoterapijski proces.

Početak telesne psihoterapije neki autori dovode u vezu s Pjerom Žaneom, francuskim lekarom i filozofom, koji je razvio *psihološku analizu*, a koja je dala Frojdu inspiraciju za njegovu *psihoanalizu*. Pre više od jednog veka, Žane je započeo istraživanja psihološko-telesnih procesa. Frojd je u početku praktikovao telesne dodire, a kasnije je ih odbacio fokusirajući se na verbalnu komunikaciju. Smatra se da je Frojd bio inspirisan Žaneovim studijama o psihološkom automatizmu i hysteriji, koje su se zasnivale na velikom broju slučajeva, a neki istoričari psihoanalize čak smatraju da je i preimenovao njegove termine kako bi stvorio svoje pristupe. Tako isto smatraju da su koncepti kao što su kompleks, represija i katarza izrodili iz Žaneovih radova, pri čemu je telesna komponenta bila zanemarena.

S druge strane, značaj Vilhelma Rajha u razvoju telesne psihoterapije ne može se umanjiti. Rajh je bio ključna figura koja je postavila temelje za razne tehnike psihoterapije, analizu karaktera, rad s otporima i energijama, te uvođenje neverbalnih kanala u komunikaciju. Njegove inovacije su postale neodvojiv deo mnogih psihoterapijskih pristupa. Rajh je verovao da se osnovni uzroci bolesti nalaze unutar nas i da je važno prihvatiti život i sopstvenu spontanost. Njegova ideja o životnoj energiji i njenim blokadama pružila je dodatnu dimenziju razumevanju psihosomatskih problema. Radovi Žane i Rajha inspirisao je razvoj raznih pravaca telesnih terapija.

Masaža i rana psihoanalitička praksa

Neki autori smatraju da koreni psihoanalize leže čak u metodi austrijskog lekara Franca Antona Mesmera, poznatog kao mesmerizam. Mesmer je koristio tehniku nazvanu „magnetski prolaz“⁸. Jedan od načina u mesmerovim terapijama odvijala se tako što su on i pacijent sedeli licem u lice, s kolenima koja su se dodirivala. Harizmatični Mesmer bi zatim, širokim i sugestivnim pokretima ruku iznad pacijentovog tela, stvarao snažan utisak. U uspešnim slučajevima, ovo bi izazvalo takozvanu „magnetnu krizu“ – stanje nalik histeričnom napadu, nakon kojeg bi pacijentovi simptomi iznenada nestajali. Danas znamo da je hipnoza zasnovana na principima sugestije, međutim ova metoda iako kontroverzna,

---

⁸ Erić, Lj., *Psihodinamička psihijatrija - Psihodinamički pristup u psihoterapiji VI tom*, JP Službeni glasnik, 2011. str. 17.

ostavila je dubok trag u istoriji psihoterapije i otvorila vrata istraživanjima nesvesnih procesa koji su kasnije postali osnova psihoanalize. Frojd je smatrao da su telesni osećaji i telesna iskustva ključni za razvoj psihe, posebno u ranom detinjstvu. Verovao je da traumatska iskustva mogu biti „zarobljena“ u telu i da se mogu manifestovati i kroz fizičke simptome. Uveo je pojam libida⁹ kao psihičke energije vezane za zadovoljstvo i telesne senzacije. „Dodir može biti način na koji se ova energija izražava, naročito u intimnim odnosima. Još tokom detinjstva počinje da se ističe erogena zona genitalija, tako što kao svaka druga erogena zona pruža zadovoljenje na odgovarajuću senzibilnu draž.“¹⁰ U ranoj fazi karijere koristio je određene tehnike koje bi se mogle smatrati oblikom fizičke terapije, uključujući masažu. Ovaj pristup bio je inspirisan radovima njegovog kolege i mentora, Jozefa Brojera, koji je koristio metod *čišćenje odžaka*¹¹, u kojoj su pacijenti oslobađali potisnute emocije pričajući o svojim traumama. Frojd, pre nego što je u potpunosti razvio psihoanalizu, eksperimentisao s hipnozom i tehnikama relaksacije, uključujući masiranje određenih delova tela, kako bi pomogao pacijentima, naročito ženama koje su patile od simptoma histerije. Verovao je da se kroz telesnu relaksaciju može olakšati emocionalna napetost i da se na taj način može doći do potisnutih sećanja i osećanja. Frojdova tehnika masaže bila je usmerena na fizičke simptome histerije, poput paraliza ili hroničnih bolova, koji su, kako je verovao, imali psihološki uzrok. On je smatrao da kroz rad s telom može stimulisati emocionalno oslobađanje ili olakšati emocionalni teret povezan s tim simptomima. Na primer, verovalo se da fizički dodir može pokrenuti energetske ili emotivne *blokade* u telu. Frojd je koristio masažu kao deo tretmana za pacijente sa simptomima koji su se smatrali psihosomatskim, posebno za žene koje su patile od histerije.¹² Ovaj pristup je bio deo šireg trenda u medicini tog vremena, koji je obuhvatao fizičke intervencije, uključujući elektroterapiju i hidroterapiju. Masaža je služila kao način da se pacijenti relaksiraju i potencijalno olakšaju simptomi poput paralize, bolova ili spazama, za koje je verovao da imaju psihološku osnovu. U njegovoj praksi, masaža nije bila autonomna terapija, već deo šireg pristupa koji je nekad uključivao i hipnozu. Primenjivao je masažu u kombinaciji sa sugestijom kako bi olakšao pristup potisnutim sećanjima i emocijama, smatrajući da se kroz dodir može stimulisati oslobađanje tih trauma. Jedan od poznatih slučajeva iz ovog perioda je slučaj pacijentkinje poznate kao Anna O. (Bertha Pappenheim)¹³ koji je Frojd analizirao zajedno s Brojerom. Međutim, kako je razvijao psihoanalizu,

---

⁹ Isto, str. 83.

¹⁰ Frojd S, *Tri rasprave o seksualnoj teoriji*, Izdavačko preduzeće Matice Srpske Novi Sad, Beograd 1976, str. 108

¹¹ Katarktička metoda.

¹² Više o tome: Frojd S, *Studije o histeriji*, Čigoja štampa, Beograd, 2004. str. 73.

¹³ Isto, str. 41.

Frojd je postepeno napustio ove telesne pristupe i fokusirao se na verbalne metode, poput slobodnih asocijacija i tumačenja snova, smatrajući da su ključ za razumevanje i rešavanje psiholoških problema. Frojd je eksperimentisao s različitim fizičkim metodama kako bi istražio kako telesne intervencije mogu doprineti oslobađanju emocionalnih tenzija. Kod pacijenata s histeričnim paralizama, na primer, masirao je određene delove tela s ciljem smanjenja ukočenosti ili bola. Verovao je da fizička relaksacija može pomoći u razbijanju *energetskih blokada* koje su, prema tadašnjem razumevanju, bile povezane s psihološkim konfliktima. U nekim slučajevima, masaža je služila kao pripremna tehnika za ulazak u hipnotičko stanje, čime je dodatno olakšavala proces terapijskog isceljenja.

Lična iskustva i metode u terapijskoj praksi

Masaža koju pružam u okviru svoje prakse je spoj masaže kroz stimulacija određenih tačaka na telu i razgovor sa analizandom. Tehnike masaže koje praktikujem su *Cubo*, *Kobido* i *Yumeiho*. Masažu koristim kao uvod, jer opušta klijenta vodeći ga tako ka introspektivnom procesu.

Ideja o *Cubo* tačkama koje se nalaze po celom telu su mala vrata, smatraju osnivači cubo masažerske prakse, kroz koja prolazi, vitalna životna sila. „Kada dođe do nekog problema u telu, do poremećaja vitalne energije, čiji se simptom manifestuje kao fizička bolest, preko cubo tačaka je moguće ponovo uspostaviti ravnotežu i harmoniju unutar tela.“¹⁴ Cubo terapija u svojoj doktrini prepoznaje povezanost psiholoških i fizioloških faktora, što otvara put ka trajnom olakšanju. Lečenje ovakvim načinom masaže je veoma delotvorno tvrdi i Seracizava, koja u sebi sadrži i naučnu potkrepu.¹⁵ Iako smo svi deo prirodnog okruženja, svakodnevni život u društvu zahteva održavanje raznovrsnih odnosa, od kojih su mnogi veoma zahtevni. Problemi povezani sa školom, poslom, porodičnim životom i roditeljskim obavezama često stvaraju situacije koje mogu biti izuzetno stresne. Emocije poput besa, tuge i straha neki lekari posmatraju kao nepovezane sa opštim zdravljem tela, iako je njihova povezanost neosporna. Prema istočnjačkoj medicini, postoje sedam emocija – poznatih i kao sedam emocionalnih uznemirenja i predstavljaju ključne unutrašnje faktore bolesti. Uz to, preterana briga o porodičnim problemima, mentalna patnja izazvana željom za uspehom, prekomerna konzumacija hrane ili alkohola, opsesivna seksualnost i drugi oblici neravnoteže dovode do zdravstvenih problema. Stagnacija protoka energije u meridijanima, zajedno s disfunkcijom organa i telesnih tkiva, dovodi do razvoja različitih patoloških simptoma. Razumevanje i balansiranje ovih aspekata ključno je za očuvanje zdravlja.¹⁶

¹⁴ Serizava K, *Cubo-vitalne tačke u istočnjačkoj medicini*, Liber, Beograd, 2005, str. 4.

¹⁵ Isto, str. 29.

¹⁶ Isto, str. 34.

Danas postoji mnogo teorija koje objašnjavaju funkcionisanje meridijana i vitalnih tačaka. Neki savremeni naučnici tvrde da je ovaj fenomen povezan s nervnim refleksima, posebno sa nervnim sistemom koji je u uskoj vezi sa unutrašnjim organima i njihovim pregradama. Prema njihovim teorijama o nervnim refleksima, kada dođe do disfunkcije ili nepravilnosti u radu određenog organa, promene nastaju na koži i mišićima. Ove promene se manifestuju kao refleksne reakcije. Nervni sistem, koji se prostire kroz unutrašnje organe, kožu, potkožno tkivo i mišiće, neprestano prenosi informacije o fizičkom stanju organizma prema kičmenoj moždini i mozgu. Impulsi koji putuju kroz ovaj sistem, a koji su po prirodi centripetalni, postavljaju refleksnu akciju, usled koje simptomi bolesti organa postaju vidljivi na površini tela. Simptomi refleksa mogu se svrstati u tri glavne grupe: a) refleksi osećanja, b) zaštitni refleksi i c) refleksi autonomnog sistema.¹⁷ Rajh je, takođe, pisao da su psihopatološka stanja i simptomi posledica poremećaja vegetativnog uređenja protoka energije (vegetoterapija je terapijska tehnika seksualne ekonomije)¹⁸. Dalje navodi: „Svaki poremećaj sposobnosti za potpuno doživljavanje sopstvenog tela narušava samopouzdanje i jedinstvenost telesnog osećaja.“¹⁹ Kako bi regulisala nepravilnosti u radu unutrašnjih organa, Cubo terapija koristi fenomen refleksa kroz primenu različitih tehnika kao što su masaža, šiacu pritisak, moksa i akupunktura. Drugim rečima, kako bi se otklonile ukočenosti ili groznica izazvane uznemirujućim signalima koji putuju od nerava do centralnog nervnog sistema, Cubo terapija koristi stimuluse koji su suprotni onima koji izazivaju bol. Ove terapijske metode pomažu u balansiranju telesnih funkcija i vraćanju harmonije u organizam.

Kobido tehnika, koju takođe primenjujem u svojoj praksi, japanska je masaža lica koja spada među efikasne metode opuštanja mišića lica. Za razliku od klasičnih masaža, Kobido koristi širok spektar tehnika koje utiču ne samo na površinu kože, već i na duboka tkiva, pružajući celovito osveženje i revitalizaciju.

Yumeiho masaža je posebna terapijska metoda iz Japana koja kombinuje masažu, istezanje i manipulaciju zglobovima. Ova tehnika ima za cilj da uspostavi ravnotežu tela kroz korekciju položaja karlice i kičme, čime se istovremeno postiže opuštanje mišića i poboljšanje cirkulacije. Fokus je na poravnavanju karlice i kičmenog stuba, jer se smatra da mnogi telesni problemi potiču upravo od njihovih nepravilnih pozicija. Pored fizičkog uticaja, Yumeiho doprinosi i unutrašnjem osećaju mira i harmonije. Koristi se kako u prevenciji povreda i bolesti, tako i kao terapija za postojeće tegobe.

Procedura prakse koju primenjujem je sledeća: Uporedo sa masažom započinjem i verbalni deo terapije koji se, između ostalog, bazira na tehnici

---

¹⁷ Isto, str. 36.

¹⁸ Rajh, V., *Funkcija orgazma*, Biblioteka spaljenih knjiga, Beograd, 1988. str. 321.

¹⁹ Isto str. 296.

terapijskih intervencija. Te intervencije uključuju: ponavljanje izjava klijenta, isticanje značajnih izjava, prihvatanje klijentovih izjava, reflektovanje emocija, povezivanje stvari, suočavanje, rasvetljavanje, interpretiranje ili tumačenje, ohrabrivanje na razradu, empatijsko potvrđivanje, psihoedukativne intervencije, savet i pohvalu²⁰. Atmosfera u prostoriji je prijatna. Osvetljenje je prigušeno, dok zvuci lagane, relaksirajuće muzike ispunjavaju prostor. Sve ovo doprinosi opuštanju klijenta. Prigušeno osvetljenje i relaksirajuća muzika nisu samo estetski izbori, već su i faktori za koje se smatra da smanjuju nivo kortizola. Ovo stvara optimalne uslove za introspektivni rad i poverenje klijenta. Na ovaj način veoma lako se postiže terapijski savez između mene kao terapeuta i klijenta, jer dodir stimuliše oslobađanje hormona oksitocina, što doprinosi osećaju sigurnosti i povezanosti tokom terapije, čime se smanjuje anksioznost i povećava emocionalna otvorenost. Klijenti obično opisuju svoje stanje nakon terapije kao, veoma prijatno i olakšavajuće. Mišići tela se opuste, a fizička nelagoda nestane. U klasičnim psihoterapijskim seansama može se dogoditi da analizandu bude neprijatno dok su oči analitičara uperene u njega ili dok sedi na neudobnom mestu. U ovom pristupu takvi problemi se eliminišu.

S obzirom da je svaki klijent jedinstven, i sam terapijski pristup se prilagođava individualnim potrebama, trenutnom emocionalnom stanju i otvorenosti. Ovo omogućava dublju personalizaciju terapije. Stava sam, što će se kasnije u studijama sličaja i opisati, da telesni kontakt kroz masažu ne samo da doprinosi fizičkom opuštanju već pomaže i u oslobađanju potisnutih emocija, kao i povezivanju sa sopstvenim telom i stvaranjem osećaja sigurnosti. Prilikom opuštanja tela otvara se prostor za introspektivni rad na emotivnom nivou. Neke tehnike kojim se koristim su lagane, kao što je dodir, masaža, aktivacija pojedinih mišića, vođena fantazija, rad sa zvukovima, itd. Postoje i intenzivnije tehnike putem kojih se mogu direktno isprovocirati afektivna pražnjenja i izražavanja dubokih osećanja. Dodavanje telesnog rada eliminišu se prepreke i ceo proces je pristupačniji. Naročito kada dođu klijenti koji su doživeli traume, ovakav rad s telom može pomoći da se emocionalni konflikti koji su somatizovani lakše prepoznaju i razrade, te da ih kroz fizičke senzacije oslobodi. Ponekad, kada je to potrebno, uključujem vođenu vizuelizaciju u terapijski proces kako bi klijent dodatno istražio unutrašnje konflikte. Podstičem analizanda da obraća pažnju na senzacije u telu i zamolila bi da verbalizuje bilo kakve misli ili osećanja koja se javljaju. Na kraju seanse uvek ohrabrim analizanda da razgovara o svom iskustvu, šta je osetio tokom terapije i kako to utiče na njegov unutrašnji svet.

---

²⁰ Više o tome: Erić, Lj., *Psihodinamička psihijatrija*, Beograd, str. 107-116.

Osetljivi aspekti terapijske interakcije

U radu sa klijentima koji ispoljavaju telesnu simptomatologiju, važno je uzeti u obzir dijagnostičku kategoriju i strukturu ličnosti klijenta. Prilikom prikupljanja anamneze, terapeut može steći uvid u poreklo telesnog simptoma i njegovu ulogu u razvoju ličnosti. Ovaj proces omogućuje sagledavanje simptoma u širem kontekstu, što pomaže u razumevanju njegove funkcije. Međutim, u praksi terapeut može naići na brojne poteškoće. Mnoge osobe sa telesnim oboljenjima doživljavaju svoje telo kao izvor problema, što može dovesti do smanjenog osećaja svesti o telu i osjećaja da je ono *strani objekat*. Zbog toga, neki psihoterapeuti smatraju da dodir koji je inače u telesnoj psihoterapiji važan, obično nije preporučljiv na početku terapijskog procesa. Svaka stimulacija koja podseća na traumu (položaj tela ili dodir) može postati okidač, izazivajući stanje pobuđenosti ili isključenosti. Ovo je posebno značajno u slučajevima seksualnog ili fizičkog zlostavljanja, kada je opreznost u radu sa telom od ključne važnosti za sigurnost klijenta.²¹ Iako je dodir moćno terapijsko sredstvo, zahteva jasno definisana pravila kako bi se izbegli nesporazumi i neprimerena očekivanja. Pri tome je ključno uzeti u obzir kulturne i lične razlike u percepciji dodira, jer je poverenje osnovni element terapijskog procesa. Kada je klijent preplavljen nagomilanim emocijama i nema strpljenja da leži, primenjuje se samo verbalna terapija kao uvodni korak ili kada se pojavi fizička distrakcija kao što su golicljivost ili intenzivna erekcija, to može izazvati promene u emocionalnom stanju i fizičkom odgovoru tela. Takve reakcije mogu biti izazvane različitim faktorima, uključujući fizički kontakt, emocionalnu stimulaciju ili neurološke reakcije. U terapijskom kontekstu, važno je razumeti da takve reakcije nisu nužno pod kontrolom osobe i mogu biti deo normalnog fiziološkog odgovora tela na određene stimulanse. Terapeut bi, u tom slučaju, trebalo da koristi *kognitivno racionalnu empatiju* i da pomogne klijentu da razjasni šta uzrokuje ove reakcije i kako ih integrisati u terapijski proces. Na primer, terapeut može postaviti sigurno i poverljivo okruženje u kojem klijent može istraživati svoja osećanja bez stresa ili srama.

---

²¹ Više o tome. Đorđević, S., *Trauma put oporavka - Neurofiziološka osnova traumatskog iskustva i tehnike stabilizacije*, skripta, Telesno-psihoterapijski centar, 2024.

Studije slučaja

1. Gospodin i gospođa N

Gospođa N. obratila mi se sa problemom koji je vremenom postao ozbiljan u njenom braku. Na prvi pogled, njihov odnos bio je ispunjen poštovanjem i uzajamnom pažnjom, međutim, u poslednjih nekoliko godina suprug je suočen sa problemom disfunkcionalne erekcije. Seksualni odnosi su postali sve ređi, a kada su se i dogodili, nosili su sa sobom sve veće teškoće; kratko trajanje i nestabilna erekcija. Gospođa N. je bila duboko uznemirena. Osećala je da je njen muž počeo da se povlači u sebe, izbegavajući je, dok je ona, sa svoje strane, postajala umorna od neprekidnih pokušaja da razjasni situaciju. U početku je sumnjala da muž ima ljubavnicu, vođena tim osećanjima angažovala je privatnog detektiva. Međutim, rezultati istrage nisu doneli nijednu potvrdu o njenim sumnjama. On je bio veran, vredan i posvećen svojoj porodici, svakog dana se vraćao kući nakon napornog rada. Nakon što je to prihvatila, gospođa N. je prestala da se opterećuje sumnjama, ali unutrašnja nesigurnost i dalje je tinjala. Iako je bila lepa, obrazovana i društveno priznata, ova situacija je duboko poljuljala njeno samopouzdanje. U pokušaju da reši problem, odlučila je da se drastično oslobodi viška kilograma. Držal je dijete i vežbala do iznemoglosti, verujući da će to popraviti stvari. Iako je izgubila težinu, situacija nije postajala bolja. Bila je na ivici i da se podvrgne hirurškoj intervenciji, jer nije bila zadovoljna sa položajem njenih ušiju. U tom trenutku, počele smo da radimo na uklanjanju njenih duboko ukorenjenih uverenja. Kroz rad postigle smo pozitivan pomak. Koža joj je postala tonizovanija, a ona je ponovo osetila energiju i volju za životom. Samopouzdanje joj je poraslo, odustala je od hirurškog zahvata i prihvatila je svoje telo sa svim nepravilnostima.

Koristeći elemente logoterapijske tehnike Viktora Frankla, *paradoksalna intencija*²² nastale su i značajne promne. Tom prilikom događa se proces u kojem se zadovoljavaju podsticaji ida, super-ego postaje saveznik ega, a sam ego dobija veću snagu i postaje manje ograničen. Posledica toga je da osećaj teskobe slabi i nestaje, a stvaranje simptoma se umanjuje. Prema toj ideji paradoksalna intencija se može posmatrati kao oslobađanje simptoma pomoću korisno upotrebljenih odbrana, koje zahtevaju manji utrošak psihičke snage čoveka nego što to zahtevaju fobični ili opsesivno-kompulzivni simptomi. Zajedno smo smislile način da kaže svom mužu kako joj je doktor savetovao da se neko vreme uzdrže od seksualnih odnosa. Smatrala sam da on pokušava da ispuni njena očekivanja. Ovo je omogućilo suprugu oslobađanje od obaveza, a samim tim i od stresa, i ujedno je pristao da potraži pomoć. Kada je prvi put došao kod mene, uspela sam da uspostavam poverenje i da ga podstaknem da se otvori. Drugi susret bio

---

²² Frankl V, *Nečujni vapaj za smislom*, ITRO, NAPRIJED, Zagreb, 1987, str. 123-124.

je ključan. Bilo mu je jasno da je sve vreme nosio strah od neuspeha, verujući da je fizički nekompetentan. Ovaj strah je postao prepreka u njihovom odnosu, ali je bio voljan da se suoči sa njim. Iako je bio siguran da je impotentan, pristao je da ide kod urologa. Nalazi su pokazali da je fizički sasvim zdrav. U tom trenutku, predložila sam mu Cubo tretman za jačanje potencije. Pritiskom na određene tačke na njegovom telu, došlo je do iznenađujuće *erekcije*. Nakon početne nelagodnosti, usledio je trenutak otpuštanja napetosti, praćen emotivnim isceljenjem. Suze su počele da teku, kao simbol oslobađanja od unutrašnje napetosti. Posle masaže bio je presrećan. Smatram da je doživeo oslobađanje od dugogodišnje brige.

Ovaj slučaj je pokazao kako duboko uverenje o fizičkoj nesposobnosti može da utiče na stvarnu fizičku funkciju. Samo verbalna terapija možda ne bi donela ovako brz rezultat, ali kroz rad sa telom i emocijama, postignut je izuzetan napredak. Ovaj tretman je za njega bila potvrda da je sa njim sve u redu i oslobodio ga pritiska koji je nosio godinama. U daljem radu otkrivali smo uzroke problema u njihovom odnosu. Gospođa N. i njen muž su postepeno dolazili do novih uvida. Njihovi problemi polako su nestajali oslobađajući se stresa i nesigurnosti.

2. Gospođica B.

Gospođica B. došla je kod mene po preporuci njene kume koja je ranije dolazila na masažu. Tokom prvog susreta bila je izrazito nepoverljiva, što je i jasno naglasila. Žalila se na probadajući bol u grudima. Već je obišla nekoliko kardiologa; svi nalazi su bili u redu, ali je problem i dalje bio prisutan. Rekla mi je da je više puta nosila holter, koji nije pokazao nikakve nepravilnosti, a u nekim slučajevima je budila lekare noću, ubeđena da je u opasnosti. Već pri prvom susretu primetila sam da joj je gornji deo tela povijen prema napred. Pitala sam se da li je bol uzrokovan samim povijanjem ili problemima sa torakalnim delom kičme. Informacija da su svi kardiološki nalazi uredni bila mi je ključna. Gospođica B. ispričala je da je pohađala psihoterapijske seanse i isprobala razne vrste masaža, ali nijedna metoda nije donela olakšanje. Razumljivo je da je bila skeptična i prema meni. Pitala sam je da li je posetila fizijatra. Rekla je da jeste, ali je odmahнула rukom kao da ta konsultacija nije imala nikakvog značaja. Objasnila sam joj moj princip rada i pitala da li je spremna da pokušamo. Kada klijenti dolaze sa problemima u leđima, zamolim ih da legnu na stomak kako bih mogla da pogledam kičmu. Kod nje sam odmah uočila da je problem u torakalnom delu kičme, odnosno da se radi o kifozi. Smatrala sam da je bol bio uzrokovan pritiskom nerava. Ovo stručno stanje naziva se torakalna radikulopatija, koja nastaje kada su koreni spinalnih nerava u kičmenoj moždini oštećeni ili iritirani. Koreni nerava protežu se od kičmene moždine kroz šupljine

između pršljenova i sprovode nervne signale do različitih delova tela.²³ U njenom slučaju, iritacija nerava uzrokovala je bol u predelu grudnog koša, što je simuliralo simptome angine pektoris. To nije neobično, jer nervi iz torakalnog dela kičme blisko komuniciraju sa autonomnim nervnim sistemom, koji reguliše rad srca i unutrašnjih organa. Počela sam da sprovodim kombinaciju Yumeiho i Cubo tehnike uporedo primenjujući moj metod razgovorom.

Gospođica B. ima 38 godina, udata je deset godina i nema dece. Kroz razgovor sam primetila da joj je ta tema teška. Pritiskom na određene tačke na leđima uspela sam da trenutno ublažim bol. U tom trenutku, počela je da plače, grcajući u suzama. Smanjila sam pritisak i nastavila sa relaksirajućim pokretima. Ispričala mi je o abortusu koji je imala pre 12 godina. Verovala je da ne može da ima decu smatrajući da zbog toga će biti kažnjena smrću. Bila je ubeđena da su svi lekari koji su je pregledali lagali o njenom zdravstvenom stanju, jer nije mogla da poveruje da je srce u redu. Rekla sam joj da razumem njene osećaje i primenila sam tehniku terapijske intervencije *empatijsko potvrđivanje*. Ispričala sam joj o sopstvenom iskustvu s problemima u leđima, kada sam i sama završila na hitnoj, ubeđena da imam srčani napad. Objasnila sam joj da se slični simptomi vrlo često javljaju kod ljudi s problemima u torakalnom delu kičme i da je stanje potpuno rešivo, bez smrtnog ishoda. Prihvatila je moje objašnjenje, i rekla je da, konačno ima osećaj da nije sama u svom problemu. Otišla je vidno rasterećena, kako psihički, tako i fizički. Njeno držanje tela se znatno popravilo. Na odlasku me je zagrlila i izvinila se zbog svoje prvobitne nepoverljivosti. Nastavila je da dolazi jednom nedeljno, počela je da vežba i da menja svoje životne navike. Kroz dalji rad, saznala sam da je njena majka preminula od srčanog udara, takođe nakon abortusa, što je u gospođici B. razvilo duboko ukorenjeno uverenje da će i nju zadesiti ista sudbina. Osećaj griže savesti i krivice bio je toliko snažan da je počela da gubi vezu sa stvarnošću. Smatrala je sebe lošom osobom koja ne zaslužuje da ima decu. Isto tako, uspela sam da rasvetlim njene mehanizme odbrane te da sama stekne uvid u njih. Nije bilo ni malo lako proći kroz razne otpore. Slučaj M, pokazuje važnost integracije telesnog dodira i psihoterapije. Kad su primenjivani pojedinačno, nisu davali rezultate, ali zajedno su doneli značajno poboljšanje. Gospođica B. i dalje dolazi kod mene. To je potpuno druga osoba u odnosu na onu koja je pre osam meseci kročila u moj studio. I dalje kombinujemo masažne tehnike i elemente psihoterapije. Nedavno je ušla u program za veštačku oplodnju i prognoze lekara su dobre. Počela je da se nada, da veruje u pozitivan ishod i što je najvažnije da veruje u sebe.

---

²³ Više o tome: <https://fizionova.rs/blog/radikulopatija.html>

Zaključak

Tumačenje telesnih simptoma i njihovo upoređivanje sa psihoterapijskim simptomima je proces koji terapeut i klijent zajedno oblikuju. Povezanost masaže i psihoterapije leži u tome što se, pored psiholoških aspekata, uzima u obzir i biološka funkcija određenog dela tela. Ovo razumevanje može pružiti vredne uvide i inspiraciju za istraživanje novih značenja i funkcija simptoma. Predpostavljam da ovaj spoj metoda ne samo da pomaže u smanjenju telesne napetosti i oslobađanju emocija, već omogućava klijentu da razume uzroke svojih problema i u sopstvenom telu. Smatram da kombinovanje ovih tehnika posebno je korisno u radu sa traumom, hroničnim stresom i psihosomatskim tegobama, jer povezuje fizičko olakšanje sa emocionalnim razrešenjem. Uvođenjem ovakvog pristupa, terapeut analizandu pruža priliku za dublje postizanje unutrašnje harmonije. Na kraju, cilj terapijskog procesa i jeste postizanje psihosomatske integracije. Razumevanje telesnih simptoma kao jezika tela može značajno doprineti tom cilju, omogućavajući analizandu svojevrsno oslobađanje od trauma što će unaprediti njegov kvalitet života, osnažiti ga u suočavanju sa izazovima i omogućiti mu da se oseća celovito i uravnoteženo.

Literatura:

Dorđević S, *Trauma put oporavka-Neurofiziološka osnova traumatskog iskustva i tehnike stabilizacije*, skripta, Telesno-psihoterapijski centar, 2024.

Erić Lj, *Psibodinamička psihijatrija, VI tom - Psibodinamički pristup u psihoterapiji*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Frankl V, *Nečujni vapaj za smislom*, ITRO, NAPRIJED, Zagreb, 1987.

Frojd S, *O seksualnoj teoriji totem i tabu*, Izdavačko preduzeće matice srpske, Novi Sad, 1976.

Frojd S, *Studije o histeriji*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

Hornaj K, *Novi putevi psiboanalize*, Izdavačko preduzeće "Kosmos", Beograd, 1961.

Levin P, *Waking the tiger: Healing trauma*. Berkeley: North Atlantic, 1997.

Mate G, *Kada telo kaže ne*, Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2021.

Montagu A, *Touching: The Human Significance of the Skin*, Wiliam Morrow Paperbacks, New York, 1971.

Rajh V, *Analiza karaktera*, ITRO "NAPRIJED", Zagreb, 1982.

Rajh V, *Funkcija orgazma*, Biblioteka spaljenih knjiga, Beograd, 1988.

Seli H, *The Stress of Life*, McGraw-Hill, New York, 1978.

Serazava K, *Cubo-vitalne tačke u istočnjačkoj medicini*, Izdavačko preduzeće "Kokoro", Novi Beograd, 2007.

<https://fingernal.ru/bs/manicure/gippokrat-chto-on-sdelal-dlya-nauki-gippokrat-kratkaya/>

<https://fizionova.rs/blog/radikulopatija.html>

The body touch: the integration of massage and psychotherapy

Abstract: Theories suggesting a connection between body structure and behavior date back to Hippocrates, who emphasized the relationship between physical constitution and temperament. This paper explores the interplay of physical touch in psychotherapeutic practice, with a particular focus on its therapeutic potential. In the final part of the paper, two case studies are presented in which, in addition to verbal communication, pressure was applied to specific points on the body. The author believes that this method contributed to the affective release of the analysand. The aim of this paper is to demonstrate the potential integration of simple psychoanalytic interventions and massage as a specific tool in psychotherapy. Such integration can contribute to building a stronger therapeutic alliance between the therapist and the client, thereby creating space, in the author's view, for a more effective and profound psychotherapeutic process.

Keywords: touch, massage, psychoanalysis, Freud, body psychotherapy, integrative approach.

Uloga psihoterapije u lečenju gojaznosti: Integrativni pristup

Apstrakt: Gojaznost je bolest koja može da indukuje pojavu i drugih psihičkih i fizičkih bolesti, a gojazne osobe su često stigmatizovane i diskriminisane. Gojaznost se najčešće definiše kao stvar izbora što čitav pritisak stavlja na gojaznog pojedinca, pa se stoga javljaju osećanja stida, (samo)krivice, usamljenosti, izolovanosti. Pored farmakoterapije i hirurških intervencija, u lečenju gojaznosti jako bitnu ulogu igra i promena životnog stila. Uloga psihoterapije jeste da pomogne gojaznoj osobi da promeni životni stil u smislu promene ponašanja u ishrani, povećanja fizičke aktivnosti i prilagođavanja neaktivnosti, kao i poboljšanje imidža tela, samopoštovanja i samopotvrđivanja. Cilj ovog rada jeste predstaviti različite psihoterapijske modalitete, njihovo razumevanje i pristupanje lečenju gojaznosti. Integracija različitih psihoterapijskih modaliteta omogućava bolje razumevanje i shvatanje pojma gojaznosti, a samim tim i bolji pristup u lečenju gojaznih osoba.

Ključne reči: gojaznost, lečenje gojaznosti, promena životnog stila, psihoterapijski modaliteti, integrativni pristup.

Gojaznost

Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji gojaznost se definiše kao povećanje telesne mase do nivoa koji negativno utiče na zdravlje, dok prevalencija i troškovi gojaznosti kao problema koji se javlja u zdravstvu rastu iz godine u godinu u svim zemljama sveta, a posebno u onim razvijenim.²

---

¹ salkunicb@gmail.com

² Turkey Healthy Nutrition and Moving Life Program, (2013-2017). TC Ministry of Health Turkish Public Health Authority, Ankara: 11. ; Eren, İ, Erdi, O, (2003). The frequency of psychiatric disorders in obese patients. J Clin Psychiatry 6: 152-157. ; GBD 2019 Risk Factor

Gojaznost je hronična, recidivirajuća bolest³, a to znači da ona može da traje godinama i da se može nakon izlječenja ponovo pojaviti kod pojedinca. Uz nju se vezuju i različiti komorbiditeti kao što su kardiovaskularne bolesti, moždani udar, hipertenzija, mnoge vrste kancera, dijabetes, kamen u žuči, hronična insuficijencija bubrega, bolest masne jetre, giht, osteoartritis, migrene, demencija, sindrom karpalnog tunela, astma, neplodnost, komplikacije u trudnoći, policistični jajnici, erektilna disfunkcija, hirzutizam, apneja u snu i inkontinencija. Ipak, nije dokazano da gojaznost sama po sebi zaista uzrokuje ove bolesti, jer ne postoje randomizovana kontrolisana ispitivanja koja bi to potvrdila. Jedine studije⁴ koje su opravdane jesu te da se kao posledice gojaznosti može javiti dijabetes tip dva i depresija, s tim što depresija ne mora nužno da se javi kao primarno oboljenje i da dovede do gojaznosti. Ostale povezanosti predstavljaju pretpostavku i mogući rizik. Dakle, kod gojaznih osoba se govori o mogućnosti razvoja komorbiditeta, a ne o njihovoj izvesnosti.

Evropska unija je sprovela anketu o procentu prekomerno uhranjenih i gojaznih osoba starijih od 15 godina u periodu 2018-2020. godina za područje Evropske unije, Norveške, Turske i Srbije⁵. Rezultati ankete ukazuju da postoje značajne razlike u prekomernoj težini ili gojaznost u odnosu na pol i socio-ekonomski status. U Srbiji, prekomernu težinu ima 45% žena (gojazno je 15%) i 62,7% muškaraca (gojazno 20%). Najveći procenat osoba s prekomernom težinom zabeležen je kod populacije starije od 35 godina. Kod muškaraca je niži stepen obrazovanja povezan s višim stepenom uhranjenosti, dok kod žena takva veza nije uočena.

Svetski atlas gojaznosti 2023⁶, koji je sastavila Svetska federacija za gojaznost, predstavlja seriju projekcija prevalencije gojaznosti za period od 2020. do 2035. godine. Zabrinjavajuće je to da se očekuje da će preko polovine svetske populacije imati visok indeks telesne mase ($BMI \geq 25 \text{ kg/m}^2$) do kraja ovog perioda, i da će 1 od 4 osobe živeti sa problemom gojaznosti ($BMI \geq 30 \text{ kg/m}^2$). Stopa gojaznosti među decom brzo raste. Predviđa se da će se broj gojaznih dečaka do 2035. godine udvostručiti (sa 104 na 208 miliona), dok će broj

---

Collaborators. "Global Burden of 87 Risk Factors in 204 Countries and Territories, 1990–2019: a systematic analysis for the global burden of disease study 2019". *Lancet*. 2020;396:1223–1249.

³ Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, „Lečenje gojaznosti“, u *Nacionalni vodič dobre kliničke prakse*, Beograd, 2022, str. 11-30.

⁴ Cawley, J. (ed.), (2012). *The Oxford Handbook of the Social Science of Obesity*, Oxford Handbooks: 87-98.

⁵https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Overweight_and_obesity_BMI_statistics#Obesity_in_the_EU:_gender_differences

⁶<https://www.worldobesity.org/news/economic-impact-of-overweight-and-obesity-to-surpass-s-4-trillion-by-2035> and *World Obesity Atlas 2023*: 10-13.

gojaznih devojčica porasti za 125% (na 175 miliona). Ukupno, više od 1,5 milijardi odraslih i gotovo 400 miliona dece će živeti s problemom gojaznosti u narednih 12 godina ako se ne preduzmu mere. Takođe, ekonomski uticaji gojaznosti će smanjiti globalnu ekonomiju za više od 4 milijarde dolara godišnje do 2035, što je ekvivalentno finansijskom uticaju pandemije COVID-19. Američki kontinent će imati najveće troškove u odnosu na BDP (3,7%), dok će region Zapadnog Pacifika imati najveće ukupne troškove (1,56 milijardi dolara)⁷.

Prema projekcijama Atlasa⁸, do 2035. godine 35% odraslih u Srbiji biće gojazno, što predstavlja porast na godišnjem nivou za period 2020-2035. godina od 2,1%. Kod dece, godišnji porast će biti 5,2%. Uticaj prekomerne težine na BDP u 2035. godini će biti 4,1%, dok prosečna ocena spremnosti za suočavanje sa ovim problemom iznosi 60/183, što Srbiju svrstava kao dobro pripremljenu. Iako je gojaznost bolest koja može da indukuje pojavu drugih bolesti i oboljenja, u društvu i dalje postoji uverenje da je to stvar izbora pojedinca. Ovo stavljanje celokupne odgovornosti na pojedinca vodi ka stigmatizaciji i diskriminaciji, smanjujući šanse za adekvatno lečenje.

Lečenje gojaznosti

Osnovni ciljevi lečenja gojaznosti su sprečavanje pojave komorbiditeta, nastojanjem da se osoba održi metabolički zdravom (ukoliko je moguće), da se preveniraju ili leče komorbiditeti ukoliko su već prisutni, borba protiv stigmatizacije, ponovo uspostavljanje osećanja zadovoljstva, pozitivne slike o svom telu i samopouzdanja. Gubitak telesne mase ne smatra se prioritetom sam po sebi, već motivacija da se učini promena koja treba da bude dugoročna. Ciljevi u lečenju moraju biti definisani u odnosu na komorbiditete i komplikacije gojaznosti, a gubitak telesne mase trebalo bi da bude 5-15% od početne telesne mase u zavisnosti od stanja bolesti⁹. Postoje tri komplementarne sfere pomoću kojih se može uticati na lečenje gojaznosti i to su promena životnih navika koja uključuje promenu ishrane, ponašanja vezanih za ishranu i fizičku aktivnost i psihološki aspekti.

Prikaz odluka koje se donose u skladu sa procenjenim kardiometaboličkim rizicima u odnosu na indeks telesne mase (BMI) i obim struka se nalaze u Tabeli 1. Inicijalni nivo intervencije lekar bi trebalo da formira u toku razgovora sa gojaznom osobom.

---

⁷ Ibid, 10-13.

⁸ Ibid, 184.

⁹ Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, „Lečenje gojaznosti“, u *Nacionalni vodič dobre kliničke prakse*, Beograd, 2022, str. 30-32.

Tabela 1. Terapijski pristup u odnosu na stepen gojaznosti¹⁰

BMI, kg/m ²	Obim struka < 80 / < 94 cm	Obim struka > 80 / > 94 cm	Komorbiditeti
25,0-29,9	ŽN	ŽN	ŽN ± L
30,0-34,9	ŽN	ŽN ± L	ŽN ± L ± H*
35,0-39,9	ŽN ± L	ŽN ± L	ŽN ± L ± H
≥ 40	ŽN ± L ± H	ŽN ± L ± H	ŽN ± L ± H

ŽN - promena životnih navika, L - lekovi, H - hirurško lečenje, * osobe sa dijabetesom tip 2

Ono što se iz predstavljene tabele može uočiti da se hirurško lečenje preporučuje kod ekstremnog oblika gojaznosti, kao i kod postojanja komorbiditeta, uz adekvatnu upotrebu farmakoterapije i promena životnih navika.

Uloga psihoterapije u lečenju gojaznosti

Promena životnog stila podrazumeva promenu ponašanja i navika kroz proces učenja. Terapijska edukacija i psihoterapija pomažu osobama s gojaznošću da prihvate promene u ishrani, povećanju fizičke aktivnosti i prilagođavanju neaktivnosti, što poboljšava zdravlje i kvalitet života¹¹. Ovaj pristup uključuje ishranu, ponašanje u ishrani, fizičku aktivnost i neaktivnost, kontrolu stimulusa, sistematski pristup rešavanju problema, smanjenje stresa, kognitivno-bihevioralnu terapiju, psihološko savetovanje ili terapiju, lečenje poremećaja u ishrani, anksioznosti i depresije, kao i mobilizaciju struktura socijalne podrške putem edukacije pacijenata. Cilj je pomoći osobi da poboljša imidž tela, samopoštovanje, samopotvrđivanje i kvalitet života, a u smislu gubitka mase i brzine mršavljenja, ciljevi moraju biti ostvarivi i progresivni (5–10% početne mase). Gojazna osoba bi trebala da se smatra svojim stručnjakom i da bira područje za modifikaciju ponašanja uz podršku stručne osobe (medicinskog radnika i/ili terapeuta).

Psihoterapija leči razgovorom. Frojd je osmislio lečenje razgovorom kao sredstvo za osnaživanje, odnosno proširivanje sfere uticaja ega¹². Primarna uloga ega jeste da inhibira zahteve ida, dok je sekundarna uloga održavanje zahteva realnosti. Terapija razgovorom može pomoću u rešavanje konflikta između ove dve uloge, odnosno osnaživanje ega tako da pomiri zahteve ida sa zahtevima koji superega. Izvršne funkcije ega se nalaze u prefrontalnim režnjevima. Čovek je većinom nesvestan svojih unutrašnjih procesa i zato za Frojda svest nije osnovni princip funkcionalne organizacije uma. Suštinska funkcionalna sposobnost ega

¹⁰ Ibid, 32.

¹¹ Ibid, 34.

¹² Solms, M, Turnbull, O, *Mozak i unutrašnji svet*, Clio, Beograd, 2019, str. 251-264.

jeste da vrši inhibiciju, koja predstavlja osnovu racionalnih, realno ograničenih i izvršnih funkcija ega. Ovo takođe predstavlja sekundarni proces mišljenja, dok je primarni proces nesputana mentalna aktivnost. Ta osobina inhibicije dala je Frojdom egu i Damazijevom autobiografskom selfu izvršnu kontrolu nad automatskim, biološki kontrolisanim funkcijama uma¹³.

Lečenjem razgovorom se ego ojačava preusmeravanjem procesa potiskivanja pod kojim se podrazumeva isključenje delova uma iz funkcionalne sfere uticaja ega. Zato je ono što je potisnuto izuzeto od inhibitorских ograničenja nametnutih sekundarnim procesom, i stoga ono funkcioniše na prinudi. Cilj lečenja razgovorom je da se dovedu inhibitorске zabrane sekundarne obrade do potisnutog i time se stave pod fleksibilnu kontrolu ega (selfa).

Ukoliko se potiskivanje posmatra sa strane neuronauke, ono se može definisati kao sve ono što dovodi do kratkog spoja koji uzrokuje u smanjenju izvršne kontrole koju sprovodi prefrontalni režnjevi. Lečenje razgovorom u ovom kontekstu moralo bi biti proširenje funkcionalne sfere uticaja prefrontalnih režnjeva i to se postiže na bar dva načina. Prvi način je korišćenjem jezika kao sredstva za uspostavljanje nadređenih, refleksivnih i apstraktivnih veza između konkretnih elemenata opažanja i pamćenja, a samim tim i za potčinjavanje ponašanja odabranim programima aktivnosti, a drugi način je korišćenjem internalizacije čija je snaga promene najvećim delom ograničena na određene prelomne periode razvitka frontalnog režnja, a koja se može veštački pokrenuti regresivnom prirodom transferne veze.

Različiti psihoterapijski pravci različito pristupaju razumevanju i lečenju gojaznosti. **Klasične psihoanalitičke teorije gojaznosti** pretpostavljale su da je prejedanje povezano sa konfliktima koji su povezani sa preteranim ili neadekvatnim zadovoljenjem oralnih nagona. Prejedanje je viđeno kao nesvesni odraz¹⁴:

- smanjenja anksioznosti,
- postizanja zadovoljstva,
- postizanja društvenog uspeha i prihvaćenosti,
- ublažavanja frustracija i uskraćenosti,
- izražavanje neprijateljstva (svesnog ili nesvesnog),
- ugađanja sebi, nagrađivanja sebe,
- izražavanja prkosa, podnošenja,
- samokažnjavanja kao odgovora na krivicu,
- egzibicionizma,

---

¹³ Ibid.

¹⁴ Slochower, J, (1987). The Psychodynamics of Obesity: A Review. Psychoanal. Psychol., 4: 145-159.

- postizanje pažnje i brige,
- pravdanje neuspeha u životu,
- testiranje ljubavi,
- suprotstavljanje osećaju nevoljenosti,
- iskrivljenja stvarnosti,
- poistovećivanja sa roditeljima sa prekomernom težinom,
- izbegavanja takmičenja u životu,
- izbegavanja promene statusa kvo,
- dokazivanja sopstvene inferiornosti,
- izbegavanje zrelosti,
- smanjenja straha od gladovanja,
- svesnog ispunjavanja želje čiji je cilj gojaznost,
- rukovanja anksioznošću zbog infantilne oralne frustracije,
- odvrćanja od monotonije i
- smanjenja osećaja nesigurnosti.

Oralni nagoni su najvažniji u razvoju tokom prve dve godine života, ali interakcije povezane sa hranom i dalje su važna osnova za emocionalnu komunikaciju tokom detinjstva i poprimaju različita simbolička značenja. Ovde je ključno da majka zadrži osećaj sopstvenog potencijala hranjenja i njena spremnost da dozvoli detetu da preuzme kontrolu nad iskustvom hranjenja. U suprotnom, jedenje ili ne jedenje postaje centralna arena za rešavanje pitanja razdvajanja. Pitanje tela je upisano u psihoanalitičko polje na jedinstven način i za psihoanalizu telo nije biološko ili kulturno, već nagonsko telo od kojeg se nagonski organizam ne može izolovati¹⁵. Kod gojaznih osoba telo se ne doživljava kao deo sebe, već se posmatra kao odvojeno ili se poriče. Sa druge strane, ideal vitkog tela se javlja kao nedostižan zahtev i ovi estetski standardi kojima je gojazna osoba svakodnevno izložena dovodi do osećaja krivice i javlja se superegoični karakter ne samo nesvesnih misli, već i svesnih. Ovo dovodi do, sa jedne strane, perfekcije koja često vodi do prekida pokušaja gubitka kilograma usled malog propusta koji se može javiti pri mršavljenju, a sa druge strane vodi u prinudno jedenje koje se javlja kao mera izbora sa frustracijom zbog trajne neadekvatnosti. Prinuda da se jede¹⁶ može se posmatrati i kao pojačani simptom u obliku *jouissance*, skriveno uživanje koje je dovoljno samo po sebi, koje je prešlo barijeru principa zadovoljstva i takvo zadovoljstvo postaje nezadovoljstvo

---

¹⁵ Célis Alvim Altobelli, A, Fernandes da Motta, I, (2018). The Clinical Treatment of Obesity from a Psychoanalytical Perspective, *Journal of Health Science* 6: 243-248.

¹⁶ Marques Seixas, C, (2019), Clinical Dimensions of the Act in Obesity: Compulsion to Eat and Symptom in the Psychoanalytic Perspective, *Psicol. estud.*, Vol. 24, e40350.

(nepožuda). Prinudno jedenje kao način da se izbegne patnja je čin koji paradoksalno proizvodi patnju, jer gojazna osoba jede da bi se rešila frustracije, a to dovodi do dobijanja na telesnoj masi koja izaziva frustraciju. Pojava superegoičnih zahteva je direktno povezana sa održavanjem simptoma i povećanjem teskobe usled neuspeha u simboličkoj operaciji koja reguliše odnose između superega, *jouissance* i želje da se simptomu povрати njegova mogućnost da favorizuje lečenje teskobe.

Simptom takođe teži da se shvati više kao rezultat sukoba koji se uspostavlja u psihi između nesvesne tendencije koja traži zadovoljstvo i svesne tendencije koja potiskuje. Količina energije iz seksualnog života koja izaziva poremećaj u psihi daje veći naglasak na ekonomski aspekt simptoma na uštrb dinamičkog aspekta. Ova seksualna ekscitacija koja izaziva smetnje i podstiče nastanak simptoma kao satisfakcija koja ga zamenjuje ne gasi pulsni izvor. On ostaje miran. Simptom sam po sebi može dobiti kompulzivni aspekt (prinudno jedenje) jer u kvalitetu zadovoljstva garantuje postignuće za koje subjekt ostaje vezan. U formiranju simptoma osobe pate kada je zadovoljenje njihove seksualne želje neizvodljivo zbog stvarnosti i tada se zadovoljstvo pojavljuje kao zamensko zadovoljstvo za ono što je izgubljeno u životu. Iz tog razloga simptomi izgleda da imaju suprotnu ulogu, odnosno oni teže da isključe ili ponište seksualno zadovoljstvo. Povećanje telesne težine kroz prinudno jedenje daje oblik i formu paradoksu simptoma: sa jedne strane donosi zadovoljstvo koje pruža erotizovana oralna aktivnost i doprinosi uštedi psihičke energije, dok sa druge strane donosi patnju povezanu sa preteranim jedenjem, viškom kilograma, kritikama drugih. Razumevanje psihopatoloških ponašanja u ishrani znači razumevanje odnosa koji osoba uspostavlja sa svojim telom i sa drugima, ali i kojim se štiti i prenosi nemetabolizirajuće anksioznosti, patnje iz detinjstva, osećanja i sećanja. U psihoanalitičkom tretmanu obnavljanje primarnih procesa uzdiže mesto slike gojaznosti, koja se konstituiše kao unutrašnji prostor koji obezbeđuje uslove za novu narcisoidnu sliku. Iz ovoga se gojazna osoba može osećati spremnom da se nosi sa nedaćama sveta odraslih, otvorena je za beskonačne mogućnosti, uključujući psihičke promene, a da spolja ne pripisuje rešenje za sve svoje psihičke teškoće.

Psihodinamska psihoterapija je usmerena na lečenje kroz separaciju od majke, jer kod gojaznih osoba nije došlo do razdvajanja, a uloga hrane je želja da se zaštititi dečije telo koje je stopljeno sa majčinim¹⁷. Vinikot je uveo pojam koncepta držanja (podrške) koji nije samo fizičkog karaktera (majka drži bebu), već je i duhovnog, jer je uloga majke da drži bebu da se ne raspadne i zauvek padne i pridržava bebino vulnerabilno ja. Funkcija držanja majke funkcioniše tako da poboljša sposobnost bebe da se drži na okupu i obezbedi joj

---

¹⁷ Kandemir, Ç.N, Düşgör, B, (2024). Obez Kadınlarda Kadınsı Özdeşimlerin Projektif Testlerle Değerlendirilmesi, AYNA Klinik Psikoloji Dergisi, 11(2): 426-447.

samofunkcionisanje. Beba može da stvori samointegritet, unutrašnje i spoljašnje granice i dizajn tela zahvaljujući funkciji držanja koju obezbeđuje dovoljno dobra majka. Kada majka ne može na adekvatan način da obezbedi funkciju držanja, tranzicija bebe je poremećena sve dok se ne napusti prvobitni integritet majka-beba, odvoji se od majke i stvori disociran dizajn tela. Melanija Klajn tvrdi da objektni odnosi postoje od početka života i da se prvi objekat, majčine grudi, deli na dobar i loš. Dok se agresivni impulsi i negativna iskustva sa kojima se beba ne može nositi kroz projektivnu identifikaciju prenose na lošu dojku, dojka koja hrani i štiti se doživljava kao dobra dojka. Budući da pretnja agresivnim impulsima, koji se ne mogu potpuno izbaciti, nastavlja da stvara anksioznost, beba takođe treba da internalizuje dobru dojku. Dobra dojka, koja hrani i štiti, obezbeđuje integraciju i jedinstvo kao prvi unutrašnji dobar objekat, a istovremeno štiti sopstvo od dezintegracije i napada sadističkih impulsa. Neadekvatnost duhovne brige koju pruža majka ukazuje na odsustvo dobre dojke koja se može internalizovati. Kada se dobra dojka koja štiti i integriše ne može internalizovati, nije moguće da gojazna osoba formira unutrašnji dobar objekat koji joj može pomoći da se nosi sa sopstvenim anksioznostima.

Za Biona je bitan pojam psihičkog kontejnera majke koji obezbeđuje detetu podršku da se izbori sa agresivnim stimulansima. Bion smatra psihički kontejner kao produžetak alfa funkcije koju obezbeđuje majka. Beba odražava svoja čulna iskustva, koja Bion naziva beta elementima, majci kroz projektivnu identifikaciju. Majka pretvara beta elemente u alfa elemente i prenosi ih bebi. Na ovaj način, čulne percepcije koje doživljava beba dobijaju značenje i pretvaraju se u dizajn. U slučaju insuficijencije psihičkog kontejnera, alfa funkcija ne funkcionise kako bi trebalo i čulna iskustva se ne mogu povezati sa dizajnom. Loša mentalna funkcija gojaznih pojedinaca zasnovana je na nedostatku ranog psihičkog kontejniranja. Kada beba ne može da dobije odgovarajuće i dosledne odgovore na svoje potrebe, ne može se obaviti neophodan rad za formiranje „telesnog identiteta“. Uočeno je da gojaznim pojedincima koji nisu dobili odgovarajući odgovor na svoje potrebe dok su bili bebe nedostaje osećaj odvojenosti i autonomije, a granice njihovog ega su raspršene, pa stoga razlika između sebe i drugog postaje zamagljena, pa su sopstvene potrebe bebe isprepletene sa potrebama drugog (majke). Osnova identifikacije je sposobnost prihvatanja gubitka objekta i obavljanja rada žalosti. Kada se gubitak objekta ne može prihvatiti, sposobnost tugovanja se ne može razviti. Pošto gojazne osobe ne mogu da prihvate gubitak objekta, njihova sposobnost tugovanja nije razvijena. Rad tugovanja zamenjen je patološkim mehanizmom internalizacije. Može se reći da se objekat ne gubi i da se održava fantazija simbiotskog jedinstva sa objektom. Gojazni pojedinci zamišljaju svoja tela kao sklonište za nekog drugog u svojim nesvesnim fantazijama.

Kognitivno-bihejvioralna terapija je usmerena ka promeni obrasca ponašanja kroz primenu različitih tehnika kao što su brzina žvakanja, veličina zalogaja, mesto i vreme jedenja i korišćenje pribora koje pomažu gojaznim osobama da se poveća svesnost o konzumaciji hrane i prepoznaju emocije koje su vezane za upotrebu određene hrane.¹⁸ Gojazna osoba bi trebala da poveća svest o jedenju i da nauči da razlikuje fizičku glad od emocionalne gladi. To se postiže različitim tehnikama kao što su: polako žvakanje hrane, između zalogaja spuštati pribor, uzimanjem manjih zalogaja, posedovanje sopstvenog posuđa za jelo, jesti u određeno vreme i na određenom mestu, bez distrakcija poput televizora ili mobilnog telefona. Takođe, bitno je voditi i dnevnik ishrane u kojem se piše kada se jede, zašto se jede, šta se jede, da li se jede brzo ili polako, kako se oseća dok se jede i kako se oseća odmah nakon jela, kao i posle dva i 24 sata od jela. Cilj ovog dnevnika jeste da se poveća svesnost o emocijama koje su vezane da se određene namirnice poput slatkiša ili testenina konzumiraju više pri određenim afektivnim stanjima (npr. stres, bes, strah)¹⁹. Efikasnost kognitivno-bihejvioralne terapije u lečenju gojaznosti se povećava ukoliko se uz nju primenjuje i hipnoterapija²⁰.

Porodična psihoterapija, kao oblik grupne terapije, posmatra gojaznost kao model psihosomatske prirode. Ovaj oblik terapije simptome traži unutar porodice i određeni obrasci ishrane, kao i sama gojaznost, igraju ulogu u izbegavanju sukoba i održavanju porodične homeostaze. Ove uloge se vrte oko fenomena emocionalne ishrane i efekata koje gojaznost može imati na odnose, pa se lečenje ovim psihoterapijskim postupkom odvija kao lečenje čitave porodice, a ne samo gojaznog pojedinca.²¹ Kod porodične psihoterapije bitnu ulogu igraju porodične transakcije. Kod porodica koje imaju gojaznog člana uočena su četiri tipa porodičnih transakcija koji podstiču psihosomatske simptome:

---

¹⁸ Vidi više u: Kumar et al. (2023). The Effectiveness of Integrating Psychotherapy Into Overweight/Obesity Interventions on Youth's Weight Status and Depressive Symptoms: A Narrative Review, URNCST Journal, Volume 7, Issue 10. Isto tako i u: Rashid, R, Condon, L, Glud, C, et al. (2020). Psychotherapy versus treatment as usual and other control interventions in children and adolescents with overweight and obesity: a protocol for systematic review with meta- analysis and Trial Sequential Analysis. BMJ Open 2020, 10, e036058. Kao i u: Ganley, R, (1986). Epistemology, Family Patterns, and Psychosomatics: The Case of Obesity, Family Process, Vol. 25: 438.

¹⁹ <https://www.scribd.com/presentation/572277094/Psiholoski-aspekti-ishrane>

²⁰ Alison, D, Faith, M, (1996). Hypnosis as an Adjunct to Cognitive-Behavioral Psychotherapy for Obesity: A Meta-Analytic Reappraisal, Journal of Consulting and Clinical Psychology, Vol. 64, No. 3: 513-516.

²¹ Ganley, R, (1986). Epistemology, Family Patterns, and Psychosomatics: The Case of Obesity, Family Process, Vol. 25: 440-445.

Upletenost i rigidnost - Postoje slabe granice podsistema, obeshrabruje se individuacija i autonomija. Preterano zajedništvo dovodi do nedostatka privatnosti i unutar ovih porodica sistemi pravila i komunikacioni obrasci postaju rigidni i gube fleksibilnost neophodnu za suočavanje sa krizama i promenljivim individualnim potrebama. Ti porodični obrasci dovode do toga da se gojazne osobe osećaju bespomoćno i neodlučno i samim tim su sklone da se mnogo oslanjaju na druge članove porodice. Takođe, ovi transakcioni obrasci dovode do toga da gojazna osoba postaje pasivnija, nezrela i jako oprezna u komunikaciji sa drugima.

Preterana zaštita i izbegavanje sukoba - Ovi transakcioni obrasci se ogledaju kroz uskraćivanje negativnih povratnih informacija (pseudoharmonija) i kroz davanje neželjene nege. To dovodi do toga da gojazne osobe imaju probleme sa izražavanjem negativnih emocija (posebno besa) i nedostatkom samopoštovanja. Javlja se jak strah od odbacivanja sa pridruženim kompulsijama da se udovolji drugima i teškoće u samopotvrđivanju. Bes se preokreće na sopstvenu ličnost, odnosno razdire ih osećanje preteranog besa usmerenog na sebe.

Geštalt psihoterapijski model posmatra gojaznost kao zaštitni oklop koji anesteziira emocije, koje se doživljavaju kao *neugodne*, uklanjajući spontanost u susretu sa drugim²². Gojazno telo se doživljava kao tuđe i ne oseća se kao sopstveno, ono je vidljivi oblik gubitka forme sa drugim. Praznina, koja bi trebala da bude plodonosna, postaje teret od kojeg se telo brani i koju pokušava da začepi hranom, tako da je cilj lečenja gojaznosti uspostavljanje ponovne senzibilizacije sa sopstvenim telom i sa drugima. Plodonosna praznina se javlja kada je prethodna potreba zadovoljena ili nezadovoljena pa se uspeh ili neuspeh integriše, a pre nego što se pojavi nova potreba. U ovoj praznini osoba se odmara, u fazi mirovanja je i ukoliko ostane dovoljno dugo pojaviće se nova potreba. Ta potreba može da bude stvarna, ali može da bude i „lažna“. Takva potreba potiče od egotizma koji suflira da se ispuni ta potreba koju je spoljašnje okruženje (društvo, porodica) nametnulo kao važnu. Ta potreba nije autentična. Plodonosna praznina jeste mesto kontakta osobe sa samom sobom i ukoliko se ona stalno preskače, ili kao u slučaju gojaznosti stalno puni, ulazi se u „začarani krug“ ispunjavanja potreba koje bi trebalo ispuniti, a ne onih koje su stvarne, autentične. Kada gojazna osoba stalno beži iz plodonosne praznine zatrpavajući je hranom dolazi se do iluzije zasićenja, odnosno javlja se paradoks da se osoba oseća praznom uprkos tome što je puna, jer punjenje nikada ne donosi zadovoljstvo. Za razliku od psihoanalize u geštaltu se ne govori samo o oralnoj

---

²² Alaimo, S, (2018). Hunger for Relationship. From Desensitizing One's Own Bodily Boundaries to Contacting the Other. A Gestalt Vision of Binge Eating Disorder Related to Obesity, The Aesthetic of Otherness. Meeting at the Boundary in a Desensitized World - Proceedings, Institusio de Gestalt HCC Italy: 91-96.

fazi, već o oralno-taktilnoj dimenziji koja povezuje telo onoga koji jede sa telom onoga koji ga hrani. Jelo nije samo ishrana već je ono otelotvoreno relaciono iskustvo koje omogućava da se kroz introjekciju (internalizaciju) uhvati iskustvo drugog. Zato je gojazno telo scena psihičke/relacione patnje. Ono je nevidljivo od strane drugog i dobijanje kilograma jeste želja da se postane vidljiv, prepoznat. Tada dolazi do toga da se granica kontakta preopterećuje, jer je stalno dostupna drugom, a nikada sopstvenoj zdravoj „agresivnoj“ energiji. Ono što se može uočiti iz svih ovih psihoterapeutskih modaliteta jeste da je gojazna osoba u stalnoj potrazi, da traži da zadovolji ono što joj nedostaje.

Neuronauke, kao i **neuropsihoterapija**, dokazale su da je gojaznost povezana sa deficitom dopamina, neurotransmitterom koji je glavni u sistemu potrage²³. Rezultati istraživanja su sledeći:²⁴

- Dostupnost dopaminskog D2 receptora je smanjena kod gojaznih osoba srazmerno njihovom BMI. Dopamin modulira motivaciju i kola nagrađivanja i stoga nedostatak dopamina kod gojaznih pojedinaca može produžiti patološku ishranu kao sredstvo za kompenzaciju smanjene aktivacije ovih kola.
- Kod ekstremne gojaznosti postoji niži potencijal vezivanja za strijatalni D2/D3 receptor, a kod prekomerne težine i umerene gojaznosti javlja se veći potencijal vezivanja, što bi moglo da odražava razlike u dostupnosti D2/D3 receptora, tonusu dopamina ili kombinaciji ova dva. Prekomerna do umerena gojaznost se takođe može okarakterisati većim kapacitetom sinteze dopamina u striatumu.
- Sindrom nedostatka nagrade (RDS) je genetski i epigenetski fenomen koji dovodi do oštećenja kola nagrađivanja mozga što rezultira hipodopaminergičkom funkcijom. RDS uključuje interakcije moćnih

---

²³ Solms, M, Turnbull, O, *Mozak i unutrašnji svet*, Clio, Beograd, 2019, str. 120-126.

²⁴ Vidi više u: Janssen, L.K, Horstmann, A, (2022). Molecular Imaging of Central Dopamine in Obesity: A Qualitative Review across Substrates and Radiotracers. *Brain Science*, 12, 486. Isto u: DiFeliceantonio, A.G, Small, D.M, (2019). Dopamine and diet-induced obesity, *Nature Neuroscience*, Vol. 22:1-2. Isto u: Andereggen, L, and Christ, E, (2024). Commentary: Clinical characteristics of male prolactinoma patients mainly presenting with severe obesity and the metabolic response to dopamine agonist therapy. *Front. Endocrinol.* 15:1371468. Isto u: Cicuéndez, B, Pérez-García, J, Folgueira, C. A, (2024). Combination of a Dopamine Receptor 2 Agonist and a Kappa Opioid Receptor Antagonist Synergistically Reduces Weight in Diet-Induced Obese Rodents. *Nutrients* 2024, 16, 424. Isto u Pak, K, Seok, J.W, Lee, M.J, Kim, K, & Kim, I.J, (2023). Dopamine receptor and dopamine transporter in obesity: A meta-analysis. *Synapse*, 77, e22254. Isto u: van Galen, K.A, Schrantee, A, ter Horst, K.W et al, (2023). Brain responses to nutrients are severely impaired and not reversed by weight loss in humans with obesity: a randomized crossover study. *Nat Metab* 5.

neurotransmitera i rezultira abnormalnim ponašanjem žudnje. Brojne važne činjenice koje bi mogle pomoći da se prevedu na potencijalne terapijske ciljeve uključuju da: (1) konzumacija alkohola u velikim količinama ili unos ugljenih hidrata stimulira proizvodnju i korišćenje dopamina u mozgu; (2) u mezolimbickom sistemu enkefalinergički neuroni su u neposrednoj blizini receptora za glukozu; (3) visoko koncentrisana glukoza aktivira kalcijumski kanal da stimulira oslobađanje dopamina iz P12 ćelija; (4) postoji značajna korelacija između koncentracije glukoze u krvi i cerebrospinalne tečnosti homovanilne kiseline, metabolita dopamina; (5) 2-deoksiglukoza (2DG), analog glukoze, u farmakološkim dozama je povezana sa pojačanim prometom dopamina i izaziva akutnu glukoprivaciju.

- Gojazne osobe imaju ozbiljno oštećene reakcije mozga na hranljive materije nakon ingestije, a oštećeni neuronski odgovori se ne obnavljaju nakon gubitka telesne mase promenom ishrane. Oštećeni odgovori neurona na nutritivne signale mogu doprineti prejedanju i gojaznosti, a stalna otpornost na signale hranljivih materija nakon ingestije, čak i nakon značajnog gubitka telesne mase, može delimično da objasni visoku stopu ponovnog dobijanja telesne mase nakon uspešnog gubitka težine.
- Gojaznost je bolest koja ima sličnost i povezana je sa bolestima zavisnosti od droga, alkohola i tableta. Čak i nakon gubitka telesne mase postignuto barijativnom hirurškom intervencijom može se javiti kod osobe neka od zavisnosti jer ova hirurška intervencija ne utiče na kola nagrađivanja.
- Nove studije su fokusirane na kombinovanu upotrebu agonista D2 receptora i selektivnih antagonista κ opioidnih receptora i kombinacija ovih lekova izaziva gubitak telesne mase kroz povećanu potrošnju energije povećanjem termogene aktivnosti braon masnog tkiva.

Kod gojaznih pojedinaca je takođe uočena regresija misli²⁵. Te misli su poput dečijih i ogledaju se u preteranim generalizacijama (Svi su loši), željom za svemogućnosti (Želeo bih da se sutra probudim mršav), nemogućnosti da se toleriše anksioznost (Sada i ovog momenta želim da jedem), afektivnoj vezanosti (Neće da se druži sa mnom zato što sam debeo, zato me je napustio i ostao sam sam, ja to ne mogu preživeti). Smatramo da za razumevanje i lečenje gojaznosti bitan je integrativni pristup koji omogućava kombinovanje različitih psihoterapijskih modaliteta. Svaki čovek je posebna individua i svačiji problem je drugačiji. Zato je potrebno pristupiti gojaznoj osobi na jedinstven način koji

---

²⁵ Marques Seixas, C, (2019), Clinical Dimensions of the Act in Obesity: Compulsion to Eat and Symptom in the Psychoanalytic Perspective, *Psicol. estud.*, Vol. 24, e40350.

njoj najviše odgovara. Na taj način promena životnog stila je moguća kao i promene, koje su neophodne, a teške za usvajanje mogu se prihvatiti i uvrstiti u navike.

Literatura

Alaimo, S, (2018). Hunger for Relationship. From Desensitizing *One's Own Bodily Boundaries to Contacting the Other*. A Gestalt Vision of Binge Eating Disorder Related to Obesity, The Aesthetic of Otherness. Meeting at the Boundary in a Desensitized World - Proceedings, Institusio de Gestalt HCC Italy.

Alison, D, Faith, M, (1996). Hypnosis as an Adjunct to Cognitive-Behavioral Psychotherapy for Obesity: A *Meta-Analytic Reappraisal*, Journal of Consulting and Clinical Psychology, Vol. 64, No. 3.

Anderegggen, L, and Christ, E, (2024). *Commentary*: Clinical characteristics of male prolactinoma patients mainly presenting with severe obesity and the metabolic response to dopamine agonist therapy. *Front. Endocrinol.* 15:1371468.

Blum, K, Thanos, P, Gold, M.S, (2014). Dopamine and glucose, obesity, and reward deficiency syndrome, *Frontiers in Psychology*, Vol. 5, Article 919.

Cawley, J. (ed.), (2012). *The Oxford Handbook of the Social Science of Obesity*, Oxford Handbooks.

Célis Alvim Altobelli, A, Fernandes da Motta, I, (2018). The Clinical Treatment of Obesity from a *Psychoanalytical Perspective*, *Journal of Health Science* 6.

Cicuéndez, B, Pérez-García, J, Folgueira, C. A, (2024). Combination of a Dopamine Receptor 2 Agonist and a Kappa Opioid Receptor Antagonist Synergistically Reduces Weight in *Diet-Induced Obese Rodents*. *Nutrients* 2024.

DiFeliceantonio, A.G, Small, D.M, (2019). Dopamine and diet-induced obesity, *Nature Neuroscience*, Vol. 22.

Eren, İ, Erdi, O, (2003). The frequency of psychiatric disorders in obese patients. *J Clin Psychiatry* 6.

Ganley, R, (1986). Epistemology, Family Patterns, and Psychosomatics: The Case of Obesity, *Family Process*, Vol. 25:

GBD 2019 Risk Factor Collaborators. "Global Burden of 87 Risk Factors in 204 Countries and Territories, 1990–2019: a systematic analysis for the global burden of disease study 2019". *Lancet*. 2020.

Janssen, L.K, Horstmann, A, (2022). Molecular Imaging of Central Dopamine in Obesity: A Qualitative Review across Substrates and Radiotracers. *Brain Science*, 12, 486.

Kandemir, Ç.N, Düşgör, B, (2024). Obez Kadınlarda Kadınsı Özdeşimlerin Projektif Testlerle Değerlendirilmesi, *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 11(2).

Kumar et al. (2023). The Effectiveness of Integrating Psychotherapy Into Overweight/Obesity Interventions on Youth's Weight Status and Depressive Symptoms: A Narrative Review, *URNCST Journal*, Volume 7, Issue 10.

Marques Seixas, C, (2019), Clinical Dimensions of the Act in Obesity: Compulsion to Eat and Symptom in the Psychoanalytic Perspective, *Psicol. estud.*, Vol. 24, e40350.

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, „Lečenje gojaznosti“, u *Nacionalni vodič dobre kliničke prakse*, Beograd, 2022.

Pak, K, Seok, J.W, Lee, M.J, Kim, K, & Kim, I.J, (2023). Dopamine receptor and dopamine transporter in obesity: *A meta-analysis*. *Synapse*, 77, e22254.

Rashid, R, Condon, L, Gluud, C, et al. (2020). Psychotherapy versus treatment as usual and other control interventions in children and adolescents with overweight and obesity: a protocol for systematic review with meta- analysis and

Trial Sequential Analysis. *BMJ Open* 2020, 10, e036058.

Slochower, J, (1987). The Psychodynamics of Obesity: A Review. *Psychoanal. Psychol.*, 4.

Solms, M, Turnbull, O, *Mozak i unutrašnji svet*, Clio, Beograd, 2019,

Turkey Healthy Nutrition and Moving Life Program, (2013-2017). TC Ministry of Health Turkish Public Health Authority, Ankara.

van Galen, K.A, Schrantee, A, ter Horst, K.W et al, (2023). Brain responses to nutrients are severely impaired and not reversed by weight loss in humans with obesity: a randomized crossover study. Nat Metab 5.

<https://www.scribd.com/presentation/572277094/Psiholoski-aspekti-ishrane>

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Overweight_and_obesity_-_BMI_statistics#Obesity_in_the_EU:_gender_differences

<https://www.worldobesity.org/news/economic-impact-of-overweight-and-obesity-to-surpass-4-trillion-by-2035>

The role of psychotherapy in the treatment of obesity: An integrative approach

Abstract: Obesity is a disease that can induce the appearance of other mental and physical diseases, and obese people are often stigmatized and discriminated against. Obesity is most often defined as a matter of choice, which puts a lot of pressure on the obese individual, and therefore feelings of shame, (self) guilt, loneliness, and isolation arise. In addition to pharmacotherapy and surgical interventions, lifestyle changes also play a very important role in the treatment of obesity. The role of psychotherapy is to help the obese person change their lifestyle in terms of changing their eating behavior, increasing physical activity and adjusting to inactivity, as well as improving body image, self-esteem, and self-affirmation. The aim of this paper is to present different psychotherapy modalities, their understanding, and approaches to the treatment of obesity. The integration of different psychotherapeutic modalities allows for a better understanding and comprehension of the concept of obesity, and therefore a better approach to the treatment of obese people.

Key words: obesity, obesity treatment, lifestyle change, psychotherapy modalities, integrative approach.

Biblioteka kao simbolički univerzum

Apstrakt: Ovaj rad istražuje simboliku biblioteke u romanu *Ime ruže* Umberta Eka kroz prizmu psihoanalitičke teorije Žaka Lakana, sa posebnim osvrtom na njegov koncept „faze ogledala”. Kroz analizu procesa formiranja identiteta deteta u fazi ogledala, rad će pokušati da osvetli ključne momente u razvoju subjektivnosti, prepoznavanja sebe i dinamičnost procesa otuđenja. Biblioteka-lavirint, centralni motiv romana, interpretira se kao simbol simboličkog univerzuma – prostora u kojem se znanje reflektuje poput ogledala, pružajući iluziju celovitosti, dok istovremeno otkriva njegovu fragmentaciju. Kao dopuna Lakanovim koncepcijama, rad uključuje interaktivnu psihoanalizu, koja bi, po mišljenju autora, omogućila dublje razumevanje dinamičkih struktura Ekovog romana i čitaoca tog dela.

Ključne reči: Žak Lakan, faza ogledala, psihoanaliza, simbolički univerzum, identitet, biblioteka, interaktivna psihoanaliza

Uvod

Žak Lakan, francuski psihoanalitičar i jedan od najuticajnijih teoretičara 20. veka, svojom interpretacijom psihoanalize značajno je proširio i produbio razumevanje ljudskog uma i identiteta. Centralna figura strukturalističkog pokreta, Žak Lakan je svoju teoriju izgradio na osnovama Sigmunda Frojda, ali je značajno revidirao i proširio Frojdove koncepte, posebno kroz prizmu jezika, simboličkog reda i formiranja ega kroz fazu ogledala.

Lakan je Frojdoskom delu dao filozofsku potporu i izvukao ga iz biološkog utemeljenja odbacivši svaku ideju svođenja psihoanalize na neku vrstu psihologije smatrajući da su tri najbolja puta za postanak psihoanalitičara: filozofija, književnost i psihijatrija. „Žak Lakan, psihoanaliza u svom najizvornijem obliku nije teorija i tehnika lečenja psihičkih smetnji, već teorija i

---

¹ larisa.mikic@gmail.com

praksa koja individue suočava sa najradikalnijom dimenzijom ljudskog postojanja. Ona individui ne govori kako da se prilagodi zahtevima društvene stvarnosti; umesto toga, ona objašnjava kako se uopšte konstituše nešto poput stvarnosti². Faza Ogladala u Lakanovoj psihoanalitičkoj teoriji predstavlja ključan koncept, bitnu tačku ljudske evolucije, koji se odnosi na proces prepoznavanja sopstvene slike i formiranja ega kod individue.

Geneza Lakanove faze ogledala

Lakanova teorija faze ogledala prvi put je predstavljena 1936. godine na Međunarodnom kongresu psihoanalitičara u Marijenbadu, ali je u potpunosti razvijena tek kasnije, kroz njegovo delo i predavanja. Osnovna ideja faze ogledala zasniva se na momentu kada dete, između šestog i osamnaestog meseca, prepoznaje svoj odraz u ogledalu. Ovo prepoznavanje označava ključnu tačku u razvoju ega, ali istovremeno ukazuje na jaz između stvarnog iskustva i idealizovane slike, što je centralni paradoks ljudskog identiteta.

Lakan nije formulisao svoju teoriju u vakuumu – njegov rad je bio rezultat interakcije s različitim intelektualnim i eksperimentalnim tokovima toga doba. Izdvojiću neke oblasti koje ne pripadaju psihoanalizi, a predstavljaju šarenoliki niz teorija koje su postali alati u rukama Žaka Lakana za proširivanje horizonta i produbljanje Frojdrovog koncepta nesvesnog. Lingvistika Ferdinanda de Sosira kojom objašnjava nesvesno, razvijajući ideju da se nesvesno manifestuje kroz jezik i da simbolički poredak igra ključnu ulogu u formiranju subjektivnosti. „Kao što je jezik sistem uređen po pravilima gramatike i sintakse, tako je i nesvesno u stvari jedan sistem znakova, čije veze otkrivamo i utvrđujemo tek kada ih jezički izrazimo. Uranjanje ega u id, odnosno prevazilaženje rascepa između ida i ega, jeste način na koji se nesvesni sadržaj može prevesti u svesno. Jezik je lanac označitelja kojima osveščavamo bitne elemente našeg iskustva. Označeno to je naš identitet.“³ Strukturalna antropologija Klod Levi-Strosa i Strosov rad na strukturalizmu i mitologiji inspiriše Lakana u njegovom pristupu simboličkom redu i društvenim zakonima koji upravljaju subjektivnošću i nesvesnim procesima. Isto tako Lakan je od Hegela usvojio ideje o dijalektičkom procesu, prepoznavanju i želji, što je uticalo na Lakanovo shvatanje formiranja subjektivnog identiteta kroz odnos sa Drugim (ili ogledalom kao posrednikom). Takođe Lakan je koristio matematičke teorije skupova kao i Platonovu, Kantovu, i Hajdegerovu filozofiju. „Ogledalo postaje mesto susreta subjekta sa slikom svog tela, što omogućava formiranje identiteta, ali i trajni osećaj otuđenja.“⁴

² Žižek, S., *Kako čitati Lakana*, Geopolitika, Beograd, 2017, str. 11.

³ Erić, Lj., *Psihodinamička psihijatrija tom VI*, Službeni glasnik, Beograd, str. 343.

⁴ Asun, Pop-Loran, *Lakan*, Clio, Beograd, 2017. str. 40.

Faza ogledala

Lakanova faza ogledala reinterpretira Frojdiv koncept identifikacije. Prema Frojdu, ego se razvija kroz identifikaciju sa roditeljskim figurama ili idealima, dok Lakan ovu dinamiku smešta u imaginarni poredak, vezan za vizuelno iskustvo. „Za Lakana, ego se zapaža, kao jezgro imaginarne instance, u takozvanoj fazi stadijuma ogledala“⁵. U fazi ogledala, dete prepoznaje svoj odraz u ogledalu kao celovitu sliku. Ova slika postaje prva *ogledalska* identifikacija, kroz koju dete vidi idealizovanu i koherentnu verziju sebe. Ovo prepoznavanje je čin imaginarnog identifikovanja sa sopstvenom slikom, gde dete počinje da doživljava sebe kroz ovu refleksiju. „To da se ogledalno iskustvo dotiče narcizma odaje se u afektu radosti, koji je povezan sa otkrićem slike sebe – čemu je prvobitna scena Narcisa obezbedila mitološku oznaku. Tu nalazimo jezgro uživanja, imaginarnog“⁶. Kroz identifikaciju sa slikom u ogledalu, dete formira svoj ego. Ego je deo imaginarnog jer se zasniva na ovoj vizualnoj i reflektivnoj identifikaciji. Ego omogućava detetu da razvije osećaj koherentnosti i stabilnosti identiteta, iako je ova koherentnost često iluzorna i zavisi od stalnog potvrđivanja kroz slike i sličnosti.

Imaginarno pruža iluziju celovitosti i stabilnosti kroz slike i identifikacije. Iako dete može doživljavati fragmentirane senzacije, slika u ogledalu pruža osećaj celovitosti. Ova iluzija celovitosti je ključna za razvoj ega, ali takođe stvara napetost između idealne slike i stvarnog doživljaja sebe. Imaginarno stvara konstantne konflikte i napetosti jer idealizovane slike (iz faze ogledala) retko odgovaraju stvarnom iskustvu. Ove napetosti se odražavaju kroz ceo život kao stalna potraga za potvrdom i priznanjem u svetu slika i refleksija. Iako faza ogledala pripada imaginarnom redu, ona postavlja temelje za prelazak u simbolički red. Kada dete počne da prepoznaje slike, ono se takođe sprema za ulazak u svet jezika i simboličkih odnosa. „Čim simboličko počne da deluje čovek je zatvoren u *simboličku tamiču* iz koje ne može izaći: naš svet je svet Simboličkog okruženja. Imaginarno je neka vrsta optičke igre u koju se hvata (kao u zamku) želja. Imaginarno ne stvara konkretni predmet, nego predmet želje. Realno, Simboličko i Imaginarno su povezani poput boromejskog čvora koji gradi *nas*. Ishodišno mesto u čvoru pripada Imaginarnom, pošto se ono narcistički utemeljuje u slici tela koje je za čoveka prvo. Prekidanjem jednog od krugova (Realnog ili Simboličkog ili Imaginarnog) prekidaju se i ostali krugovi“⁷.

---

⁵ Rodinesku, E., Plon, M. *Rečnik psihoanalize*, Knjižara Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2002. Str. 204.

⁶ Asun, Pop-Loran, Lakan, *Clio*, Beograd, 2017. str. 40.

⁷ Šuvaković, M. *Postmoderna*, Narodna knjiga, Beograd, 1995. str. 137.

Imaginarno formiran identitet u fazi ogledala mora se prilagoditi simboličkom svetu jezika, normi i društvenih struktura.

Ključne implikacije imaginarnog je zasnovano na dualnosti između sebe i svog odraza (drugog). Dete se stalno upoređuje i identifikuje sa slikama drugih, što stvara osnovu za dinamiku između „ja“ i „drugog“. Slika u ogledalu daje osećaj kontrole i stabilnosti, ovaj osećaj je iluzoran jer je zasnovan na eksternoj refleksiji, a ne na stvarnom unutrašnjem osećaju sebe. Konstantna napetost između idealne slike i stvarnog iskustva dovodi do mnogih psiholoških konflikata i dinamika koje oblikuju ljudsko ponašanje i odnose.

Biblioteka kao ogledalo sveta

Možemo posmatrati roman *Ime ruže* kroz Lakanovsku prizmu, posebno kada je reč o simbolici biblioteke-lavirinta koja je centralno mesto zbivanja u romanu. Biblioteka u manastiru predstavlja simbolički red moći znanja. Ona je mesto gde se čuva i kontroliše pristup knjigama i znanju, što odražava Lakanovu ideju o simboličkom redu kao strukturi koja oblikuje društvene i individualne identitete.

Lavirint kao Metafora Realnog

Lavirint koji biblioteka formira može se posmatrati kao metafora za *Realni*, ili ono što je izvan doseg simboličkog reda. U lavirintu se gubi smisao i jasnoća, što odražava Lakanov koncept *Realnog* kao nepoznatog i nesaznatljivog. Lavirint je kao i simbol nesigurnosti i konfuzije, gde je identitet i značenje stalno izloženo izazovima.

Imaginarni Identitet i Slike u Knjigama

Knjige u biblioteci takođe mogu biti povezane sa Lakanovim konceptom imaginarnog. One predstavljaju slike, priče i refleksije koje oblikuju imaginarni identitet likova. Fiksacija likova na knjige, znanje i simbole unutar biblioteke može se tumačiti kao potraga za imaginarnim identitetom i samorazumevanjem kroz refleksiju i identifikaciju sa tekstovima.

Potruga za Značenjem i Želja za Znanjem

Glavni zaplet romana, potraga za izgubljenim rukopisom, ilustruje Lakanov koncept želje vođene nedostatkom. Likovi su motivisani da pronađu znanje koje je skriveno i nedostupno. Ova potraga može se tumačiti kao izraz ljudske želje za potpunim znanjem i istinom, što je temeljeno na nedostatku i potrazi za onim što je izgubljeno ili zabranjeno. „Umberto Eko se u romanu *Ime ruže*, pisanom osamdesetih godina, poslužio modelom biblioteke da bi svoja istorijska i semiotička istraživanja estetike srednjeg veka preobrazio u slojevitu pripovest o Aristotelovoj izgubljenoj drugoj knjizi poetike o komičnom. Aristotelova izgubljena knjiga postaje fiktivni mimezis Ekovih teorija i fantazija o velikom književno-istorijskom gubitku. Ekove fantazije su fantazije istoričara

književnosti, bibliotekara i kolekcionara knjiga.⁴⁸ Kroz prizmu Lakanovske psihoanalize, biblioteka u romanu *Ime ruže* može se posmatrati i kao složen simbol koji odražava različite aspekte ljudskog uma i njegove duboke psihološke motive. Biblioteka kao ogromna zbirka knjiga predstavlja bogatstvo znanja i informacija, ali i mnoštvo mogućih interpretacija i perspektiva. Kroz Lakanovu prizmu, ovo može odražavati ideju o različitim slojevima i registrima uma, gde se istina može razumeti na različite načine u zavisnosti od individualne percepcije i iskustva. Biblioteka u romanu postaje poprište sukoba između različitih interpretacija istine i znanja. Kroz Lakanovu optiku, ovo može simbolizovati sukob između racionalnog, simboličkog registra uma i imaginarnih fantazija koje oblikuju našu percepciju stvarnosti. Skrivena tajna i nedokučiva istina u Biblioteci mogu odražavati ideju o skrivenim delovima ljudskog uma, nesvesnim motivima i željama koje utiču na naše ponašanje, a koje možda nismo svesni. Likovi u romanu često traže istinu i identitet kroz proučavanje knjiga u biblioteci. Kroz Lakanovu prizmu, ovo može biti interpretirano kao potraga za dubljim razumevanjem sopstvenog identiteta i mesta u svetu, kao i suočavanje sa unutrašnjim demonima i konfliktima.

Simbolički univerzum analizanda

Simbolički univerzum subjekta, oblikovan jezikom, narativima i društvenim normama, nalikuje na biblioteku iz romana *Ime ruže* Umberta Eka, u kojoj se skriva beskonačan broj značenja i unutrašnjih konflikata, čiji su slojevi tek delimično pristupačni i često zamagljeni, stvarajući prostor za otkrivanje nesvesnih obrazaca i dubljih istina koje oblikuju identitet analizanda. Subjektivnost, prema teoriji Žaka Lakana, konstituise se kroz složen odnos između simboličkog, imaginarnog i realnog registra, pri čemu simboličko zauzima centralno mesto u oblikovanju identiteta analizanda. Jezik, narativi i društvene norme, kao osnovni elementi simboličkog poretka, oblikuju unutrašnje svetove pojedinca, često skrivajući nesvesne konflikte i logičke paradokse mišljenja. Upravo tu Interaktivna psihoanaliza, dopunjuje Lakanovu teorijsku osnovu, omogućavajući dublji uvid u te skrivene slojeve subjektivnosti, stvarajući prostor za transformaciju i integraciju. U ovoj perspektivi, interaktivni psihoterapeut ne zauzima pasivnu ulogu, već kroz aktivan dijalog i empatiju pomaže analizandu da prepozna i razume obrasce svog mišljenja i emotivne blokade. Takav pristup stvara sigurno okruženje u kojem analizand može istraživati svoja unutrašnja iskustva, gradeći poverenje i osećaj prihvaćenosti. Smatram da produbljenim istraživanjem odnosa Interaktivne psihoanalize i Lakanove teorije, pružili bismo jedinstven uvid u simbolički univerzum analizanda otkrivajući logičke i simboličke mehanizme koji oblikuju njegovu

---

⁸ Ibid. Str. 17.

subjektivnost. Isto tako i kao dopuna Lakanovim koncepcijama, uključenjem interaktivne psihoanalize, omogućili bi dublje istraživanje logičkih arhi-struktura mišljenja analizanda. Kroz simboličku dimenziju, analizand se povezuje sa jezikom, narativima i društvenim normama koje oblikuju njegov identitet, dok interaktivna psihoanaliza pomaže u otkrivanju skrivenih obrazaca imaginarnog zaključivanja i unutrašnjih konflikata. Ova perspektiva povezuje Lakanovu teoriju sa savremenim pristupima interaktivne psihoanalize, nudeći uvid u logičke i simboličke mehanizme koji oblikuju analizandovu subjektivnost. Književni rad Umberta Eka, fokusira se na preklapanje simboličkog, imaginarnog i realnog, kako u književnom univerzumu biblioteke, tako i u logičkom svetu analizanda.

Zaključak

Istraživanjem složenih slojeva psihoanalitičke simbolike u romanu *Ime ruže*, oslanjajući se na teoriju faze ogledala Žaka Lakana kako bi osvetlio ključne teme identiteta, znanja i otuđenja, biblioteka se pokazuje kao mnogo više od prostorne pozadine – ona postaje metaforičko ogledalo koje reflektuje kompleksne psihološke i filozofske procese. Lakanova teorija faze ogledala osvetljava kako likovi u romanu, kao i čitaoci, prolaze kroz procese identifikacije i refleksije. Simbolički univerzum biblioteke odražava fundamentalne principe Lakanovog učenja o jeziku i simboličkom redu. Znanje u biblioteci nije apsolutno, niti neutralno; ono je strukturisano kroz moć i kontrolu, baš kao što je i subjekt strukturisan kroz jezik i društvene norme. Takođe, lavirint biblioteke odražava koncept Realnog, onog što se opire simbolizaciji i jeziku. Likovi se gube u lavirintu baš kao što se gube u sopstvenim nesvesnim željama i konfliktima. Realno u *Imenu ruže* ne može biti spoznato – ono se pojavljuje kao praznina, kao granica onoga što simbolički red može da obuhvati.

Lavirint biblioteke, sa svim svojim skrivenim znanjima i nedostižnim istinama, postaje metafora za unutrašnje lavirinte ljudske psihe, u kojem je traganje za identitetom, znanjem i istinom duboko ukorenjeno. Na širem nivou, rad pokazuje kako Lakanova psihoanaliza može obogatiti analizu književnih dela. Faza ogledala, sa svojim napetostima između imaginarnog, simboličkog i realnog, pruža moćan alat za razumevanje književnih tekstova koji istražuju ljudsku prirodu. Umberto Eko ne stvara samo roman o potrazi za znanjem, već i duboko filozofsko delo koje postavlja pitanja o tome kako se identitet, znanje i istina konstituišu i stalno preispituju.

Roman *Ime ruže* postavlja univerzalna pitanja o ljudskoj potrazi za smislom, identitetom i istinom. Kroz Lakanovu prizmu, vidimo da su ti odgovori uvek delimični, fragmentisani i reflektovani kroz simbolički red koji nas definiše. Biblioteka, likovi i sami čitaoci učestvuju u ovom procesu, potvrđujući Ekov stav

da je svaka istina kontekstualna, a svaka potraga – večna i neizvesna. Lakanova teorija je duboko uticala na razumevanje jezika, identiteta i kulture, a njegovi koncepti i dalje inspirišu različite oblasti, uključujući psihoanalizu, književnost i filozofiju.

Interaktivna psihoanaliza, kao pristup koji obogaćuje Lakanove teoretske okvire, u praksi se dokazala nudeći dodatne mogućnosti za razumevanje subjektivnosti analizanda. Kroz dijalošku dinamiku, koja uključuje aktivno učešće terapeuta u procesu razumevanja unutrašnjih konflikata, dolazi se do dubljih slojeva nesvesnih mehanizama i logičkih obrazaca mišljenja. Ovaj metod omogućava pojedincu da istraži svoje unutrašnje svetove u sigurnom okruženju, prepoznajući da terapijski odnos nije samo pasivno slušanje, već i aktivno otkrivanje skrivenih delova identiteta. Biblioteka u *Imenu ruže* može se, dakle, posmatrati kao simbolički prostor u kojem se neprestano reflektuje proces formiranja i razumevanja identiteta, dok metodom interaktivne psihoanalize otkrivamo i razumemo te refleksije, omogućavajući duboku transformaciju i integraciju subjektivnosti. Kroz ovakvu perspektivu i literarni i psihoanalitički svet postaju polja za kontinuirano istraživanje, razumevanje i rekonstrukciju identiteta, na način koji nam pomaže da prepoznamo skrivena značenja koja oblikuju naš unutrašnji svet.

Zaključno, autor ovog teksta smatra da spoj teorije Žaka Lakana i interaktivne psihoanalize, otvara prostor za bogato interpretativno polje u kojem se književni tekstovi, poput *Imena ruže*, mogu razumeti kao refleksija univerzalnih ljudskih težnji, sukoba i procesa saznavanja. Biblioteka kao metafora ostaje ne samo simbol moći i znanja već i prostor introspekcije, gde se individua suočava sa sopstvenim ogledalom, tražeći istinu u svetu refleksija i fragmentacija.

Literatura:

Asun, Pol-Loran, *Lakan*, Clio, Beograd, 2017.

Erić, Ljubomir, *Psibodinamička psihijatrija Tom 6*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Lakan, Žakan, *Četiri temeljna principa psihoanalize*, ITRO „Naprijed“, Zagreb, 1986.

Rudinesku, Elizabeta i Plon, Mišel, *Rečnik psihoanalize*, Prosveta, Beograd, 2002.

Žižek, Slavoj, *Kako čitati Lakana*, Geopoetika, Beograd, 2017.

Šuvaković, Miško, *Postmoderna*, Narodna knjiga, Beograd, 1995.

Dušan Maljković, *Queer teorija: časopis za kvir teoriju i kulturu*, Centar za kvir studije, Beograd, 2011.

The Library as a Symbolic Universe

Abstract: This paper explores the symbolism of the library in Umberto Eco's novel *The Name of the Rose* through the lens of Jacques Lacan's psychoanalytic theory, with a particular focus on his concept of the "mirror stage." Through the analysis of the process of the child's identity formation in the mirror stage, the paper aims to shed light on key moments in the development of subjectivity, self-recognition, and the dynamic nature of the process of alienation. The library-labyrinth, the central motif of the novel, is interpreted as a symbol of the symbolic universe – a space in which knowledge reflects like a mirror, providing an illusion of wholeness, while simultaneously revealing its fragmentation. As a complement to Lacan's concepts, the paper incorporates interactive psychoanalysis, which, according to the author, would allow for a deeper understanding of the dynamic structures of Eco's novel and the reader of his work.

Keywords: Jacques Lacan, mirror stage, psychoanalysis, symbolic universe, identity, library, interactive psychoanalysis

AUTORI

Nikola Ačanski rođen je 1993. u Novom Sadu. Master studije filozofije završio je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i Zagrebu. Trenutno je doktorand i saradnik na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Bavi se pisanjem, prevodjenjem i filozofskom praksom. Dobitnik je nekoliko priznanja i nagrada za pisanje, među kojima su i nagrada za esejiste fondacije „Prof. dr Lazar Vrkić“, kao i nagrada „Duško Trifunović“ za kratke priče mladih do 30 godina. Za svoj master rad iz oblasti filozofije duha „Ništavilo svesti“ dobio je nagradu „Dr Zoran Đinđić“ koju dodeljuje Univerzitet u Novom Sadu za najbolji master rad u Srbiji iz filozofskih ili socioloških nauka. Od maja 2022. do maja 2023. radio je kao nastavnik-pripravnik u gimnaziji „Svetozar Marković“ u Novom Sadu na predmetima logika i filozofija. Osnivač je Centra za edukaciju i filozofsku praksu – Filocentar. Organizator je i moderator prvih filokafea u Novom Sadu. Trenutno pohađa specijalističku obuku iz interaktivne psihoanalize na Institutu za filozofiju i interdisciplinarne studije u Novom Sadu.

Darko Zubović (1978), osnovne akademske studije, kao i master akademske studije, završio je na Bogoslovskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Trenutno je na specijalističkoj obuci iz Interaktivne psihoanalize, na Institutu za filozofiju i interdisciplinarne studije u Novom Sadu. Njegova primarna istraživačka interesovanja baziraju se na sintezi teološke, psihoanalitičke i filozofske perspektive koja nudi jedan interaktivan pristup u terapijskom postupku.

Svetlana Urošević (1984) je master-diplomirani filozof Univerziteta u Beogradu, trenutno u edukaciji iz Interaktivne psihoanalize i Integrativne art psihoterapije. Njeno istraživačko interesovanje usmereno je na fenomen slike u različitim modalitetima (mentalne, perceptivne, snovne, fantazmatske, simboličke, telesne, afektivne, jezičke i kulturološke), koje proučava kao posrednike između svesnog i nesvesnog, verbalnog i neverbalnog iskustva. Inspirisana teorijama Julije Kristeve i Vilfreda Biona, istražuje semiotičke i simboličke dimenzije slike. Radi kao psihoterapeut u edukaciji pod supervizijom.

Lazar Stanojković rođen je 1992. u Beogradu. Obrazovanje započinje u školi „Zmaj Jovan Jovanović“ i nastavlja ga u stručnoj srednjoj Grafičkoj školi, gde je proglašen đakom generacije, kako škole, tako i opštine Novi Beograd 2011. godine. Tokom srednjoškolskog obrazovanja pohađa seminare iz istorije i istoriografije u Istraživačkoj stanici Petnica. Osnovne studije hemijskog inženjerstva upisuje 2011. godine na Tehnološko-metalurškom fakultetu Univerziteta u Beogradu, pri čemu deo studija realizuje u Poljskoj. Master studije

iz iste oblasti završava 2017. godine. Prekvalifikaciju iz inženjera u savetnika započinje 2020. godine upisivanjem edukacije iz geštalt psihoterapije na „Geštalt akademiji“. Konsultant je UNDP-a na projektima prevencije femicida i porodičnog nasilja pod nazivom „Smanji rizik – povećaj bezbednost“. Edukaciju za interaktivnog psihoanalitičara na Institutu C.E.R.I.P. u Novom Sadu započinje 2023. godine. Član je Srpskog hemijskog društva (SHD), Pokreta za mentalno zdravlje i udruženja Lakan Balkan.

Mirela Đukanović diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, gde je stekla zvanje profesora srpskog jezika i književnosti. Kao interaktivni suportivni psihoanalitičar, takođe je saradnica na Institutu za filozofiju i interdisciplinarne studije u Novom Sadu. Pored toga, recenzentkinja je i lektorka više romana i zbirki poezije. Njena primarna istraživačka interesovanja usmerena su na psihoanalizu umetnosti. Radi kao profesor u srednjoj medicinskoj školi gde svojim učenicima pomaže u razvoju socijalnih i kritičkih odnosa, pružajući im alate za analizu i razumevanje društvenih i psiholoških dinamika.

Tanja Todosijević (1990) profesor srpske književnosti i jezika i interaktivni suportivni psihoanalitičar. Studije književnosti završila je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a specijalističku obuku za interaktivnog suportivnog psihoanalitičara na Institutu za filozofiju i interdisciplinarne studije 2024. godine.

Suzana Dimitrijević Branković, dipl. ing. (1962) – Interaktivni suportivni psihoanalitičar i dugogodišnji redovni profesor na Univerzitetu u Beogradu u oblasti biotehnologije i biohemijskog inženjerstva. Njeno decenijsko profesionalno usavršavanje u psihoanalizi obuhvata specijalističke studije interaktivne psihoanalize na Institutu za filozofiju i multidisciplinarne studije u Novom Sadu, kao i sertifikovane programe za master NLP praktičara kao i praktičara wingwave-metode. Kombinujući tehničko i naučno obrazovanje sa dubokim interesovanjem za psihoanalizu, posvećena je istraživanju i primeni psihoanalitičkih principa u edukaciji i komunikaciji. U svom radu posebnu pažnju posvećuje unapređenju procesa učenja kroz integraciju psihoanalitičkih uvida u pedagoški pristup, s ciljem produbljivanja razumevanja individualnih i grupnih obrazovnih dinamika.

Maria Vivod, PhD, je slobodni istraživač u domenu društvenih nauka. Više od skoro dve decenije radila je kao istraživač-saradnik u istraživačkoj laboratoriji „Dinamika Evrope“ CNRS-a sa sedištem u Strazburu, u Francuskoj. Doktorsku disertaciju iz sociologije i demografije (sa specijalizacijom iz Medicinske antropologija) odbranila je 2005. godine na Univerzitetu u Strazburu. Takođe je diplomirala (1996) Francuski jezik književnost na Univerzitetu u Novom Sadu. Bila je predavač na Univerzitetu Riga Stradins u Letoniji gde je predavala

etnopsihologiju (2018). Drži predavanja na međunarodnim konferencijama na engleskom, francuskom, nemačkom i mađarskom jeziku.

Danica Ivančević, rođena 1972. u Novom Sadu, gde je završila osnovnu, srednju školu i Višu ekonomsku školu. Diplomirala je na Fakultetu za trgovinu i bankarstvo, a master studije iz ekonomije završila je u Beogradu. Specijalističke studije iz pedagogije završila je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radila je kao komercijalni direktor u privredi 8 godina, a nakon završetka Specijalističkih studija zapošljava se u Muzeju grada Novog Sada, gde se posvećuje inkluzivnom obrazovanju dece, omladine i odraslih, kao i osoba sa invaliditetom. Na radnom mestu višeg kustosa-muzejskog pedagoga i šefa Pedagoške službe bila je 20 godina. Ima svoj studio u kojem praktikuje psihoterapiju sa elementima masaže. Trenutno pohađa specijalističku obuku na Institutu za filozofiju i interdisciplinarnu studije u Novom Sadu. Udata je i ima dva sina.

Bajro Salkunić, rođen 1991. godine u Šapcu. Završio osnovne i master studije na Tehnološkom fakultetu u Zvorniku. Sertifikovani hipnoterapeut sa završenom edukacijom TFP: Psihoterapija fokusirana na transfer pri Akademiji za integralnu psihodinamsku psihoterapiju. Trenutno edukant prve godine specijalističke obuke iz Interaktivne psihoanalize na Institutu za filozofiju i interdisciplinarnu studije u Novom Sadu.

Larisa Mikić (1971) profesor razredne nastave i diplomirani bibliotekar. Trenutno pohađa drugu godinu specijalističke obuke iz interaktivne psihoanalize na Institutu za filozofiju i interdisciplinarnu studije u Novom Sadu. Profesionalno je angažovana kao bibliotekar u biblioteci „Vuk Karadžić” u Kovinu, gde doprinosi razvoju bibliotekarske prakse i promociji kulture čitanja. Njen istraživački fokus obuhvata psihoanalizu, filozofiju duha, ontologiju, igru kao fenomen i njen potencijal, organizaciju znanja, kao i unutrašnji svet čoveka i subjektivna iskustva.

AUTHORS

Nikola Ačanski was born in 1993 in Novi Sad, he completed his master's studies in philosophy at the Faculty of Philosophy in Novi Sad and Zagreb. He is currently a doctoral student and associate at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. His work includes writing, translating, and philosophical practice. He has received several awards and recognitions for his writing, including the "Prof. Dr. Lazar Vrkatić" Foundation Essay Award and the "Duško Trifunović" Award for short stories by young authors under 30. For his master's thesis in the field of the philosophy of mind, *The Nothingness of Consciousness*, he received the "Dr. Zoran Đinđić" Award, granted by the University of Novi Sad for the best master's thesis in philosophy or sociology in Serbia. From May 2022 to May 2023, he worked as a trainee teacher at the Svetozar Marković Gymnasium in Novi Sad, teaching logic and philosophy. He is the founder of the Center for Education and Philosophical Practice – Filocentar and the organizer and moderator of the first philo-café's in Novi Sad. Currently, he is attending a specialist training program in interactive psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad.

Darko Zubović (1978) completed his undergraduate and master's academic studies at the Faculty of Theology, University of Belgrade. He is currently undergoing specialist training in Interactive Psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad. His primary research interests focus on the synthesis of theological, psychoanalytic, and philosophical perspectives, offering an interactive approach to the therapeutic process.

Svetlana Urošević (1984) holds a master's degree in philosophy from the University of Belgrade and is currently undergoing training in Interactive Psychoanalysis and Integrative Art Psychotherapy. Her research interest is focused on the phenomenon of the image in its various modalities (mental, perceptual, dream, phantasmatic, symbolic, bodily, affective, linguistic, and cultural), which she explores as mediators between the conscious and the unconscious, as well as between verbal and non-verbal experience. Inspired by the theories of Julia Kristeva and Wilfred Bion, she investigates the semiotic and symbolic dimensions of the image. She works as a psychotherapist in training under supervision.

Lazar Stanojković was born in 1992 in Belgrade. He began his education at the school "Zmaj Jovan Jovanović" and continued at the vocational Graphic School, where he was named the student of the generation for both his school and the municipality of New Belgrade in 2011. During his secondary education, he

attended seminars on history and historiography at the Petnica Research Center. In 2011, he enrolled in undergraduate studies in chemical engineering at the Faculty of Technology and Metallurgy, University of Belgrade, with part of his studies conducted in Poland. He completed his master's degree in the same field in 2017. He began his career transition from engineering to counseling in 2020 by enrolling in gestalt psychotherapy education at the "Gestalt Academy." He serves as a consultant for UNDP on projects focused on the prevention of femicide and domestic violence under the initiative "Reduce Risk – Increase Safety." In 2023, he started his training as an interactive psychoanalyst at the C.E.R.I.P. Institute in Novi Sad. He is a member of the Serbian Chemical Society (SHD), the Mental Health Movement, and the Lacan Balkan Association.

Mirela Đukanović graduated from the Faculty of Philosophy in Novi Sad, where she obtained a degree in Serbian language and literature. As an interactive supportive psychoanalyst, she is also a collaborator at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad. In addition, she is a reviewer and editor of several novels and poetry collections. Her primary research interests are focused on the psychoanalysis of art. She works as a teacher at a secondary medical school, where she helps her students develop social and critical relationships, providing them with tools to analyze and understand social and psychological dynamics.

Tanja Todosijević (1990), professor of Serbian literature and language and interactive supportive psychoanalyst. She completed her literature studies at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, and specialized training as an interactive supportive psychoanalyst at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in 2024.

Suzana Dimitrijević Branković, Dipl. Ing. (1962) – Interactive Supportive Psychoanalyst and long-time Full Professor at the University of Belgrade in the field of biotechnology and biochemical engineering. Her decades-long professional development in psychoanalysis includes specialized studies in interactive psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Multidisciplinary Studies in Novi Sad, as well as certified programs for Master NLP Practitioner and Wingwave Method Practitioner. Combining her technical and scientific background with a deep interest in psychoanalysis, she is dedicated to researching and applying psychoanalytic principles in education and communication. In her work, she pays special attention to improving the learning process by integrating psychoanalytic insights into pedagogical approaches, with the goal of deepening the understanding of individual and group educational dynamics.

Maria Vivod, Ph.D., is a freelance researcher in social sciences. For more almost two decades she has been an associate researcher at a research lab “Dynamics of Europe” of CNRS based in Strasbourg, France. She defended her PhD thesis in Sociology and Demography (specialization Medical Anthropology) in 2005 at the University of Strasbourg/France. She also has a degree (1996) in French Literature at University of Novi Sad, Serbia. She was a lecturer at the Riga Stradins University in Latvia where she taught Ethnopsychology (2018). She gives lectures at international conferences in English, French, German and Hungarian.

Danica Ivančević, was born in 1972 in Novi Sad, where she completed her primary and secondary education as well as studies at the Higher School of Economics. She graduated from the Faculty of Trade and Banking, and completed her master’s studies in economics in Belgrade. She earned a specialization in pedagogy from the Faculty of Philosophy in Novi Sad. She worked as a commercial director in the private sector for 8 years, and after completing her specialist studies, she started working at the Museum of the City of Novi Sad, where she dedicated herself to inclusive education for children, youth, and adults, including people with disabilities. She worked as a senior curator-museum educator and head of the Educational Service for 20 years. She owns and operates her own studio, where she practices psychotherapy with elements of massage. She is currently attending specialist training at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad. She is married and has two sons.

Bajro Salkunić, born in 1991. in Šabac. Completed his undergraduate and master's studies at the Faculty of Technology in Zvornik. Certified hypnotherapist and completed the "TFP: Transfer-Focused Psychotherapy" training at the Academy for Integral Psychodynamic Psychotherapy. Currently a first-year student at the specialist training in Interactive Psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad.

Larisa Mikić (1971) is a professor of primary education and a graduated librarian. She is currently attending the second year of specialized training in interactive psychoanalysis at the Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies in Novi Sad. Professionally, she works as a librarian at the "Vuk Karadžić" Library in Kovin, where she contributes to the development of library practices and the promotion of reading culture. Her research focus includes psychoanalysis, the philosophy of mind, ontology, the phenomenon of play and its potential, knowledge organization, as well as the inner world of the human being and subjective experiences.

Tema sledećeg broja Agrade je

INERAKTIVNOST KAO OPŠTELJUDSKI FENOMEN

Tekstove, pitanja i komentare slati na elektronsku adresu

agrafa@filozofija.edu.rs

Rok za prijem tekstova je 31. oktobar 2025.

UPUTSTVO AUTORIMA

OPŠTE NAPOMENE

U časopisu za filozofiju psihoanalize Agrade, objavljuju se isključivo neobjavljeni tekstovi. Tom osnovnom uslovu podležu radovi koji se recenziraju, kao i radovi koji se ne recenziraju. Recenzirani članci prihvataju se za objavljivanje na osnovu dve pozitivne recenzije. Recenzenti ostaju anonimni za javnost i autore. Recenzirani tekstovi razvrstavaju se u sledeće kategorije:

- originalni naučni rad (rad u kome se iznose prethodno neobjavljeni rezultati sopstvenih istraživanja naučnim metodom);
- pregledni članak (rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos, vidljiv na osnovu autocitata);
- kratko ili prethodno saopštenje (originalni naučni rad punog formata, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera);
- naučna kritika, odnosno polemika (rasprava na određenu naučnu temu zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji);
- stručni rad (rad sadrži korisne priloge iz područja čija problematika nije vezana za izvorna istraživanja. Materija ne mora da predstavlja novost u svetskim okvirima);

Časopis objavljuje i nekategorizovane radove, odnosno prikaze i recenzije relevantnih izdanja objavljenih u poslednje dve godine u zemlji i inostranstvu, kao i prevode i izveštaje. Radove objavljene u Agrafi autori mogu objaviti u drugim publikacijama uz odgovarajuću napomenu da je tekst prvi put objavljen u Agrafi.

Dostavljanjem teksta uredništvu, autori daju časopisu pravo prvog objavljivanja rada u štampanom i elektronskom obliku.

OPREMA I SLANJE RUKOPISA

Poželjni obim tekstova:

- originalni naučni rad: od 30 do 50 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);
- pregledni rad: od 20 do 40 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);
- kratko ili prethodno saopštenje: od 10 do 20 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);
- naučna kritika, odnosno polemika: od 10 do 15 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);
- stručni rad: od 10 do 15 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);
- prikazi, recenzije i ostali nekategorizovani radovi: od 6 do 8 hiljada karaktera (sa praznim slovnim mestima, uključujući fusnote);

Oprema rukopisa podrazumeva sledeće elemente: ime i prezime autora, naziv i adresu matične institucije autora, e-mail adresu autora, pun naslov (i podnaslov) članka, sažetak članka na srpskom (od 100 do 250 reči) i engleskom jeziku (sažetak na engleskom jeziku može se dati u proširenom obliku, ali ne može iznositi više od 1/10 dužine članka), ključne reči (ne više od 10), listu referenci (literaturu).

Tekstovi se pišu fontom Garamond, veličina slova 12, prored 1,0, justify poravnanje. Članci se dostavljaju poštom attachment na e-mail adresu: agrafa@filozofija.edu.rs u word document formatu.

Uredništvo ne vraća primljene rukopise.

NAČIN CITIRANJA I FORMAT ISPISA REFERENCI

Preporučeni način pozivanja na izvore u okviru članka je putem fusnota i to na sledeći način:

– za knjige: prezime autora, prvo slovo imena autora, naslov dela, izdavač, mesto i godina, broj stranice (npr. Kant, I. *Zasnivanje metafizičke morala*, Dereta, Beograd, 2004, str. 35.)

– za tekst iz knjige: prezime autora, prvo slovo imena autora, „Naslov teksta“ u naslov knjige, izdavač, mesto i godina, broj stranice (npr. Hajdeger, M. „Ničeove reči `Bog je mrtav`“ u *Šumski putevi*, Plato, Beograd, 2000, str. 166.)

– za članak iz zbornika: prezime autora, prvo slovo imena autora, „Naslov teksta“ u naslov zbornika (priredio ime i prezime), izdavač, mesto i godina, broj stranice (npr. Riker, P. „Hajdeger i pitanje o subjektu“ u Rani Hajdeger (priredili D. Basta i D. Stojanović), Kultura, Beograd, 1979, str. 150.)

– za literaturu u elektronskom obliku: prezime autora, prvo slovo imena autora, „Naslov teksta“, pun URL i datum (npr. Kangrga, M. „Zbilja i utopija“, <http://praxis.anarhija.org/index.php/Praxis>: Praxis 1972. 1-2: Zbilja i utopija – Milan Kangrga, 15. 6. 2010.)

U drugom i narednim navođenjima istog dela izostavljaju se izdavač, mesto i godina (npr. Kant, I. *Zasnivanje metafizike morala*, str. 40.), dok pri uzastopnom citiranju istog dela u fusnoti treba da stoji oznaka: isto ili ibid. i broj stranice.

Literatura se navodi nakon članka, a pre rezimea na stranom jeziku. Format ispisa referenci isti je kao i kod citiranja, samo bez broja stranice. Reference se navode abecednim redosledom, prema prezimenima autora i to prvo štampane, a potom elektronske. Reference se ne prevode na jezik rada, već se navode u izvornom obliku.

CIP – Каталогизација у публикацији

Библиотека матице српске, Нови Сад

159.964

AGRAFA: Časopis za filozofiju psihoanalize / glavni i odgovorni urednik Igor Grujičić.
V 6/2024 - Novi Sad : Filozofski centar za psihoanalizu 2024-. – 23 cm

Godišnje.- Sažeci na srp. i engl. jeziku.

ISSN 2334 – 7805

COBISS.SR – ID 278655239

ISSN 2334-7805

9 772334 780002